

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI

revista arhivelor

Archives Review

LXXXVII (2010) 1

Arhivele Naționale ale României

Bd. Regina Elisabeta nr. 49, sector 5, București,
România

www.arhivelenationale.ro
revista.arhivelor@mai.gov.ro

ISSN 1453 - 1755

**REVISTA ARHIVELOR
ARCHIVES REVIEW**

**LXXXVII (2010)
No 1**

International Advisory Board

Hermine Anghel (Detroit, Michigan), Mihnea Berindei (Paris), Stefano Bottoni (Alessandria), Ion Bulei (Bucharest), Ovidiu Buruiană (Iași), Ovidiu Cristea (Bucharest), Michela Dal Borgo (Venice), Dennis Deletant (London), Marius Diaconescu (Bucharest), Catherine Durandin (Paris), Gérard Ermis (Paris), Constanța Ghițulescu (Bucharest), Armand Goșu (Bucharest), Didier Grange (Geneva), Florea Ioncioaia (Iași), Gail Kligman (Los Angeles, California), Antal Lukács (Bucharest), Paul Michelson (Huntington, Indiana), Andi Mihalache (Iași), Lorenz Mikoletzky (Vienna), Lucian Năstasă (Cluj-Napoca), Marius Oprea (Bucharest), Isabella Orefice (Rome), Acad. Șerban Papacostea (Bucharest), Ovidiu Pecican (Cluj-Napoca), Andrei Pippidi (Bucharest), Leonidas Rados (Iași), Brigitte Rigele (Vienna), Virgil Țărău (Cluj-Napoca), Vladimir Tismăneanu (Maryland), Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca), Cristian Vasile (Bucharest), Petronel Zahariuc (Iași)

Editorial Board

Arcadie M. Bodale
Cătălin Botoșineanu
Dorin Dobrin
Ioan Drăgan
Laura Dumitru
Costin Feneșan
Paula Ivan

Șerban V. Marin (*editor-in-chief*)
Peter Moldovan
Alina Pavelescu (*editorial secretary*)
Bogdan-Florin Popovici
Radu Stancu
Claudiu Victor Turcitu

Translations, Linguistic Examination

Laura Dumitru (French)
Costin Feneșan (German)
Șerban V. Marin (English)
Peter Moldovan (German)

Alina Pavelescu (French)
Bogdan-Florin Popovici (English)
Gabriela Preotesi (English)

Cover

Romeo Cîrjan

ISSN: 1453-1755

ARHIVELE NAȚIONALE ALE ROMÂNIEI
NATIONAL ARCHIVES OF ROMANIA

**REVISTA ARHIVELOR
ARCHIVES REVIEW**

**LXXXVII (2010)
No 1**

SUMMARY

ARCHIVE STUDIES

- Cristian ANIȚA – *Evaluarea și selecționarea documentelor – între deziderate și realitate în arhivistica românească* 9
- Wolfram G. THEILEMANN – *De la o soluție de urgență la o întemeiere – Arhiva centrală a Bisericii evanghelice C.A. din România, Sibiu* 27
- Rita Magdolna BERNÁD – *Arhivele parohiale ale Arhidiecezei Romano-Catolice de Alba Iulia. Tipuri de documente* 57
- Peter MOLDOVAN – *Pedagogia arhivistică în practica germană* 76

- Attila István SZEKERES – *Diplome de înnobilare și blazon aflate în fondurile Serviciului Județean Covasna al Arhivelor Naționale ale României* 89

STUDIES OF HISTORY

- Alexandru SIMON – *“Protejații valahi” ai regelui Vladislav II Jagiello de la 1492* 117
- Simion CÂLȚIA – *Criteriul economic – instrument de definire a orașului. Studiu de caz: Bârladul la 1815* 121
- Ramona CAMELEA – *Amplasamentul școlii în oraș. Politică școlară și spațiu urban în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea* 142
- Alina DOROJAN – *Comunitatea italiană din București (1850-1918) (II)* 156
- Octavian DASCĂL – *Scurte considerații privind modernizarea Basarabiei în primul deceniu interbelic (1918-1928). Pe marginea unei recente apariții editoriale la Chișinău* 183

Gabriel CATALAN – <i>Teatrul și muzica din România în primii ani de comunism (II). Muzica (1945-1960)</i>	207
Paula IVAN – <i>Formele de represiune ale rezistenței anticomuniste în memoria colectivă (II)</i>	237

REVIEWS, BIBLIOGRAPHICAL NOTES

<i>Documente de arhivă privind robia Țiganilor. Epoca dezrobirii</i> (Marian Zălogă)	256
Simion Retegan, <i>Parohii, biserici și preoți greco-catolici din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1849-1875). Mărturii documentare</i> (Elena Mușat)	258
Mirela Andrei-Popa & Aurelia Mariana Dan, <i>Școală și Biserică. Circularele școlare din vicariatul Rodnei (1850-1918)</i> , I (Adrian Onofreiu)	259
Lucian Boia, <i>„Germanofiliile”. Elita intelectuală românească în anii primului război mondial</i> (Cătălin Botoșineanu)	261
Ion Crînguș & Ion Giurcă, <i>Cedarea și evacuarea Cadrilaterului în anul 1940</i> (Elena Mușat)	263
Simon Geissbühler, <i>Spuren, die Vergehen. Auf der Suche nach dem Jüdischen Sathmar/Satu Mare</i> (Gabriel Catalan)	265
Corneliu Crăciun, <i>Etnicii germani în România anilor 1944-1947</i> (Gabriel Catalan)	267
Liliana Corobca, <i>Epurarea cărților în România (1944-1964). Documente</i> (Alina Pavelescu)	270
<i>Elite comuniste înainte și după 1989</i> (Monica Negru)	272

ADDENDA ET CORRIGENDA

<i>Dragă Arcadie... Un răspuns la un răspuns</i> (Bogdan-Florin Popovici)	277
---	-----

VARIA

Expoziție de „carte străină” veche la Arhivele Naționale (Șerban V. Marin)	294
<i>1939. Zile de pace, zile de război</i> (Laura Dumitru)	296

<i>Trecutul care nu trece</i> (Radu Stancu)	300
Târgul internațional de carte “Gaudeamus” (Șerban V. Marin)	305
Conferința internațională <i>Identitate și multiculturalitate în Bucovina istorică. Convergențe culturale</i> (Ligia-Maria Fodor)	307
Simpozionul <i>Banatul trecut, istoric, cultural</i> – la a XIV-a ediție (Laurențiu Ovidiu Roșu)	309
Expoziția <i>Sporturile de iarnă în timbre și imagini</i> (Radu Stancu)	312
Expoziția <i>Istoria... la feminin</i> (Monica Negru)	312
Expoziția <i>De la sublim la ridicol. 70 de ani de reclamă în România</i> (Monica Negru)	313
Expoziția <i>1989-2009 – 20 de ani după dărâmarea Zidului Berlinului</i> (Radu Stancu)	314
Contributors	316

Evaluarea și selecționarea documentelor – între deziderate și realitate în arhivistica românească

Cristian Anița

Keywords: *Appraisal; Romanian Archives; Archival Theory*

I. Importanța evaluării și selecționării documentelor în arhivistica contemporană

Arhivistica reprezintă știința auxiliară a istoriei cu cel mai mare impact asupra cercetării științifice, deoarece volumul de documente păstrate în arhive oferă majoritatea informațiilor puse în circulație de istorici.

Evaluarea și selecționarea materialului documentar sunt activități arhivistice prin care se cerne ce va fi păstrat și ce va fi folosit în viitor din mărturiile trecutului și ale prezentului, iar arhiviștii sunt chemați să găsească soluțiile adecvate la provocările din ce în ce mai diverse în gestionarea arhivaliilor¹ și în alegerea celor ce vor constitui materialul de studiu al cercetării viitoare.

1. Rolul **arhivisticii**² în societatea actuală postmodernă este o provocare pentru comunitatea științifică și, mai ales, pentru arhiviști, aceștia din urmă trebuind să găsească noi formulări pentru vechi concepte, să transforme o profesie cu rădăcini în pozitivismul secolului al XIX-lea și să o adapteze la lumea post-modernă și computerizată a secolului al XXI-lea³. Chiar și termenul în sine ridică probleme conceptuale, trebuind clarificată relația cu noile realități în care trăim și lucrăm.

În centrul noii paradigme a arhivisticii actuale se află trecerea de la considerarea documentelor ca obiecte fizice statice la înțelegerea lor ca și concepte virtuale dinamice, trecerea de la privirea documentelor ca produse pasive ale activității umane sau ale activității administrative la a le considera ca agenți activi în formarea memoriei umanității în general și a celei organizaționale în special, iar pentru arhiviști schimbarea de paradigmă solicită schimbarea percepției despre ei înșiși de la cea de “paznici” pasivi ai unei moșteniri la cea de factori activi în modelarea memoriei colective sau a memoriei sociale.

¹ După parcurgerca bibliografiei de specialitate se observă că literatura de specialitate în limba română este extrem de “discretă”, în timp ce contribuțiile științifice din vestul Europei și de pe continentul nord-american ocupă un loc preponderent; prin urmare, sunt necesare eforturi susținute pentru umplerea acestui gol, în condițiile în care, până în prezent, majoritatea arhiviștilor s-au aplecat mai ales asupra editării unor volume de documente, traduceri din literatura de specialitate sau prezentări de fonduri, implicându-se mai puțin în studii și cercetări de arhivistică.

² Folosim această denumire, încetățenită în discursul de specialitate din țara noastră încă de la Aurelian Sacerdoțeanu, utilizată și în spațiul francofon – *l'archivistique*, pentru ceea ce în limba engleză se numește *archival science*.

³ Verne Harris, *Claiming Less, Delivering More: A Critique of Positivist Formulations on Archives in South Africa*, “Archivaria” 44 (Fall 1997), p. 132.

Altfel spus, discursul arhivistic teoretic translează de la noțiunea de arhive ca produs la cea de arhive ca proces, de la structură la funcție, de la document la contextul în care acesta se află, de la ceea ce rămâne după utilizarea de către creatori la o construcție conștientă și activă de "arhivare" a memoriei sociale⁴.

Toate aceste mutații se realizează păstrând principiile arhivistice de bază și eliminând unele dintre interpretările și practicile existente. Poate părea contradictoriu, dar arhiviștii trebuie să rămână centrați în cercetarea științifică tot pe principiile după care se ghidează dintotdeauna: unitatea fondului, proveniența acestuia, respectul față de creatorul de fond și sistemul său de organizare, contextul în care s-a creat documentul, drepturile comunităților locale asupra documentelor proprii etc.⁵

Impactul direct al lumii postmoderne asupra arhivisticii începe odată cu speculațiile asupra naturii scrierilor istorice sau a altor producții literare ce își au rădăcinile (sursele) în depozitele de arhivă. Semnalul este dat de gânditorul postmodern, Jacques Derrida, care publică în 1995 *Archives Fever – A freudian impression*, volum în care face referințe directe la Arhive și la rolul pe care acestea îl joacă acestea în societate.

Prin urmare, arhivistica, cel puțin la nivelul unor centre de studiu de pe continentul american și de pe cel european, încearcă să fie conectată la solicitările societății contemporane. Rolul acesteia a devenit tot mai important odată cu progresia geometrică a cantității documentelor create de către organizațiile din ce în ce mai birocratizate și presiunea exercitată pentru eliminarea acelor documente ce nu mai erau necesare în desfășurarea activității.

2. **Arhivistul** este chemat, în această conjunctură, să realizeze o echilibristică riscantă între nevoia stringentă a organizațiilor de a se debarasa de documente și nevoia cercetătorilor de surse, de mărturii credibile. Poate specialistul în arhivistică să atingă acest deziderat? Poate, olimpiian, să hotărască soarta documentelor ce vor fi distruse pentru totdeauna și a celor care se vor păstra pentru cercetarea viitoare? Hotărâște, în final, arhivistul ca documentele păstrate să fie date sau nu spre studiu cercetătorului?

Ca să putem răspunde, solomonic întrucâtva, întrebărilor de mai sus, trebuie să ne gândim la cine anume este interesat de documente, la cum statul și diversele organizații valorizează informația conținută de acestea și, nu în ultimul rând, la locul pe care îl ocupă arhivistul în societate.

La începuturile organizaționale ale Arhivelor (de exemplu, în Țara Românească, din 1831) și o bună perioadă după aceea (până prin anii '50 ai secolului trecut), rolul arhiviștilor era de a fi păstrători, de paznici ai documentelor (atât în percepția generală, cât și în interiorul breslei) atât în țara noastră cât și în alte state, în timp ce istoricii erau cei ce "scormoneau" în Arhive, iar aceasta chiar de la

⁴ Brien Brothman, *Declining Derrida: Integrity, Tensegrity, and the Preservation of Archives from deconstruction*, "Archivaria" 48 (Fall 1999), p. 64.

⁵ Terry Cook, *From Information to Knowledge: An Intellectual Paradigm for Archives*, "Archivaria" 19 (Winter 1984-85), p. 49.

începuturile "istoriei științifice" în secolul al XIX-lea, aceștia invocând arhivele și alte surse primare pentru a-și întări propriile interpretări despre trecut. Astfel, într-un seminar de pe la 1830, se predau tehnici de citire și interpretare a documentelor istorice, "studenții învățau să compare cu rigurozitate documentele; arhivele abia deschise ale statului și ale bisericii devenind locuri unde adevărul putea fi găsit prin interogarea arhivei document cu document"⁶.

Cu timpul, Arhivele devin laboratoare științifice pentru investigația istorică, iar arhivistul ideal (obiectiv, neutru și pasiv) este cel descris de Hilary Jenkinson în anul 1922:

"Cariera arhivistului este aceea de a fi funcționar. El există pentru a face munca altora posibilă... Crezul său, Sfânta Evidență, sarcina sa, păstrarea evidenței exacte a documentelor aflate în grija sa, țelul său, de a furniza cât mai repede și fără greșeli, tuturor, mijloacele cunoașterii... Arhivistul bun este probabil cel mai altruist adept al Adevărului din câți există pe lume"⁷.

Această imagine ideală desprinsă din pozitivismul secolului al XIX-lea începe să se schimbe începând cu anii '60, atât arhiviștii cât și Arhivele jucând un rol din ce în ce mai însemnat, odată cu avalanșa de documente create de din ce în ce mai multe instituții ale statului și nenumăratele organizații apărute în *boom*-ul economic de după cel de al doilea război mondial. Statul (generic vorbind) realizează că are nevoie de Arhive nu doar ca păstrătoare ale tezaurului documentar, ci și ca instituție abilitată să controleze ce anume și cât anume va cunoaște posteritatea din starea de lucruri a prezentului.

În aceste condiții, arhivistul, mai mult decât istoricul sau specialistul în științe politice, tinde să fie mai scrupulos cu neutralitatea sa, munca încearcă să o vadă ca pe o chestiune tehnică, ce nu are legături cu sferele intereselor politice, fiind doar o muncă de colectare, selecționare, păstrare și punere la dispoziția cetățenilor a documentelor, atât și nimic mai mult! Dar, reușește? Comunitatea profesională tinde spre un răspuns pozitiv, iar cercurile exterioare mai radicale spre o negație violentă⁸.

Cert este faptul că arhiviștii trebuie să realizeze că acțiunile lor (și mai ales selecționarea documentelor) sunt o componentă a unui proces mai larg de construire a memoriei publice și de conectare la alte elemente ale societății care au legătură cu trecutul.

Concluzionând, prin păstrarea unor documente în dauna altora, arhiviștii influențează înțelegerea de către societate a trecutului său, inclusiv ceea ce va fi uitat.

⁶ Joyce Appelby, Lynn Hunt, Margaret Jacob, *Telling the Truth about History*, New York, 1994, p. 78 *apud* Randall C. Jimerson, *Embracing the Power of Archives*, "American Archivist" 69, 1 (Spring-Summer 2006), p. 21 [=http://archivists.metapress.com/content/r0p75n2084055418/fulltext.pdf], accesat la 23 august 2010.

⁷ *Apud* R. C. Jimerson, *loc. cit.*, p. 22.

⁸ Howard Zinn, istoric radical, spunea în fața unei audiențe formată din arhiviști: "Presupusa neutralitate a arhiviștilor e un fals... existența, păstrarea și disponibilitatea arhivelor și documentelor în societatea noastră este în mare măsură determinată de distribuția bogăției și a puterii...", *apud* R. C. Jimerson, *loc. cit.*

Dar ceea ce nu trebuie uitat este că arhivele nu sunt trecutul, ci memoria noastră socială despre trecut.

3. Astfel, **selecționarea documentelor** capătă, în opinia noastră, importanța cea mai mare în impactul asupra cercetării istorice și nu numai, știut fiind faptul că cercetătorul va avea acces în viitor la acele documente considerate a fi “demne” de a fi păstrate în Fondul Arhivistic Național (în cazul României), calitate ce le-o conferim astăzi, cu speranța că vor intra în sfera de interes a istoriografiei viitorului.

Dezbaterea temei selecționării documentelor nu poate fi epuizată, fiind mereu actuală, cu multe interpretări și controverse, un singur lucru fiind cert – necesitatea imperioasă a **selecționării, trierii, eliminării** documentelor create într-un volum din ce în ce mai mare de societatea contemporană.

Iată de ce selecționarea este “piatra de încercare”⁹, după cum inspirat spunea Aurelian Sacerdoțeanu, examenul de capacitate, conștiinciozitate și pregătire profesională a arhivistului¹⁰.

a. Definiție

În sensul precizat de dicționarul limbii române moderne, selecționarea este operațiunea prin care se alege ceva după anumite criterii, de cele mai multe ori de ordin calitativ, acest sens apreciativ întâlnindu-l și în alte științe (biologie-selecția naturală, agricultură-semințe selecționate).

În sens arhivistic, definiția este consemnată atât în “Dicționarul științelor speciale ale istoriei”, cât și în “Norme tehnice”: operațiunea arhivistică de stabilire a valorii documentar-istorice sau practice a unităților arhivistice dintr-un fond sau colecție, în vederea păstrării permanente a celor ce fac parte din Fondul Arhivistic Național și eliminarea celor lipsite de importanță¹¹. Definiția reunește trei acțiuni: una de evaluare (“stabilire a valorii”), una de păstrare (a documentelor cu valoare istorică) și una de eliminare (a celor lipsite de importanță). În concluzie, chiar dacă arhivistica românească nu consacră, la nivel teoretic, termenul de evaluare, acesta este subînțeles și cuprins în definiție. Până la apariția Decretului 472/1971 privind Fondul Arhivistic Național al R.S.R., în teoria arhivistică românească se utiliza termenul de expertiză/expertizare, alături de cel de selecționare, care expertizare însemna stabilirea valorii documentelor, iar termenul de selecționare era utilizat pentru a desemna eliminarea ca atare.

Dacă la nivelul definiției lucrurile sunt clare, în practică acestea se complică, producându-se o răsturnare a sensurilor, de la apreciativ la depreciativ, la creatorii de documente comisiile de selecționare întrunindu-se mai degrabă spre a hotărî care

⁹ Aurelian Sacerdoțeanu, *Arhivistica*, București, 1971, p. 144.

¹⁰ Ion I. Șucu, *Selecționarea arhivelor judecătorești. Pregătirea și datoria arhivistului*, “Revista Arhivelor”, 1947, 2, p. 245; consemnând în continuare că “[...] însușiri ce le poate avea după o pregătire serioasă și o practică îndelungată, nu la birou, ci printre rafturi, în depozit”.

¹¹ Vezi *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, București, 1982, p. 211 și *Norme tehnice privind desfășurarea activităților în Arhivele Naționale*, București, 1996, p. 8.

sunt documentele ce trebuie eliminate, având termenul de păstrare expirat, decât pentru a hotărî care sunt cele cu valoare documentar istorică¹².

Dacă în limba română avem acest termen cuprinzător, în literatura de specialitate de expresie anglo-saxonă, pentru a reda operațiunea de selecționare se folosesc doi termeni distincți, care reflectă cele două etape pe care această activitate le presupune: *Appraisal* și *Disposal*. Conform "Standardului de Management al Documentelor" australian, *appraisal* reprezintă procesul de evaluare în urma căruia se stabilește ce documente trebuie reținute și pentru ce perioadă, în funcție de durata lor legală și de necesitățile organizației, ale creatorului¹³. Dicționarul termenilor arhivistici¹⁴ explică *appraisal* ca fiind procesul prin care se determină dacă documentele au valoare arhivistică. O altă definiție pentru *appraisal* = procesul de evaluare pentru a determina cât timp trebuie păstrate și dacă documentele au valoare pe timp suficient de mare pentru a justifica cheltuielile cu păstrarea lor într-un depozit de arhivă¹⁵.

Din prima definiție rezultă că accentul cade pe nevoile administrative care contribuie la desfășurarea și bunul mers al activității creatorului sau, cum ar spune Schellenberg, pe valoarea primară. Cea de a doua definiție este foarte generală, iar a treia atrage atenția prin faptul că nu precizează un scop anume pentru păstrarea documentelor, ci preocupări legate de cheltuielile cu depozitarea. Toate pornesc însă de la acțiunea de evaluare, adică de determinare și atribuire a unei valori¹⁶. Cel de al doilea termen utilizat este cel de *disposal*, care semnifică decizia de eliminare fizică a documentelor, adică ceea ce ar corespunde operațiunii de selecționare din arhivistica românească.

În arhivistica franceză, selecționarea este abordată ca operațiune compusă din trei etape distincte: *Evaluation*, *Tri*, *Elimination*.

Evaluation înseamnă, și aici, atribuirea unei valori. După definiția dată de Consiliul Internațional al Arhivelor, *Tri* reprezintă una dintre funcțiile esențiale ale arhivisticii, al cărei scop este acela de a determina eventualele eliminări de documente, în urma unei decizii legate de utilitatea lor administrativă curentă sau viitoare și de valoarea de mărturie, de informație și de cercetare. Sau: *Tri*=operațiune ce constă în separarea documentelor ce trebuie păstrate de cele ce trebuie eliminate¹⁷.

Comparând cele două definiții, observăm că termenul de *tri* are conotații funcționale întrucât presupune competența de a evalua documentele și, pe de altă parte, evaluarea este înțeleasă în raport cu utilitatea documentelor pe parcursul

¹² Referitor la aceasta, vezi și Vasile Căpâlnan, *Considerații privind selecționarea arhivelor la creator*, "Revista Arhivelor" (Cluj), 1 (1995), 1-2, p. 76-79.

¹³ Michael Piggott, *Appraisal -- the state of the art* [= <http://www.archivists.org.au/sem/misc/piggot.html>], accesat la 12 mai 2009.

¹⁴ *Glossary of Archival and Records Terminology* [= http://www.archivists.org/glossary/term_details.asp?DefinitionKey=3], accesat la 12 mai 2009.

¹⁵ <http://courses.washington.edu/lis505/Lis%20505-Burke/Appraisal.ppt.html>, accesat la 12 mai 2009.

¹⁶ *Mic Dicționar Enciclopedic*, București, 2005.

¹⁷ Association Francaise de Normalisation, *Le vocabulaire des Archives*, Paris, 1986, p. 90.

întregului ciclu de viață al acestora. Cu alte cuvinte, accentul cade pe păstrarea permanentă¹⁸.

b. Selecționarea în România

Istoricul selecționării documentelor ne relevă, în fapt, disputa dintre creatori și deținătorii de documente dornici de a elimina marea cantitate de arhivă acumulată și Arhive, instituția abilitată pentru a selecționa acele documente reprezentative pentru o comunitate sau pentru întreaga națiune.

Încă de la începutul secolului al XIX-lea, se simțea în Europa necesitatea unor reglementări în domeniu: Rusia – 1830, Austria – 1832, Statul Papal – 1839. Franța – 1844 etc. În acest context, și în Țările Române se înființează comisii de selecționare (Țara Românească – 1854 și Moldova – 1855), din acestea făcând parte, pe lângă reprezentanții Arhivelor, și reprezentanții principalelor instituții centrale. documentele fiind împărțite în “trebuincioase și netrebuincioase”.

Din fericire, după un timp, lucrările comisiilor au fost suspendate, salvându-se în acest fel multe documente valoroase ale acelei perioade precum și ale perioadelor anterioare, întrucât atenția reprezentanților instituțiilor centrale era axată în principal pe utilitatea practică a documentelor¹⁹.

În ciuda reglementărilor ulterioare și în special a Legii pentru organizarea Arhivelor Statului din anul 1925, distrugerile de arhivă au continuat în afara cadrului legal atât prin indiferența ministerelor, care aprobau vinderea la prețuri modice a arhivei “vechi” din instituțiile subordonate unor comercianți, ca hârtie de ambalaj, sau oferirea acesteia unor societăți de binefacere, cât și prin lipsa acută de spații a instituției Arhivelor.

Abia în anul 1951, prin schimbarea legislației (HCM 472), se stabilesc atribuții mai precise pentru selecționarea documentelor, atât pentru Arhive, cât și pentru creatori, înființându-se Comisia Centrală și comisiile regionale de expertiză la nivelul Arhivelor, precum și comisiile de expertiză ale instituțiilor centrale și locale²⁰.

Un aspect interesant în activitatea de selecționare în această perioadă îl constituia faptul că litigiile dintre comisiile Arhivelor și comisiile instituțiilor erau rezolvate de către Comisia Centrală de expertiză, hotărârile acesteia fiind obligatorii.

Un alt aspect care merită reliefat îl reprezintă precizarea că orice comisie de expertiză poate fi completată cu persoane cu pregătire de specialitate din afara Arhivelor²¹.

Eliminarea documentelor se făcea prin prezentarea unor liste de selecționare, ceea ce a dus în mod evident la selecționări abuzive de documente, instituția Arhivelor putând rareori verifica la fața locului veridicitatea acestor liste (existând

¹⁸ Marta Maftei, *Le moment du tri dans la pratique archivistique française: réflexions théoriques et applications pratiques*, “Archives” 29 (1997-1998), 3 și 4, p. 3 [= <http://www.archivistes.qc.ca/revuearchives/revuearchives.html>], accesat la 30 iunie 2009.

¹⁹ Tudor Mateescu, *Despre limitele cronologice ale selecționării documentelor*, “Revista Arhivelor”, 1990, 4, p. 412-417.

²⁰ *Selecționarea Arhivelor în Republica Populară Română*, “Buletin Informativ” 6 (1956), p. 84.

²¹ *Ibidem*, p. 85.

comisii de expertiză la nivelul unei întregi regiuni este puțin probabil că se puteau face, cu personalul existent, verificări riguroase) și neavând la dispoziție lista documentelor permanente²².

Este adevărat că, odată cu listele de selecționare, ar fi trebuit să se trimită la comisia de expertiză din cadrul Arhivelor și un istoric al instituției creatoare, precum și un istoric al fondului care să cuprindă o scurtă caracterizare a materialelor arhivistice, atât a celor lăsate pentru păstrare cât și a celor propuse spre a fi înnaturate²³, însă acest lucru s-a întâmplat de prea puține ori.

O oarecare schimbare a sistemului de selecționare a documentelor la creatori se observă în momentul apariției Decretului 472/1971, când conducerile unităților creatoare de documente erau obligate să numească comisii de selecționare menite să aprobe lucrările de selecționare printr-un proces-verbal, care erau înaintate Arhivelor alături de inventarele documentelor propuse spre eliminare.

Îmbucurător este faptul, în acest context, că pentru reîmpărțirea administrativ-teritorială se înființează (cu o oarecare întârziere) Filialele Județene ale Arhivelor Statului, instituție aflată mult mai aproape de miezul problemelor decât Arhivele regionale, reușindu-se în acest fel o supraveghere mai atentă a selecționării.

În fine, Legea nr. 16/1996 privind Arhivele Naționale aduce o modificare a concepției care stă la baza selecționării privind obligativitatea creatorilor și deținătorilor de documente de a prezenta inventarele documentelor cu termen de păstrare permanent odată cu inventarele documentelor cu termen de păstrare expirat, oferindu-se posibilitatea unei comparații și a unei judecăți mai corecte în momentul avizării lucrării de selecționare²⁴.

Considerăm că reglementările actuale în domeniul selecționării documentelor, cu toate neajunsurile, răspund într-o mare măsură cerințelor arhivistice, neîndoios putându-se aduce îmbunătățiri și corectări, propuneri mai vechi și mai noi în acest sens existând mereu în dezbaterile arhiviștilor²⁵.

c. Necesitatea selecționării. Metode de selecționare

Așa cum am afirmat și în primele rânduri, selecționarea este o problemă a arhivisticii contemporane ce nu trebuie neglijată, întrucât în condițiile administrației moderne aceasta riscă să devină o sarcină copleșitoare²⁶, pentru că la modul ideal, ar trebui să conservăm toate actele scrise ale prezentului pentru cercetările istorice

²² *Ibidem*, p. 88.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Legea nr. 16/1996 privind Arhivele Naționale*, Monitorul Oficial al României, VIII, nr. 71 din 9 aprilie 1996, cap. III, Secțiunea II, selecționarea documentelor, art. 11.

²⁵ Gheorghe Popa, *Selecționarea în arhivistica românească contemporană*, "Revista de Arhivistică" 4 (1988), 1-2, Cluj, p. 135, propune ca la unități fiecare compartiment să întocmească pentru documentele create sau deținute două tipuri de inventare, unul pentru cele permanente și celălalt pentru nepermanente, indiferent de termenul de păstrare. Arhivarul le centralizează și le prezintă periodic Arhivelor Naționale, unde are loc procesul de selecționare.

²⁶ J. H. Collingridge, *Trierea Arhivelor*, "Buletin de Informare" 6 (1956), p. 49.

viitoare, dat fiind că este extrem de dificil, dacă nu imposibil, să se poată afirma ce anume îl va interesa și ce nu pe cercetător²⁷.

Fiind imperios necesar să fie distruse o parte a documentelor, trebuie să realizăm eliminarea chiar cu pericolul de a greși, chiar dacă nu este plăcut pentru arhivist să pună în aceeași balanță costurile și beneficiile culturale ale gestului său²⁸.

Prin cunoștințele și flerul său, arhivistul poate și trebuie să se ferească de generalizări, de valorizări pe criteriul categoriei de act, același gen de document, în funcție de context, de emitent, destinatar, poate avea o valoare diferită, în același timp trebuind să se țină seama de tendințele manifestate în istoriografie²⁹.

Pe de altă parte, așa cum am afirmat mai sus, este aproape imposibil pentru arhivist, dar și pentru istoric, funcționar sau politician să prevadă ce fel de material arhivistic va fi necesar cercetării viitoare. În aceste condiții, avem încredere în experiența arhivistului sau găsim criterii obiective, impersonale, pentru selecționare? Cum reușim să îmbinăm cele două criterii?

Cunoștințele arhivistului și experiența în natura problemelor de istorie sunt de neprețuit pentru selecționare, totodată cunoașterea propriilor limite poate să îl conducă la căutarea mai multor standarde obiective pentru efectuarea acesteia, însă nu trebuie uitat că subiectivitatea fiecăruia nu poate fi evitată³⁰.

Unul dintre standarde ar putea fi cel propus de Hans Booms, care recomandă păstrarea documentelor considerate a fi valoroase potrivit criteriilor care au fost contemporane cu data de emitere a materialului³¹.

Considerăm că această opinie poate avea aplicabilitate parțial, anume doar în cazul societăților în care instituțiile au un parcurs liniar, previzibil, fără sincopele, schimbările și deformările suferite de instituțiile din țările est-europene în care, până nu demult, și arhivistica trebuia să urmeze linia partidului comunist care îi indica documentele folositoare și cele nefolositoare pentru cercetare.

În acest sens, credem că este relevant un exemplu din Arhivele românești, care arată relativitatea criteriilor contemporane. În perioada anterioară anului 1989 s-a considerat că "matricolele de impunere a proprietăților agricole pe anul 1949" trebuie păstrate timp de 15 ani, dar după acest termen Arhivele au decis ca în cazul acestor documente să nu se aprobe distrugerea, ci depunerea lor în depozitele sale, fapt ce s-a dovedit benefic atât pentru cercetarea istorică a unor zone montane, ca și pentru valorificarea practică a acestor documente în condițiile restituirii proprietăților după anul 1990.

Pe lângă aceasta, trebuie să se țină seama și de tendințele cercetării istorice, istoriografia contemporană dezvoltându-se susținut în sensuri nebănuite în urmă cu

²⁷ Ion Mărcuș, *Ceva despre distrugerile de documente. Aspecte și sugestii*, "Revista Arhivelor", 1946, I, p. 75.

²⁸ Ake Kromnow, *Selecționarea documentelor contemporane*, "Buletin de Documentare Arhivistică" I (10), 1976, p. 109.

²⁹ Adrian Adamache, *Unele aspecte ale selecționării documentelor*, "Revista Arhivelor", 1989, 3, p. 287.

³⁰ A. Kromnow, *loc. cit.*, p. 122.

³¹ Hans Booms, *Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbildung: Zur Problematik Archivarischer Quellenbewert*, "Archivalische Zeitschrift" 6 (1972), apud A. Kromnow, *loc. cit.*, p. 122.

câteva decenii (istoria mentalităților, a imaginarului), dar și de cercetarea sociologică sau chiar de cea tehnică, acestea folosind documente aflate în păstrarea Arhivelor.

Principalul obiectiv al selecționării rămâne așadar stabilirea izvoarelor documentare de valoare științifică, apoi eliminarea actelor fără valoare științifică sau practică, descongestionarea spațiilor de depozitare și, nu în ultimul rând, reducerea volumului altor operațiuni arhivistice³².

În privința principiilor și criteriilor de apreciere a valorii documentelor în arhivistica românească (pe care nu le enumerăm aici)³³, considerăm că acestea trebuie luate drept fundament, fără a urma rigid litera lor (chiar dacă unele dintre ele sunt consemnate în "Norme Tehnice"), încercând să pătrundem mai adânc în spiritul lor și să extragem, de la caz la caz, pe acelea care sunt folositoare în muncă, prin aceasta neștirbindu-le cu nimic din importanță.

Alte aspecte importante al selecționării sunt: cine hotărăște asupra acesteia? trebuie să fie o activitate transparentă? trebuie aduse la cunoștința societății civile (a cercetătorului) principiile aplicate de autoritățile arhivistice de selecționare³⁴?

Arhivistica contemporană tinde spre un răspuns pozitiv la aceste întrebări, cu divergențele de rigoare, dar rămâne de necontestat este rolul arhivistului și implicarea lui în acest proces chiar de la începuturi, existând opinia că, pentru o bună selecționare, este necesară participarea arhiviștilor chiar de la organizarea documentelor creatorilor³⁵. Nu este de neglijat faptul că multe opinii converg spre alegerea în mod special a unor arhiviști pentru acest gen de lucrări, buni practicieni și cunosători ai legislației din domeniul respectiv³⁶.

Dintre opiniile majorității specialiștilor se desprinde cu claritate ideea că sarcina selecționării documentelor nu trebuie lăsată sub nicio formă doar în atribuțiile creatorilor, întrucât aceștia, în mare parte din cazuri, nu conștientizează valoarea documentelor sau nu au pregătirea și experiența necesară pentru a lua o decizie potrivită.

De o cu totul altă părere a fost Sir Hilary Jenkinson care, în lucrarea *A manual of Archive Administration*, enunța teza de bază, potrivit căreia "arhivele sunt o mărturie imparțială a trecutului iar arhivistul este un gardian al acestei mărturii". Pe fondul unei insuficiente dezvoltări a arhivisticii, ca teorie, Jenkinson nu consideră evaluarea și selecționarea ca atribuții ale arhivistului, de teama alterării mărturiilor activității specifice instituțiilor care le-au creat, prin scoaterea documentelor din contextul lor și afectarea cadrului arhivistic integral. El și-a manifestat circumspecția și asupra capacității de decizie a istoricului, din cauza prejudecăților și interesului acestuia exclusiv asupra unei perioade sau asupra unei teme, unui subiect, îndoiindu-se de imparțialitatea și detașarea lui. Singurul îndreptățit să intervină asupra documentelor unei administrații, "să determine documentele de arhivă (*records*), să

³² Ioan Pușcaș, *Principii și criterii de selecționare a documentelor*, "Revista Arhivelor", 1982, 3, p. 242.

³³ Vezi *Norme tehnice*, p. 32 și I. Pușcaș, *loc. cit.*, p. 243-244.

³⁴ A. Kromnow, *loc. cit.*, p. 118.

³⁵ *Ibidem*, p. 117.

³⁶ Tudor Rădoi, *Congresul Internațional al Arhivelor, Viena, 23-29 august, 2004*, "Revista Arhivelor", 2004, 1-2, p. 286.

procedeze la evaluarea și selecționarea acestora, este Administratorul organizației creatoare, acesta orientându-se, în acest proces, după criteriile și valorile proprii. Doar documentele rezultate în urma acestui proces de evaluare sunt impregnate cu imparțialitate și autenticitate”³⁷.

În privința metodelor de selecționare, se cuvine să menționăm aici, pe lângă cea clasică a păstrării efective a documentelor în depozitele Arhivelor, și cele propuse cu diverse prilejuri de arhivistică internațională:

- selecționarea originalelor și păstrarea microfilmelor (sau un alt suport ce ocupă puțin spațiu – CD, DVD);
- păstrarea de mostre (eșantioane) reprezentative din arhiva unor creatori;
- metoda Turnus, care reprezintă sistemul de rotație prin care documente mostre sau arhive mostre, pentru diferiți ani, sunt păstrate de instituții cu aceleași funcții;
- mostre regionale;
- modele statistice întâmplătoare adică selecționare statistică;
- metode combinate de selecționare, între acestea regăsindu-se și eliminarea etică (care nu are de-a face cu principiile arhivistice, distrugându-se, de exemplu, documente ce conțin informații ce ar putea leza integritatea individuală)³⁸.

d). *Câteva aspecte practice*

O cerință obligatorie pentru selecționarea corectă este cercetarea integrală a documentelor și inventărilor pentru perioada dată, indiferent de termenul de păstrare actual, pentru a se crea o imagine de ansamblu asupra arhivei existente și informațiilor pe care le conține, altfel există riscul de a distruge documente ce nu mai pot fi recuperate sau de a păstra documente ale căror informații se regăsesc în altele mai cuprinzătoare³⁹.

Într-o mare măsură efectuarea în bune condiții a selecționării depinde de mai mulți factori:

- pregătirea și experiența celor ce fac selecționarea;
- modul de constituire a dosarelor (la selecționare, este obligatoriu să fie văzut interiorul dosarului, nu doar ceea ce e scris pe copertă);
- calitatea inventarelor ca instrumente de evidență a documentelor;
- indicatoarele și nomenclatoarele folosite⁴⁰.

Deși la nivel teoretic cunoaștem ce trebuie făcut pentru a selecționa documentele ce vor ajunge în depozitele Arhivelor Naționale de la creatori și deținători, realitatea ne obligă să vedem lucrurile sub un alt unghi și să procedăm în consecință, fie că luăm măsuri coercitive, fie că prestăm muncă voluntară în arhive părăsite, care nu mai interesează pe nimeni.

Ca și în cazul efectuării activității de îndrumare și control, și în cel al lucrărilor de selecționare se impune, nu de puține ori, manifestarea unor atitudini

³⁷ H. Jenkinson, *op. cit.*, p. 149 *apud* Carol Couture, *L'évaluation des archives. Etat de la question*, "Archives" 28 (1996-1997), 1, p. 9 [= http://www.archivistes.qc.ca/revuearchives/vol.28_1/28-1-Couturepdf] accesat la 23 aprilie 2010.

³⁸ A. Komnow, *loc. cit.*, p. 127.

³⁹ Voica Coman, *Selecționarea documentelor*, "Revista Arhivelor", 1979, 2, p. 157.

⁴⁰ *Idem*, *Selecționarea documentelor la organizații*, "Revista Arhivelor", 1982, 4, p. 371.

ambivalente, de flexibilitate îmbinată cu rigiditate, de intransigență îmbinată cu indulgență, în așa fel încât scopul final, asigurarea documentelor pentru Fondul Arhivistic Național, să fie atins, deoarece trebuie să recunoaștem că situația documentelor de la creatori este în unele cazuri gravă sau foarte gravă.

Din experiența acumulată, participând la verificarea a numeroase lucrări de selecționare, am constatat că doar o parte dintre acestea reușesc să întrunească în totalitate elementele necesare confirmării.

Această situație pornește chiar de la "circuitul documentelor" în instituții, acesta realizându-se, de multe ori, pe trasee "cutumiare" sau în funcție de anumite necesități, fără a li se preciza indicativul din nomenclator, cu toate că în registrele de intrare-ieșire au alocată o rubrică specială pentru acest lucru. Nomenclatorul, atunci când există, nu constituie instrumentul de bază în constituirea dosarelor, acesta fiind folosit doar în momentul întocmirii lucrării de selecționare, făcându-se asimilări forțate între conținutul efectiv al dosarului și cel precizat în nomenclator.

Există nomenclatoare care nu mai corespund de ani de zile structurii instituțiilor și, în acest fel, documentele nu se regăsesc în nomenclator, iar în situația inversă se înregistrează mai multe nomenclatoare în care același gen de documente au termene de păstrare diferite, variind de la Permanent până la 5 ani.

Se înaintează spre confirmare lucrări de selecționare incomplete sau conținând vicii de formă (fără adresă, proces verbal al comisiei de selecționare fără număr, anii extremi consemnați eronat, inventare ce sunt de fapt liste de documente cu termen de păstrare expirat fără a se preciza anul din care acestea provin și termenul de păstrare, poziția din nomenclator, iar conținutul pe scurt este irelevant sau prea specializat).

La acestea se adaugă aplecarea majorității creatorilor spre latura practică, imediată, a documentelor, manifestându-se un dezinteres crescut față de cele cu valoare documentar istorică, aceasta și datorită factorului uman, în multe instituții arhivarii (responsabilii cu arhiva) fiind persoane cu o slabă pregătire de nivel general, nu doar din punct de vedere arhivistic.

O mare problemă se va pune în privința selecționărilor viitoare odată cu expirarea termenelor documentelor din anii '90, când s-au "selecționat" arhive fără discernământ, fapt ce ne îndeamnă să previzionăm un hiatus pentru această perioadă, ca și pentru perioada de sfârșit a comunismului, întrucât sub "umbrela" distrugerilor de documente provocate în decembrie 1989, precum și a distrugerilor din primii ani ai democrației românești "originale", s-a ascuns, de multe ori, incompetența sau reaua voință.

e). *Câteva marginalii la selecționare*

În timp ce teoria arhivistică internațională s-a reorientat de la ordonarea și descrierea documentelor din Arhive la analiza proceselor care au condus la crearea lor, arhivistica românească este departe de aceste deziderate, însă ar fi necesară măcar o regândire a actualului sistem de evaluare a documentului în funcție de potențiala lui importanță pentru cercetare. "Un proces de evaluare călăuzit de nevoile cercetătorului forțează arhivistul să rămână, în ultimă instanță, un profet, încercând să prezică tendințele viitoare în cercetare, mai degrabă decât un analist încercând să

reflecte funcțiile, programele și activitățile creatorilor de documente și societatea largă în care acești creatori trăiesc.”⁴¹ Atribuirea valorii presupune o activitate pur intelectuală care se bazează pe cunoștințele, judecata și decizia arhivistului. Cu alte cuvinte, “suntem chemați să stabilim, în numele generațiilor viitoare, cu interese, cu intenții, cu mentalități în cea mai mare parte necunoscute, ce înregistrări din epocile trecute și din epoca noastră vor răspunde nevoii lor de informare istorică.”⁴²

Având în vedere direcția în care se îndreaptă, în prezent, arhivistica, devine tot mai evident rolul formator al acesteia, în sensul că societatea/cercetătorii /utilizatorii primesc, se informează și se formează în funcție de ceea ce Arhivele păstrează și le pun acestora la dispoziție.

Prin urmare, selecționarea rămâne una dintre marile provocări ale arhivisticii contemporane, un proces ce determină traseul documentului: spre uitare sau spre un viitor în care, printre altele, are și marea calitate de martor al trecutului.

II. Stadiul actual al cercetării

Încă din secolul al XVIII-lea au început să apară teorii privind accesul și selecționarea documentelor, în 1731, *Reali Istruzioni* date la Torino de către arhivistul Arhivelor Regale ale Sardiniei stabilesc cum vor fi distruse “hărțile nefolositoare”⁴³, reglementări asemănătoare existând și la alți deținători de documente.

Din păcate, practica distrugerii documentelor nu urma întotdeauna principii raționale și cel mai evident exemplu este cel al Revoluției Franceze, în această perioadă distrugându-se documente pentru a se șterge memoria “l’Etrangerului”. Rezultatul a fost că multe documente cu valoare istorică privind Regalitatea și Biserica Catolică au fost arse în perioada 1794-1796.

Administrarea modernă a arhivelor a început cu adevărat doar atunci când arhivele nu au mai fost considerate ca depozite “istorice” și au început să apară termenii de arhive “închise” și arhive “deschise”, dar în continuare, pentru o perioadă îndelungată (până la cel de-al doilea război mondial), în unele țări viziunea “istoricistă” asupra arhivelor a rămas predominantă. În Spania, Archivo Histórico Nacional, înființată în 1866, primea doar documentele instituțiilor desființate, orice noi transferuri fiind excluse, iar în Anglia Public Record Office nu a primit regulat documente “noi” vreme de câteva decenii după ce a fost înființat în 1838.

Cert este că masa mare de hârtie produsă de instituțiile oficiale de stat sau locale a făcut ca spre 1850 multe din țările europene să fie puse în fața unei probleme cvadruple: transferul documentelor către depozite, evaluarea acestora, ordonarea și descrierea și deschiderea acestora către public, problemă care a rămas actuală până astăzi în unele cazuri.

⁴¹ Marti, Kathleen McLeod, *Redrawing the boundaries of societal memory: Introducing a modified macro-appraisal approach at the Great-West Life*, University of Manitoba, p. 12 [<http://www.collectionscanada.ca/libraires/index-e.html>], accesat la 11 august 2010.

⁴² Ad. Adamache, *loc. cit.*

⁴³ E. Lodolini, *Archivi e Archivistica: Principi e Problemi*, Milano, 1984, p. 234.

Transferul documentelor de la instituții la arhivă a împărțit Europa în două zone culturale, mergând în mare măsură pe tradițiile germane și franceze:

- pe de o parte, Germania și Europa Centrală, unde se folosea sistemul de registratură – *Registratur*, unde fiecare document administrativ era “înregistrat” cu un număr care corespunde unui plan metodic cunoscut sub numele de *Aktenplan*⁴⁴;

- pe de altă parte, Franța, Belgia, Olanda, Marea Britanie sau Spania, fără acest sistem prestabilit de ordonare sau clasificare a documentelor după transferul la arhivă.

Prima încercare de sistematizare a teoriilor și practicilor arhivistice este realizată în 1898, când olandezii Samuel Muller, Johan Feith și Robert Fruin publică “Manualul pentru ordonarea și descrierea arhivelor”, lucrare cu o influență majoră asupra gândirii arhivistice atât prin prisma faptului că a fost primul manual de acest gen, cât și pentru că a fost cunoscut de mulți arhiviști prin traducerea sa în franceză, germană, engleză, italiană, portugheză, chineză ș.a.⁴⁵

Manualul reflectă influența majoră pe care a exercitat-o teoria arhivistică franceză asupra lui Samuel Muller după participarea în 1873 la cursurile École des chartes din Paris precum și introducerea din Germania a principiului provenienței în câteva arhive din Olanda.

Acest manual statuează reguli valabile și astăzi privind fondarea, respectul pentru ordonarea făcută de creatorul documentelor, dar prezintă și erori, inerente de altfel unei opere de pionerat. Consacrarea ca lucrare de bază o primește în 1910, la primul congres arhivistic internațional de la Bruxelles, când se adoptă principiile cuprinse în manual.

Cel care a deschis etapa problematizărilor și polemicilor în privința efectuării evaluării/selecționării documentelor a fost Sir Hilary Jenkinson⁴⁶, pentru care arhiviștii sunt păstrătorii (*keepers*) documentelor și nu trebuie să se implice în evaluare sau selecționare, aceste operațiuni urmând să fie realizate de către creatorii documentelor. Chiar dacă această aserțiune nu a fost, în general, asumată de către arhiviști, în ultima perioadă se observă o reutilizare a ideilor lui Jenkinson, în special de către arhiviștii din Australia și Canada, în domeniul arhivelor electronice⁴⁷.

Următoarea inițiativă de amploare de a iniția un discurs arhivistic articulat în privința evaluării și selecționării îi aparține lui Theodore R. Schellenberg⁴⁸, care consideră că documentele au o valoare primară și una secundară. Valoarea primară ar reprezenta importanța documentelor pentru creatorul lor, iar valoarea secundară importanța pentru cercetătorii ulteriori. Schellenberg susține că în acțiunea de

⁴⁴ Michel Duchein, *The History of European Archives and the Developement of the Archival Profession in Europe*, “American Archivist” 55 (Winter 1992), p. 18.

⁴⁵ Bogdan-Florin Popovici, *Introducere în istoria ideilor arhivistice*, p. 7 [= <http://www.bogdanpopovici.go.ro/>], accesat la 2 septembrie 2009.

⁴⁶ H. Jenkinson, *Manual of Archive Administration*, ediția a doua, Londra, 1937, *apud* Terry Cook, *What is past is prologue*, “Archivaria” 43 (1997), p. 23.

⁴⁷ T. Cook, *loc. cit.* p. 25.

⁴⁸ Th. Schellenberg, *The Appraisal of Modern Records*, “Bulletin” 8 (1956) [= <http://www.archives.gov/research/alic/reference/archives-resources/appraisal-of-records.html>], accesat la 21 februarie 2010.

evaluare/selecționare a documentelor, trebuie avut în vedere interesul ulterior al cercetătorului asupra informațiilor din documente, iar stabilirea valorii secundare a acestora rămâne la latitudinea interpretării arhivistului.

Această teorie a cunoscut, ulterior, o dezvoltare de mare amploare, cu consecința schimbării de ansamblu a evoluției arhivisticii, de la caracterul său descriptiv la cel funcțional⁴⁹.

Sub semnul teoriilor din ce în ce mai numeroase referitoare la soarta documentelor se înscrie și materialul lui Pierre Boisard⁵⁰, în care, pornind de la constatări directe, militează pentru o reglementare riguroasă a selecționării documentelor. Exemplul dat este eșantionarea efectuată asupra documentelor de la "Contribuțiile Directe". În jurul anului 1940 s-au reținut numai acele dosare care cuprindeau veniturile cele mai ridicate din Paris și impozitele cele mai mari care fuseseră plătite. Acest fapt i-a nemulțumit pe cercetători, în primul rând pentru că nu au putut face studii asupra întregii structuri sociale a Parisului și, în al doilea rând, pentru că, necunoscând situația generală a taxelor și impozitelor, nici impozitele ridicate nu puteau fi interpretate, neavând termen de comparație. Convinși de ineficiența sistemului, în anul 1965 s-a hotărât pastrarea tuturor "declarațiilor de venituri" obținute într-un an, de la toată populația pariziană. Curând însă, s-a sesizat inconvenientul și al acestui sistem: pentru că nu se putea urmări evoluția conjuncturală, nu se știa dacă anul 1965 fusese unul de reviriment economic sau unul de recesiune, întrucât nu se păstrasera documente nici din anii anteriori, nici din cei ulteriori⁵¹.

Probabil prima voce importantă care s-a ridicat în favoarea unei noi paradigme a arhivisticii a fost cea a germanului Hans Booms⁵², care considera că din punct de vedere al evaluării documentelor, arhivistica germană e în impas, concluzionând: "Eșuând în misiunea lor de a fundamenta o teorie a valorilor, o ierarhie capabilă să ghideze selecționarea, arhiviștii germani s-au reorientat, renunțând la evaluarea conținutului. Scopul constituirii patrimoniului arhivistic este documentarea întregii activități a statului."⁵³ Booms susținea că societatea trebuie să fie lăsată să își definească propriile ei valori, ce trebuie să fie reprezentativ oglindite prin documentele de arhivă.

"Dacă există, într-adevăr, ceva sau cineva îndreptățit să confere legitimitate evaluării/selecționării arhivistice, aceasta este societatea însăși, și opiniile publice care o exprimă, presupunând, desigur, că acestea se pot dezvolta liber. [...] ar trebui ca opinia publică să legitimeze selecționarea arhivistică".⁵⁴ Cu alte cuvinte,

⁴⁹ Eric Ketelaar, *Archival theory and the Dutch Manual* apud B.-F. Popovici, *op. cit.*, p. 29.

⁵⁰ Pierre Boisard, *Pour une politique des éliminations. Reflexions sur la pratique des archives de la Seine*, "Gazette des Archives" 59 (1967), p. 205-237.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Hans Booms, *Gesellschaftsordnung und Überlieferungsbindung. Zur Problematik Archivarischer Quellenbewertung*, "Archivistische Zeitschrift" 6 (1972), apud A. Kromkowski, *loc. cit.* p. 122.

⁵³ Idem, *La constitution du patrimoine archivistique. L'archivage comme activité sociale et politique*, "Archives" 35 (2003-2004), 1-2, p. 20 [= http://www.archivistes.qc.ca/revuearchives/vol_35_1_2/35-1&2-Booms.pdf], accesat la 21 martie 2009.

⁵⁴ *Ibidem*, apud B.-F. Popovici, *op. cit.*, p. 17.

perspectiva este că societatea, și nu administratorul lui Jenkinson sau utilizatorul lui Schellenberg, trebuie să stabilească valorile și importanța arhivistică.

Helen Willa Samuels⁵⁵ propune o evaluare bazată pe abordarea multi-instituțională destinată documentării unei tematici societale⁵⁶. Această teorie nu are în vedere principiul provenienței documentelor, ci pune accent pe diverse subiecte, pe funcții sociale (informatică, educație) sau pe mai multe teme în cadrul unei regiuni. Abordarea aceasta ține seama de importanța funcțiilor și uneori chiar a structurilor, dar neglijează interacțiunea dintre ele. Strategia a fost criticată întrucât este orientată pe subiect, iar diferența dintre funcție și temă este fundamentală⁵⁷.

Terry Cook, prin contribuțiile sale teoretice determină implementarea macro-evaluării în anul 1991, în Canada, cu titlu experimental, pe o perioadă de cinci ani. Cook susține că evaluarea trebuie să se bazeze pe contextul creării, punându-se accent pe proveniență și nu pe conținutul documentelor, ceea ce constituie o ruptură cu tradiția arhivistică ce se concentrează doar asupra intereselor înguste și subiective ale istoricilor, în loc să se axeze asupra activităților umane în general⁵⁸. În acest sens, întrebarea cu privire la determinarea documentelor care trebuie păstrate este secundară pentru că evaluarea devine un mijloc de reflectare a unei imagini fidele asupra societății.

Arhivistul trebuie să examineze mai întâi procesul creării documentelor, abia apoi să aibă în vedere contextul global al informației, pentru că în spatele documentului se află funcția sau activitatea care a condus la crearea sa⁵⁹.

Abordarea lui Cook deplasează interesul arhiviștilor pentru documente către interesul pentru contextul social în care documentele sunt create.

Din perspectiva modelului macro-evaluării, factorii structură/funcție/societate/documente nu sunt utilizați numai pentru a determina istoricul organizației, ci, mai ales, pentru a înțelege cum anume administrația și cultura organizațională pot afecta dialectica, raportul cetățean-stat și, pornind de aici, profilul imaginii sociale⁶⁰.

La Congresul Internațional al Arhivelor de la Viena din anul 2004, Vincent Doom, membru al Comitetului de Evaluare din cadrul CIA, a subliniat importanța stabilirii unor criterii de selecționare a documentelor, pornind de la modelele teoretice ce au fost elaborate și dezvoltate în unele țări precum Canada sau Germania⁶¹.

⁵⁵ Helen Willa Samuels, *Who Controls The Past*, "American Archivist" 49 (Spring 1986), p. 109-124.

⁵⁶ Daniel Ducharme, *La macro-evaluation des archives; l'expérience canadienne*, "Archives" 33 (2001-2002), 3 și 4, p. 45 [= <http://www.archivistes.qc.ca/revuearchives/revuearchives.html>], accesat la 26 mai 2010.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ T. Cook, *Macroappraisal and Functional Analysis: Appraisal Theory, Strategy and Methodology for Archivists*, apud D. Ducharme, op. cit., p. 47.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 48 și 49.

⁶¹ Vincent Doom, *Les criteres de selection*, în Internationaler Archiv Congress, Wien, 2004, p. 1 [= http://www.wien2004.ica_org/imagesUpload/pres_76-Dom-CAP03.pdf], accesat la 14 septembrie 2009.

Doom a prezentat următoarele criterii de evaluare și măsurare a importanței documentelor, pe care le redăm succint:

1. Valoarea de gestiune a documentelor:

a. Administrativă

- funcția sau activitatea reflectată în documente;
- decizia administrativă reflectată în documente;
- poziția compartimentului creator în ansamblul structurii instituției;

b. Juridică

- legi și regulamente reflectate de documente;
- termene de prescriere legală;

c. Financiară

- activitatea financiară reflectată de documente;
- durata ciclului contabil și financiar al documentului;

2. Valoarea patrimonială:

a. De mărturie (pentru utilizare/cercetare)

b. De informare

- funcția organizației;
- analiza conținutului documentului (importanța subiectului, credibilitatea);
- relațiile cu alte documente (copie, original, raritatea informației);
- utilizarea informației (interesul potențial al utilizatorului, restricții de acces)⁶².

Această schemă este explicată de Doom astfel: valoarea este în legătură cu funcțiile. Funcțiile, la rândul lor, se precizează și se clarifică prin criterii. Criteriile ce decurg din funcția administrativă sunt legate de reflectarea activității sau deciziilor în documente. În mod analog, criteriile ce decurg din funcția juridică sunt redată prin legile și regulamentele reflectate de documente.

O contribuție importantă în domeniu o are arhivistul olandez Eric Ketelaar, care prin stilul accesibil și diversitatea temelor abordate a devenit unul dintre cei mai citiți autori de literatură arhivistică din lume, în unele din lucrările sale evaluarea și selecționarea documentelor ocupând un loc important. Ideile lui Ketelaar converg până la un punct cu cele ale lui Cook considerând că arhivistica funcțională înlocuiește arhivistica descriptivă întrucât pentru a face evaluarea și selecționarea arhivei trebuie să interpretezi contextul din spatele creării documentelor și, astfel, să înțelegi conceptul de **integritate a fondului** și funcțiile pe care le avea documentul în contextul său original⁶³.

Contribuțiile românești la cercetarea arhivistică în domeniul evaluării și selecționării arhivelor sunt destul de firave și destul de tehnice, fără o deschidere spre exterior, în general axate pe aspectele practice ale problemei, concentrate în articole, studii și foarte rar capitole ale unor lucrări mai ample.

De remarcat că în același an cu apariția lucrării lui Schellenberg în SUA în

⁶² *Ibidem*, p. 3.

⁶³ E. Ketelaar, *op. cit.*, p. 36.

România se publică primele normative privind selecționarea documentelor⁶⁴, neavând ca antecesorii decât câteva articole privind distrugerile de documente pe fondul lipsei prevederilor legale în domeniu⁶⁵. Prima semnalare a importanței realizării evaluării (expertizării cum era denumită în epocă) și a selecționării o face Ion Șucu și vine dintr-o necesitate practică fiind vorba de unul dintre cei mai mari creatori de arhivă de până în anii '50 – sistemul judiciar⁶⁶. După o pauză de câțiva ani. apar câteva materiale dedicate selecționării, dar în aceeași cheie practică, privind aplicarea normativelor în vigoare și unele exemplificări de bune sau rele practici⁶⁷.

O abordare diferită asupra selecționării și a instrumentelor de lucru din acea perioadă, recte indicatorul și nomenclatorul, o propune Adrian Adamache, care încearcă să teoretizeze valoarea documentului, felul cum îl evaluăm, luând în discuție și faptul că instrumentele folosite pentru realizarea selecționării ar trebui să fie privite ca obligatorii pentru creatorii de documente și ca un "ghid" pentru arhiviști⁶⁸.

În ultima perioadă, prin unele lucrări, Bogdan Florin Popovici încearcă o conectare la noile apariții în domeniu pe plan internațional aducând în dezbatere teme ca macroevaluarea sau arhiva "totală", prin care se încearcă valorizarea acelor documente care rezultă din interacțiunea cetățenilor cu statul nu numai din activitatea autorităților de stat⁶⁹.

De asemenea, Mihaela Vișan, prin lucrarea de masterat "Selecționarea documentelor la creatorii de arhive", aduce unele clarificări de ordin teoretic, metodologic și, mai ales, practic asupra importanței selecționării, fiind, din păcate, una dintre puținele contribuții la dezvoltarea arhivisticii românești din ultimii ani.

Appraisal and Selection of Records — Between Wishful Thinking and Real Fact in Romanian Archivy

Abstract

Archivy is regarded as an auxiliary science of History with the highest degree of impact over academic research, due to the fact that the historical records in the Archives preserve the majority of information the historians rely on.

The appraisal and selection of the documentary material are archival activities helping to identify the past and present records preserved for future reference. In this

⁶⁴ *** *Selecționarea Arhivelor în Republica Populară Română*, "Buletin Informativ" 6, București, 1956.

⁶⁵ Ion Mărcuș, *Ceva despre distrugerile de documente. Aspecte și sugestii*, "Revista Arhivelor", 1946, 1.

⁶⁶ Ion I. Șucu, *Selecționarea arhivelor judecătorești. Pregătirea și datoria arhivistului*, "Revista Arhivelor", 1947, 2.

⁶⁷ V. Coman, *op. cit.* și Idem, *Selecționarea documentelor la organizații*, "Revista Arhivelor", 1982, 4.

⁶⁸ Ad. Adamache, *Sugestii pentru o teorie a valorizării documentului arhivistic*, "Revista Arhivelor", 1986, 4 și Idem, *Unele aspecte ale selecționării documentelor*, "Revista Arhivelor", 1989, 3.

⁶⁹ B. F. Popovici, *Arhiva "totală": o experiență românească. Incursiune în istoria conceptului de Fond Arhivistic Național*, "Revista Arhivelor" 85 (2008), 1, p. 24-50.

prospect, the archivists are appealed to find the proper solutions to the various challenges in managing historical records and choosing those relevant for future research.

The role of the archivy in current postmodern society is a challenge for academic community and, especially, for the archivists, the latter having to find new formulations for old concepts, to transform a profession rooted in nineteenth-century positivism and to adapt it to the post-modern, computerized world of the 21st century.

In the core of the new paradigm of current archivy is the shift from the perspective of records as static physical objects towards their understanding as dynamic virtual concepts, the shift from records as passive by-products of human and administrative activity to records as active agents in shaping the memory of the world, broadly speaking, and particularly of the organisations. This shift requires also for the archivists to regard themselves not as much as passive guardians of a heritage, but as active factors in shaping collective memory.

In other words, the theoretical archival discourse is moving from the notion of archives as product to that of archives as process, from structure to function, from record to the context of its creation and preservation, from what is kept after primary use to the active and aware construction of archiving the social memory.

The archivist is called, in these circumstances, to risky balance between pressing needs of agencies to get rid of "useless records" and the need of researchers for historical sources. Can the archives specialist to achieve such a goal? Can it be clearly determined the fate of records, some destroyed and some preserved for good? Eventually, is it the archivist decision that preserved records are disclosed for access or not?

In order to answer—in a Solomonic way somehow—to these questions, it must be ponder who is interested in records, how the State and various organisations use the information contained and, not least, the position of the archivist in society.

In this regard, the selection of records gets, in our opinion, the highest importance in the impact over historical research and not only, due to the fact that the future researcher will only have access to those records classified as belonging to National Archival Heritage (in Romanian case), attribute granted today with the intent of making some records interesting for future historiography.

A debate over selection topic cannot be exhaustive, being always on the agenda, with many understandings and controversies, one aspect being obvious: the definite need for selection, separation and elimination of records, created in a greater and greater amount by current society.

De la o soluție de urgență la o întemeiere – Arhiva centrală a Bisericii evanghelice C.A. din România, Sibiu

Wolfram G. Theilemann

“Et habent sua fata archiva”¹

Keywords: *Romanian Archives; Evangelic Church; heritage*

De la prăbușirea clădirii Arhivelor Statului din Köln în 2009, probleme ca organizarea arhivelor, păstrarea fondurilor, inventarierea și relevanța acestora pentru o societate modernă au devenit brusc extrem de actuale. Pe de altă parte, arhivistica din România este încă în tranziție. Cel puțin din 2007, arhivele, cele mai multe subfinanțate, se confruntă cu apariția unor noi instrumente și genuri de documente, cu noi modalități de manevrare și cerințe de profesionalizare. După zece ani de muncă în scopul constituirii Arhivei centrale a Bisericii evanghelice C.A. din România (ACBER), intenționăm să prezentăm situația reală a acesteia. Excursul nostru este structurat astfel:

1. Istoricul și structura arhivei;
2. Condițiile de depozitare și administrare a depozitelor;
3. Practica și stadiul inventarierii;
4. Concluzii.

1. Istoricul și structura arhivei

În 19 octombrie 2003 s-a celebrat la Sibiu inaugurarea noului **Centru cultural și de dialog “Friedrich Teutsch”** al Bisericii evanghelice C.A. în România, situat în clădirea unui vechi orfelinat. În mai 2004, în cadrul unei “Zile a porților deschise”, a devenit liber accesul cercetătorilor în ACBER, festivități continuate, în luna octombrie a aceluiași an, cu o sesiune de comunicări cu participare internațională. Pe plan local și pentru arhivele bisericești din România, în ansamblul lor, acest moment a constituit o adevărată piatră de hotar. Evenimentul a fost posibil datorită înțelegerii manifestate de lucrătorii din arhivele bisericești din Germania după 1990 față de situația de la noi și angajamentului intensiv al acestora, fapt care, prin donații substanțiale, oferite în anii 1999-2000, a făcut posibilă dotarea arhivei². Pe de altă parte, revoluția 2002-2003 avea valoare simbolică: se împlineau 135 de

¹ W. Theilemann, *Et habent sua fata archiva. Regăsirea și inventarierea fondului arhivistic al Consistoriului Districteal Evanghelic C.A. București*, “Revista Română de Conservare și Restaurare” anul 2009, 2 [sub tipar]. Mulțumesc foarte mult colegii mei, Liliana Popa, pentru traducere.

² Cf. B. Hey, *Das Papier bleibt. Zur Hilfsaktion für die siebenbürgischen Kirchenarchive*, “Der Archivar” 47 (1994), p. 155-158.

ani de când, la Sibiu, a sosit pentru prima dată o "arhivă" a organelor de conducere a întregii comunități. În al doilea rând, se împlineau 55 de ani de la naționalizarea tuturor arhivaliilor bisericești, care până în 1948 fuseseră adunate și păstrate centralizat. Nu în ultimul rând, erau zece ani de când în organigrama Bisericii evanghelice exista din nou un post de arhivist-șef. Între timp, au trecut 20 de ani de la revoluția din 1989, motiv suficient pentru a reaminti momente din istoria arhivelor bisericești evanghelice și din momentele "fierbinți" ale preluărilor de arhivă de după 1990, precum și pentru a schița structura și practica încetățenite în ACBER.

Ideea unei arhive care să centralizeze toate fondurile create de instituțiile care țin de confesiunea evanghelică nu era nouă³. Însă la noi realizarea ei în practică a fost mai târzie decât în cea mai mare parte a spațiului european, din cauza obstacolelor care trebuiau depășite.

În domeniul civil, laic, arhivele centrale și-au început activitatea ca instituții de sine stătătoare abia la mijlocul sau în ultima treime a secolului al XIX-lea. Bisericile, la rândul lor, nu au considerat necesară constituirea unor astfel de instituții până târziu, în secolul al XX-lea. În schimb, în multiconfesionala Transilvanie, începuturile, datorate nu atât relațiilor bisericilor cu statul, cât unor forme autonome de existență, au fost mult mai timpurii. Astfel, ungurii evanghelici au adunat încă din secolul al XVIII-lea documente de la parohii și persoane particulare în scopul constituirii unei "*Archivum Generalis Ecclesiae ev. Aug. Conf. in Hungaria*". În 1812, Conventul general a decis înființarea acesteia, a luat măsuri pentru realizarea ei rapidă și i-a asigurat existența care durează până în ziua de azi. Biserica evanghelică, pe atunci exclusiv transilvăneană, manifesta aceleași tendințe, întrucât la sinodul din 1710 se dezbătea "propunerea, care pare deosebit de modernă, avansată de învățatul episcop Andreas Scharsius, ca privilegiile adesea atât de împrăstiate și de vulnerabile, dovadă fiind pierderile suferite cu puțin timp în urmă, de capitlurile Miercurea și Rupea, și care au o importanță covârșitoare, să fie adunate într-o arhivă unică, la Biertan."⁴ În situația de mai sus, arhivele sunt considerate instituții pe cât posibil funcționale pentru salvagardarea dreptului și a proprietății. Bineînțeles că nu putea fi vorba de ceva concret în privința litigiilor de competență, a necesităților financiare și a apărării proprietății. O largă descentralizare, o autonomie a parohiilor și o pronunțată rezervă față de amestecul organelor superioare au rămas caracteristicile Bisericii evanghelice C.A. până târziu, în secolul al XX-lea. Chiar și la nivel local această atitudine se făcea simțită prin separarea arhivei preotului (care cuprindea actele reieșite strict în urma desfășurării activității acestuia) de cea presbiterială (din care făc parte actele privitoare la proprietăți, angajări de personal și alte probleme care sunt de competența presbiteriului, în ședințele căruia preotul nu avea decât rolul de secretar). Separarea a continuat la nivelul organelor de rang mediu și se făcea simțită chiar până la nivelul conducerii superioare a Bisericii.

³ L. Poelchau, *Zur Geschichte der Pfarrarchive der evangelischen Gemeinden A.B. in Siebenbürgen*, "Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde" 18 (1995), 1, p. 3-22; Idem, *Zur Inhalt und zum derzeitigen Zustand der Pfarrarchive der evangelischen Gemeinde A.B. in Siebenbürgen*, "Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde" 18 (1995), 2., p. 121-141; Gustav Gündisch, *Unser Archivwesen*, "Klingsor" 15 (1938), 9, p. 306-314.

⁴ G. Gündisch, *op. cit.*, p. 310.

Ca atare, în pofida numeroaselor încercări de reglementare și de introducere a ordinii, arhivele au rămas, din 1782 și până la drasticul regulament de organizare a arhivei elaborat în timpul episcopului Georg Daniel Teutsch din 1872-1874, **pe cât de bogate, pe atât de diverse ca formă, purtând amprenta autonomiei și a lipsei oricărei sistematizări.** "Legea arhivelor" elaborată de episcopul G. D. Teutsch, izvora în primul rând dintr-o curiozitate personală de istoric și nu a putut avea decât un suc es parțial, în niciun caz unul total, pentru că "în 200 de locuri diferite o pastrare corespunzătoare a unor lucruri care nu peste tot suscitau interesul cuvenit, era, pur și simplu, inaplicabilă."⁵ O nouă reglementare a arhivelor nu s-a mai încercat până în 1960. Cu toate acestea, ca urmare a vizitațiilor canonice întreprinse de Teutsch, situația s-a mai îmbunătățit, în unele locuri devenind chiar exemplară.

După 1900, din grija pentru **conservarea și inventarierea fondurilor în beneficiul cercetării științifice**, au apărut noi inițiative, prin care se urmărea conservarea fondului arhivistice, care începuse să se diminueze, și accesibilizarea lui. Argumentele principale erau: pericolele de incendiu, influența intemperiilor și, mai ales, insuficienta grijă a parohiilor, lipsa evidențelor fondurilor și dificultățile întâmpinate de cercetători. Principalul motiv era creșterea interesului pentru problematica istorică, care îi viza în primul rând pe preoți, ei fiind reprezentanții de frunte ai culturii minorității. Ca urmare, ideea formulată în 1710 a fost reluată după înscăunarea episcopului Friedrich Teutsch, în 1910. Acesta impune tuturor capitlurilor să își încredințeze documentele, sub formă de depozit, unei arhive centrale a Bisericii. Unele presbiterii începuseră, încă din 1908, să depună documentele vechi în locurile pe care le considerau adecvate, iar până în 1913, mai multe presbiterii și capitluri și-au depus documentele vechi în cel puțin cinci locuri, unele aflate în afara jurisdicției bisericești⁶. Prin urmare, ideea unei centralizări era din nou compromisă, întrucât situația predărilor devenise și mai greu greu de controlat, în timp ce dificultățile întâmpinate de cercetători nu se diminuaseră cu nimic.

Primul război mondial i-a obligat pe toți cei interesați să conștientizeze pericolele pentru integritatea fondurilor lor. În momentul întoarcerii la locurile lor, multe dintre parohiile evacuate în 1916 au găsit dulapurile de arhivă sparte de amici și de inamici, iar pe jos, împrăștiate, resturile arhivelor lor. Câțiva ani mai târziu, în 1921, dr. G. A. Schuller le scria experților din Muzeul Brukenthal: "În sinteza Dvs. aceste arhive (adică cele depuse la Muzeu) și care se completează reciproc, reprezintă o sursă importantă a istoriei bisericești a sașilor, sursă care poate fi acum mai ușor și mai profund valorificată, decât atunci când actele erau împrăștiate pe un spațiu mare. Ce mult ar câștiga acest izvor, din punct de vedere al amploarei și importanței, dacă și celelalte capitluri și-ar preda documentele la Muzeu sub forma unui depozit"⁷. În completarea progreselor pe plan arhivistice din domeniul politicii minorităților,

⁵ Idem, *Zur Neuregelung des kirchlichen Archivwesens*, "Kirchliche Blätter" 31 (1939), p. 187.

⁶ Dintre acestea amintim Cancelaria Consistoriului superior, arhiva presbiterială, Muzeul săses al Țării Bârsei, înființat la Brașov, iar la Sibiu, Arhiva națiunii săsești și Muzeul Brukenthal, subordonat presbiteriului parohiei.

⁷ G. A. Schuller, *Die Handschriftensammlung*, in Kuratorium des Museums (Hg.), *Festschrift zur Erinnerung an den 200. Geburtstag seines Stifiers Samuel Baron v. Brukenthal*, Sibiu, 1921, p. 23.

realizate de așa-numita “**Arhivă a națiunii săsești**” din Sibiu, a reînceput și conducerea Bisericii acțiunea de concentrare a fondurilor arhivistice pe toate planurile. Dacă la început a fost favorizat Muzeul Brukenthal, situația s-a schimbat curând, când în 1937, potrivit convenției privind patrimoniul, încheiate în urma desființării “universității săsești”, așa-numita “**arhivă a națiunii**”, care îi fusese subordonată, a fost cedată reprezentanței politice a sașilor. În cadrul unui “Curatorium al fundației culturale ‘Fosta universitate săsească’ ” și cu colaborarea arhivistului dr. Gustav Gündisch, care se specializase la Viena, la Institutul pentru cercetarea istoriei, Consistoriul superior a putut folosi acest post pentru crearea unei arhive centrale în România Mare, “comandamentul momentului”⁸. “Comandamentul” a fost rapid pus în practică. Între 1938 și 1941 au fost preluate din palatul episcopal întregul fond al Episcopiei, arhiva Tribunalului matrimonial superior și întreaga arhivă a Consistoriului superior, până la anul 1921 inclusiv. Aceștia li s-au adăugat părțile mai vechi din fondurile capitlurilor, predate de Muzeul Brukenthal.

Sub episcopul Victor Glondys, printr-o ordonanță a Consistoriului, s-a făcut încheierea întregii acțiuni, stabilindu-se **obligativitatea centralizării** documentelor tuturor instituțiilor bisericești de până în 1700 inclusiv, în arhiva “națiunii” săsești⁹. Se părea că, prin clauzele pe care le conținea, contractul de custodie va liniști prezbiteriile și va satisface îndelungatele așteptări ale cercetătorilor, așa încât s-a dorit chiar scurtarea termenului de predare, stabilit inițial în 1939. Cu toate acestea, ordonanța reprezenta o fisură adâncă în autonomia locală a parohiilor și faptul a fost chiar resimțit ca atare. Fără îndoială, devenea posibilă, la scară mare, acea “evidență generală a întregului material arhivistic bisericesc, acțiune foarte necesară din punct de vedere științific”. Numai că situația juridică rămânea complicată, mai ales că între timp, Arhiva “națiunii” săsești dobândise o puternică coloratură naționalist-germană, sub influența național-socialismului german din Reich și a acoliților lui de aici. Este adevărat că materialul a fost asigurat – până în ziua de azi – cât de bine era omenește posibil, dar a ieșit curând de sub jurisdicția bisericească, încetând să mai fie o Arhivă centrală a Bisericii¹⁰. Dacă, încă în 1941, Consistoriul superior sub conducerea episcopului W. Staedel, devotat nazismului, a acceptat înglobarea Arhivei “națiunii” săsești și a Muzeului Brukenthal în Serviciul pentru știință și artă a Grupului Etnic German, condus de vârfurile naziste din Berlin, peste numai câțiva ani, în 1948, după spaimele aduse de război, de ocupație și deportare, a urmat o naționalizare, fără niciun fel de despăgubire, consecință tocmai a colaborării cu organizația nazistă, caracterizată ca ostilă oamenilor.

După aceste șocuri, timp îndelungat nu a mai putut fi vorba de o realizare practică a unei “soluții ideale”¹¹ în plan arhivistic. Cu toate acestea, în anii 1940-

⁸ G. Gündisch, *Unser Archivwesen*, cit., p. 313.

⁹ Cf. ACBER, Fond. 103 (Cancelaria Consistoriului superior), Z.K. 2810/1937 v. 20.12. 1938, vezi și Kirchliche Blätter, 30/1938, 663; citat în “Schlusstein” de G. Gündisch, *Zur Neuregelung*, cit., p. 188.

¹⁰ *Ibidem*, ambele citate la p. 188.

¹¹ Citat din “Archivalische Zeitschrift” 44 (1936), p. 166, în G. Gündisch, *Unser Archivwesen*, cit. p. 313, cu trimitere la dezbaterile arhiviștilor germani.

1970 conducerea bisericească a întreprins eforturi mari de refacere a arhivelor, coordonate de același dr. Gündisch, demis din funcția publică și devenit referent cultural al Consistoriului superior. Pierderile de război, cele suferite în urma cedărilor din 1940 și evacuările care au avut loc în Banat și în nordul Transilvaniei s-au menținut în limite surprinzător de restrânse. De asemenea, regulamentul de arhivă emis în 1960 și transpunerea lui în practică dovedea grija declarată a conducerii Bisericii. Nu numai ca efect al unor ordine oficiale, ci și în interes arhivistic, fondurile parohiilor și ale altor autorități bisericești, care aveau în continuare dimensiuni respectabile, au fost supuse unei inventarieri mai amănunțite. Numai că, la începutul anilor '70, dr. Gündisch s-a pensionat și continuitatea a fost întreruptă. Personal tânăr, cu pregătire arhivistică nu se putea găsi¹²; exista doar un angajat care, ca sarcină suplimentară, răspundea și de arhivă. El controla, împreună cu protopopul, arhivele curente ale parohiilor și avea grijă de fondurile mai vechi ale Consistoriului. Conducerea Bisericii considera ca o prioritate a momentului încadrarea, prin reacții prevenitor-superficiale, în entuziasmul oficial privitor la inventarierea și controlul arhivelor.

În acest context, în anii 1989-1990 Consistoriul a fost pus în fața unor motive mult mai stringente pentru concentrarea arhivelor. Argumentele pentru colectarea, evidența și prelucrarea în vederea cercetării rămăseseră cam aceleași, numai că, odată cu revoluția din 1989, ele s-au acutizat. Datorită valului de emigrări, Biserica, redusă într-un timp extrem de scurt la 10% din efectivul de credincioși de dinainte de revoluție, se simțea răspunzătoare față de știință, de autoritățile culturale și față de majoritatea germanilor din România, acum stabiliți în străinătate. Ca urmare a valului de emigrări, actele parohiilor au devenit cea mai periclitată categorie de bunuri culturale. Cancelariile parohiale au fost părăsite peste noapte, multe dintre ele fără formalități serioase de predare, manuscrise și lăsăminte au fost împrăștiate, matricole "uite" sau "privatizate", biblioteci istorice au ajuns la gunoi. Cauzele acestei stări de lucruri erau, în afara grijii pentru ziua de mâine, nepăsarea care domnea peste tot, lipsa unei flexibilități sau chiar ignoranța crasă. Fiind singura instituție centrală care putea avea grijă de păstrarea bunurilor culturale de proveniență evanghelică, toate privirile se îndreptau acum spre Consistoriul superior. Odată cu fondurile de documente datând din secolele XVIII-XX provenite de la peste 260 de parohii, de la 10 districte, de la Consistoriul superior și de la diferitele asociații și organizații care se aflaseră sub tutela Bisericii, era primejduită întreaga memorie colectivă a comunității evanghelice. Conducerea Bisericii se simțea obligată nu numai de legile statului, ci și de propriul regulament de funcționare și de propriile decizii "să asigure o securitate corespunzătoare a obiectelor care făceau parte din patrimoniul cultural național aflate în proprietatea parohiilor, atunci când parohiile nu le mai puteau asigura securitatea sau când condițiile de păstrare nu mai erau corespunzătoare"¹³.

¹² În afara unor preoți pensionați nu se putea conta pe nimeni; o rețea de arhiviști nesalariați nu exista.

¹³ ACBER, Fd. 103, Generalia ale Cancelariei Consistoriului superior LKZ 331-V/1982 din data de 15 februarie 1982.

Începând din 1990, această situație putea fi întâlnită în tot mai multe parohii. Unele dintre acestea se desființaseră încă de când începuse emigrarea, altele erau pe cale de desființare sau deveniseră atât de slabe și îmbătrânite încât presbiteriile nu mai puteau asigura securitatea fondului de arhivă. În comparație cu Biserica reformată sau cu Biserica soră lutherană-maghiară, situația era mai acută, pentru că nu mai exista un depozit vechi de arhivă, care să poată face față avalanșei de material. Datorită dispariției galopante a angajaților și a exodului în masă al populației, Biserica s-a confruntat cu îndatoriri pe care în țările vestice le rezolvă de regulă instituțiile statului sau cele locale. Ca o ultimă dificultate, predarea materialelor către Arhivele Naționale nu era agreată, din cauza naționalizărilor forțate din anii comunismului. Pe de altă parte, nici instituția Arhivelor Naționale nu dispunea în acei ani de mijloacele material-financiare și de spațiu suficient pentru o astfel de acțiune. Mijloace de sprijin din afară nu au putut fi atrase în măsură suficientă nici după 1990, motiv pentru care întreaga povară financiară a revenit Consistoriului.

În aceste condiții s-a ajuns la întreprinderea unor acțiuni "pompiéristico"-arhivistice, efectuate de profani. Având experiența emigrărilor din nordul Transilvaniei de la începutul anilor '70, Consistoriul superior a luat în primul rând în discuție asigurarea arhivelor din parohiile pe cale de dispariție și prelucrarea lor profesionistă. De prin 1980-1981, de când această provocare devenise actuală, ea nu dispăruse de pe agenda de lucru a acestei instituții. Începutul a fost făcut printr-o circulară emisă la începutul anului 1982 și apoi transpusă în practică. Ea se referea la "păstrarea centralizată și asigurarea obiectelor aflate în proprietatea Bisericii noastre și care fac parte din patrimoniul cultural național sau au alt fel de valoare istorică, artistică și culturală și a căror păstrare în parohii nu este corespunzătoare sau a căror păstrare nu este sigură." Acest act a constituit startul "tăcut" pentru centralizarea arhivei. Sub coordonarea referentului de arhivă, G. Schullerus, preot la Cisnădie, a început colectarea la Sibiu a arhivaliilor aflate sub incidența legii patrimoniului și inventarierea acestora. Primul lor loc de depozitare a fost palatul episcopal, la un loc cu actele mai vechi ale Consistoriului. Iarna lui 1989 și primăvara lui 1990 au grăbit sensibil procesul. În urma unor dezbateri la care au luat parte, în afară de autoritățile centrale ale Bisericii, și cercetători interesați, a fost conceput un proiect pentru asigurarea arhivelor și bibliotecilor din parohiile periclitate. Dr. Schullerus a fost însărcinat cu coordonarea acțiunii. Pentru realizarea ei practică s-a oferit o profesoară pensionară din Germania. Numele dr. Lore Poelchau a rămas definitiv legat de înființarea ACBER, ea fiind cea care a transportat primul fond de arhivă în octombrie 1990, la Sebeș, primul centru provizoriu de colectare. În toamnă, dr. Poelchau și dr. Schullerus erau în măsură să raporteze că, în cele mai vitrege condiții, o primă parte din arhiva aflată în pericol a fost împachetată provizoriu, preluată pe bază de proces-verbal și depusă în siguranță. Au urmat drumuri obositoare, cu mașina proprie, mai târziu cu un microbus VW, pentru preluarea fondurilor arhivistice vechi, măsurând între 5 și 7 m. l. fiecare, a unor biblioteci, obiecte și cărți de cult din întreaga țară¹⁴.

¹⁴ Ea a atras în această acțiune studenți teologi și germaniști. După o fază pregătitoare, fondurile au fost adăpostite în șase centre de colectare provizorii. Deși nu avea pregătire arhivistică, dr.

Dr. Schullerus și-a folosit cunoștințele acumulate ca preot și ca membru în diferite organisme administrative, asigurând păstrarea tradiției și continuitatea, atât în strategie, cât și în chestiuni mărunte. Arhivaliile cu caracter muzical, printre care unele remarcabile, au fost prelucrate de referentul muzical al Consistoriului, K. Philippi.

Între 1990 și 1993 au fost preluate cca 130 de fonduri de arhivă. Au ieșit însă curând la iveală pericolele care decurgeau dintr-o atare acțiune: **“a trece cu vederea”, sau “tratarea grăbită, nediferențiată a problemei”**¹⁵. Pe de altă parte, toată lumea era conștientă că “a colecta” nu este sinonim cu “a asigura”, “a conserva” și nici pe departe, cu “a inventaria”. S-a încercat atragerea de noi forțe, de creare a unor noi spații de depozitare și de asigurare a unui personal calificat. Succesul s-a lăsat însă mulți ani așteptat.

Acțiunea în domeniul arhivistic a fost permanent susținută de vizite și sfaturi din partea “Asociației bibliotecilor și arhivelor din Biserica evanghelică germană”. În 1992, conducerea Bisericii l-a atras pe prof. dr. B. Hey de la Arhiva centrală a BE Westfalen-Bielefeld în scopul alcătuirii unor inventare-pilot. Deși activitatea de o vară a lui Hey a rămas singulară, aceste inventare au impus un standard¹⁶. Din 1993, conducerea Bisericii a găsit forțe capabile să asigure, pentru moment, continuitatea muncii, prin angajarea unui administrator al arhivei. Acesta, deși fără pregătire de specialitate, a devenit curând indispensabil. În 1994 a început un aflux de voluntari din afară, căruia i-a urmat și un salt calitativ în materie de depozitare și înzestrare. Nu se întrevedea însă nicio posibilitate de a găsi personal. Oameni din sânul Bisericii nu erau de găsit, practicanți nu se mai ofereau. Pe de altă parte, nevoia de preluări se diminuase la 6-8 pe an, exista un PC performant, o bibliotecă documentară și sute de m. l. de rafturi noi, din lemn. În 1995 s-a formulat pentru prima dată ideea unui Centru cultural care să cuprindă și o arhivă centrală, în vechiul orfelinat, idee care în 1996 a fost prezentată conducerii Bisericii. În acel moment, erau colectate deja 153 de fonduri. În 1997 infrastructura s-a îmbogățit cu un aparat de microfilmare care, din lipsă de personal și de evidențe corespunzătoare ale fondurilor, nu a putut fi pus în funcțiune. Au început, de asemenea, să sosească arhiviști din Germania, pentru a lucra efectiv.

În 1999, Consistoriul superior a reușit să obțină spațiul necesar pentru amenajarea unui Centru cultural și de dialog, cu arhivă centrală și muzeu, în redobânditul **complex de clădiri al fostului orfelinat evanghelic**, aflat în apropierea celor mai importante instituții de cultură din oraș. Anul 1999 a reprezentat o cotitură

Poelchau avea sensibilitate și profunde cunoștințe de istoric și latinist și, mai ales, entuziasm. Dr. Schullerus a muncit și el la preluări, a întocmit formularele de predare și a coordonat structura centrelor de colectare.

¹⁵ L. Poelchau, *Tagebuch über die Anfänge der Archiv-Bergungsaktion Herbst 1990*, în ACBER, arhiva internă, nedat., 7. Dr. Poelchau a murit la 13 mai 2008.

¹⁶ Lucru valabil atât la Mediaș, unde un preot pensionar local a întocmit, până în 1999, după acest model, 42 de inventare provizorii, cât și pentru proiectul fundației VW, desfășurat între 2001 și 2003.

și în privința personalului¹⁷.

În aceste condiții, în legătură directă cu construcția noului "Centru al arhivelor bisericești" din Berlin, clădirea din Sibiu a beneficiat de o vastă acțiune de ajutorare cu mijloace de tehnică arhivistică, în cadrul căreia s-au primit 70 de tone de rafturi de metal folosite, dar în perfectă stare, printre care și rafturi mobile, cutii, mobilier pentru birouri, calculatoare etc., pe care Biserica ev. din Berlin-Brandenburg și Arhiva centrală din Berlin le-au pus în mod gratuit la dispoziție. Sub conducerea dr. W. Krogel, Arhiva centrală a BEBB împreună cu subsemnatul au organizat demontarea și depozitarea provizorie a materialului, iar împreună cu Asociația bibliotecilor și arhivelor din Biserica evanghelică germană, respectiv cu Cercul de studii transilvane și cu Consistoriul, s-au organizat trei transporturi. În felul acesta se dădea un semnal pentru colaborarea bisericilor "din est"¹⁸.

În ultimă instanță, începând din primăvara lui 2001 s-a început, prin forțe locale, munca în noua arhivă, datorită unui proiect al fundației VW pe perioada 2001-2003, care avea în vedere întocmirea evidenței arhivelor evanghelice¹⁹. În baza acestui proiect, din anul 2001, împreună cu L. Popa și, din 2004, cu M. Vlaicu, arhiviste cu multă experiență, au putut fi evacuate patru dintre centrele provizorii de colectare, constituindu-se depozitul propriu²⁰. Concomitent, prin atragerea unor terți, s-au putut procura cele mai necesare materiale și s-a extins capacitatea de depozitare a rafturilor.

2. Situația și gestiunea depozitelor

Astăzi, ACBER este una dintre instituțiile subordonate Consistoriul evanghelic. Din punct de vedere vertical, arhiva este așezată într-o poziție centrală. Fondurile deținute provin de la 275 de parohii, de la școlile confesionale pe care, până în 1948, acestea le întrețineau, precum și de la asociațiile și organizațiile care s-au aflat sub tutela bisericii. Aproape toate sunt depuse în custodie și provin, preponderent, de la parohiile din sudul Transilvaniei și din Banat. ACBER păstrează, de asemenea, fonduri ale unor parohii mari, ca Sibiu, Sighișoara, Sebeș-Alba sau Bistrița, cu până la peste 70 m. l. Apoi, depozitul adăpostește fondurile unor instituții bisericești de rang mediu și documente provenind de la organele de conducere ale Bisericii. În ultimă instanță, în depozite se află lăsaminte sau fonduri ale unor personalități în viață cu rol important în viața Bisericii și a etniei germane în general.

¹⁷ Conducerea Bisericii a reușit să îl aducă pentru un an pe arhivistul H. K. Kessler, care a inventariat un fond special. În acest fel, primul centru provizoriu de colectare putea fi desființat, iar arhiva adusă la Sibiu.

¹⁸ Până acum, bisericile din Germania de Est "au primit ele însele ajutor. Acum avem posibilitatea să oferim material de care nu mai avem nevoie unei Biserici mai sărace decât noi" (Dr. W. Krogel în "Idea Ev. Nachrichtenagentur" 48-49 (2000) din. 17 aprilie 2000.

¹⁹ Proiectul a fost inițiat și conceput în 1997-1998 de către subsemnatul, apoi în 1998 prezentat fundației VW prin intermediul Cercului de studii transilvane și Institutul său din Gundersheim/N. împreună cu ABALEG, cu catedra de istorie est-europeană de la Universitatea Humboldt din Berlin și Consistoriul superior din Sibiu.

²⁰ Prin sponsorizări, în toamna lui 2001 a putut fi angajată o arhivară, care între timp a ajuns să facă parte din personalul de specialitate. Indicații valoroase și ajutor concret la inventariere am primit de la arhivistul pensionar Dr. W. Knackstedt-Münster.

Pe de altă parte, și în plan orizontal, arhiva ocupă un loc central. Arhivaliile provin din întreaga Românie, chiar dacă nucleul ei este Transilvania. Evanghelistici proveniți din spațiul germanofon și-au constituit parohii în aproape toate regiunile țării. Resturi din aceste fonduri au putut fi preluate de la Turnu-Severin, pe Dunăre, de la Constanța, la Marea Neagră, de la Ploiești, în Muntenia sau Liebling, în Banat. Fondurile ACBER constituie moștenirea esențială a noii istorii a acestei Biserici și a etniei pe care o reprezintă. Împreună cu fondurile păstrate astăzi în filialele Arhivelor Naționale și cu Arhiva parohiei Honterus din Brașov, ele alcătuiesc un deosebit de valoros tezaur, important chiar și pentru relațiile europene.

Depozitul de la parterul "casei Deutsch" din Sibiu are o capacitate de 2,4 km. l. și 300 m. l. pentru dublete. Toate depozitele intermediarei au fost evacuate. "Centrul de colectare" de la Mediaș, care deține 44 de fonduri, inventariate în mare, și două fonduri, ale unor protopopiate, neinventariate, și care nu a putut fi preluat până în prezent, conține cca 200 m. l. Împreună cu Arhiva parohiei Honterus din Brașov, modernizată radical începând din 2004 și cu depozitele organizate la București și Cislădie, din inițiativă locală, se poate considera că în administrare proprie se află peste 4 km. l de arhivă, depozitați în siguranță și, în același timp, accesibili pentru cercetare²¹. În 1996 o asemenea situație era greu de imaginat. Astăzi mai persistă necesitatea de preluare din anumite sate sau mici orașe care nu dețin condiții adecvate de păstrare și folosire a fondurilor proprii. În viitor, se are în vedere preluarea materialului hibrid, care va oglindi fracturile survenite în registratură, în domeniile administrative și birotică după anii '90.

Structura ACBER este conformă cu împărțirea clasică în funcție de rangul administrativ al creatorilor de fond și de principiul provenienței, după cum rezultă din anexa 1. Fondurile parohiilor sunt cele care constituie marea majoritate a arhivei. În procesul inventarierii lor s-a ținut cont de o clasificare standard prezentată în anexa 2. ACBER păstrează însă și 15 colecții și două biblioteci, care vor fi prezentate mai amănunțit în partea a treia a prezentului studiu.

La 1 ianuarie 2010 personalul număra trei arhiviști, doi bibliotecari (preoți) și o persoană auxiliară. Această enumerare este însă înșelătoare, întrucât numai 3 dintre cele 7 persoane lucrează cu normă întreagă și numai 3 din 7 au pregătire de specialitate²². Două dintre colege sunt deja pensionare. Este adevărat că ele aduc un adevărat tezaur de cunoștințe, dar în același timp fac ca problema continuității să devină acută. De aceea, începând din 2006, colegii tineri au fost trimiși să facă practică în arhive partenere și au fost primiți cu regularitate practicanți din țară și din

²¹ Cf. www.honterus-archiv.ro, acolo se păstrează și fondurile capitolului și protopopiatului local și chiar fondurile câtorva parohii. Parohiile care au preoți își mai administrează fondurile. Deosebit este cazul parohiei Viscri, care și-a păstrat și și-a inventariat fondul de arhivă. www.deutsch-weisskirch.ro.

²² Una dintre colege, arhivistul principal Monica Vlaicu, a obținut titlul în DGAN, o colegă a absolvit în 2009 un curs de perfecționare la Universitatea din Cluj-Napoca subsemnatul este doctor în istorie și arhivist, absolvent al Școlii de arhivistică de la Potsdam. Unul dintre preoți a frecventat în 2009 două cursuri de perfecționare la Marburg și intenționează să obțină un masterat în arhivistică. Până la 31 decembrie 2008 traducătoarea acestui articol, L. Popa, fost arhivist principal la DJAN Sibiu, a lucrat și ea în ACBER încă de la începutul activității acesteia.

Situația construcției, a asigurării climatului și a organizării depozitului prezintă o ameliorare, fiind comparabilă cu cea a altor arhive. În momentul inaugurării sale, arhiva era considerată ca exemplară în rândul celor din regiune²³. Pe de altă parte, pentru realizarea unui standard modern sunt necesare mari investiții. Între timp, arhivele bisericilor ungarofone și, bineînțeles, Arhivele Naționale ca sector de referință, au realizat progrese impresionante în modernizare²⁴. ACBER nu este un departament independent al Cancelariei Consistoriului superior, în schimb, din punct de vedere fizic, este parte a "casei Teutsch"²⁵. Aceasta a fost pe vremuri orfelinat, cu biserica aferentă, construită de parohie în 1883. Arhiva se află astfel într-un punct favorabil din punct de vedere al traficului, în plin centrul orașului. Întrucât "Casa Teutsch" se află pe locul fostului șanț de apărare al orașului, terenul este umed. După naționalizarea din 1948 și redobândirea lui în anii 1999-2000, complexul a fost reconstruit cu fonduri de stat și din străinătate, pentru depozitarea arhivei fiind destinat parterul, singura parte din clădire care avea rezistența necesară.

Complexul de clădiri se află pe o colină la marginea Orașului de sus²⁶. Conduce de apă nu există în depozit, birouri și sala de studiu. Fundația se află însă pe teren umed din care cauză se mențin mari diferențe de climat între zidurile mai vechi și cele ale orfelinatului. Apoi, canalizarea, calculată pentru nevoile începutului de secol XX, reprezintă un pericol permanent. Acumulate, aceste probleme frânează și astăzi încercările de asanare definitivă a complexului. Periclitat este, în primul rând, depozitul provizoriu de dublete, aflat la subsol. Clădirea se află departe de orice obiective militare sau cu potențial exploziv sau de incendiu și poate fi evacuată cu camioane mari și, la fel ca biblioteca "Astra", este ușor accesibilă pompierilor. Există un slab risc seismic²⁷.

Depozitul principal beneficiază de o **climatizare pasivă**²⁸. La o climatizare

²³ Cf. W. G. Theilemann, *Fachtagung "Siebenbürgische Archive als Quelle moderner Geschichtsforschung" in Sibiu, Rumänien*, "Der Archivar" 58 (2005), p. 126 ș. u.

²⁴ Cf. F. v. Klimstein, *Erfahrungsbericht über die Tätigkeit im Diözesanarchiv des Bistums Temeswar zwischen Juni 2002 und Juli 2007*, "Der Archivar" 61 (2008), p. 418-421.

²⁵ În "Casa Teutsch" funcționează astăzi Muzeul Bisericii ev., deschis în 2007, cu o expoziție permanentă de cca. 400 m², redacția unei publicații lunare a Bisericii, un institut de cercetare ecumenico-teologic, precum și librăria-cafenea "Erasmus" cu editura "Schiller". Capela Sf. Ioan este folosită ca biserică deschisă tuturor confesiunilor. (www.teutsch.ro, www.buechercafe.ro, www.ecum.ro, www.kbl.ckh.ro/ și www.schiller.ro). Pentru muzeu, cf. ghidul muzeului, aparat în septembrie 2009: *Muzeul Bisericii Evanghelice la Sibiu*, Casa Teutsch, Sibiu 2009 (trilingv).

²⁶ Centrul istoric este declarat monument arhitectonic și se află pe lista de propuneri pentru recunoașterea sa ca parte a patrimoniului cultural universal de către UNESCO.

²⁷ Cf. L. Ardeleanu et alii, *Probabilistic seismic hazard map for Romania as a basis for a new building code*, "Natural Hazards and Earth System Sciences" 5 (2005), p. 679-684 (683, fig. 7). A se compara cu situația DJAN Sibiu, G. Gündisch, *Zur Geschichte des Archivs der Stadt Sibiu und der Sächsischen Nation, in 120 de ani de arhivă publică la Sibiu* (ed. M. Vlaicu), Sibiu, 1996, p. 50-84.

²⁸ Cf. W. G. Theilemann, *Conservarea preventivă în depozitul Arhivei Centrale a Bisericii Evanghelice de Confesiune Augustană din România, Sibiu*, "Revista Română de Conservare și Restaurare a Cărții" 1 (2008), I, p. 20-35.

activă s-a renunțat atât din motive financiare, cât și pentru că nu a fost considerată ca fiind indispensabilă. S-a luat decizia de a avea încredere în zidurile groase de 0,35-0,40 cm. Ferestrele originale sunt ferestre duble, istorice. Spre stradă au fost dotate cu gratii, în interior sunt protejate împotriva luminii, zgomotului și curenților de aer prin obloane speciale. Ca să protejeze împotriva vandalismului și incendiilor, acestea au fost realizate dintr-o combinație de oțel-șamotă-oțel. Lumina naturală lipsește. Cu toate acestea, toate ferestrele pot fi deschise manual, una fiind gândită ca ieșire de urgență. Monitorizarea datelor climatice se face deocamdată fără o regularitate precisă. Valorile extreme se află între +21°/65% umiditate vara și +8°/50% umiditate iarna. Pot fi observate variații blânde și de durată²⁹. Curățenie generală în depozit se face de două ori pe an. Trimestrial podelele și rafturile se aspiră.

Din 2001, ACBER dispune de o **stație de supraveghere și alarmare performantă**. Spațiile unde se prelucrează documentele, sala de studiu și birourile sunt supravegheate prin două zone cu senzori de mișcare și alarmă acustică. Depozitul este subîmpărțit în mai multe secțiuni care, în caz de incendiu, pot fi separate de restul depozitului. Depozitul este separat de zonele de lucru. Alarma de incendiu are senzori cu semnalare la distanță și sirenă. Depozitul, la capacitatea sa de 400 m², dispune de peste 30 de senzori de fum. Ar fi posibilă numai o ardere fără flacără, cauzată de cablurile electrice care stau direct pe mozaic, fără a fi introduse în tuburi de plastic. La sistemul de stropitori s-a renunțat, având în vedere că daunele pe care le-ar produce ar fi mai mari decât cele produse de o ardere fără flacără. Materialele de construcție și dotare au fost realizate, în limita posibilităților, din substanțe neinflamabile sau care împiedică focul, în conformitate cu DIN 4102. Din 2001 fumatul este interzis în toată clădirea. Căile de refugiu și de evacuare sunt marcate cu săgeți fosforescente aplicate pe podea; săgețile care indică direcția și lămpile EXIT sunt separate de rețea³⁰. Toate colțurile sau ieșindurile de zid sunt semnalizate. Depozitul este iluminat cu tuburi de neon, care pot fi acționate de la trei comutatoare.

Rafturile prezintă o situație favorabilă, dar care poate fi optimizată. În ACBER se folosesc exclusiv rafturi de metal, de obicei cu câte 7 polițe a câte 1 m. La instalarea lor decizia a fost în favoarea asigurării unei mai mari capacități de depozitare, chiar dacă acest lucru presupunea acces greoi și o înălțime neobișnuită a rafturilor. Au fost instalate apoi două rafturi mobile, acționate manual, fabricate de firma Pohlschröder, în care încap cca 800 m. l. de material³¹. În țară se practică pe scară largă așezarea verticală a pachetelor de acte, fără a fi puse în cutii³². În

²⁹ Se încearcă combaterea vârfurilor de umiditate cu ajutorul dezumidificatoarelor, deși ridică temperatura. Aerisirea se face manual, în zile senine și uscate, dimineața între orele 6 și 8, în anotimpurile intermediare.

³⁰ Cf. lista de oferte a firmei Everglow, www.everglow.de.

³¹ Provenite dintr-o donație a Arhivelor bisericești din Berlin. Pentru firma Pohlschröder www.pohlschroeder.de.

³² Această situație a stânjenit încercările din 2005 și 2006 de a împărți cutii de arhivă folosite, oferite ca donație din Germania, unor arhive bisericești. Volumul de muncă pe care îl impunea schimbarea sistemului de depozitare și cartonarea materialului a părut prea mare. La Sibiu fondul

ACBER, dimpotrivă, materialul se depozitează orizontal, și totul este pus în cutii standard. Cu mici excepții, toate fondurile inventariate au fost puse în cutii. A devenit regulă utilizarea unor cutii conforme cu ISO 9706 și depozitarea orizontală pe polițe aflate la o distanță de cel puțin 10 cm. de la podea. De altfel, existența cutiilor donate a făcut ca acest sistem să fie ușor de adoptat³³.

În privința **păstrării în condiții lipsite de aciditate și piese de metal**, considerăm că 80-90% din cutii sunt anacide, întrucât provin din donații sau au fost fabricate în anii 2001-2004 de firme de specialitate din Germania, conform ISO 9706, fără a se folosi metal. Restul cutiilor provin din producția necertificată internă³⁴ și au arătat la teste valori de aciditate reduse. Pentru cotele care conțin material din secolele XVIII-XIX, reprezentând cca 20-40% din cuprinsul unui fond, se folosesc drept cămăși mape lipsite de acid. Pentru documentele din secolul al XX-lea se folosesc mape autohtone, fără garanție de anaciditate. Hârtia pentru cămăși de format mic, planuri și 60-70% din cantitatea de mape sunt procurate din țară. Testările au arătat lipsa acidității sau prezența ei în cantitate foarte mică. Se procedează consecvent la înlăturarea metalului, iar materialul preluat sub formă de fascicule care stăteau în poziție verticală a fost reîmpachetat. Secțiunile originale se subliniază prin manșete, foi despărțitoare sau Köpperband. Cutiile conțin mape în care documentele sunt ordonate pe ani și numere de înregistrare. De la sfârșitul lui 2003, totul se depliază. Pentru formatele speciale nu există decât soluții de împachetare improvizate. Toate cotele de aceste fel sunt împachetate individual și se păstrează separat, în colecții speciale, cu menționarea fondului din care provin. În cazul în care inventarierea acestor colecții speciale nu ține pasul cu inventarierea fondurilor ca atare, există pericolul pierderii de informații. Cutii anacide de format special, respectiv mape pentru fotografii nu au existat până acum, iar un depozit frigorific nu există. ACBER nu dispune de un depozit special pentru păstrarea microfilmelor de asigurare efectuate sau care urmează a se efectua, sau a materialelor fotografice, cu toate că, încă din 2005, există șase dulapuri pentru păstrarea microfilmelor, fabricate de firma Pohlschröder, având cutii slab acide. Deși colecțiile speciale se păstrează în cel mai răcoros depozit, se ridică problema creșterii vertiginoase a colecției de fotografii și microfilme. Numai piesele recent prelucrate ar avea voie să rămână în birouri.

La ora actuală, 60% dintre fondurile prelucrate sunt protejate prin **depliere, eliminarea pieselor de metal și folosirea de ambalaje anacide**. Trebuie spus însă că, până în 2003, majoritatea fondurilor parohiilor comunale au fost inventariate doar

vechi al Consistoriului, lipsit de evidențe, era păstrat neîmpachetat și în poziție verticală până în 2002, la preluare. Deși nu are evidențe complete nici astăzi, el este în întregime cartonat.

³³ Am avut în vedere că poziția orizontală asigură o mai bună protecție pentru pachetele vechi de acte care, în cel mai bun caz, aveau o acoperitoare proprie, din carton, a fascicolului. Bilanțul daunelor suferite, de exemplu, de arhiva parohiei din București în urma unei inundații, când apa a ajuns la 20 cm., ne-au întărit această convingere. Se evită în acest fel și daunele provocate materialului din cauza prafului, a legării cu sfoară etc.

³⁴ Până de curând, în țară nu se găseau cutii de arhivă din carton rigid sau mape conforme cu standardul ISO. Firmele din Ungaria nu propuneau până de curând nimic corespunzător.

sumar, conform unui proiect de finanțare din partea unor terți, și nu au fost depliate³⁵. Apoi, datorită centralizării, au fost regăsite fragmente de fond considerate pierdute³⁶. Din 2001 nu au mai existat pierderi de material prin furt, vandalism, apă sau foc. Arhivaliile ACBER sunt astăzi într-o situație parțial bună, oricum superioară celei de până acum.

Arhiva prezintă numai semnele tipice ale degradării endogene specifice momentului creării lor. Problemele esențiale sunt numai în parte de natură regională și specifice bisericii. Probabil că ele sunt tipice pentru toate fondurile arhivistice din Transilvania, fiind comparabile cu cele aflate în alte instituții de profil care gestionează fonduri similare³⁷.

Pentru o mai bună **gestiune a fondurilor**, încă din 1990 s-au deschis dosare ale creatorilor de fond în care urma să se țină evidența tuturor mișcărilor suferite de arhivă și de bunurile culturale mobile. Chiar dacă, în această privință, mai sunt neajunsuri, datorate lipsei de disciplină în manipularea lor, aceste dosare, coroborate cu așa-numitele inventare "Neicov" din 1967-1968, reprezintă surse foarte bune de informare³⁸. Începând din 2001 s-a introdus un sistem de evidență pe calculator a fondurilor intrate în arhivă. Din 2006 s-a alcătuit un registru topografic al depozitelor, în care se regăsesc cu precizie cca 2,7 km. l. de arhivă. El se ține la zi, manual, de către șefa de depozit, și în programul Excell, este bilingv și oferă o evidență alfabetică a denumirilor fondurilor și una ordonată pe numere de fond. Registrul trimite la polițele de raft, marcate vizibil, pe rafturi și încăperi. Există apoi un registru de depozit, în care se ține evidența tuturor materialelor scoase din depozit, precum și o evidență a reproducerilor efectuate. Mapele din cutii sunt numerotate, numerele figurând și pe exteriorul cutiei. Fragmentele de fond intrate ulterior sunt înregistrate într-o tabelă Excell și sunt așezate separat, după proveniență. Este adevărat că acest sistem nu permite regăsirea rapidă a oricărui act dispărut, dar proporția de regăsiri este acceptabilă.

Clarificarea provenienței și crearea fondurilor a fost considerată o sarcină importantă. Subdiviziunea 400 cuprinde toate parohiile considerate creatori de fond, și anume, cele care existau în 1808, la introducerea regulamentului de funcționare a Consistoriului, în 1856 când a avut loc o reorganizare provizorie și în 1861, când s-a făcut reorganizarea definitivă, precum și acelea care li s-au adăugat, după această dată, pe teritoriul României. Nu se ține cont de statutul pe care îl avea parohia, atâta timp cât avea dreptul să dețină matricole, registratură și sigiliu proprii. Parohiile desființate după 1808 au ajuns în administrarea altor parohii, respectiv în alte protopopiate și au fost înglobate în fondul acelorora. Dacă anumite fonduri

³⁵ Nici la împachetare nu s-a ținut cont de aciditate. Din acest motiv, rezultatul proiectului VW este discutabil. Deplierea acestor 60 de fonduri este, din punct de vedere al conservării, un minimum, mai ales când este vorba despre fragmentele de fond supuse în cea mai mare măsură degradării prin aciditate.

³⁶ Acest lucru este valabil pentru fonduri ale autorităților de rang mediu din Rupea, Bistrița, Banat și București, pentru lășăminte, fonduri ale unor parohii desființate și parohiile din Vechiul Regat.

³⁷ Cf. W. G. Theilemann, *Conservarea preventivă* cit, p. 20-35.

³⁸ O încercare similară celei de conservare a monumentelor de stat s-a încercat și în RDG însă nu a fost încheiată înainte de 1989. În RFG nu s-a încercat o astfel de măsură, din motive juridice.

parohiale au fost integrate în fondul protopopiatului primind cote ale aceluia, atunci ele rămân acolo. Ele primesc însă un număr de fond propriu și, dacă ar fi cazul, ar putea fi comasate virtual. Dacă fondurile respective își păstrează individualitatea, se scot și se constituie în fonduri de sine stătătoare. Numerele de fond se dau ca numere curente, începând cu "400/101". Toate inventarele, cutiile și u. a. ca atare poartă numărul pe care l-au primit la început. Așezarea în depozit reflectă numerotarea fondurilor. Dacă nu deranjează așezarea fondurilor, intrările ulterioare din fondurile deja inventariate se atașează la fond.

Preluarea fondurilor depinde în mare măsură de atitudinea celor ce le dețin. În lipsa unei reglementări speciale, creatorii de fond nu pot fi obligați să predea materialul deținut³⁹. Nu există un sistem adecvat modalităților hibride moderne de stocare a datelor. Din 2002, ACBER întocmește contracte de preluare în custodie pe bază de liste făcute la fața locului, în care se consemnează, într-un fișier Word, toate u. a. găsite fizic. Printr-o sumară ordonare prealabilă, se scot în evidență principalele patru grupe de documente existente în vechiul regulament de arhivă din 1960, documentele cu format special sau de proveniență străină de fond. În continuare, documentele sunt consemnate și numerotate la rând. "Împachetarea în vederea transportului" constă în mutarea documentelor din dulapurile parohiei în cutii de banane. Ca regulă generală, la acțiune participă trei persoane, iar o arhivă de 5-7 m. l. se preia în 3-5 ore. Fondul se poate da imediat în cercetare, instituția care predă primind un exemplar din contract și unul din inventarul făcut la fața locului. Înainte de introducerea lor în depozit, documentele sunt curățite cu pensula și aspiratorul, în curte sau în încăperi de la etaj, care pot fi aerisite. Purtarea măștii și a mănușilor de bumbac, de care dispunem din 2002, este obligatorie. Lipsa unei încăperi-ecluză, a unui depozit cu acces separat sau măcar a unei mese mari de lucru este foarte dezavantajoasă. După ce se aduc din curte, documentele se mai curăță o dată, se pun provizoriu în cutii și sunt aduse, în sfârșit, în birou⁴⁰. Nu se poate garanta că acest mod de lucru nu permite deloc aducerea mucegaiului sau a cariilor în depozit. Esențiale în această situație sunt grija la preluare și la curățirea primară, precum și climatizarea. După inventariere, proprietarii primesc un exemplar al inventarului, la cerere, chiar și în format PDF. O a treia copie se păstrează în depozit, într-o mapă galbenă, la începutul fiecărui fond în parte. Astfel se facilitează cercetarea și scoaterea materialului, iar în caz de evacuare, se evită pierderea inventarului.

3. Reguli de inventariere și situația evidențelor

Astăzi ACBER adăpostește peste 310 fonduri bisericești, precum și fonduri particulare și resturi ale arhivelor primăriilor. Nicio altă instituție nu a avut dreptul, voința și suficient sprijin să abordeze această problemă în condițiile amintitei

³⁹ Concepte pentru elaborarea unui regulament au fost înaintate în mai multe rânduri conducerii Bisericii, dar până la ora actuală nu s-a decis nimic în acest sens.

⁴⁰ Se folosește un aspirator special, cu filtru de mucegai. Nu se poate garanta că sporii de mucegai au fost îndepărtați în totalitate. După aprecierile noastre, cam 5% din fonduri ar putea fi atacate. De vină sunt vechi inundații sau proaste condiții de depozitare la creatorul de fond. Strategia noastră a fost identificarea materialului infestat încă de la preluare și izolarea lui. Materialul puternic infestat se curăță fizic și se izolează în pungi de plastic.

indiferențe generale. Fără intervenția noastră, urmările ar fi fost pierderea sau înstrăinarea documentelor prin furt, privatizare sau vandalism.

În Germania, până în urmă cu câțiva ani s-au respectat norme verificate de inventariere, fără însă a se considera necesară o standardizare a evidenței⁴¹. Spre deosebire de biblioteci, cu regulile lor unitare de catalogare, în arhivistica germană lipseau reguli obligatorii de inventariere, așa cum existaseră în RDG înainte de 1990⁴². Nevoia crescândă de stabilire a priorităților și de eliminare a deficiențelor din normativele de inventariere a dus la schimbarea situației. Inițiativele de raționalizare a inventarierii și de uniformizare a datelor digitale au condus la aplicarea unei serii întregi de standarde de inventariere. Astfel, ISAD (G) din 2000 și ISAAR din 2004 au fost adoptate în multe părți, așa încât standardizarea la format internațional EAD a ajuns în centrul discuției⁴³. Spre deosebire de cele de mai sus, în Arhivele Naționale ale României au existat tradițional reguli stricte de inventariere, care în anumite privințe chiar depășeau concepțiile germane⁴⁴. ACBER s-a văzut obligată să găsească o cale de mijloc, obligație pe care proiectul VW a amplificat-o.

Sala de studiu, în care există un dulap pentru păstrarea materialelor rezervate și inventarelor, are 8 locuri pentru cercetători. La dispoziția acestora stă un calculator, un reader-printer pentru microfilme și o cartotecă a bibliotecii. Aici se găsesc toate inventarele, începând din 2001. Până acum nu a fost nevoie de retroconversii ale unor evidențe dactilografiate⁴⁵. Băncile de date sunt lucrate în germană, redactarea inventarelor și a băncilor de date se face centralizat, de către lucrători a căror limbă maternă este germană⁴⁶. Pentru fiecare grupă de fonduri au fost elaborate concepte de clasificare, directive de inventariere și modele pentru formularele de introducere în calculator. În funcție de cunoașterea limbii de către angajați, timpul consumat pentru îndrumare și redactarea inventarelor este mai mare decât în alte instituții similare⁴⁷. În anul 2010 s-a realizat o rețea internă a

⁴¹ Cf. *Archivische Erschließung. Methodische Ansätze einer Fachkompetenz. Beiträge des 3. archivwissenschaftlichen Kolloquiums der Archivschule Marburg* (ed. A. Menne-Haritz) (= Veröffentlichungen der Archivschule Marburg 30), Marburg, 1999.

⁴² Th. Kluttig et alii, *Die deutschen Archive in der Informationsgesellschaft. Standortbestimmung und Perspektiven*, "Der Archivar" 57 (2004), p. 28-36 (30); s. *Ordnungs- und Verzeichnungsgrundsätze für die staatlichen Archive der DDR* (ed. Staatlichen Archivverwaltung im Ministerium d. Innern der DDR), Potsdam 1964, dass. mit Ergänzungen Potsdam 1970-1980.

⁴³ Cf., pentru ISAD(G): http://www.ica.org/sites/default/files/isad_g_2e.pdf; pentru ISAAR: <http://www.ica.org/sites/default/files/ISAAR2%20GER.pdf> și C. Vlașin, *Câteva considerații privind ISAAR – Normă arhivistică internațională pentru descrierea colectivităților (organizațiilor), familiilor sau persoanelor*, "Revista Arhivelor. Archives Review" 85 (2008), 1, p. 79-92.

⁴⁴ Vezi, în afara reglementărilor legale, L. Mera, *Îndreptar arhivistic pentru personalul care creează, păstrează și folosește documente*, Cluj-Napoca, 2002.

⁴⁵ Întrucât două dintre angajați nu lucrează pe computer, la bibliotecă și la prelucrarea fondurilor personale procesul de conversie a rămas în urmă. Cu ajutorul unor oameni din afară și prin postarea on-line a metadatelor situația s-a îmbunătățit.

⁴⁶ Până acum, inventarele putea fi traduse în limba română numai în cazuri excepționale.

⁴⁷ Din 2001 în ACBER au lucrat cca. 40 de practicanți, dintre care 60% studenți din Germania. Din 2008 nu se mai acceptă decât studenți de la școli de arhivistică.

calculatoarelor care facilitează accesul la date, securitatea și transferul acestora⁴⁸. Începând din 2001 s-a folosit software Paradox 7.0, respectiv 9.0⁴⁹. Programul de baze de date s-a dovedit util. Inventarele pot fi editate ca atare, sub formă de tabelă, sau optimizat, cu ajutorul programului Word perfect 9.0. Alternativ, s-au folosit și tabele Excell, iar rezultatele combinării lor au fost editate sub formă de inventar. Din ambele au putut fi generate fișiere PDF, iar inventarele făcute accesibile prin internet. Paradox este însă depășit și nu poate genera inventare *on-line*. Cu ajutorul unor firme de specialitate și a școlii de arhivistică din Marburg s-a încercat și s-a realizat convertirea fișierelor Paradox în softwear performant ca Midosa și SCOPE. În toamna lui 2009 s-a procurat Midosa XML de la Marburg și acum funcționează ca program standard⁵⁰. Colecția de sigilii, fond nr. 610 a fost inventariată, ca încercare, cu Midosa XML, a urmat colecția de fotografii, fond 603, care fusese inventariată în 2003-2006 în Paradox. Datele au fost transferate și s-a continuat inventarierea. Între timp, au fost transpuse băncile de date ale fondurilor parohiale și tabelele Excell au fost transferate. *Listing*-urile se găsesc la sala de studiu. Postarea *on-line* a băncilor de date Midosa XML depinde de încă nedefinitivata înfățișare nouă a paginii web a "Casei Teutsch", www.teutsch.ro, respectiv <http://www.evangel.ro/teutsch-haus/>. Totuși, implementarea lor nu este dificilă, grație capacității instituției de a o prelucra prin sistemul CMS Typo 3⁵¹.

Toate operațiunile legate de depozitare fac parte din sarcinile celui care inventariază. Obligatorie este înlăturarea pieselor de metal și împachetarea în hârtie anacidă.

Prima operațiune este o preordonare pe formate și grupe principale, respectiv pe subgrupe. Se inventariază, în primul rând, instrumentele vechi de evidență, pentru a se stabili starea lor. La constatarea unor lacune în fond, se caută în dosarul fondului eventuale inventare plasate în altă parte. În interiorul fondului se numerotează curent cotele, numerele curente devenind cote definitive ale materialului. La inventariere, care se face pe calculator, menționându-se categoriile standard conform cu ISAD(G), se folosesc modelele de introducere a datelor elaborate pentru fiecare grupă de fonduri în parte, iar pentru fondurile personale, individual. Clasificarea existentă permite controlul asupra codurilor numerice acordate⁵². Clasificarea poate fi diferită

⁴⁸ Unul dintre angajați funcționează ca administrator de sistem.

⁴⁹ Ca termen de comparație pentru standardul din mari arhive ale Bisericii evanghelice germane poate fi luat Nürnbergul. Pentru arhivele parohiale pe care le administrează, care încă nu au evidență *on-line* se oferă un fișier PDF, cf. http://www.lkan-elkb.de/Download/pfarrarchive_im_laelkb.pdf. Un fond al unei instituții de rang superior poate fi cercetat în rețea. <http://www.lkan-elkb.de/OKM/okmgliederung.htm>. Colecția de catafise este accesibilă ca fișier PDF la http://www.lkan-elkb.de/Download/Kirchenmatrikeln_nach_Orten.pdf.

⁵⁰ Cf. <http://www.archivschule.de/midosa/?PHPSESSID=61c8290fd8358e69db3178ce8bf5a3b9>, A. Menne-Haritz, *Midosa – a family of software tools for the archivist's desk*, "Revista Arhivelor. Archives Review" 85 (2008), 1, p. 93-109.

⁵¹ Cf. <http://www.typo3.com/>.

⁵² Un proiect de clasificare a fost elaborat de către subsemnatul în 1999-2000, pe baza sistemului de ordonare din 1960 și inventarelor elaborate de prof. B. Hey în 1992.

de la fond la fond⁵³. Indexarea fiecărui document în parte nu se face, pentru că, prin cercetarea digitală a textelor integrale și acum, prin existența inventarelor *on-line*, cercetătorul le poate face singur. Despre durata prelucrării se întocmesc protocoale de lucru⁵⁴.

Lacunele constatate la compararea cu “inventarul Neicov” sau în procesul-verbal de preluare se menționează și ele în protocolul de lucru, care va fi depus la rândul său în dosarul fondului. Acesta primește și el o cotă de inventar, dar se păstrează și pe mai departe în colecție⁵⁵.

Cercetări mai aprofundate privind istoricul fondurilor inventariate nu s-au putut face până acum⁵⁶. Informațiile privind istoricul sunt și ele menționate în protocolul de lucru și în prefața inventarului⁵⁷. Tot acolo se menționează și situațiile, vechi sau actuale, când parohia a fost filială a alteia, precum și forul imediat superior căreia îi este afiliată, numărul de suflete, momentul preluării și timpul folosit pentru prelucrare, documente eliminate și o descriere a stării actuale a fondului.

În legătură cu realizările de până acum în domeniul **inventarierii**, se poate menționa:

- La grupa **100, organe superioare**, se constată cea mai mare nevoie de evidențe, întrucât acestea nu beneficiază de nicio bancă de date, însă fondul Consistoriului superior dispune de instrumente de evidență istorice, registre de intrare-ieșire, indici și registre seriale⁵⁸. Dintre cele 11 fonduri din 1861/1921-1990, opt sunt încă neprelucrate, deși pentru trei dintre ele există liste în Word, iar pentru unul chiar o cartotecă. Fondul a fost depliat și pus în cutii, grupa Generalia putând fi dată în cercetare până la anul 1990.

- În grupa **200, organe de rang mediu**, fondurile din anii 1532-2000 au fost depliate, s-au scos piesele de metal și documentele au fost puse în cutii. Fondul 203 a fost inventariat în mod exemplar⁵⁹. S-a luat ca bază situația de la data de 1 ianuarie 1940 a protopopiatelor existente. Realmente, există 14 fonduri, dintre care cinci nu se

⁵³ La fondurile inventariate după încheierea proiectului VW și a fondurilor parohiilor mari, orașenești, acest lucru era inevitabil, din cauza diversității materialului.

⁵⁴ În cadrul proiectului VW, trebuia să fie inventariate în mare și parțial, în amănunt, 150 de fonduri parohiale în 2,5 ani. A reieșit că norma trebuia să se situeze undeva la 25-45 min. pentru o u. a. La prelucrarea a șapte fonduri având fiecare în medie 400 de cote, inclusiv împachetarea, beneficiind o zi pe săptămână de ajutor necalificat, personal am avut nevoie în medie de 71,2 ore de muncă.

⁵⁵ Cf. W. G. Theilemann, *Bewertungsnotstand. Die deutsche Bewertungsdiskussion und die Probleme kirchenarchivarischer Praxis im ZAEKR Sibiu/Hermannstadt*, “Aus evangelischen Archiven” 45 (2005), p. 118-152.

⁵⁶ Pe de altă parte, comunele Transilvaniei beneficiază de o bibliografie impresionantă, continuată și în prezent prin cercetări întreprinse în Germania, Ungaria și România. Acestea nu suplinesc însă o istorie a administrației, dar îi fac lipsa mai suportabilă.

⁵⁷ Este vorba de pierderi de război, predări de documente către arhiva “națiunii” săsești etc. înainte de 1944, pierderi prin naționalizare sau predări către primării sau Arhivele Statului (1950, 1971, 1974).

⁵⁸ Au fost microfilmate în 2004-2005 și există filmul.

⁵⁹ Cf. pentru detalii W. Knackstedt, *Et habent sua fata archivi cit.*; în curând, W. G. Theilemann, *Comunitățile bisericești și cultura evanghelică de limbă germană în nucleele urbane de migrație și modernizare din vechiul regat al României, între cca. 1840-1944, în Confluențe culturale româno-germane* (ed. R. Miclea, S. Galter, D. Sava), Sibiu, 2007, p. 125-147 [în curs de publicare].

află la ACBER, iar unul urmează să fie preluat. Dintre cele opt fonduri prezente, șase au evidențe provizorii în Word și pot fi folosite pe baza listelor de preluare. Fd. 205 și 213 au astfel de liste numai pentru o parte din acte, iar primul nu este pus în cutii. Niciunul dintre fonduri nu este complet neprelucrat⁶⁰. În totalitate se poate afirma că proporția evidențelor reprezintă cca 73%.

- În zona fondurilor din grupa **400, arhive parohiale**, există, nominal, 281 numere repartizate. Dintre acestea, 28 de fonduri, provenite mai ales din Bucovina și Banat, se păstrează numai sub formă de "așchii" și nu există acte de preluare sau cercetări privind soarta fondului⁶¹. 210 fonduri sunt inventariate, având bănci de date/inventare transferate în Midosa XML⁶². Zece alte fonduri beneficiază de liste amănunțite făcute la preluarea lor, și care pot fi folosite. Nouă fonduri sunt în curs de inventariere, respectiv de redactare a inventarului. 24 de fonduri, preluate între 1990 și 2000, pe baza unor liste superficiale, nu au evidență. Prin urmare, au evidențe 87% dintre fondurile potențial inventariabile. La încheierea fondurilor aflate în lucru, procentul se va apropia de 90%⁶³.

În mod practic, la inventarierea fondurilor parohiale se procedează în modul următor: în primul rând se inventariază instrumentele de evidență istorice, în al doilea rând actele. Registrele care sunt atașate la diferiți ani, fără a avea legătură cu aceștia, sunt verificate, separate și inventariate la grupa din care fac parte. Altfel trebuie să primească o cotă proprie și să fie menționate în prefața inventarului. Se impune atenție în cazurile în care indicii au fost incluși în materiale tipărite, caz în care acestea rămân în fond. Situația instrumentelor de evidență se consemnează separat în protocolul de lucru și în prefața inventarului. Pe baza formatului fizic și în conformitate cu principiile tradiționale, volumele individuale din cadrul unei grupe alcătuiesc o singură u. a., de exemplu, registrele de intrare-ieșire sau protocoalele de ședință. La actele ordonate pe probleme se scrie titlul și o scurtă mențiune privind conținutul. Dacă, de exemplu, un registru conține diverse însemnări din perioade diferite, acest lucru se menționează în rubricile "observații" și "anii extremi". Ca ani extremi sunt considerate datele primei și ultimei înregistrări. O inventariere sub aceeași cotă a actelor dintr-un an se admite, dacă actele sunt puține.

În cazul actelor care intră sub incidența legii patrimoniului și a celor care au fost cotate în timpul preluării, se indică și numerele pe care acestea le-au primit în "Neicov". Acestea reprezintă cele mai dificile situații și se pot constata pierderile de documente. Această moștenire, sub forma unor pachete de acte purtând titlul "Varia"

⁶⁰ Există două proiecte de clasificare (pentru Vechiul Regat și Transilvania). Există un istoric al capitulurilor din 2003. Duplicata matricolelor se scot și se păstrează în colecția aferentă (nr. 602), cu menționarea provenienței.

⁶¹ Concomitent, s-a lucrat deja extern, în două filiale, momentan se desfășoară negocieri privind predarea. Altor parohii li s-au donat cutii.

⁶² Cele 44 de fonduri aflate în centrul de colectare regional de la Mediaș înregistrează o situație mai puțin satisfăcătoare din punct de vedere al depozitării și inventarierii. Arhiva parohiei București, inventariată în 2008, a rămas pe loc.

⁶³ Mai sunt încă restanțe de recuperat, ele fiind datorate faptului că numeroase preluări ulterioare fac parte din fonduri gata inventariate; de asemenea, se are în vedere corectarea deficiențelor datorate proiectului VW etc.

mai poate fi întâlnită astăzi la toate preluările⁶⁴.

Fiecare volum din seria Acte anuale, care începe, de obicei, cu anul 1861, primește o cotă proprie, ocazie cu care se stabilește dacă este vorba despre acte parohiale sau presbiteriale, și se stabilește momentul când s-a renunțat la separarea lor. Se face doar o identificare a apartenenței și a anului din care provin actele, în rest ordinea în cadrul anului se păstrează, iar volumul rămâne integru. Dacă se poate face trimitere la registrul care conține evidența acestor acte, o menționare a problemelor prezente nu este necesară. În caz contrar, se menționează în inventar problemele "reprezentative" prezente. La toate documentele mai vechi de 1861, inventarierea se face mai pe larg, o reconstrucție a ordinii cronologice făcându-se cu prilejul depierii. În cazul în care actele dintr-un an reprezintă un pachet mai gros de 6 cm., se admite împărțirea lor în două părți, cu indicarea primului și ultimului număr de înregistrare. Actele scoase de la anii lor vor fi intercalate, în măsura în care au numere de înregistrare. Actele fără număr de înregistrare descoperite între cele cu număr se menționează și se lasă pe loc sau, în funcție de împrejurări, se inventariază separat, constituindu-se convolute⁶⁵. Ele sunt cotate și menționate în prefață⁶⁶.

În ultimă instanță, ACBER adăpostește 59 de fonduri personale ale unor oameni ai Bisericii sau lideri ai minorității germane din România în anii 1646-1992. În anul 2001 numai 16 dintre ele nu aveau evidență. Cea mai recentă achiziție o reprezintă fondul personal al romancierului Eginold Schlattner⁶⁷. Ele sunt administrate în cadrul grupei 500 și sunt inventariate în proporție de 85%⁶⁸. Până acum, majoritatea au fost doar fișate, fiind accesibile, în mod provizoriu,

⁶⁴ În multe arhive există câte un pachet de "acte vechi", care într-un colț, își duc în umbră existența. Nu sunt de obicei inventariate, pentru că, astăzi, colegii nu au destule cunoștințe de specialitate. Nu trebuie uitat că majoritatea preoților nu a mai învățat deloc limba latină. Dar și pentru a identifica corect un document în limba germană este nevoie de cunoștințe, care în cele mai multe cazuri lipsesc. Aceste "acte vechi" constituie însă partea cea mai importantă a arhivelor noastre, dar sunt desconsiderate de către cei răspunzători. Aceste afirmațiile ne fac să credem că tocmai aceste acte sunt cele mai expuse distrugerii. Este mult mai ușor să dai foc unor astfel de acte, pe care nu le cunoaște nimeni, decât să le inventariezi. Întrucât mulți colegi nu au nicio înclinație pentru istorie, s-ar putea întâmpla ca, și în legătură cu această nouă muncă de arhivă, unele lucruri să fie distruse pentru simplificarea muncii. Un curator bătrân spunea: "aici, într-o ladă veche erau acte vechi într-o limbă pe care noi n-am înțeles-o și nimeni nu le putea nici măcar citi. De aia le-am dat foc!" Referatul pr. Dr Klima din 8.07 1965, aflat în ACBER, fd. 400/271 parohia Turnișor, fără cotă, actele presbiteriale pe anul 1965, anexă BKZ 601/1965, dactilogramă.

⁶⁵ Mențiuni privind restaurările sunt rare. Necesitățile de restaurare se menționează numai în protocolul de lucru. Întrucât ACBER nu are gestiune proprie, nu putem folosi pentru măsurile de conservare-restaurare decât mijloace de la terți, obținute de noi înșine.

⁶⁶ Actele financiare anexă (justificative) ale casieriiilor speciale se inventariază separat. Cele care nu sunt organizate în serii distincte rămân împreună cu bilanșurile. În funcție de volumul de muncă, actele anexă aflate separat se lasă așa cum sunt. La fondurile mici se face un convolut cu aceste acte.

⁶⁷ Momentan, deși este un fond închis, el se inventariază printr-un proiect al unor terți, împreună cu numeroase filme, înregistrări audio și video, convertite în formă digitală.

⁶⁸ Dintre acestea, 42 sunt complet inventariate, opt sunt majoritar inventariate sau în curs de inventariere, alte două se prelucrează în custodie și doar cinci fonduri sunt complet lipsite de evidență sau nici nu au fost preluate.

cercetătorilor, iar câteva au fost introduse în Paradox și s-au imprimat inventarele. Pentru a face ca această rămânere în urmă să fie mai ușor suportabilă, de curând toate lășămintele au fost introduse, prin metadate și câte 10 exemple, precum și toate fondurilor din care avem doar fragmente mai mici de 25 u. a. au fost introduse în "Kalliope", un portal de căutare *on-line* pentru lășămintele și autografe, unde sunt accesibile cercetătorului din spațiul germanofon⁶⁹.

Din considerente de conservare și practice, am înființat 16 colecții tematice de documente, dintre care o parte sunt foarte bine inventariate și beneficiază de o adecvată conservare. Aproape pentru toate au fost alcătuite instrucțiuni de colectare și inventariere.

- **Documente pe pergament**, în majoritate scrisori deschise cu semne de validare, au fost selectate și constituite într-o colecție specială, nr. 601. În funcție de importanță, dar și de cerințe mai reduse privind depozitarea, până acum nu au fost inventariate provizoriu decât 15 u. a. dintre cele cca 50 aflate în această colecție⁷⁰. Ele vor avea bancă de date și cotare și va exista o corespondență cu fondurile de proveniență. Documentele de dinainte de 1541 vor fi menționate în protocolul de lucru în vederea digitalizării și a microfilmării de siguranță⁷¹. Colecția va avea o bază de date proprie în Midos XML, ordonată după data și locul de emitere; valabilă pentru datare este data probabilă a emiterii originalului, iar nu datarea copiei. Concomitent, există și o mică colecție de pergament-maculatură⁷².

- **Matricolele** se scot din fond și se păstrează într-o colecție specială, cu menționarea provenienței. Această colecție beneficiază de evidență într-o tabelă Excell. Colecția este inventariată complet și cuprinde 1.255 u. a. datând din 1607-1993, iar din 2009 poate fi cercetată *on-line*, la www.kirchenbuchportal.de. Corespondența cu fondul de proveniență se face numai pe hârtie⁷³. Toate actele anexă la matricole, fie ele independente sau în convolut, rămân în fond, se împachetează și se cotează. Operațiunea se face numai pentru a ușura o separare a actelor-anexă de dinainte, respectiv, de după 1950, în vederea unei selecționări ulterioare.

- **Imaginile** se scot și se transferă la colecția de specialitate, nr. 603. Însoțite de o fișă de inventariere. Fotografiiile fără legătură cu actele, albumele,

⁶⁹ <http://www.kalliope-portal.de/>, administrat și oferit de Biblioteca de stat pentru proprietate prusacă din Berlin. ACBER își actualizează independent toate intrările și modificările.

⁷⁰ Conform indicațiilor din 1960, respectiv 1938, toate "piesele scrise înainte de 1700 vor fi tratate ca documente și se inventariază individual. Bineînțeles, la fel documentele propriu-zise din epoca mai târzie, ca diplome, etc." În 2010, ele au fost puse în cutii, grație unei donații de cutii speciale de la Arhiva din Münster.

⁷¹ Adică de la înființarea Pricipatului Transilvaniei, care a dăinuit până la 1867.

⁷² Manuscrise liturgice din evul mediu timpuriu și târziu de regulă în limba latină, au fost folosite, mai ales în parohiile rurale din secolele XVI-XVIII, pentru a lega registre. În legătură cu un grup de cercetători de la Universitatea din Cluj-Napoca ACBER va identifica și va posta *on-line* aceste cca 50 de piese de pergament.

⁷³ O cercetare pentru regăsirea matricolelor lipsă este greu de realizat. De aceea s-a făcut în 2002 o evidență în Excell a matricolelor aflate peste tot, în țară și în străinătate. În 2003 lucrarea nu a fost continuată momentan, ea este în curs de actualizare și urmând ca ulterior să fie pusă pe internet. În acest sens, este strict necesară o conlucrare cu Arhivele Naționale, cu primăriile și instituțiile din străinătate.

plăcile fotografice, rolfilmele sau înregistrările video primesc cotă proprie și sunt transferate la colecție. Pozitivele se păstrează individual, împachetate în hârtie anacidă sau în "genți fotografice". Fotografiiile înrămate se scot din ramă și rămân ca părți integrante ale piesei. Până la ora actuală, din cca 6.000 de arhivalii au fost înregistrate într-o bancă de date Midosa XML abia 2.900 de piese. Pentru o digitalizare selectivă lipsesc resursele. Fotografiiile aflate în fondurile familiale și personale rămân și se cotează pe loc. La începutul lui 2010 toate cele cca 800 de plăci fotografice (negativ pe sticlă) deținute au fost împachetate individual, independent de fond, și au fost puse în mape așezate vertical în cutii speciale și depozitate.

- **Planurile și schițele de construcție** se inventariază, apoi se scot din fond și se împachetează separat. Apoi se transferă în colecția 604⁷⁴, care însumează până în prezent 5.301 u. a. din 1690-2000 și care a fost inventariată în Excell⁷⁵. Corespondența cu fondul de proveniență se păstrează pe hârtie și în baza de date. Planurile și hărțile se depliază și se împachetează în hârtie sau mape de format special. Planurile de construcție de după 1950 care se găsesc ca anexe la proiecte rămân pe loc și se menționează în rubrica "Observații"⁷⁶. Hărțile care nu fac parte din anumite dosare se păstrează în colecția 605. Până la ora actuală, colecția respectivă nu cuprinde decât tipărituri din anii 1720-1950.

- Colecțiile 606-608 sunt încă incomplete. Din fondurile parohiale se scot **seriile de tipărituri intrabisericești**, broșate sau legate. Se intenționează ca, în timp, să se reconstituie seria tuturor ordonanțelor și circularilor autorităților de grad superior sau mediu, de la 1750 încoace. Colecțiile de ordonanțe tipărite, constituite de înșiși creatorii de fond, se desființează. Din protocoalele tipărite în fond rămâne un exemplar. Restul materialului tipărit se elimină, cu excepția cazurilor când poartă mențiuni referitoare la situații locale sau este integrat în seria actelor anuale. La eliminarea acestora se procedează cu multă precauție⁷⁷, pentru ca nu cumva printre tipărituri să se afle și documente. Tipăriturile independente se colectează într-o cutie specială, se predau bibliotecii sau pot rămâne în fond, dacă au legătură cu acesta. Agendele tipărite (cărțile care conțin rânduiala slujbelor) care cuprind însemnări personale ale preoților rămân în fond. Cele lipsite de astfel de mențiuni se transferă la colecția de dublete.

Scrierile cu caracter teologic, predicile, prelegerile și lucrările de examen, preluate ca atare sau sub forma unor colecții private, constituie colecția "Theologica", nr. 609. Colecția cuprinde cca 8 m. l. și nu este inventariată.

Sigiliile, matrițele și amprente sigilare se scot din fondul de proveniență, și se transferă în colecția "Sigillata" nr. 610, care conține la ora actuală cca 1.500 de

⁷⁴ Există o primă versiune din 2003.

⁷⁵ Din păcate, ACBER nu dispune de un dulap special pentru planuri.

⁷⁶ Atunci a fost înființat Serviciul tehnic, care se ocupa de proiectarea lucrărilor de construcție.

⁷⁷ În scop de documentare, în anii 2001-2003 au fost lăsat intacte anumite fonduri, pentru că, în cadrul proiectului VW, fondurile au fost cam prea "rigurosi" "jumulite", fără ca pentru asta să existe niște reglementări precise.

cote⁷⁸. În luna ianuarie 2010 au fost inventariate cca 700 de piese, care au fost împachetate în mod optim⁷⁹.

Cărțile vechi aflate în fondurile inventariate se transferă în colecția 612 "biblioteca istorică"⁸⁰. Tipăriturile care conțin importante însemnări cu caracter local, ca și în situația în care tipăritura prezintă adaosuri scrise de mână, sunt tratate drept arhivalii. Colecția cuprinde tipărituri începând de la mijlocul secolului al XVI-lea și până la 1850, anul-limită acceptat în practica bibliotecilor naționale. Colecția 612 cuprinde la ora actuală 1.291 u. a. inventariate într-o tabelă Excell, structurată după caracteristicile bibliografice⁸¹.

Încă de la începutul acțiunii de preluare a arhivelor parohiale, așa-numitele "Musikalia", adică partiturile muzicale identificate, au fost separate și inventariate în Word, sub supravegherea și la indicațiile referentului muzical al Consistoriului. O parte dintre aceste manuscrise, unele foarte valoroase, provenind din secolele XVII-XX, se află deja în depozitele ACBER, sub numele de colecția 613, fiind accesibilă cercetării. Alături de aceasta, mai există o colecție de cărți de cântece bisericești, nr. 614, aproape integral inventariată, cuprinzând exemplare din aproape toate edițiile cărților de cântece germano-evangelice apărute pe teritoriul României între 1680 și 1972. Colecția este inventariată în colaborare cu Institutul Imnologic din Mainz și va fi accesibil în bibliografia *on-line* a cărților de cântece din spațiul germanofon⁸². Virtual, aici sunt incluse și toate tipăriturile anterioare anului 1850, care însă se păstrează fizic și cu cotare proprie în colecția 612.

Din 2006 s-a înființat colecția 615, care cuprinde înregistrări audio-video. Ea cuprinde cca 100 de piese, dintre care 77 u. a. inventariate provizoriu, în Word. Toate aceste înregistrări vor fi digitalizate în colaborare cu Studioul de film ASTRA.

Cărțile și tipăriturile apărute după 1850 în Imperiul habsburgic sau în România sau care se referă la acest spațiu se separă și se aduc direct la ACBER., unde s-a constituit o bibliotecă documentară cu cca 14.000 u. b.⁸³, în care se regăsesc colecțiile de carte ale predecesorilor și ale unor instituții mai recente. Până în prezent, evidența cărților se ținea în mod tradițional pe fișe. Din 2007, în colaborare cu OPAC

⁷⁸ Munca se va încheia în vara lui 2010. Toate amprente de sigilare se vor păstra în "genți" speciale, cu 12 buzunare, certificate, (7,6x6,6 cm) în bibliorafturi speciale, ale firmei H. Schroeder. www.archiv-box.de. Sigiliile și matrițele de sigilare se păstrează în cutii de format mare, împărțite în secțiuni, cărora li se vor atașa indicații privind proveniența și o descriere.

⁷⁹ Impresiuni de sigilare remarcabile vor fi reținute printr-o mențiune în inventar. Din documentele propuse pentru eliminare se pot tăia și transfera, fără a deteriora datele personale.

⁸⁰ Până la mijlocul anilor '90, anul 1790 (pentru cele apărute în străinătate) și 1830 (pentru cele apărute în țară). Noile reglementări au în vedere standardele internaționale ale bibliotecilor și cotitura pe care anul 1850 a reprezentat-o în fabricarea hârtiei și în producția de carte.

⁸¹ La înregistrarea titlurilor după RAK se efectuează scanări ale paginii de gardă care se păstrează separat. După transferul în MidosaXML, ele pot fi legate.

⁸² Cf. <http://www.uni-mainz.de/Organisationen/Hymnolog/hymnolog.htm>.

⁸³ Manualele școlare ale școlilor confesionale germane editate sau folosite pe teritoriul României se predau bibliotecii, care deține deja o colecție unică de nivel național. În 2008 au fost preluate, de la redacția ziarului "Allgemeine Deutsche Zeitung in Rumänien", serii complete, foarte rare, ale colecțiilor de cotidiene și publicații săptămânale germane din România și ale predecesorilor acestora, începând cu 1949.

al Bibliotecii universitare a Universității “Lucian Blaga” din Sibiu, care în 2009 a inaugurat cea mai modernă construcție de bibliotecă din țară. Evidența pe fișe s-a convertit în software-ul Liberty 3.0 pentru Windows devenind accesibilă *on-line*⁸⁴. Acest soft este implementat de toate bibliotecile publice din județ.

În ultima instanță, colectivul instituției a contribuit, în mod firesc, la valorificarea fondurilor deținute. Astfel, în afara expozițiilor documentare, a “zilelor porților deschise”, a numeroaselor studii și articole publicate mai ales în periodice germane, a apărut și seria de cărți “Miscellanea ecclesiastica”⁸⁵.

4. Concluzii

În pofida scenariilor adesea invocate, în arhivistica Bisericii evanghelice C.A. din România s-au făcut progrese mari. Odată cu ACBER a apărut la Sibiu o nouă “casă” care dispune încă de un potențial remarcabil. Afirmția se referă la soluții sinergice, împreună cu arhivele bisericești, cu Arhivele Naționale și cu Muzeul Brukenthal. Saltul înainte a fost mare, situația preluărilor și a inventarierii este remarcabilă. Anii de armistițiu nu au cimentat mizeria, iar speranța bazată pe donații și inițiative individuale a avut succes. Dar nu trebuie uitate cauzele care au dus la înființarea ACBER – emigrarea a peste 90% din enoriași și organizarea administrativă aproape prăbușită. În definitiv, nici în alte arhive bisericești nu au fost centralizate, inventariate și puse la dispoziția cercetării toate fondurile parohiale, nici nu au fost centralizate toate matricolele. A apărut o arhivă centrală competentă, care poate stabili standarde. Ea va avea nevoie și pe viitor de un minimum pentru a exista, dar nu va mai fi nevoie nici de milioane de dolari, nici de grabă neprofesionistă. Din experiența Sibiului, se poate accentua faptul că, oricât de mult ar fi orientată spre nevoile cercetătorilor, activitatea de arhivă “nu este o marfă, inventarele nu se confecționează pe bandă rulantă, iar numerotarea arhivaliilor nu se face după cum cad numerele din urnă”⁸⁶. În primul rând, trebuie să existe personal care să asigure continuitatea. Procesul de sporire a încrederii în sânul Bisericii trebuie să continue și el, la fel cu profesionalizarea arhivistică. Infrastructura este creată. Dar este nevoie de

⁸⁴ Vezi <http://bcu.ulbsibiu.ro/> (biblioteca arhivei este menționată separat); vezi la: www.softlink.ro.

⁸⁵ Goldkörner. *Selecție din arhivele parohiale C.A.* (ed. L. Popa, W.G. Theilemann) [= *Miscellanea ecclesiastica* a Arhivei Centrale a Bisericii Evanghelice C.A. în România, vol. I], Sibiu, 2004; *Catastifele bisericești vorbesc... Rânduiala vieții ecleziastice în Weidenbach/Ghimbar* (ed. L. Popa, W. G. Theilemann), ediție bilingvă [= *Miscellanea ecclesiastica*, vol. II], București, 2006; L. Fischer, *Edenul de dincolo de codri. Samuel von Brukenthal: Politician, colecționar, francmason la Sibiu* [= *Miscellanea ecclesiastica*, vol. III și IV], Sibiu, 2007; *File din zilele trecute. Fragmente din moștenirea episcopului D. Dr. Friedrich Teutsch* (ed. G. Schullerus & W. G. Theilemann), [= *Miscellanea ecclesiastica*, vol. V], Sibiu, 2007; *Pelerinajul în spațiul carpatic* (ed. St. Tobler et alii), “Revista ecumenică”, Sibiu, I (2009), I (considerată *Miscellanea ecclesiastica*, vol. VI); *Grăuncioare de aur. Carte de citire istorică din arhivele parohiilor evangh. C.A. din România* (ed. L. Popa, W. G. Theilemann), [= *Miscellanea ecclesiastica*, vol. VII], Sibiu, 2009; L. Popa, *Oameni și cărți în Sibiul de altădată. Tiparnițe și tipografi, biblioteci și bibliotecari, librării și librari în mânturii documentare* [= *Miscellanea ecclesiastica* de ACBER Sibiu, vol. VIII], Sibiu, 2010 [în curs de apariție].

⁸⁶ Gabriele Stüber, *Qualitätsparameter archivischer Arbeit – Überlegungen zur Dienstleistung und Ressourcengewinnung*, “Der Archivar” 56 (2003), p. 211.

eforturi substanțiale în privință financiară și de tehnică a construcțiilor, în privința reglementărilor și a mentalității, pentru a putea duce arhiva în era digitală. Acțiuni "heirupiste", precum cele din jurul anului 2000, nu ar trebui să se mai întâmple, acum fiind vremea muncii sârguincioase și a legăturilor cu arhivele dispuse să coopereze. De aceea, ACBER trebuie să se orienteze asupra următoarelor:

- Asigurarea obținerii de standarde și experiențe valoroase, de către un colectiv întinerit și profesionalizat;
- Rutinarea și normarea muncii zilnice în tehnică și drept arhivistic;
- Perfecționarea în legătură cu parteneri locali/naționali;
- *Outsourcing* ale unor sarcini esențiale și crearea unor soluții locale, comune;
- Eliminarea deficiențelor prin introducerea unor proiecte în favoarea microfilmării de siguranță, a digitalizării și a extinderii depozitelor.

Anexa 1

Structura Arhivei Centrale a Bisericii Evanghelice C.A. din România, Sibiu

Situația cuprinde atât fondurile inventariate cât și pe cele lipsite de evidențe. Prin urmare, **nu toate fondurile** enumerate mai jos pot fi date în cercetare.

1. Documente:

Secțiunea a 1.a Fondurile autorităților superioare 1861/1922-1990

101	Referate privind sinodurile și adunările generale ale delegaților comunităților din teritoriu (1897-1990)
102	Protocoale de ședință a Consistorului Superior (1861-)
103	Actele Cancelariei (1922-1990)
104	Actele secției școlare a Consistoriului Superior (Învățământul confesional) (1927-1949)
105	Actele fundației culturale a fostei Universități Săsești (1937-1948)
106	Actele instanței disciplinare superioare (1875-)
107	Correspondența oficială a episcopului V. Glondys (1935-1940)
108	Correspondența oficială a episcopului A. Klein (1969-1990)
109	Actele serviciului contabilitate și casierie a Consistorului Superior (1922-)
110	Actele serviciului Pensii (1959-)
111	Actele statistice ale Consistorului Superior (1948-)

Secțiunea a 2.a Fondurile autorităților de nivel mediu (capitluri, decanate și consistorii districtuale)

201	Banat resp. Timișoara
202	Bistrița

203	București
204	--
205	Sibiu
206	--
207	--
208	Mediaș
209	Sebeș
210	--
211	Rupea
212	Reghinul Săsesc
213	Sighișoara
214	Șeica
215	Cincu-Agnita

Secțiunea a 3.a Fondurile oficiilor și instituțiilor din subordinea Consistoriului Superior:

301	Parohia pentru diaspora
302	Caminul evanghelic Sibiu al Copiilor din diaspora
303	Liceul pedagogic evanghelic Sibiu
304	Tipografia Honterus și Editura Bisericii evangh. C.A. (1935-1941)
305	Fundația Episcopul Friedrich Teutsch
306	Școala de cantori (1956 - 1983)
307	--
308	Redacția revistei "Kirchliche Blätter" (1973 - 1990)
309	--
310	--
312	Serviciul tehnic al Consistorului evangh. Superior C.A. (1955-1987)
313	Atelierul de restaurare a altarelor Brașov (1972-1990)
314	Atelierul de restaurare a orgilor Sibiu (1977-1990)
315	Centrul de Cultură și de Dialog "Friedrich Teutsch" (1990-)

Secțiunea a 4.a Fondurile parohiilor:

Vezi Anexa 2.

2. Personalia:

Secțiunea a 5.a Fonduri și lăsăminte personale

501	Ludwig Binder
502	Heinz Brandsch
503	Wilhelm Bruckner
504	Bernhard și Roswith Capesius
505	Arnold Heinrich

506	Friedrich Hofstädter
507	Albert Klein
508	Familia H. și M. Klima
509	Friedrich Müller I
510	Friedrich Müller II

511	Victor Roth
512	Gerhard Schaser
513	Berta Schiel
514	Adele Simonis-Schopf
515	Johann Schuller
516	Adolf Schullerus
517	Theobald Streitfeld
518	Friedrich Teutsch
519	Wilhelm Wagner
520	H. Arz v. Straußenburg
521	J. Stenzel
522	H. Tartler
523	H.-G. Binder
524	Eginald Schlattner
525	Berthold Buchalla

526	A. W. Schunn
527	Ludwig Klaster
528	A. Prediger
529	Richard Huss
530	Konrad Alzner
531	Gustav Göckler
532	Lorenz Sievert
533	Gustav Arz
534	Stefan Schneider
535	Georg Fr. Marienburg
536	Depositum N.N.
537	Hermann Binder
538	Johann Gottfried Mäller
539	Julius Ernst Gyurgyevich
540	Harald Krasser

3. Colecții:

Secțiunea a 6.a Colecții

601	Colecția de privilegii
602	Colecția de registre de stare civilă
603	“Fototeca” (foto, diapozitive, filme)
604	Colecția de planuri
605	Colecția de hărți
606	Colecția de extrase din ziare și foi volante
607	Colecția de proclamații și ordonanțe emise de organe de stat
608	Colecția de tipărituri cu caracter ecleziastic (circulare, ordonanțe)
609	Colecția “Teologica” (studii, referate)
610	Colecția de sigilii și mulaje sigilare
611	Colecția de achiziții mărunte
612	Colecția de cărți de patrimoniu (c. 1480-1840)
613	Colecția de partituri
614	Colecția de cărți de cântece și texte liturgice
615	Colecția audiovizuală
616	Colecția de ziare

4. Biblioteca documentară a Arhivei

1. Transsylvanica și Romanica
2. Colecția de manuale școlare autohtone în limba germană

Anexa 2

III		Parochialia
	1	Protocoale în care sunt înscrise slujbele ținute
	2	Rânduielei ale modului de desfășurare a diferitelor feluri de slujbe: botez, cununie, înmormântare etc.
	3	Registru în care se consemnează anunțurile făcute în biserică
	4	Anexe la matricole: cărțile cu strămoșii, eliberate în anii 1942-1943 locuitorilor arieni (de origină germană)
	5	Registre în care sunt trecute toate familiile dintr-un sat, indici la aceste registre, genealogii etc.
	6	Evidențe ale membrilor comunității evanghelice, cartoteci, acte privind mișcarea populației, evidențe ale locurilor din biserică, liste cu cei căzuți, răniți etc. în război, cu cei deportați. Secte.
	7	Caiete de însemnări ale preoților. Divorțuri, autorizații de căsătorie
	8	Rapoarte statistice anuale
	9	Protocoale parohiale. Acte referitoare la alegerea și angajarea unor preoți, convenții stabilite între aceștia și parohie, procese verbale de predare-preluare a parohiilor la schimbarea preoților. Festivități de instalare în parohie
	10	Procese verbale, rapoarte privind vizitațiile canonice
	11	Registre în care se consemnează evenimentele importante care au avut loc în sat (calamități naturale, războaie, ridicarea unor construcții etc.)
	12	Predici. Cuvântări ținute la înmormântări sau la alt fel de slujbe. Notițe pregătitoare pentru acestea (de exemplu, biografii ale celor ce urmează a fi înmormântați sau cununați)
	13	Material catehetic, adică pe baza căruia se pregătesc copiii pentru confirmare. Liste cu acești copii
	14	Documente privind conducerea Bisericii. Relații ecumenice (cu alte culte) Protocoale ale adunărilor preoțești
	15	Probleme personale ale preoților (desfășurarea activității, probleme familiale, aspecte disciplinare, activitatea obștească, științifică sau culturală)
IV		Actele presbiteriului
	1	Alegeri și liste de membri aleși în diferite comitete
	2	Probleme personale ale angajaților bisericești
	2.1	Angajări, foi personale Obligații de serviciu. Jurăminte, contracte. Măsuri disciplinare împotriva clericilor și a membrilor presbiteriului
	2.2	Probleme de salarizare și pensie (State de plată, impozite pe salariu)
	3	Protocoale ale reprezentanței comunale
	4	Registre de procese-verbale ale presbiteriului
	5	Registre în care se copiază dispozițiile organelor superioare, circularele etc.

	6	Registre de intrare-ieșire a actelor. Registre de poștă
	7	Indici la registrele de intrare-ieșire
	8	Acte anuale
V		Probleme economice
	1	Acte de inventariere – modele, dispoziții, reglementări
	1.1	Inventar de bază. Jurnale-inventar
	1.2	Inventarul bunurilor de mică valoare și cu durată redusă de viață. Obiecte vândute din casa parohială
	1.3	Inventar de materiale și mijloace fixe. Mașina de scris
	1.4	Inventarul "Neicov" cu anexe și concepte. Obiecte cu valoare istorică sau artistică
	1.5	Inventare de bibliotecă și arhivă. Materiale privind organizarea arhivei parohiale
	2	Acte de proprietate. Declarații de avere și de închiriere Impozite către stat. Păduri. Litigii pentru pământ. Cărțile de dare. Zeciuială. Despăgubiri pentru zeciuială
	3	Registre de casă, hârtii de valoare. Carnete de economii Jurnale de casă. Extrase de cont de la bănci. Chitanțe pentru bani împrumutați
	4	Jurnale de conturi
	5	Registre privind contribuția pentru biserică impusă locuitorilor. Registre de încasare a contribuției. Restanțe la contribuție.
	6	Colecție, evidențe ale daniilor și fundațiilor. Ajutoare pentru Biserică
	7	Control financiar intern
	8	Bugete
	9	Preprobleme de construcții. Asigurări, Protecția monumentelor arhitectonice. Fabricarea de cărămizi
	9.1	Biserica. Ceatarea bisericească. Clopote, orologiu
	9.2	Casă parohială. Grădină
	9.3	Casa pentru cantor, predicator și paznicul cetății. Monumente. Alte construcții
	9.4	Școală. Casa pentru rector
	9.5	Orgă și armoniu
	9.6	Altar, vase de cult, amenajarea interiorului bisericii
	10	Cimitir. Ajutor de înmormântare. Evidența mormintelor. Regulamente pentru cimitire.
VI		Socoteli anuale
	1	Socoteli anuale ale parohiei. Rapoarte despre socotelile verificate. Depășiri de buget. Socoteli ale diferitelor "fonduri"
	2	Acte-anexă la socoteli
VII		Acte ale școlilor
	1	Matricole școlare, liste de elevi, clasificări, liste de absenți
	2	Registratura școlii
	3	Acte privind școala și corpul didactic (contribuția locuitorilor pentru

		întreținerea școlii, propuneri de reorganizare și îmbunătățire a procesului instructiv, exproprierea școlilor, eforturi pentru redobândire, material didactic, planuri de învățământ, orare). Inaugurări de școli
VII		Viața comunității
I		
	1	Organizații și asociații aflate sub egida Bisericii
	1.1	Vecinătăți (statute, acte, registre de procese verbale ale adunărilor vecinătății, amenzi, decizii luate)
	1.2	Frăția feciorilor/fetelor
	1.3	Probleme ale asociației tineretului
	1.4	Asociația femeilor
	1.5	Asociația "Gustav Adolf"
	2	Asociații economice
	2.1	Asociații agricole și forestiere
	2.2	Bresle și asociații meșteșugărești. Cooperație de consum
	2.3	Acte ale asociațiilor de ajutor reciproc: Raiffeisen, Kreditverein, Cec
	3	Organizații cu caracter social, de ajutorare. Fundații
	3.1	Probleme de sănătate; inspecția decedaților; autorizații de înhumare. Probleme veterinare
	3.2	Ocrotirea vârstnicilor, săracilor, văduvelor și orfanilor. Tutorele Crucea roșie. Grădinițe
	3.3	Diaconie
	3.4	Ajutoare din străinătate. Localități înfrățite
	4	Istorie locală
	4.1	Personalități. Monumente pentru personalități
	4.2	Administrația comunală (nebisericească). Protocoale ale primăriei. Socoteli alodiale, liste de impozite. Aniversări Calamități; activitate culturală,
	4.3	Probleme juridice. Protocoale de partaj. Procese. Testamente
	4.4	Istorie regională. Probleme militare. Politică. Partide. Alegeri politice
	4.5	Manuscrise referitoare la probleme de istorie locală și regională
	4.5	Probleme muzicale. Fanfare

From stopgap to start-up – the Central archive of the Evangelical Church A.C. in Romania, Sibiu

Abstract

The article aims to present and evaluate the making of the 2004 newly opened archive with respect to the challenge of centralization, recent archive history and the current state of registration.

First, it gives a short survey into the history of centralization of protestant church archives in the 18-20th centuries. The central archive in Sibiu of today emerged as a positive side-effect out of the mass emigration of the Romanian-born German minority of the Augsburg Confession (A.C.) in the early 1990's. Facing this threat to the age-old documents from 1990 on, the archive developed from an urgent stopgap through a "fire

brigade” of free-lance archivists to the today’s institution, comparable to a regional branch of the Romanian National archives. The backgrounds of the church administration and its history, strongly interweaved with ethnic affairs, are briefly laid out.

Secondly, the author describes the current structure of the archive, in general the nature of fonds, records and collections in a repository of ca. 2.7 km shelving space within a former orphanage. The article comments on the general storage situation and key aspects of archival management, such as building features, risk management, and acclimatisation.

Thirdly, the article stresses particularly all relevant procedures and current results of registration of archival documents between 2001-2010, according to provenance, collection type, and texture of the data. The author evaluates especially aspects of strict registration rules, the performance of old and recently introduced software (Midosa XML), and adds conservational remarks. He argues that the core problems of today’s archival management in Sibiu are less about money than sensibility for conservation issues and awareness for well-structured indexation-rules like ISAD (G) and ISAAR to successfully attract future Online-users.

Summing up the analysis, the article specifies tasks to respond to those challenges and sketches future perspectives of the Sibiu church archive.

Arhivele parohiale ale arhidiecezei romano-catolice de Alba Iulia. Tipuri de documente

Rita Magdolna Bernád

“Ia zapisele acestea de cumpărare,
cel pecetluit și cel deschis,
și pune-le într-un vas de pământ,
ca să se păstreze multă vreme!”
(Ier. 32, 14)

Keywords: *religious communities; Romanian archives; Catholic bishopric of Alba Iulia*

Trecutul comunităților religioase și al parohiilor din Arhidieceza Romano-Catolică de Transilvania, întemeiată în urmă cu circa o mie de ani, se reflectă în bisericile existente și astăzi sau în cele aflate deja în stadiul de ruine. Însă viața cultică a acestor comunități și activitatea administrativă a parohiilor se identifică prin însuși lăsamântul scris al acestor unități ecleziastice, mai precis prin colecțiile sale arhivistice. Fiind vorba de dovezi unice și surse istorice viabile, este o obligație umană a noastră de a purta de grijă procesului de păstrare a acestor arhive și de a le lăsa în stare cât mai bună urmașilor.

În momentul actual, Arhiepiscopia Romano-Catolică de Alba Iulia este constituită din 15 arhidiaconate, pe teritoriul său aflându-se 274 de parohii. Dintre acestea, 209 sunt administrate de preoți diecezeni, patru sunt parohii armeano-catolice, patru expozituri, 11 parohii administrate de către ordine călugărești (franciscani) și 42 de parohii administrate de alte parohii, precum și patru oficii pastorale universitare. În afară de acestea, în arhidieceza noastră se mai găsesc 348 de filii¹. Datorită cantității mari a documentelor însumate și a întinderii geografice mari a arhidiecezei, colecțiile de documente ale acestor 622 de unități administrativ-eleziastice inferioare au fost organizate în nouă centre arhivistice în funcție de arhidiaconate. Pe parcursul secolelor, numărul, teritoriul și denumirea arhidiaconatelor s-a schimbat de mai multe ori, de aceea ca punct de pornire ne-a servit structura actuală a arhidiaconatelor.

În decursul a opt ani, între 2003 și 2011, pentru cele 15 arhidiaconate am reușit să desemnăm nouă centre arhivistice și să și transpunem în realitate efectiv șapte dintre ele: Alba Iulia, Gherla (de rit latin), Gherla (de rit armean), Sfântu Gheorghe, Gheorgheni, Odorheiu Secuiesc și Târgu Mureș.

Colectarea materialelor arhivistice păstrate necorespunzător constituie partea organică a activității de arhivă și nu se consideră a fi un proces încheiat. Nu

¹ Datele inserate reflectă statistica arhidiecezană a anului 2010.

considerăm niciuna dintre arhivele realizate un institut cu activitate de colecționare finalizată pe deplin, deoarece în multe ocazii deplasările la fața locului au lăsat întrebări deschise în privința locului de păstrare a arhivelor. Sperăm ca apariția cărții pe care o pregătim² să lumineze calea urmelor ascunse, care ne pot conduce la monumentele moștenirii scrise, pentru a le putea oferi un cămin sigur și o prelucrare modernă, salvându-le astfel pentru timpurile viitoare.

Arhivele parohiale

Arhivele parohiale se consideră a fi, împreună cu arhivele episcopale, cele mai vechi arhive. Colecțiile de documente de la parohii reprezintă tezaurul scris al unei dieceze, anume moștenirea spirituală înregistrată a unei culturi religioase, care atât pentru istoricii locali cât și pentru cei ecleziastici constituie un izvor indispensabil în activitatea de cercetare.

Documentul Comisiei Pontificale privind Bunurile Culturale Bisericești din anul 1998, care valorifică rolul arhivelor bisericești, marchează în felul următor rolul și semnificația arhivelor parohiale, atrăgând însă și atenția comunităților creștine asupra păstrării în siguranță a acestor arhive: "Izvoarele istorice păstrate în lădițe străvechi sau în dulapuri moderne fac posibilă și ajută la reconstituirea evenimentelor și totodată contribuie la predarea istoriei activității pastorale desfășurate de către episcopi în dieceza lor, de către preoți în parohii, de către misionari pe teritoriile lor de evanghelizare, precum și de către călugări în instituțiile lor"³.

În ceea ce privește susținerea și păstrarea arhivelor parohiale din punct de vedere al dreptului canonic, amintim paragraful 4 al canonului 535 din Codex Iuris Canonici, care prescrie că: "Fiecare parohie să aibă arhivă, aici să se păstreze matricolele, scrisorile episcopilor și toate acele documente care din cauza necesității sau datorită importanței lor trebuie păstrate. Toate acestea trebuie văzute de către episcopul diecezan sau de către un delegat al său cu ocazia vizitei episcopale sau la un moment oportun; parohul trebuie să aibă grijă, ca acest material să nu cumva să ajungă în mâna externilor".⁴

Atât prescrierile din dreptul canonic, cât și documentele Comisiei Papale ale Bunurilor Culturale Ecleziastice sprijină năzuințele noastre ce au în vedere păstrarea și prelucrarea valorilor scrise.

Arhidiaconatele și Parohiile, ca unități administrativ-ecclesiastice

În clasificarea comunităților bisericești catolice din punctul de vedere al administrației, distingem următoarele unități: parohie (mamă) autonomă, parohie pastorată parțial, expozitură locală și filie.

Parohia este unitatea cea mai mică administrativă și pastorală a Bisericii, este teritoriul bine definit al diecezei, cu biserică proprie, cu enoriași și cu un preot

² Bernád Rita, *Plébániai levéltárak I. A Gyulafehérvári-, a Sepsiszentgyörgyi-, a Szamosújvári- és a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárak repertórium*, Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 3. Gyulafehérvár-Budapest, 2009, 384 p.

³ *Az egyházi levéltárak szerepe a lelképásztori életben*. Római dokumentumok. XI. Az Egyházi Kulturális Javak Pápai Bizottságának dokumentuma, Budapest, 1998, p. 9.

⁴ *Az egyházi törvénykönyv* (red. Péter Erdő), Budapest, 1985, p. 431.

local. Unei parohii îi pot aparține mai multe comunități ca și filii. Înființarea și dizolvarea unei parohii este dreptul episcopului⁵.

Parohie pastorată de la altă parohie este soluția de necesitate, din punct de vedere administrativ, în cazul lipsei unui preot. Întrucât parohia vacantă nu poate fi ocupată de alt preot, administrarea acesteia este încredințată preotului parohiei învecinate⁶.

Expozitura locală este un teritoriu desprins dintr-o parohie mamă, dar care încă nu este organizată din punct de vedere al dreptului canonic. După asigurarea fondului material al preotului, expozitura poate deveni parohie autonomă⁷.

Filia, întâlnită și sub numele de **biserică afiliată**, este un loc de pastorație care aparține unei parohii. În general este pastorată din parohia autonomă, iar registrele de stare civilă se completează acolo. Are biserică sau capelă. Se întâmplă și ca o parohie independentă să se transforme în filie după ce nu mai poate avea preot. În cazuri excepționale are și preot propriu. Numărul filiilor într-o dieceză se determină în funcție de forma comunității, de numărul enoriașilor și de efectivul preoților⁸.

Decanatul (protopopiatul) este parte a unei dieceze care este format din mai multe parohii⁹. **Arhidiaconatul** poate fi format din mai multe decanate și stă sub conducerea unui arhidiacon.

În Transilvania organizarea arhidiaconatelor, decanatelor și a parohiilor a avut loc ca urmare a înființării episcopiei (1009) și s-a cristalizat de-a lungul secolelor al XI-lea-al XIII-lea. Parohiile înființate în perioada medievală se pot atesta și după denumirile de localități care poartă numele unui sfânt. Aproape în toate arhidiaconatele și decanatele episcopiei s-au construit biserici în onoarea sfinților celor mai semnificativi, sărbătorile lor fiind enumerate și în decretul regelui Ladislau cel Sfânt (Sf. Cruce, Sf. Ștefan, Sf. Emeric, Sf. Gheorghe, Sf. Petru și Pavel, Sf. Mihail, Sf. Martin, Sf. Nicolae, Sf. Toma, Sf. Ioan Botezătorul etc.).

Din perioada ce precede invazia tătarilor nu se cunosc numele arhidiaconatelor, parohiilor și nici ale conducătorilor lor.

În vremea colectării decimelor papale (dijme, 1332-1336) pe teritoriul Diecezei de Transilvania se cunosc 610 parohii. Arhidiaconii, înainte de bătălia de la Mohács, în mod curent locuiau la sediul episcopului, aceasta dacă nu predau la diferite universități sau dacă nu serveau la curțile regale sau la alte curți episcopale. Majoritatea lor erau și canonici (membri ai Capitlului), însă arhidiaconii secolului al XVIII-lea, în urma restaurației catolice, au ajuns să slujească în teritoriul diecezan¹⁰. În perioada Reformei, odată cu încetarea, pentru o vreme, a activității episcopiei (1556-1715), confesiunile protestante au convertit mai multe comunități catolice luând în posesie și biserica locală. În timpul restaurației catolice de la începutul

⁵ Béla Bangha, *Katolikus lexikon*, IV, Budapesta, 1933, p. 15.

⁶ *Magyar katolikus lexikon*, IX, Budapesta, 2004, p. 996.

⁷ B. Bangha, *op. cit.*, II, p. 275.

⁸ *Magyar katolikus lexikon*, III, Budapesta, 2004, p. 665.

⁹ *Az egyházi törvénykönyv cit.*, p. 329; *Magyar katolikus lexikon*, III, Budapesta, 1997, p. 306, 759.

¹⁰ János Buday, *A hunyadi fősperesség rövid története*, Budapesta, 1916, p. 23; József Marton, *Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története*, Alba Iulia, 1993, p. 21.

secolului al XVIII-lea, cu sprijinul împăraților Austriei, s-a restaurat și s-a reînființat o serie întreagă de parohii catolice, s-au reabilitat vechi construcții catolice medievale (79 de biserici parohiale au fost retrocedate) și s-au edificat biserici noi. Episcopia, ca instituție de drept canonic, nu s-a desființat în anul 1556, ci doar succesiunea la scaunul episcopal a fost imposibil de asigurat pentru o vreme, datorită sistemului de guvernare. Împăratul Ferdinand I și urmașii săi își susțineau drepturile lor de numire de episcop în scaunul episcopal transilvănean, chiar dacă Principatul Transilvaniei nu recunoștea acest drept al Casei de Habsburg. Totodată, nici Roma nu recunoștea adresele de numiri în funcția de episcop înaintate de principii transilvăneni, astfel că activitatea efectivă a episcopilor de odinioară revenea acum vicarilor. Principii transilvăneni îi considerau pe vicari ca fiind de rang identic cu superintendentii protestanți. Episcopii transilvăneni numiți nu și-au putut ocupa scaunul episcopal, în locul lor guvernând vicarii, care își primeau jurisdicția de la episcop sau direct de la Papă¹¹. Schimbarea survenită în favoarea catolicilor din Transilvania a avut loc în timpul domniei împăratului Leopold I. Regele Carol al III-lea a fost acela care, după 160 de ani de nefuncționare, a restaurat episcopia din Transilvania, iar în anul 1715 l-a numit episcop pe Mártonffy György. Episcopul Mártonffy și-a făcut intrarea oficială în Alba Iulia la 9 februarie 1716¹². În urma acestui act, pe durata restaurației catolice, începând cu secolul al XVIII-lea, cu sprijinul suveranului, episcopii au restaurat pas cu pas parohiile catolice, au reabilitat edificii ecleziastice medievale și au construit noi biserici.

Înainte de editarea schematismelor diecezane, care au început să apară cu regularitate de la mijlocul secolului al XIX-lea, despre structura administrativă a diecezei (arhidiaconate, decanate, parohii, preoți, școli, profesori, număr de enoriași, etc.) ni s-au păstrat conșcripții statistice în manuscris odată cu mijlocul secolului al XVIII-lea (1753, 1761, 1762)¹³. Aceste date au fost prelucrate și publicate deja de către dr. János Báth, istoric etnograf¹⁴. În anul 1753 s-au conșcris 135 de parohii romano-catolice, dintre care 95 conduse de preoți diecezani, iar 40 conduse de preoți călugări¹⁵. În anul 1761, Dieceza de Transilvania era constituită din 14 arhidiaconate: de Alba Iulia, de Hunedoara, de Turda, de Cluj, de Solnoc Interior, de Dăbâca, de Târnava, de Făgăraș, de scaunul Odorhei, de scaunul Mureș, de Gheorgheni, de Ciuc Superior, de Ciuc Inferior și de Treiscaune. Această structură administrativă s-a lărgit în anul 1762 cu două arhidiaconate armeno-catolice (de Gherla și de Dumbrăveni) și cu misiunile de pe Pământul Săsesc¹⁶.

În anul 1766 Dieceza de Transilvania avea 17 arhidiaconate și 146 de parohii. Maria Terezia, la cererea episcopului, a mai înființat alături de acestea încă 19 parohii. Aceste arhidiaconate corespund în mare celor de astăzi: Alba Iulia, Ciuc

¹¹ Pentru lista nominală a "episcopilor aleși" și a vicarilor, a se vedea György Jakubinyi, *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia*, Alba Iulia, 2004, p. 25-28.

¹² József Marton & Tamás Jakabffy, *Az erdélyi katolicizmus századai*, Gyulafehérvár, 1999, p. 53.

¹³ Arhiva Arhiepiscopiei Romano Catolice Alba Iulia [în continuare, AARCAI], *Acte oficiale episcopale*, 54/1753, 152/1753, 77/1761, 124/1762.

¹⁴ János Báth, *Erdély római katolikusai a XVIII. század közepén*, Kecskemét, 2008.

¹⁵ *Ibidem*, p. 32-33.

¹⁶ *Ibidem*, p. 11-18, 21-28.

Inferior, Arieș, Gherla, Dumbrăveni, Făgăraș, Ciuc Superior, Gheorgheni, Treiscaune, Hunedoara, Casin, Cluj, Târnava, scaunul Mureș, Micloșoara, Turda, Odorhei și două decanate (Sibiu și Brașov)¹⁷.

Conform primului schematism tipărit al diecezei din anul 1782 au existat următoarele arhidiaconate (treisprezece la număr): de Alba Iulia (cu *districtus* de Alba Iulia, Sibiu și Hunedoara, cu 16, 9, respectiv 7 parohii), de Gherla (cu o parohie), de Ciuc Inferior (cu 10 parohii), de Ciuc Superior (cu 11 parohii), de Dumbrăveni (cu 3 parohii), de Gheorgheni (cu 9 parohii), de Treiscaune (cu 18 parohii), de Casin (cu 2 parohii), de Cluj unit cu *districtus*-ul de Solnoc-Dăbâca (cu 25 parohii), de Târnava (cu 12 parohii), de Mureș (cu 15 parohii), de Micloșoara unit cu decanul din Țara Bârsei (cu 9 parohii), de Turda unit cu *districtus*-ul de Arieș (cu 7 parohii) și de Odorhei (cu 23 parohii)¹⁸.

Episcopia de Transilvania, mai târziu de Alba Iulia, a trecut pe parcursul secolelor prin mai multe transformări teritoriale din punctul de vedere al administrației ecleziastice. S-au schimbat numerele arhidiaconatelor, al parohiilor, precum și conturul lor geografic, dar și denumirea anumitor arhidiaconate. În general, ea respecta structura administrativă și geografică laică. În anumite cazuri, s-a modificat și apartenența parohiilor la un anumit arhidiaconat, atunci când ea se afla la hotarul mai multor arhidiaconate. Anumite parohii se găsesc în afara hotarului Transilvaniei, cum ar fi de exemplu Cârlibaba din arhidiaconatul Solnoc Interior (jud. Suceava)¹⁹.

Anumite parohii, în perioada anterioară restaurației catolice, au aparținut de alte dieceze, iar în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost încorporate în Dieceza de Transilvania, cum ar fi Hălmagiu și Baia de Criș. Aceste două parohii au fost alipite Diecezei de Transilvania în anul 1786, desprinzându-se astfel de Dieceza de Cenad²⁰.

În secolul al XIX-lea nu s-au înregistrat mari schimbări teritoriale în cadrul diecezei. Cu o anumită regularitate au fost tipărite mai multe schematisme diecezane, din care ne putem informa clar asupra parohiilor și structurii arhidiaconatelor.

În secolul al XX-lea, odată cu cel de al doilea dictat de la Viena (30 august 1940), dieceza a fost divizată în două: pentru administrația parohiilor din Transilvania de Nord, în virtutea decretului episcopal nr. 2.504/1940 a fost format Ordinariatul General Episcopal din Cluj, iar parohiile din Transilvania de Sud au rămas sub jurisdicția Episcopiei din Alba Iulia²¹. Ordinariatul General Episcopal din Cluj a fost desființat pe 19 mai 1945, în dieceză restaurându-se astfel vechea structură teritorială²².

¹⁷ *Ibidem*, p. 39.

¹⁸ *Calendarium dioecesanum v. cleri M. Principatus Transilvaniae*, Sibiu, 1782, p. 10–24.

¹⁹ Cârlibaba a fost alipită Transilvaniei în anul 1896, separându-se din Bucovina. Pentru detalii, a se vedea lista de fonduri.

²⁰ Episcopia Romano-Catolică de Timișoara actuală este partea alipită României în anul 1920 din Episcopia de Cenad înființată în anul 1030.

²¹ AARCAI, *Circulara Ordinariatului General Episcopal din Cluj*, 1/1940; *Idem*, *Acte oficiale episcopale*, 2504/1940.

²² AARCAI, *Circulare episcopale*, 973/1945.

Modificări de o mai mare amploare ale teritoriului ecleziastic au fost efectuate în urma arestării episcopului Márton Áron (21 iunie 1949). Paralel cu mișcările “preoților păcii”, autoritățile de stat au început să restructureze dieceza din punct de vedere administrativ. În anul 1951, în timpul păstoririi episcopului Jakab Antal, au fost desființate vechile oficii arhidiaconale conform noii structuri provinciale și de raioane; astfel, cele 280 de parohii ale diecezei au fost arondate la 11 arhidiaconate: de Hunedoara, Cluj, Turda, Târgu Mureș, Gheorgheni, Rodna, Sibiu, Ciuc, Târgu Secuiesc, Sfântu Gheorghe și Odorheiu Secuiesc²³.

În momentul de față, Arhiepiscopia de Alba Iulia este constituită din 15 arhidiaconate: de Alba Iulia, Hunedoara, Sibiu-Făgăraș, Dumbrăveni, Seps-Bârsa, Chezd-Orbai, Cluj-Dăbâca, Solnoc Interior, Turda-Arieș, Târnava, Mureș, Ciuc Inferior-Casin, Ciuc Superior, Gheorgheni și Odorheiu Secuiesc. Dintre acestea, câteva arhidiaconate din Transilvania de Sud sunt alcătuite din mai puțin de zece parohii (de exemplu, cel de Dumbrăveni – 6 sau cel de Sibiu – 6). La arhidiaconatele din Secuime sunt caracteristice câte 20 de parohii în fiecare arhidiaconat, se întâmplă însă și ca un arhidiaconat să fie format din peste 30 de parohii (de exemplu, arhidiaconatul de Odorheiu Secuiesc – 35). La mai micile arhidiaconate este caracteristic să aibă un centru arhidiaconal comun (arhidiaconatele de Dumbrăveni și de Sibiu-Făgăraș cu protopop comun, ca și în cazul protopopiatelor de Alba Iulia și de Hunedoara).

Istoricul arhivelor parohiale și evidența documentelor

Arhivele comunităților bisericești sunt strâns legate de funcționarea, activitatea și trecutul istoric al parohiilor respective. Din perioada medievală a parohiilor nu s-au păstrat documente scrise. Vicisitudinile timpurilor trecute, larga răspândirea a scrisului, toate acestea au determinat producția de acte a parohiilor, conservarea sau pierderea acestora, îmbogățirea sau decimarea moștenirii scrise. Înregistrările scrise ale parohiilor romano-catolice transilvănene se pot evidenția ca păstrate până astăzi începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea, producția actelor scrise devenind generală și sistematică de la mijlocul secolului al XVIII-lea – de la momentul restaurației catolice.

Vizitațiile canonice – protocoalele vizitelor arhidiaconale, vicariale sau episcopale – începute după restaurarea episcopiei de Alba Iulia (1715), de la începutul secolului al XVIII-lea, tratează într-un punct separat și arhivele parohiilor vizitate și controlate. Una dintre sarcinile episcopului sau ale vicarului încredințat ori ale arhidiaconului care efectua vizitația canonică era și controlarea arhivei, dar și a bibliotecii parohiei vizitate. De multe ori însă, rubricile protocoalelor de vizitații referitoare la arhive erau completate doar cu semnalarea existenței arhivei, fără a mai fi detaliate tipurile materialului arhivist. La predarea oficiului parohial cu ocazia schimbului de paroh se întocmesc inventare amănunțite, care sunt controlate la preluare. Anexele de inventar ale proceselor de predare-primire adeseori conțin și

²³ AARCAI, *Acte oficiale episcopale*, 363/1951; *A maros-küküllői főesperesi kerület plébániáinak története 1900-tól 1989-ig* (red. Kisanna Barabás, Zsolt Tamási), Cluj, 2009, p. 15.

registre de acte precum inventare de cărți. Din păcate, evidențele de acest gen nu detaliază actele sau nu inserează unitățile arhivistice.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în anii '60 ai secolului al XIX-lea s-a decretat de la centru și s-a cerut de la unitățile parohiale conscripția materialelor arhivistice parohiale. Cu aceste ocazii s-au consemnat mai în amănunt actele aflate la parohii, mai ales circularele episcopale și ordinele împărătești.

La mijlocul secolului al XX-lea, concepția centralizatoare a Arhivei Statului Român – pătrunsă de ideile și dogmele comuniste ale epocii – a adus o mare schimbare în arhivele parohiilor. În 1950 Direcția Arhivelor Statului a ordonat predarea matricolelor parohiale până la anul 1895 arhivelor statului “pentru păstrare”²⁴.

Dirrecția Arhivelor Statului, prin decretul 153 din 7 iunie 1950, a obligat parohiile de orice confesiune să predea matricolele din perioada 1870-1895 “pentru păstrare”, matricole care la o lună după aceasta, pe 7 iulie, au fost preluate de către consiliile populare. Totodată, conform hotărârii Ministerului de Interne din anul 1952, obligația de predare sub denumirea de “salvare” s-a extins și asupra matricolelor înainte de anul 1870, iar această adresă a fost repetată în anul 1971. Matricolele adunate au ajuns la început în oficiile de matricole ale consiliilor populare, iar pe urmă la arhivele județene organizate între timp într-o rețea națională²⁵. Pe durata funcționării Regiunii Autonome Maghiare (1952-1968), matricolele adunate au fost centralizate în Arhiva din Târgu Mureș, pentru ca pe urmă, după formarea județelor și a arhivelor județene, ele să fie depuse în depozitele acestora, la direcțiile județene.

În practică însă strângerea masivă a matricolelor de la parohii nu a respectat anul limită 1895, drept pentru care au fost secularizate și acele volume care de multe ori se încheie tocmai cu anul 1950. Principiul centralizator al Arhivei Statului a adus însă și schimbări pozitive în privința arhivelor parohiale, anume, pe lângă predarea matricolelor, au fost instruiți preoții în vederea îngrijirii și manipulării corespunzătoare a actelor bisericești, instrucțiune care a fost transmisă preoților prin circulară de către episcopul Márton Áron²⁶. Tot în conformitate cu aceasta, arhivele parohiale începând cu anii '50 au fost subordonate Arhivei Statului Român, fiind considerate parte organică a Fondului Arhivistic Național. Arhiva Statului, parte componentă a Ministerului de Interne, în afară de secularizarea matricolelor bisericești și concentrarea lor în arhive județene, a dat și instrucțiuni privind păstrarea și cercetarea actelor²⁷. Astfel, cercetarea actelor bisericești era permisă doar prin aprobarea Direcției pentru Culte. Această stare a degenerat până într-acolo încât în anul 1974 s-a ordonat predarea tuturor documentelor istorice, ordin pe care episcopul Márton Áron l-a aplicat pentru folosul parohiilor, rezultatul acestuia fiind inventarierea actelor parohiale²⁸. Arhiva Statului a vrut să secularizeze întregul

²⁴ AARCAI, *Circulare episcopale*, 1536/1950, 1214/1952.

²⁵ *Ibidem*, 1536/1950, 1214/1952; *Egyházi anyakönyvek az országos levéltárakban*, în Sándor Pál-Antal, *A Székelyföld és városai*, Târgu Mureș, 2003, p. 326-328.

²⁶ AARCAI, *Circulare episcopale*, 392/1951.

²⁷ *Ibidem*, 2775/1970.

²⁸ *Ibidem*, 1725/1974.

material arhivistic parohial, însă episcopul Márton Áron a împiedicat aceasta și a permis să se microfildumeze doar o parte din actele episcopale de către delegații arhivelor statului în anii '70. După căderea regimului comunist nu s-au întocmit unitar evidențe centralizate privind inventarierea arhivelor parohiale.

Structurarea arhivelor parohiale și arhidiaconale. Tipuri de documente

Fiecare arhivă parohială dispune de o bază de date colorată și complexă. Cea mai generală structurare se face în următoarea ordine: **matricole; acte parohiale (înregistrate); acte de căsătorie; (în anumite cazuri) actele ordinului călugăresc; acte școlare; acte economice; volume mixte, ordonate tematic; acte mixte, ordonate tematic; și lăsaminte personale.** Fiecare unitate arhivistică a fost marcată de o literă mică din alfabet, iar această literă urmează după numărul de fond (cifră arabă) al parohiei. În acest fel matricolele sunt marcate cu litera "a", actele oficiale parohiale cu "b", actele de căsătorie cu "c" ș. a. m. d. În cazul în care o unitate arhivistică lipsea, cu excepția unității matricolelor, unitatea ce urma în ordine după ea prelua semnul de literă al unității precedente în lipsă.

În cadrul unităților inserate se diferențiază mai multe tipuri de documente, care vor fi prezentate mai în detaliu în cele ce urmează.

Considerăm ca fiind important de menționat și faptul că în arhivele parohiale au fost adeseori depuse și păstrate, unde era cazul, și arhivele arhidiaconale. Actele acestea se acumulează și sunt păstrate de obicei la locul de activitate în vigoare al protopopului-paroh. Astfel, materialul arhivistic al unui arhidiaconat se găsește în mai multe locuri, în mai multe arhive. De multe ori, documentele arhidiaconale și parohiale nu se pot distinge unul de celălalt, ele putând fi separate pe baza registrelor de evidență. Se întâlnesc și cazuri în care actele arhidiaconale sunt înregistrate în registrele de evidență parohiale. Colecția actelor parohiale desigur reflectă foarte simplu aceste cazuri.

Arhivele arhidiaconale, ca instituții creatoare de fond, se împart în următoarele unități: acte arhidiaconale înregistrate, acte școlare, acte economice și volume ordonate tematic. Descrierea actelor înregistrate și a celor economice corespunde cu cele parohiale, în timp ce volumele tematice constau în protocoalele ședințelor de coroană (arhidiaconale). Unitățile arhivistice sunt marcate și în acest caz cu literele mici ale alfabetului, litera "a" reprezentând actele arhidiaconale înregistrate și așa mai departe.

În cazul parohiilor administrate de către diferite ordine călugărești se întâlnesc situații similare: nu se pot distinge unanim actele legate de ordinul călugăresc, respectiv de documentele create în urma activității parohiale. Aceasta înseamnă că arhiva parohială face parte din arhiva ordinului, mănăstirea și parohia dispun de același registru de evidență, având o înregistrare comună.

Matricole

Matricolele sunt probabil cele mai importante izvoare dintre documentele arhivelor parohiale. Până la inițierea legală de către stat a registrelor de stare civilă

(articolul XXXIII din anul 1894)²⁹ – intrând în vigoare de la 1 octombrie 1895 –, nașterile, căsătoriile și decesele populației erau ținute în evidență exclusiv doar de către Biserici.

Odată cu evidența continuă a stării canonice a credincioșilor, se poate urmări mobilitatea demografică a enoriașilor parohiei respective. Acest tip de document constituie sursa de izvor primar pentru cercetările genealogice și pentru istoria familiilor. Cu ajutorul acestor documente se pot demonstra relații interconfesionale, schimbări de rituri și de confesiuni pentru anumite perioade de timp. Matricula parohială este indispensabilă în istoria demografică, dar furnizează și date legate de istoria medicinei și a bolilor și ilustrează și obiceiuri privind alegerea numelor de botez.

Înregistrarea obligatorie a botezurilor și a căsătoriilor a fost ordonată cu valabilitate generală de Conciliul de la Trento, între 1545 și 1563. Înregistrarea obligatorie a datelor de miruire, de deces și a datelor familiale se leagă de "*Rituale Romanum*" din 1614, emis de Papa Paul al V-lea. Acesta ritual a fost editat în Ungaria de către arhiepiscopul de Strigoni, Pázmány Péter în anul 1625³⁰.

Înregistrări asemănătoare celor din matricole încep încă din evul mediu târziu. Cele mai vechi înregistrări de acest gen se consideră a fi cele din secolul al XIV-lea, care au fost consemnate pe teritoriile Franței și Italiei, iar începând din secolul al XV-lea le întâlnim și în Germania. Codul de drept canonic și câteva sinoade locale de la începutul secolului al XV-lea prescriu înregistrarea lor³¹.

Răspândirea matricolelor înregistrate cu regularitate a fost stimulată și de reforma religioasă. Principii germani protestanți, încă de la mijlocul secolului al XVI-lea au solicitat parohiilor rurale, în decretelor lor, să aibă matricole care să fie scrise continuu³².

În Europa matricolele devin generale de la începutul secolului al XVII-lea. Pe teritoriul Ungariei, din cauza dominației otomane și a războaielor (cu excepția a câteva orașe din Ungaria Superioară) matricolele au luat ființă mai târziu, în comparație cu țările occidentale. Pe linie catolică, inițierea matricolelor se leagă de data amintită a publicării lui "*Rituale Romanum*" din anul 1625. Conform unui studiu întocmit de un călugăr benedictin, care a fost editat în timpul celui de al doilea război mondial, prima matricolă de pe teritoriul Ungariei istorice este cea de la Besztercebánya din anul 1612, urmată de cea de la Győr (1643) și de la Timnavia (Nagyszombat) (1650). Pentru documentarea studiului său, el a folosit schematismele diecezane³³. Pe teritoriul Ungariei istorice, Endrényi Ferenc consideră că prima matricolă ar fi fost aceea a evanghelicilor din Sopron din anul 1624, care este urmată de cea a catolicilor din Kőszeg concepută în anul 1633³⁴.

²⁹ *Magyar törvénytár. 1894–1895. évi törvények, Budapest, 1897, p. 195–202.*

³⁰ Ferenc Endrényi, *Levéltári ismeretek kézikönyve*, Budapest, 1980, p. 286.

³¹ Tihamér Vanyó, *A plébániatörténetírás módszertana*, Pannonhalma, 1941, p. 28; *Lexikon für Theologie und Kirche*, VI, Freiburg, 1934, p. 1024–1025.

³² *Ibidem*, p. 28.

³³ *Ibidem*, p. 31.

³⁴ F. Endrényi, *op. cit.*, p. 286.

Pe teritoriul Transilvaniei nu se știe cu exactitate de când au început registrele parohiale. Inițiativa evidențelor matricole pe linie catolică, cu mare probabilitate, se poate lega de mai sus amintitul an al ediției lui “*Rituale Romanum*” din 1625. În Transilvania, cea mai veche matricolă cunoscută a catolicilor este cea de la Cluj-Mănăstur, ale cărei înregistrări regulate încep cu anul 1665. În mod general și unitar, pe teritoriul episcopiei de Transilvania înregistrările în matricolele parohiale încep pe la hotarele dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, mai precis odată cu anul 1690.

Din câte se știe, se pare că cea mai veche matricolă din Transilvania ar fi fost cea a parohiei evanghelice din Sighișoara. Înregistrările acestei matricole încep cu anul 1607 cu date despre decedați, după care se consemnează datele de botez începând cu anul 1614, iar căsătoriile se trec în evidența matricolei din anul 1617³⁵.

Despre completarea obligatorie a matricolelor, codicele de drept canonic la paragraful 1 al canonului 535 prevede: “La fiecare parohie să existe matricole, și anume de botez, de căsătorii, de decese și alte matricole după normele prescrise de conferința episcopilor sau de episcopul diecezan; parohul să aibă grijă ca aceste volume să conțină date exacte și să fie păstrate cu grijă.”³⁶

În funcție de înregistrările stărilor canonice, matricolele pot fi: de botez (*matricula baptisatorum*), de căsătorie (*copulatorum, conjugatorum, contrahentium, nubentium*), de deces (*defunctorum, sepultorum*), de miruire (*confirmatorium*), de conversiune (*conversorum*), de aversiune (*aversorum, deficientium*), de căsătorii mixte (*mixtae matrimoniorum*) și de logodne (*sponsalium*). La anumite parohii se întâlnesc și matricole de căsătorii civile invalide din punct de vedere canonic (*matricula invalidorum matrimoniorum*). Înregistrările de acest gen nu sunt consecvente și unitare, ele fiind înregistrate doar ocazional.

În cadrul evidențelor matriculare, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea se consemnează un tip special de matricole, anume al celor cu înregistrări ale stării canonice ale locuitorilor militari (*matricula militiae, matricula pro militibus*). Și acest tip de matricolă este întâlnit ocazional și este caracteristic acelor parohii unde într-o anumită perioadă de timp a existat o numeroasă populație de militari. Pe baza acestora, se pot urmări treptat și locurile de origine, țările de proveniență ale nou-veniților.

Mai ales la tomusurile de matricole din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea se întâlnesc și alte genuri de înregistrări, cum ar fi de pildă evidența persoanelor vaccinate sau, în cazul matricolelor de căsătorie, textele atestatelor de liber consens.

Unele volume de matricole constituie coligate împreună cu alte tipuri de înregistrări, cum ar fi dările de seamă. În asemenea cazuri, volumul arhivistic respectiv este repartizat în unitatea arhivistică a matricolelor.

³⁵ Gustav Arz, *Die Matrikeln der evangelischen Gemeinden A.B. in Siebenbürgen*, Berlin, 1939, p. 5, 32.

³⁶ *Az egyházi törvénykönyv cit.*, p. 429-431.

Acte parohiale oficiale înregistrate, registre de evidență

Actele administrative ale comunităților religioase reflectă activitatea și viața internă a parohiei, relațiile sale cu alte instituții ecleziastice și laice, precum și legăturile ei cu persoane fizice și juridice. Aceste serii de documente (*acta parochialis*) sunt păstrate în general în ordinea numerelor de înregistrare sau mai rar în ordine tematică. Regăsirea și cercetarea acestor documente este ușurată de registre. Întocmirea indicilor de nume nu constituia încă o practică. Înregistrarea actelor la oficiile parohiale se generalizează și se permanentizează – la imitația practicii cancelariei oficiului diecezan – abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La câteva parohii, se notează situații cu înregistrări ulterioare, când la un moment dat au fost înregistrate retroactiv toate actele parohiale.

Acte matrimoniale

În cazul unor parohii se constată două feluri de înregistrări, anume: când actele parohiale și matrimoniale (*acta matrimonialis*) erau prevăzute cu numere de înregistrare paralele, proprii în două serii. Aceste serii de documente conțin învoielile libere, eventual reversalele³⁷, extrasele de botez, cererile de dispensă ale celor ce urmează să se căsătorească, actele de anulare a căsătoriei și alte documente privind cazul căsătoriei. Logodiții puteau să ceară dispensă (*dispensatio*) de la episcopul diecezan în cazul confesiunilor mixte, în cazul rudeniei de al treilea grad, precum și de la obligația publicării de trei ori (*promulgatio*) sau cu ocazia altor impedimente canonice, a căror corespondență și-a găsit loc în această unitate de documente. Îndată ce o căsătorie cunoștea un moment de criză și, ca urmare a acestuia, se ajungea la procesul de invalidare a legământului nupțial, acest proces era judecat de către consistoriul episcopal sau tribunalul diecezan, în calitate de for superior.

Actele ordinului călugăresc

Cu actele călugărești ne întâlnim în cazul acelor parohii unde administrația oficiului parohial era efectuată de către călugări. Acestor acte li se alătură și un registru separat, fapt care atestă că de la început aspectele au fost tratate în mod distinct. Foarte multe parohii au fost reînființate la inițiativa călugărilor, mai ales în perioada restaurației catolice, în secolul al XVIII-lea. Câteva parohii au fost conduse de călugări până la expulzarea lor, în anul 1948.

Ca proveniență, aceste acte călugărești aparțin arhivelor ordinelor călugărești și de aceea trebuie tratate în mod separat. În cazul lipsei existenței unei asemenea arhive, aceste tipuri de acte se păstrează în cadrul arhivelor parohiale.

Aceste fonduri de sine stătătoare constituie deocamdată o unitate separată în cadrul parohiilor respective, deși ele țin de o arhivă de colecție a ordinului propriu-zis. În anumite situații, este foarte greu de realizat separarea celor două fonduri – acte parohiale și acte călugărești –, deoarece ele nu au fost consemnate în registre de evidență separate. Multe parohii au fost înființate la inițiativa călugărilor, mai ales în

³⁷ *Reverzală*: Conform dreptului canonic romano-catolic, mai ales în cazul căsătoriilor mixte, este necesar un atestat solicitat din partea tatălui, în care acesta se obligă să își crească toți copiii în confesiunea catolică.

urma restaurației catolice, de-a lungul secolului al XVIII-lea. Anumite parohii au fost administrate de călugări până la desființarea abuzivă a ordinelor (1948) sau, în anumite cazuri, ele au stat sub administrația călugărilor doar pentru o perioadă de timp.

Alături de actele înregistrate, printre documentele călugărilor se identifică următoarele tipuri de acte: registrele călugărilor defuncți din cadrul ordinului respectiv, lășămintele personale ale călugărilor, protocoalele ședințelor directoriului, ale mănăstirii sau ale capitlului, protocoalele circularilor provincialului, inventare de cărți etc.

Acte școlare

Colecția de acte ale școlilor bisericești constituie punctul de pornire al surselor istorice pentru cercetătorii care se ocupă de aspectul școlarizării populației, cu istoria școlilor și a învățământului.

Până la mijlocul secolului al XX-lea, sarcina învățământului popular și a școlarizării elementare era efectuată de biserici, astfel cele mai multe comunități bisericești dispuneau și de școli ecleziastice. Acestor școli le-a pus capăt secularizarea din anul 1948, consecința fiind aceea că majoritatea arhivelor școlare confesionale au ajuns în colecțiile direcțiilor județene ale Arhivelor Statului.

În aceste arhive (*acta scholaris*) se disting următoarele tipuri de documente: cataloage de prezență și de merit, matricole școlare, cataloage de examene de intrare și de clase, registrele candidaților, evidențe bugetare-școlare și jurnale de casă, planuri de construcții ale școlilor, protocoalele controlului inspectorat, corespondență școlară și registrele aferente.

Acte cu caracter economic

Aproape la fiecare arhivă parohială se pot distinge actele cu caracter financiar, dările de seamă, evidențele economice. Acestea pot fi: jurnale de casă, registre de taxă bisericească, state de plată, devize de construcții sau renovări de edificii, registre-inventar, facturi, chitanțe, dări de seamă, conscripții de venituri, actele fundațiilor pioase, bugete și alte evidențe cu caracter economic. Ca sursă de cercetare istorică, ne prezintă starea materială și situația financiară a unei parohii în diferite perioade de timp.

Adeseori, volumele dărilor de seamă constituie un volum comun cu alte evidențe, cum ar fi matricole sau protocoalele ședințelor consiliului bisericesc. În aceste cazuri, volumul care conține și date economice a ajuns în unitățile respective (de exemplu, matricole, volume ordonate tematic). Ca izvor istoric, actele cu caracter economic ilustrează starea materială și financiară a unei parohii în diferite perioade de timp. Dar putem conchide mai multe constatări interesante chiar și dintr-un inventar: de pildă, din evidențele de inventar aflăm date despre amenajarea unei parohii, despre obiectele mobile și imobile aparținătoare unei comunități bisericești. Din aceste izvoare se constată relațiile economice, ba chiar se obțin informații asupra volumelor și dosarelor arhivistice, dar și de bibliotecă la un moment dat.

Actele fundațiilor pioase

Aproape în fiecare fond parohial figurează câte o colecție de acte privind fundațiunile pioase. Acestea pot fi: cărți de evidență cu slujbele de fundațiuni, evidențe ale fundațiunilor pioase, testamente etc. Deoarece ele constituie un grup de izvoare istorice cu caracter economic, în cele mai multe cazuri se regăsesc în cadrul actelor economice.

Orice fundație este precedată de un testament. Fundațiunile lăsate bisericii, dar care servesc unor scopuri cu caracter general – de exemplu, școlarizare, remediere, ajutorare, tutoriat – în sens larg sunt numite fundațiuni pioase. Forma cea mai uzuală a acestor fundațiuni este fundația de slujbă. Acestea pot fi lăsăminte în bani sau în imobile, în contul cărora la perioade bine definite trebuie ținute Sfinte Liturghii, adică slujbe, de către preotul local și totdeauna în favoarea celui care depune testamentul respectiv.

Volume ordonate tematic

Historia domus

Sursa cea mai folositoare și cea mai simpatizată de către cercetătorii de istorie locală și de către monografiștii de parohii este *domus historia* sau istoria parohiei (*historia parochiae*), cu toate că acest tip de izvor, de multe ori, constituie o prezentare subiectivă în stil nuvelistic, asemănător genului cronicilor, a activității parohiei în cauză.

Aceste analae parohiale sau cronici reprezintă acel volum-manuscris al parohiei, în care preoții consemnează toate evenimentele petrecute în parohia lor, cu enoriașii lor și cu ei înșiși în timpul perioadei de pastorație la o parohie dată. Principiul primordial al redactării acestor volume-manuscris este sinceritatea și loialitatea datelor.

Autoritățile bisericești au recunoscut de multă vreme semnificația istorică a analelor parohiale, astfel că în dieceza de Vác s-a ordonat scrierea lor încă în anul 1744. În dieceza de Veszprém s-a decretat de asemenea acest lucru printr-o circulară din anul 1850. Sinodul provincial din anul 1858 de la Esztergom a făcut obligatorie elaborarea analelor. În dieceza de Cenad s-au luat măsuri privind *historia domus* în 1894³⁸.

În Transilvania, întocmirea obligatorie a volumelor de analae parohiale (*historia domus*) se leagă de ordinul episcopal al lui Fogarassy Mihály din anul 1868³⁹.

Preoții-paroni aveau obligația de a redacta *historia domus* privind parohia condusă de ei. În dieceza noastră, ca efect al circulației episcopului Fogarassy, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-a generalizat scrierea acestor volume. *Historia domus*-urilor din Vințu de Jos, Aninoasa, Baia de Arieș, Baraolt, Bărbant, Joseni, Gheorgheni, Cavnic, Baia de Criș, Ighiu, Simeria, Valea Crișului, Sebeș, Orăștie, Sic, Teaca, Valea Strâmbă, Câmpeni, Teiuș, Roșia Montană și Zlatna exemplifică această practică. Volume de *historia domus* apar încă din prima jumătate a secolului al

³⁸ T. Vanyó, *op. cit.*, p. 38..

³⁹ AARCAI, *Circulare episcopale*, 576/1868.

XVIII-lea (*diarium parochiae*), cum ar fi jurnalele parohiale de la Ciumani, Alba Iulia, Aiud și Teaca.

Volumele de istoria parohiei încep cu o scurtă prezentare a trecutului istoric al parohiei, inserează adesea și lista preoților care au activat în comunitatea respectivă, după care descriu construcțiile bisericești (biserică, casă parohială, capelă, locuința cantorului, școală, edificii gospodărești) și intervențiile arhitecturale și artistice efectuate la ele, precum și mobilierul și amenajările existente. În continuare, ele descriu comunitatea credincioșilor și viața religioasă, amintesc anumite sărbători, sfântul hram al bisericii și alte evenimente organizate precum: prima sfântă împărtășanie, sfânta miruire, vizitele canonice ale episcopilor. Pe lângă toate acestea, se regăsesc și descrieri ale condițiilor meteorologice, ale unor catastrofe naturale sau ale producțiilor agricole, sau chiar și cu prezentarea războaielor sau a luptelor. Această din urmă se exemplifică prin jurnalul de la Zlatna (1857-1968), care oferă o imagine detaliată asupra anii celui de al doilea război mondial. Tot aici poate fi menționat și tomusul din Gheorgheni din secolul al XX-lea, care relatează în detaliu evenimentele primului război mondial. În multe cazuri, evenimentele înșirate în *historia domus* sunt ilustrate cu documente fotografice.

Totodată, volumul poate conține și transcrierile unor diplome mai importante și pierdute, acte cu privire la parohie, care pot completa lipsurile documentare ale arhivei.

Din păcate, în timpul comunismului au fost nimicite sau confiscate foarte multe volume de *domus historia*, din care cauză la anumite parohii ele au fost ascunse din fața oamenilor Securității. Datorită mijloacelor moderne de comunicare, a schimbului rapid de informații, s-a diminuat nevoia consemnării regulate în *domus historia*.

Nu s-au întocmit evidențe centralizate cu volumele de *domus historia* de la parohii, însă protocoalele mai noi ale vizitelor episcopale conțin o rubrică referitoare și la acestea.

După schimbarea regimului, au apărut mai multe cărți de istorie locală, care prelucrează minuțios datele volumului de *historia domus* al parohiei respective. Au apărut chiar și în volume de sine stătătoare de *historia domus*-uri, cum ar fi de pildă cea a parohiei din Borsec, apărut în anul 2003, care tratează istoria parohiei începând cu anul 1893 până în anul 1972⁴⁰.

Protocoalele ședințelor consiliului bisericesc și ale scaunelor școlare

Organizarea curatoriei sau a consiliului bisericesc în cadrul parohiilor este prevăzută de codicele canonic. Pe baza acestuia fiecare parohie trebuie să aibă un consiliu economic, care să funcționeze conform dreptului universal și regulilor stabilite de episcopul diecezan. În cadrul acestui consiliu, credincioșii aleși pe baza acestor reguli, trebuie să îl ajute pe preot în administrarea bunurilor bisericești⁴¹.

⁴⁰ *Historia Domus. A borszéki plébánia története* (red. János Mihály, Aladár Farkas), Odorheiu Secuiesc, 2003.

⁴¹ *Az egyházi törvénykönyv* cit., can. 537.

În dieceza de Transilvania întocmirea protocoalelor ședințelor consiliului bisericesc s-a generalizat în anii 1870. Aceasta se datorează episcopului Fogarassy Mihály, care în anul 1869 a reglementat constituirea și activitatea consiliului bisericesc. Atribuția acestui for s-a lărgit asupra bisericii și a școlii parohiale, precum și asupra situației financiare a lor, asupra fundațiilor pioase, asupra protecției vieții cinstitute etc., dar totodată au menținut intactă jurisdicția episcopului⁴².

În baza acestor reglementări s-a întocmit un protocol (proces verbal) privind fiecare ședință a consiliului bisericesc.

În cazul parohiilor de pe teritoriul Secuimii, sub influența sistemului administrativ secuiesc unic, ne întâlnim cu o situație aparte, marcată de un termen istorico-etnografic specific cu cel al județului (dieceză), și astfel cu judele, precum și cu scaunul judeului. Aceste expresii desemnează parohia, curatorul și ședința consiliului bisericesc. Datorită acestor termeni, protocoalele ședințelor consiliului în secolul al XIX-lea și uneori și la începutul celui următor apar sub intitularea de protocoale ale scaunului judeului.

În cazul acelor parohii, unde au funcționat și școli catolice, ședințele scaunului școlar s-au contopit cu cele ale consiliului bisericesc, de foarte multe ori locul de desfășurare a ședinței fiind tocmai o încăpere a acestor școli. Aceste protocoale iau sfârșit odată cu naționalizarea școlilor (1948) și vor rămâne protocoale doar ale ședințelor consiliului bisericesc.

Scaunul școlar este o autoritate școlară de prim grad, care a funcționat între anii 1868 și 1948 și a avut grijă de susținerea și activitatea școlii populare elementare, care stătea sub supravegherea sa, precum și de asigurarea condițiilor materiale și personale din cadrul acestor școli. Organizarea și jurisdicția lui au fost reglementate de legile 38/1868, iar ulterior de legea 28/1876. Scaunul școlar alegea dascălii școlii, definea taxa școlară, îi revenea în atribuție amenajarea și susținerea construcțiilor școlii, stabilirea și distribuirea salariului învățătorilor, protecția ordinii și disciplinei din cadrul școlii, precum și reprezentarea școlii față de autoritățile de stat și cele ecleziastice⁴³.

Protocoale de coroană

Coroana arhidiaconală (sau ședința arhidiaconală) constituie o formă de întrunire regulată a preoților care pastorează în cadrul aceluiași arhidiaconat, și totodată o formă de perfecționare tradițională. După Conciliul Vatican II, una dintre formele de perfecționare este ședința de coroană ținută anual de patru ori, despre care se întocmește un protocol⁴⁴.

În dieceza de Transilvania protocoalele ședințelor de coroană s-au întocmit potrivit formei protocoalelor ședințelor consiliului bisericesc, însă la nivelul arhidiaconatului. La date în prealabil stabilite, arhidiaconul îi întrunea pe toți preoții din arhidiaconatul respectiv și împreună dezbăteau cazurile mai importante, despre care s-a întocmit și un proces verbal, un protocol. Ședința de coroană a fost una

⁴² AARCAI, *Circulare episcopale*, 2200/1869.

⁴³ *Magyar katolikus lexikon*, IV, Budapesta, 2000, p. 88.

⁴⁴ *Ibidem*, III, Budapesta, 1997, p. 306.

itinerantă și s-a ținut mereu la diferite parohii. La fiecare arhidiaconat, care figurează în volumul nostru, ne întâlnim cu asemenea protocoale. Cea mai completă și cea mai veche colecție de astfel de protocoale o putem vedea în arhiva arhidiaconatului de Gheorgheni. Aceste protocoale cuprind anii 1815-1940 în patru volume.

Protocoalele ordinelor regale și episcopale

Preoții au copiat într-un așa-numit protocol toate ordinele de stat cu referire la Biserică și toate circularele episcopale (sau arhidiaconale): *protocollum episcopalium et regiarum ordinationum*. Cu aceste protocoale ne întâlnim din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Uneori aceste decrete au fost înregistrate în volume separate: într-unul s-au consemnat ordinele autorităților de stat, în celălalt cele bisericești. În cazuri mai rare s-au consemnat și scrisorile arhidiaconale în același protocol. În cazul parohiilor administrate de ordine călugărești (franciscani, minorii, piariști), circularele provinciale au fost în mod similar înregistrate într-un protocol. Copierea circularilor în aceste protocoale s-a oprit odată cu tipărirea și înmulțirea în masă a acestora, începând cu anii 1950.

Actele și protocoalele uniunilor și societăților pioase

În cadrul parohiilor au funcționat și funcționează și azi numeroase asociații, grupuri și uniuni religioase, care au luat ființă pentru întărirea blândeții și a iubirii frățești, precum și pentru promovarea unei vieți cât mai creștinești.

Uniunile catolice sunt de fapt grupări ale enoriașilor și ale preotului în scopul unei sarcini ecleziastice. Acestea sunt în parte asociații organizate pe linie bisericească și confirmate din punct de vedere canonic, care au ca scop adâncirea religiozității și a practicii pietății, iar în parte sunt organizații care stau sub jurisdicția episcopului, fără structură canonică, și au ca țel interesele religioase ale credincioșilor⁴⁵. În funcție de scopul lor, uniunile acestea pot fi religioase, culturale, sociale sau economice. În funcție de răspândirea lor, pot fi locale, diecezane, naționale sau internaționale.

Exemple: Uniunea Sfânta Elisabeta, Societatea Preasfintei Inimi a lui Isus, Uniunea Feciorilor Catolici, Alianța Populară Catolică, Congregația Fecioarei Maria, Uniunea Femeilor, Uniunea Altarului, Uniunea Rozariului, Corul Romano-Catolic, Clubul Fetelor Romano-Catolice, Vecinătatea Romano-Catolică, Societatea Rozariului, Armata Sfintei Cruci, Uniunea de Învmormântare etc.

Acte mixte ordonate tematic

În această categorie au ajuns toate acele acte care nu au putut fi clasificate în celelalte unități (matricole, acte parohiale, acte matrimoniale, acte școlare) mai sus amintite. Acestea sunt: vizitațiile canonice (protocoalele vizitelor episcopale), conscripțiile credincioșilor, evidențele anunțurilor din biserică, circulare episcopale, statistici demografice (acte de deces, certificate de naștere și de căsătorie, fișe de miruire), cataloage de aprovizionare a bolnavilor, colecții de predici și omiletică etc.

⁴⁵ B. Bangha, *op. cit.*, II, p. 524.

Pe parcursul ordonării, scopul principal este ca mărimea acestei unități a actelor mixte să fie cât mai mică.

Acte demografice: evidențe de familie, conscripții de suflete

Aceste tipuri de documente nu au fost depuse în unități arhivistice de sine stătătoare deoarece constituie o cantitate mică, și astfel adeseori ele se regăsesc printre actele mixte, ordonate tematic. Am considerat însă ca fiind necesară și relevantă sublinierea lor datorită rolului lor jucat în cercetarea istoriei sociale.

Conscripțiile de enoriași (*conscriptio animarum*) completează cu rezultate bune izvoarele istorice reprezentate de matricole. Prima conscripție păstrată în arhivele din studiul nostru este cea din Năsăud, care a fost întocmită cu scopuri militare în anul 1765. După aceasta urmează cea din Archiud din anul 1788, din Săcărâmb (1791) și cea din Alba Iulia (1810). Paralel cu evidențele populare ale statisticii ordonate de autoritățile de stat sau ca urmare a acestora s-au realizat cu mai multe ocazii evidențe de enoriași la parohii și în prima jumătate a secolului al XX-lea.

Întocmirea cărților de familie a încercat să corespundă nevoilor secolului al XIX-lea. În cazul nostru cea mai veche evidență de familie se găsește în arhiva parohiei din Ilieni, ea fiind întocmită în anul 1822.

Protocoalele vizitațiilor canonice (*canonica visitatio*)

Protocoalele vizitațiilor canonice, după numele lor latinesc *visitatio canonica* (denumirea mai des folosită este forma gramatical maghiarizată de *canonica visitatio*), după *historia domus* reprezintă cea mai semnificativă unitate de izvor scris în cadrul unei cercetări de istorie locală. Vizitația canonică este prescrisă de codicele de drept canonic. Conform canoanelor, episcopul este obligat să își viziteze parțial sau integral dieceza cel puțin o dată la cinci ani, fie personal, fie printr-un coadiutor, prin episcopul auxiliar sau prin vicarul general⁴⁶. Din aceste protocoale de vizitații aflăm detalii despre construcțiile parohiei vizitate (biserica, casă parohială, casă cantorală, edificii auxiliare, școli, capele), despre starea materială a parohiei, aflăm detalii despre amenajările exterioare și interioare ale parohiei și ale bisericii, date despre garnitura liturgică (ornate), despre preot, învățător, enoriași, precum și date despre viața religioasă în comunitatea respectivă (participarea la sacramente, sprijinul spiritual al enoriașilor, procesiuni, sf. hram etc.). Ca documente anexă se regăsesc în cadrul lor cataloage de cărți, inventare de bunuri mobile și imobile, conscripții de suflete sau, rareori, scrisorile unor procese de judecată sau chiar copiile documentelor mai importante ale parohiei date⁴⁷.

În colecțiile arhivistice parohiale rareori se întâlnesc protocoale de vizitații, ele regăsindu-se doar sporadic în aceste unități, protocoalele existente provenind mai ales de la începutul secolului al XIX-lea. Colecția integrală de vizitații canonice se regăsește însă în arhiva episcopală din Alba Iulia, într-o colecție temeinic ordonată.

⁴⁶ *Az egyházi törvénykönyv cit., can. 396.*

⁴⁷ Rita Bernád, *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára 2., Oklevél és irattjegyzék – canonica visitatiók mutatója*, Alba Iulia–Budapesta, 2006.

Lăsăminte personale

Arhivele unor parohii se mai îmbogățesc și prin lăsămintele arhivistice ale preoților și capelanilor care au activat în comunitatea respectivă, ca și cu acte care la moartea acestora au rămas la parohie. Acestea se compun din: acte personale (legitimații diferite, extrase de stare civilă, diplome, numiri laice și ecleziastice, rareori arbore genealogic, onorarii), și manuscrise (meditații, predici), scrisori cu caracter personal, necrolog, colecții de predici, de cărți poștale, diferite albume, sau chiar fotografii etc.

Accesul lor se face cu respectul legislației civile și canonice în rigoare⁴⁸. Din punctul de vedere al formării fondurilor, în aceste arhive de colecție s-ar fi putut consacra un fond cu caracter de colecție separată pentru lăsăminte, dar nu am considerat acest lucru ca fiind necesar, datorită dreptului de proprietate al parohiilor asupra arhivelor lor proprii.

Les archives paroissiales de l'archevêché romano-catholiques d'Alba Iulia. Types de documents

Résumé

La correspondance officielle des structures administratives ecclésiastiques inférieures de la hiérarchie canonique, la paperasse poussiéreuse et couverte de l'écriture de nos ancêtres, cachée dans les grainiers des paroisses, dans les sacristies humides et dans les tours ténébreux des églises, dont on entend de moins en moins les clochers, peut être analysée et recherchée dans une perspective multiple. Mais il faut, avant tout, les abriter dans un endroit sûr, avec un microclimat adéquat et spécialement aménagé pour la conservation des documents permanents. Ces archives nécessitent le sauvetage d'urgence et ils attendent d'être ramenés à la vie par voie historique via archivistique.

Le premier pas fait vers la sauvegarde et la conservation des archives paroissiales (leur mise à l'abri), ce qui suit est leur traitement archivistique : le classement suivant des critères territoriaux et administratifs bien définis en avance, selon les principes de la provenance et de la pertinence, l'ordre précis étant bien utile pour faciliter la recherche.

Le premier principe suppose la conformité de l'ordre créé et maintenu par le producteur des documents durant leur conservation par celui-ci, étant en même temps le principe prioritaire appliqué dans le traitement archivistique des documents paroissiaux de l'archevêché d'Alba Iulia.

Le second principe de classement, celui de la pertinence, consiste dans l'identification d'un critère commun : territorial, alphabétique, thématique, chronologique. Ce principe entre en jeu le moment où on ne peut pas appliquer le principe de la provenance, de l'ordre constituée par le producteur ; quand on travaille

⁴⁸ Protecția datelor cu caracter personal, Legea nr. 677/2001.

avec des documents sauvés des magasins impropres des paroisses, on applique cette méthode de classement en réalisant des collections.

En conséquence, le classement relève la structure arborescente des fonds paroissiaux en des sous-fonds contenant des actes officiels enregistrés (avec des listes de correspondance dans lesquels on peut identifier les numéros des registres et des documents) ; des actes monacaux (dans les cas d'administration de la paroisse par un ordre monacal), des documents matrimoniaux, économiques, scolaires, des volumes et des documents classés du point de vue thématique. Parmi ceux-ci, seulement les actes officiels des archevêchés et des paroisses (ou monacales) et les actes matrimoniaux sont classés dans des sous-fonds selon le critère de la provenance, les autres sous-fonds étant constitués selon le critère de la pertinence.

Dans le cas des pièces archivistiques soumis au classement thématique, nous avons rencontré quelques types de documents peu connus dans la terminologie archivistique, constituant des sources pour l'histoire ecclésiastique : *historia domus*, des protocoles des séances du conseil ecclésiastique ; les protocoles des ordres des évêques et des ordres royaux ; protocoles de la couronne, actes des fondations pieuses ; évidences des paroissiens ; *visitatio canonica* ; vœux personnels. Pour ce type de sources historiques nous avons essayé de faire une description archivistique détaillée, contribuant ainsi à la communication des archives paroissiales de l'Archevêché Romano-Catholique d'Alba Iulia.

Pedagogia arhivistică în practica germană

Peter Moldovan

Keywords: *German Archives; archival learning; soundings*

1. Considerații preliminare

Ca instituții publice, Arhivele europene sunt interesate în general să își consolideze statutul și poziția în societate. Este firesc să existe o preocupare constantă pentru accentuarea rolului și importanței Arhivei, când ea contribuie la asigurarea bazei culturale a societății. În percepția teoriei arhivistice europene, funcția Arhivei este tot mai mult extinsă de la calitatea de “memorie a instituțiilor”, la cea de “memorie structurată” a societății¹. Este, de asemenea, de datoria Arhivelor și a pedagogilor în domeniul arhivisticii, să prevină pericolul pierderii memoriei trecutului și să acționeze împotriva scurtării tot mai intense a circuitelor informaționale².

În mediul arhivistic românesc se mai constată în ultimii ani o revigorare a interesului pentru promovarea imaginii Arhivelor Naționale ca instituție publică, interes concretizat prin strădania de a face familiară instituția opiniei publice și a o impune în conștiința societății civile. În acest sens se caută soluțiile optime pentru a se asigura impactul relațional dorit³.

În sprijinul acestor străduințe conjugate se așează obiectul studiului nostru, care își propune să definească și să prezinte practica pedagogiei arhivistice în statele Europei, dar în special exemplul german. În practica arhivistică românească, pedagogia arhivistică, ca specialitate distinctă și instituționalizată, lipsește. Totuși, unele elemente ale sale pot fi regăsite, după cum se va observa mai jos, și în peisajul arhivistic autohton. Trebuie menționat însă din start că obiectivele pedagogiei arhivistice nu pot fi atinse în mod facil, într-un termen foarte scurt, prin activități izolate, ci, prin definiție, este nevoie de o propedeutică în rândul celor vizați.

2. Ce este pedagogia arhivistică

Conceptul de pedagogie arhivistică, în sensul ei cel mai restrâns, mută practic procesul de învățământ al unor specialități, în principal al istoriei și al istoriei

¹ Joachim Pieper, *Die Archivpädagogik im Nordrhein-Westfälischen Hauptstaatsarchiv Düsseldorf zwischen Tradition, Kontinuität und Innovation*, “Der Archivar” 53 (2000), 4, p. 304-314.

² ***, *Archivpädagogische Perspektiven – eine europäische Bilanz. Tagung für Archivpädagogik in Bocholt*, “Der Archivar” 57 (2004), 3.

³ A se vedea în acest sens: Diana Joița, *Specificul activității de relații publice în Arhivele Naționale*, “Buletin de informare și documentare arhivistică”, 2005, p. 92-111; Alina Tudor-Pavelescu, *Construirea unei strategii de imagine a instituției – aspecte teoretice și practice*, “Buletin de informare și documentare arhivistică”, 2005, p. 112-131.

locale, din incinta școlii în spațiul Arhivei, prin sintagma "*Lernort Archiv*". În unele landuri din Germania au intrat în vigoare, de mai mulți ani, unele directive emise de Ministerul Educației, Științei și Cercetării, care prevăd în mod explicit ca pentru specialitatea de istorie, la treptele superioare liceale, Arhiva să devină loc de predare a lecției⁴. Prin postulatul acestui normativ se produce de fapt o dezinstituționalizare a învățământului tradițional. Astfel, predarea învățământului nu se mai limitează la clasa de curs din școală, unde se efectuează 2-5 ore săptămânal, ci se extinde și asupra unor instituții extrașcolare precum Arhiva, dar vizate fiind și centrele de documentare sau muzeele⁵.

Pentru reușita deplină a unei astfel de acțiuni este nevoie ca ambele părți implicate să îndeplinească unele condiții de principiu. Profesorul trebuie să posede, în prealabil, cunoștințe temeinice despre Arhiva pe care o vizitează împreună cu grupa de elevi, și să își însușească rigorile și regulamentele specifice unei Arhive, cum ar fi modul de folosire a documentelor sau termenele de protecție a lor. Elevii nu trebuie obligați să viziteze Arhiva, voluntariatul fiind o premisă a succesului acțiunii. Înainte de toate, elevii trebuie instruiți asupra comportamentului în Arhivă și a atitudinii față de arhivalii, pentru a se preveni o vătămare a documentelor. În cazul în care există dubii asupra înțelegerii sau îndeplinirii rigorilor expuse, la dispoziția grupului de elevi nu se vor pune originale, ci vor fi executate copii.

La rândul lor, Arhivele trebuie să asigure o încăpere cu o capacitate corespunzătoare numărului de elevi, care să faciliteze activitatea de grup și să asigure un ghidaj potrivit din partea arhiviștilor.

Capacitatea elevilor de a citi documentele este un criteriu important pentru ca proiectul să nu fie periclitat de o eventuală toleranță scăzută față de frustrare. Un mijloc important în succesul acțiunii îl reprezintă izvoarele ilustrate. Prezentarea acestora produc impresie, prin elocvența și claritatea lor. Este necesar ca atunci când elaborează proiectul, arhiviștii și profesorii să aibă în vedere foloasele, cunoștințele cu care vor pleca elevii după vizita făcută în Arhivă.

3. Activități specifice pedagogiei arhiviste

Pedagogia arhivistică, în sens mai larg, cuprinde în ansamblul ei mai multe activități caracteristice:

1. ghidajul în Arhivă – dă posibilitatea prezentării către grupul de vizitatori, indiferent de vârstă, sarcinile multiple ale Arhivei, precum și activitățile pe specializări: tehnica arhivistică, activitatea de restaurare sau activitatea științifică. În ceea ce îi privește pe elevi și studenți, aceștia, prin vizitarea laboratoarelor, prin inițierea în utilizarea instrumentelor de evidență, prin discuțiile cu arhiviștii, vor putea înțelege și pricepe proceduri, în parte complicate și pretențioase, specifice

⁴ Stefan Schröder, *Schüler ins Archiv! Die neuen Richtlinien für das Fach Geschichte in der gymnasialen Oberstufe. Eine Tagung der "Historikerinnen und Historiker vor Ort. e.V." in Dormagen*, "Der Archivar" 53 (2000), 3, p. 225-229.

⁵ J. Pieper, *op. cit.* Breasla arhiviștilor a fost surprinsă de acest act unilateral al administrației școlare, fiind deranjată de includerea Arhivei în planul de învățământ fără ca breasla arhiviștilor să fi fost consultată și fără ca această conlucrare să fi fost stabilită în formă și conținut împreună cu Arhiva.

specialității. Accesul în Arhivă al elevilor mai tineri dar interesați (clasele a X-a⁶), nu trebuie împiedicat⁷. În momentul în care sunt ghidați în Arhivă, vizitatorii trebuie priviți și tratați ca niște viitori potențiali cercetători ai Arhivei.

2. consilierea și sprijinirea elevilor care realizează, individual sau în grup, proiecte concurențiale în domeniul istoriei (*Geschichtswettbewerb*)⁸, adică referate sau lucrări. Aici sarcina arhivistului este de a-i iniția pe elevi în modalitatea de lucru. De asemenea, arhivistul trebuie să poarte discuții cu elevii asupra temei de cercetare și să îi sprijine cu sfaturi sau să le pună la dispoziție pe arhivistul competent sau expert care, în calitate de referent al problemei respective, îi poate îndruma.

Pe lângă multiplele experiențe pozitive pe care le-au avut, tinerii cercetători au reclamat o inegalitate în privința tratamentului în raport cu cei din mediul universitar, afirmând că adeseori personalul Arhivei i-a tratat "de sus". De asemenea, ei au semnalat greutăți de diferite naturi pe care le-au întâlnit în experiența lor de cercetători începători: completarea formularului de cerere, depistarea materialului corespunzător, descifrarea documentelor, folosirea aparatului de citit microfilme sau negăsirea materialului dorit, în ciuda unor căutări îndelungate⁹.

3. Arhiva ca loc de perfecționare a profesorilor. Acest tip de perfecționare, care se orientează în principal după indicațiile curriculare ale învățământului, constă practic într-o introducere generală în ceea ce înseamnă Arhiva, accentuarea acelor aspecte care scot în evidență însemnătatea Arhivei ca loc de predare a învățământului, prezentarea unor documente semnificative referitoare la anumite evenimente istorice și propuneri privind posibilitatea folosirii lor în procesul de învățământ și discuții despre scopul și posibilitățile pedagogiei arhivistice. În cadrul acestei perfecționări a profesorilor de istorie pot fi întâlnite și situații care depășesc limitele stricte ale specialității lor. Pe de o parte, pot să apară aspecte ale pluridisciplinarității, incluzând domeniile politicului, științelor sociale și filosofiei, precum și, în anumite cazuri, religiei și artei. Pe de altă parte, apar situații care fac apel la cunoștințe de limbă. Este de menționat faptul că de perfecționarea în Arhivă beneficiază nu numai profesorii din specializarea Istorie ci și alții, din alte specializări, cum ar fi de pildă, Filologia.

4. "Zilele porților deschise" oferă Arhivei publice un instrument important, prin care să își prezinte nu numai menirea, dar și multitudinea formelor prin care ea se face utilă societății. Se recomandă însă ca o astfel de manifestare să nu cuprindă doar o prezentare a Arhivei de pe poziții popularizatoare, ca serviciu public, ci să se facă eforturi pentru ca Arhiva să poată fi percepută în mod transparent ca un intermediar între trecut, prezent și viitor¹⁰. Instituții cunoscute ale vieții publice,

⁶ De regulă, programele instituționalizate de pedagogie arhivistică din Germania sunt dedicate elevilor din ciclul liceal superior, adică claselor XI-XIII.

⁷ În opinia unor specialiști, țelul Arhivei ar trebui să fie aducerea fiecărui elev în vizită la Arhivă, cel puțin o dată. În viziunea acestora, pedagogia arhivistică are un rol mai amplu decât acela de a servi unui grup ținută alcătuit din școlari interesați de istorie.

⁸ Ne vom referi pe larg la acest aspect, într-un alt loc al studiului nostru.

⁹ Erika Münster-Schröer, *Arbeitskreis "Archivpädagogik und historische Bildungsarbeit"*, "Der Archivar" 56 (2003), p. 23-24.

¹⁰ J. Pieper, *op. cit.*

precum școli, autorități, ministere ș. a., folosesc la intervale regulate potențialul oferit de "Zilele porților deschise", pentru a permite o "privire" în culisele lor, pentru a suprima unele idei preconcepute și pentru a nivela calea colaborării.

5. Expozițiile. Trebuie investigată posibilitatea ca ele să fie expuse nu numai pe holurile Arhivei, ci să aibă un caracter itinerant, vizate fiind, în primul rând, școlile. Prin acest demers s-ar crea un impact mai puternic și ar aduce mai ușor pe cei interesați în contact cu anumite teme de interes.

4. Cine este pedagogul arhivistic?

Din punct de vedere pur tehnic, pedagogul arhivistic este cadrul didactic, profesorul delegat să își desfășoare activitatea într-o Arhivă de stat regională, cu o jumătate de normă sau cu normă întreagă. În Germania primul post de pedagog arhivistic a fost înființat în anul 1984 la Arhiva orășenească din Bremerhaven¹¹. Atribuțiile unui pedagog arhivistic constau din pregătirea materialului pentru predat și pentru expoziții, predarea materialului cu conținut și specific arhivistic, menținerea unui contact activ cu corpul profesoral al școlilor și din conlucrarea în activitatea de perfecționare profesională și de relaționare publică.

Munca esențială a pedagogului arhivistic constă din ghidajul grupelor de elevi sau studenți. În prealabil, el selectează, pregătește și eventual multiplică sau anonimizează documentele ce urmează a fi prezentate. Cu ocazia vizitei în Arhivă, grupului i se prezintă informații în legătură cu atribuțiile și cu activitatea Arhivei de Stat și i se expun, în principiu, izvoare originale¹². Pedagogul arhivistic stă la dispoziția vizitatorilor pe întreaga perioadă a vizitei, astfel că el poate răspunde la întrebările ce pot fi puse în urma prezentării materialelor de arhivă¹³.

Există mai multe forme prin care poate fi oferită informația de către pedagogul arhivistic: informații generale despre Arhivă, în cazul așa-numitei "vizite de familiarizare" sau ghidajul unor grupuri, în care este inclusă prezentarea unor documente locale, cu referire la un eveniment mai larg, supraregional sau de conotație națională¹⁴.

În ultima perioadă, activitatea pedagogilor arhivistici este împiedicată de greutatea de ordin material. De regulă în buget nu sunt prevăzute resurse financiare pentru susținerea unui astfel de post, fiind astfel nevoie ca o parte din energie să fie orientată spre proiectele de finanțare. Pe de altă parte, integrarea în colectivul Arhivei a pedagogilor arhivistici nu a fost întotdeauna încununată de succes, ei fiind

¹¹ Günther Rohdenburg, „sowohl historisch als auch pädagogisch, didaktisch und archivarisches qualifiziert...”. Zur Geschichte der „Archivpädagogen”, als Mitarbeiter der historischen Bildungsarbeit in Archiven, „Der Archivar” 53 (2000), 3, p. 225-229.

¹² Până în anul 2000, în Arhivele din Germania au fost ghidate de către pedagogii arhivistici aproape 375 de grupuri, ce au totalizat 5.500 de vizitatori, cu o durată a vizitei care a ajuns, în cazul unui proiect intensiv, la 3 ore săptămânal. Majoritatea grupurilor de vizitatori au fost alcătuite din tineri și adulți, provenind, în principal, din școli și universități. Vizitatorii din școlile secundare (treptele I și II), domină cu un procent de 60%, urmați fiind de cei din mediul universitar.

¹³ G. Rohdenburg, *op. cit.*

¹⁴ Dr. Clemens Rehm, *Zauberwort „Archivpädagogik”*, vortrag am 12.10.2000 auf dem Deutschen Archivtag in Nürnberg.

considerați frecvent drept un apendice, un supliment împovăraător. Aceste situații de ordin obiectiv sau subiectiv au determinat o orientare generală în Germania, ce vizează reducerea simptoare a posturilor de profesori delegați, precum și rechemarea acestora în incinta școlilor. La Bremerhaven acest lucru s-a produs deja în anul 1996. Atmosfera și disponibilitatea față de pedagogia arhivistică din anii '80 nu mai pot fi resuscitate.

5. Pedagogia arhivistică în statele Europei

Deși pedagogia arhivistică și educația istorică cunosc în Germania o importanță tot mai mare, în Arhivele din alte state europene, cu excepția Franței, această specialitate este încă prea puțin cunoscută. În foarte puține cazuri se poate vorbi despre un rol instituționalizat al Arhivei vizavi de această specialitate. Totodată, în raport cu structura organizatorică diferită a Arhivelor și cu sistemul cultural și educațional deosebit în diferite state europene, diferă și structurile de pedagogie și de educație istorică, existente în Arhivele europene. De aici rezultă deosebiri și în sensul și conținutul definițiilor conceptuale. Pedagogia arhivistică în limba germană este definită prin termenul "*Archivpädagogik*", în engleză prin "*education service*", în franceză prin "*service éducatif*", iar în practica olandeză se folosește conceptul de "educatie".

Vom prezenta în continuare aspecte din experiența practicii pedagogiei arhivistice în unele state europene.

În Franța, așa numitul "*service éducatif*" își plasează începuturile, conform tradiției, în anul 1938. Acest serviciu instituționalizat consideră activitățile pedagogice drept părți integrante ale activității arhivistice. În Franța, fiecare cetățean tânăr sau vârstnic are acces liber la toate informațiile. Numai în 1999, Arhivele din Franța au numărat un total de peste de 300.000 de utilizatori. În rândul tinerilor vizitatori pot fi deosebite două categorii: vizitele individuale sau a grupurilor mici în Arhivă, cu scopul pregătirii unui referat, a unei lucrări de seminar sau a unei lucrări de licență. Aceștia sunt îndrumați și sprijiniți de către arhiviști, la fel ca și toți ceilalți cercetători. O a doua categorie o reprezintă vizita unei clase sau a unei grupe de studenți, care sunt introduși în ceea ce înseamnă activitatea în Arhivă, de către profesorii lor în coordonare cu arhiviștii. În privința conlucrării dintre Arhivele franceze și școli există prevederi clare, atât didactice cât și metodice, într-un "*Manuel d'Archivistique*"¹⁵.

În prezent, activitatea de pedagogie arhivistică este coordonată de către Centrul istoric al Arhivelor Naționale Franceze. Oferta Centrului în domeniul pedagogiei arhivistice este impresionantă: se efectuează exerciții practice de paleografie și heraldică, se analizează unele izvoare istorice, se fac inițieri în practica turnării de mulate sigilare, se prezintă evenimente istorice prin jucarea unor roluri, se oferă sprijin didactic și metodic profesorilor. Un rol tot mai însemnat îl câștigă activitatea de familiarizare în Arhivă cu izvoarele originale. Astfel, se asigură tinerilor ușurința de a-și asuma o identitate locală, regională sau națională, într-o societate franceză cu puternice valențe multiculturale. În paralel se organizează

¹⁵ J. Pieper, *op. cit.*

expoziții itinerante în școli și prezentări prin Internet, toate cu caracter de pedagogie arhivistică.

În Marea Britanie, datorită scăderii sprijinului financiar în ultimii ani, numărul pedagogilor arhivistici a scăzut la 20 de persoane la nivelul întregii țări. Ca alternativă, Arhiva Națională utilizează intensiv, în scopul educației istorice, Internetul. Prin intermediul videoconferințelor se difuzează materiale scanate, pe teritoriul întregii Marii Britanii. Pentru prelucrarea și configurarea informatică a materialului, lucrează permanent 5 specialiști. Avantajele acestui tip de prezentare se apreciază a consta în faptul că accesarea surselor devine posibilă pentru oricine, iar izvoarele ajung la îndemâna tinerilor fără să fie nevoie a părăsi sala de curs.

În Elveția nu au fost înființate încă posturi de pedagogi arhivistici. În schimb există oferte de “*e-learning*”, dintre care cea mai importantă este cea a Seminarului de istorie a Universității din Zürich, numită “*Ad Fontes*”. Acest program facilitează oricui posibilitatea de a-și însuși o competență arhivistică *on-line*. Un alt program educativ este pus la dispoziție de Arhiva de Stat din Lucerna, care oferă, nu numai pentru studenți, un ciclu de patru semestre de cursuri de paleografie, arhivistică și de studiu a izvoarelor istorice.

În Olanda funcționează programul “*Modell Educatie*”. Scopul programului este acela de a câștiga interesul unui public cât mai larg pentru Arhive și pentru istorie și de a promova frecventarea Arhivei de către elevii din școli. Arhiva Națională alcătuiește programe culturale în comun cu diferite Arhive regionale și le prezintă în școli prin Internet.

Un sondaj efectuat în Belgia a demonstrat că în această țară perioada de înflorire a proiectelor de pedagogie arhivistică, numită “*Profesori în Arhive*”, a fost în intervalul anilor 1985-1992. Tot atunci a fost instituționalizată o expoziție permanentă dedicată științelor auxiliare ale istoriei. În prezent, în Belgia lipsesc structurile și voința pentru promovarea pedagogiei arhivistice. Astfel, conlucrarea școlilor cu Arhivele se face în înțelegere individuală cu unii arhiviști.

În Suedia există din anul 1999 un așa numit “*Forum de pedagogie arhivistică*”, care adună anual 30 de participanți.

În Letonia, pedagogia arhivistică a demarat în cadrul unui proiect realizat în colaborare cu Arhiva de Stat din Bremen. Scopul proiectului este acela de a familiariza publicul, și în special elevii și studenții, cu Arhiva și de a le trezi interesul față de educația istorică. În acest scop, Arhiva de Stat din Riga cooperează cu Asociația profesorilor de istorie din Letonia. Ca forme de conlucrare sunt menționate vizitele și ghidajele grupelor de elevi în Arhive, “*Zilele porților deschise*”, expozițiile, broșurile informative etc.

La Arhivele din Norvegia nu au fost înființate posturi de pedagogie arhivistică. În schimb, sistemul de ghidare al elevilor și studenților în diferite Arhive funcționează bine. Totodată, există portaluri de Internet concentrate pe proiecte de pedagogie arhivistică. Au fost elaborate pachete de studiu, informatice, pentru elevi și studenți, orientate pe 16 teme diverse și un program informatic pentru profesori, cuprinzând documente originale sub formă digitalizată. În Norvegia sunt alocați 3

milioane € pentru transpunerea digitală a documentelor din muzee și Arhive, respectiv 1,6 milioane € pentru dezvoltarea proiectelor pilot¹.

5.1. Exemplul german

Revenind la Germania, unde pedagogia arhivistică are o vechime de câteva decenii, trebuie subliniat faptul că nici aici nu există o strategie sau un program național de predare a pedagogiei arhivistice. Fiecare land, respectiv Arhivă dezvoltă, conform propriilor posibilități și particularități, oferte educative, de cele mai multe ori de natură practică, care sunt diferit structurate de la o Arhivă la alta.

Un efect stimulator în utilizarea Arhivelor de către elevi și în orientarea Arhivelor spre aceste grupuri țintă l-a avut competiția școlară în domeniul istoriei, întrecere denumită "Istorie germană". Competiția, inițiată de către președinția federală, se organizează din anul 1973 în colaborare cu fundația Körber din Hamburg. Acțiunea are drept punct de pornire inițiativa președintelui de atunci, Gustav Heinemann și a finanțatorului Kurt A. Körber. Intenția lor a fost să stimuleze tinerii studioși în dorința lor de a se familiariza cu tradițiile democratice ale istoriei germane. În acest sens, de-a lungul anilor au fost selectate în competiție diverse teme și subiecte de istorie relevante, urmărindu-se provocarea unor dezbateri publice pe marginea lor.

Președintele Federației anunță demararea competiției, bi-anual. Fundația Körber face cunoscută tema noii competiții, prin intermediul revistei de istorie magazin, "*Spuren suchen*" ("Căutând urme"). Ea este pusă la dispoziție pe teritoriul întregii Germanii, școlilor, arhivelor, muzeelor, bibliotecilor etc. La competiție sunt invitați să participe copii și tineri cu vârste cuprinse între 8 și 21 ani, individual sau în asocieri, atât elevi cât și studenți. Proiectul durează 6 luni.

Competitorii, care adesea sunt coordonați de către profesorii lor, încearcă să depisteze urme istorice în regiunea în care ei trăiesc ce se circumscriu temei fixate. În acest sens, ei cercetează în Arhive, iau interviuri de la eventuali martori ai evenimentului dezbătut, adună surse și fac conexiuni între materiale și ordonează rezultatele în contextul lor istoric. Apoi este creat produsul finit: studii, cărți, filme, video, expoziții, colaje sau prezentări cu ajutorul unor programe informatice. Înainte de toate însă, importantă este experiența dobândită, a cărei valoare stimulează încrederea în sine și sporște sentimentul răspunderii.

Premiul competiției, în bani și obiecte, pus la dispoziție de către fundația Körber, are o valoare totală de 250.000 €. Premianții cu talent deosebit pot fi admiși în "Programul de burse de studii a poporului german". Câștigătorul premiului I este primit de către președintele Federației, în Berlin, la castelul Bellevue.

La cele 17 ediții ale competiției au participat în total circa 97.000 de tineri. Competiția a dezvoltat astfel cea mai mare acțiune din Germania de cercetare coordonată a amatorilor. La o ediție sunt primite aproape 19.500 contribuții. Acestea fac din arhiva competiției de istorie un tezaur al cercetării în domeniul istoriei locale.

Istoria pedagogiei arhivistice din Germania trebuie privită și din perspectiva transformărilor produse în urma amplelor mișcări sociale din anii '70, și în primul

¹ *** *Archivpädagogische Perspektiven* cit.

rând din cea a transformărilor determinate de creșterea în intensitate a mișcării “Istoria de la bază” (*“Geschichte von unten”*). Noua orientare a cercetării istorice spre istorie cotidiană, istorie regională și microistorie, a determinat implicit o căutare de noi surse de izvoare istorice. Efectul acestui fenomen numit “Sapă acolo unde te afli” (*“Grabe dort, wo du stehst”*) a fost acumularea unui număr impresionant de publicații locale și diverse manifestări: expoziții, evocări ale unor evenimente istorice jubiliare etc.

Evident, în această mișcare s-a implicat și Arhiva, care și-a îndeplinit sarcina de a face accesibilă informația cu ajutorul instrumentelor de evidență, a broșurilor și, mai nou, a Internetului. Aportul Arhivei a constat de asemenea în publicarea de ediții de documente în care originalele sunt în parte facsimilate și sunt comentate didactic.

În 1979 a fost inițiat la Bremen programul “Școală și Arhivă”, în cadrul căruia s-au realizat proiecte școlare practice cu ajutorul documentelor. În șapte ani de activitate, în cadrul acestui program, 85 de clase s-au putut familiariza în Arhivă cu utilizarea documentului istoric.

Trebuie menționat faptul că în prezent, mai exact din iulie 2000, atelierul “Pedagogie arhivistică și educație istorică” posedă propria pagină web, care informează despre toate activitățile pedagogilor arhivistici, la nivelul întregii Federații².

Ca o idee conclusivă, putem aprecia că scopul pedagogiei arhivistice este de a apropia tinerii de Arhivă și de a-i familiariza cu specificul ei. Contactul cu Arhiva servește la depășirea unor anumite nesiguranțe, confuzii sau temeri preconcepute, care există anterior vizitei într-o Arhivă.

Printr-o fluidă activitate de pedagogie arhivistică se poate atinge nivelul la care publicul, în general, va poseda o percepție corectă despre rolul și menirea Arhivei publice în societate. Cei care și-au asigurat o experiență de natura pedagogiei arhivistice, vor dobândi abilitatea de a-și “filtra” convingerile despre trecut și prezent. Ei vor avea capacitatea de a asimila cu mai multă moderație ciclurile informaționale scurte, “pompat” de canalele media, și vor putea evita riscul de a deveni victime sigure ale acestora.

Într-un alt plan, scopurile principale ale activității de pedagogie arhivistică, constau în perceperea “senzorială” a istoriei, și în formarea capacităților de a “descoperi” istoria, adică de a o cunoaște în părțile ei intime și adeseori contradictorii, precum și în părțile ei atractive sau mai puțin atractive.

6. Sondaj pentru educație arhivistică

După cum am precizat la începutul studiului nostru, în România pedagogia arhivistică nu reprezintă o specialitate instituționalizată sau o materie de învățământ curriculară. Însă vizite organizate ale unor grupuri de elevi sau de studenți în Arhivele centrale sau județene, au loc și aici, ocazional.

Îndemnați de dorința de a constata gradul în care tinerii din învățământul preuniversitar și universitar posedă cunoștințe despre noțiunea de “Arhivă”, am realizat un sondaj printre elevii și studenții târgumureșeni, care urmează să se specializeze

² Adresa de Internet este: www.archivpaedagogen.de.

în domeniul uman sau tehnic. Sondajul a fost realizat pe un eșantion de 171 de subiecți (elev/elevi din clasele a X-a-a XII-a și studente/studenți din anul II de studii)³. La baza sondajului a stat un chestionar alcătuit din 5 întrebări concepute în mod special pentru acest scop.

Punctele chestionarului sunt următoarele:

1. Ce este Arhiva?
2. Ce se păstrează în Arhivă?
3. Ați vizitat vreodată o Arhivă?; dacă DA, în ce împrejurări?
4. Prin ce modalități de informare ați dobândit cunoștințe despre Arhivă?
5. Reproduceți, în măsura în care cunoașteți, o relatare autentică/adevărată referitoare la o Arhivă.

Este ușor de sesizat faptul că în chestionar am utilizat cuvântul “Arhivă” la număr singular și cu majusculă. Am recurs la această variantă din dorința specială de a observa în ce măsură tinerii percep Arhiva ca instituția de stat, singura abilitată să gestioneze întreaga știință arhivistică. Am considerat interesant de urmărit acest aspect, într-o epocă cum este cea actuală, când canalele informaționale, și în special mediile digitalizate, uzitează tot mai frecvent, și în diferite sensuri, termenul de arhivă.

Analizând și împărțind în procente răspunsurile obținute la fiecare întrebare în parte, au rezultat următoarele date:

Interogarea 1: Ce este Arhiva?

Se constată că un procent de 49,7% dintre subiecți percep Arhiva ca pe un “loc” în care se păstrează, în principal, “documente vechi”.

27,4% recunosc în Arhivă “o instituție a statului”. Răspunsurile în acest sens vin în majoritatea lor (55,3%) din partea studenților, deși ei reprezintă doar 19% din totalul participanților la sondaj. Explicația constă în faptul că studenții au beneficiat de o vizită organizată, la Arhivă, în cadrul seminarului de Științe auxiliare. La această secțiune s-a răspuns și în genul: “Există și o instituție numită Arhivele Naționale” sau “O instituție locală sau națională în care se păstrează documente cu ajutorul cărora pot fi scrise studii despre anumite perioade istorice”.

O surpriză o reprezintă, credem noi, faptul că 13,7% dintre subiecți percep Arhiva ca parte structurală a unei unități creatoare de documente, percepție concretizată prin răspunsuri ca: “Secție a unei unități în care se păstrează diferite documente pe o perioadă determinată” sau “Locul unde se păstrează diferite documente, timp de câțiva ani, după care sunt transferate în alt loc, unde vor fi ținute timp de 100 de ani.”

Unul dintre subiecți definește Arhiva drept “fondul documentelor vechi”. Un altul crede că Arhiva este “locul unde se păstrează documente valoroase și confidențiale, ce nu sunt accesibile tuturor”.

³ Aduc mulțumiri domnului conf. univ. dr. Simion Costea, domnului director profesor Simion Bui și domnilor profesori Mihail Monoreanu și Ionel Mureșan, pentru sprijinul acordat în realizarea sondajului.

Influența rețelilor informaționale globale este sesizabilă în procentul de 3,5% al subiecților care percep Arhiva drept “o bază de date”. 4,9% dintre subiecți răspund că “Nu știu” ce este Arhiva.

Există și răspunsuri care pot stârni zâmbete, însă și acestea au tâlcul lor: “Arhiva este o instituție unde sunt adăpostite de frig, ploaie și arșiță elemente ale istoriei și politicii antice, medievale, moderne, post-moderne și contemporane” sau “Arhiva conține niște documente prin pivnițe, biblioteci și sunt de 2 feluri: secrete, și cele care pot fi făcute publice”⁴.

Interogarea 2. Ce se păstrează în Arhivă?

Aici este de remarcat diversitatea și numărul mare de materiale arhivistice (sau mai puțin arhivistice) pe care subiecții le-au menționat sau le-au înșiruit. Sunt enumerate în total 48 de categorii de suporturi încărcate cu un conținut considerat demn de a fi păstrat și conservat. Prevalează, într-o proporție covârșitoare (81,8%) termenul “documente”, care apare, în principal, însoțit de 3 forme adjectivale: “vechi” în 18,1% din cazuri, “importante” – 15,2% și “istorice” – 5,8%. Un număr de 44 de subiecți (25,7%) fac distincție între document și act, enumerându-le pe amândouă, alăturat.

Există răspunsuri care sesizează aproape perfect esența întrebării, ca de pildă: “De obicei în arhivă se păstrează documente importante precum documente istorice, juridice, sociale, medicale etc.”, “Documente mai vechi de 30 de ani” sau “Documente importante care nu sunt cunoscute de publicul larg”. Nici aici nu lipsesc răspunsurile amuzante, specifice vârstei. Un singur exemplu: “Se păstrează diferite cărți de valoare, documente galbene și pline de praf (mai multe cu praf decât fără)”

Interogarea 3. Ați vizitat vreodată o Arhivă?; dacă DA, în ce împrejurări?

Întrebarea centrală a chestionarului din unghiul unei percepții corecte a Arhivei, și care poate fi considerată sursă de explicații pentru configurația răspunsurilor de la celelalte puncte ale chestionarului, nu ne înfățișează o realitate optimistă din perspectiva pedagogiei arhivistice. 80,7% dintre subiecți nu au vizitat niciodată o Arhivă, în timp ce 16,9% dintre ei și-au asigurat această experiență. Dintre cei care au călcat pragul unei Arhive, 68,9% provin din rândul studenților. Aceștia au beneficiat, după cum am menționat mai sus, de o vizită organizată, în cadrul unui seminar de Științe auxiliare.

Trei dintre cei chestionați au intrat în contact direct cu o arhivă, la locul de muncă al părinților, dând o mână de ajutor acestora. De pildă: “Am fost în arhiva de la locul de muncă a mamei. Pentru a-i facilita ei și altor colege munca, am arhivat.”

Interogarea 4. Prin ce modalități de informare ați dobândit cunoștințe despre Arhivă?

Și la această întrebare am obținut o paletă destul de largă de răspunsuri. Cei mai mulți dintre subiecți (25,7%) desemnează “televizorul” ca sursa principală de

⁴ În reproducerea răspunsurilor am păstrat, integral, modul de exprimare al subiecților.

însușire a cunoștințelor despre Arhivă. 19,2% menționează “mass-media” în general, iar 4% dintre ei, Internetul.

23,9% dintre cei chestionați au dobândit cunoștințe despre Arhivă de la părinți sau în urma unor discuții cu prietenii, iar 12,2%, prin intermediul școlii, al profesorilor. Un procent de 18,7% dintre subiecți recunosc că nu au recurs la niciun mijloc de informare sau nu le-au parvenit cunoștințe despre Arhivă. Există și o categorie de subiecți (7%) care afirmă că și-au format o idee despre tema aflată în discuție, prin deducție logică: “Am dedus de la ceea ce înseamnă cuvântul ‘arhivă’” sau “M-am gândit eu cum ar trebui să arate”.

În ceea ce-i privește pe studenți, 50% dintre ei au dobândit cunoștințe despre Arhivă, prin intermediul cursurilor și seminariilor de specialitate pe care le-au audiat sau frecventat.

Interogarea 5. Reproduceți, în măsura în care cunoașteți, o relatare autentică/adevărată referitoare la o Arhivă.

Este punctul la care se oferă cele mai interesante și neașteptate răspunsuri, cu toate că numai 24,6 dintre subiecți participă cu un exemplu concret, ceilalți 75,4% afirmând că nu cunosc vreo relatare de genul celei solicitate. Cei mai receptivi la acest punct al chestionarului au fost studenții, care au oferit un răspuns amplu, în proporție de 65,6% din numărul lor total.

Unele relatări vizează cercetarea în Arhive, relevându-se că aici se poate realiza un arbore genealogic, pot fi întreprinse cercetări istorice sau că “anumite documente din arhivă pot fi folosite pentru lucrarea de licență”. Unul dintre subiecți afirmă că “Arhiva are la dispoziție oameni competenți, care ne pot îndruma în căutarea și găsirea anumitor informații”.

Alte relatări au în vedere accesul în Arhive. Se crede în general că accesul într-o Arhivă nu este o procedură facilă, ci limitată și condiționată, realizându-se doar pe baza unui permis obținut la cerere. De pildă: “Când mergi la o Arhivă, trebuie să faci o cerere, să ai acces” sau “În Arhivă nu are oricine acces, trebuie să ai un permis”. Trebuie menționat că aceste afirmații vin din partea unor studenți și ele au în vedere, cu siguranță, aspectul frecventării sălii de studiu.

Nu lipsesc relatările care fac referire la dispariția unor arhive, în urma unor incendii sau din alte cauze: “S-a menegeriat [sic!] defectuos o arhivă, s-au pierdut probe importante.” Este atins și aspectul conotației negative cu care este promovată imaginea Arhivelor. Un participant la chestionar scrie: “De multe ori am auzit de Arhivele Statului la televizor sau am citit în presă despre acest lucru, dar ceea ce am observat este faptul că această instituție are o conotație negativă, de cele mai multe ori în legătură cu politica sau SRI.” Sunt subiecți care pun Arhiva în legătură cu CNSAS.

Există, de asemenea, relatări despre conducătorii Arhivelor, ca instituții reprezentative ale statului. De pildă: “Bogdan Petriceicu Hașdeu a fost directorul Arhivelor Statului⁵, a contribuit la păstrarea, dobândirea, aranjarea unor documente,

⁵ B. P. Hașdeu a îndeplinit funcția de director general al Arhivelor Statului în perioada anilor 1876-1900.

lucrări, acte”. Unul dintre cei chestionați afirmă: “Un domeniu al Arhivei este Arhivistica, știință auxiliară a istoriei”.

Privind rezultatele chestionarului în ansamblu, putem aprecia că tinerii, și în special cei din învățământul liceal, suferă la capitolul contactului direct cu Arhiva, acumulând informații în acest domeniu, în mod incidental, prin intermediul canalelor mass-media, și în principal prin intermediul televiziunii. Această situație conduce la o viziune vagă și adesea denaturată a tinerilor vizavi de menirea, locul și rolul Arhivelor publice în societatea actuală. Este alarmantă realitatea că doar 5,8% dintre subiecții chestionați sunt conștienți de faptul că în Arhive se păstrează documente cu valoare istorică.

În opinia noastră, prin abandonarea în continuare a tinerelor generații la discreția ciclurilor informaționale scurte sau popularizatoare, se va perpetua starea nesatisfăcătoare relevată. Totodată, generațiile succesive de elevi sau studenți vor fi private de conștientizarea unei identități mai pregnante și de la însușirea unei educații istorice mai profunde și mai solide, pe care numai contactul direct cu Arhiva sau Arhivele le-o poate asigura.

Die archivistische Pädagogik in der deutschen Archivpraxis

Zusammenfassung

Unsere Arbeit versucht das Objekt der archivistischen Pädagogik zu definieren und aufzuzeigen, wie sie in den europäischen Staaten gehandhabt wird, wobei besonders das deutsche Vorbild verfolgt wird. In der rumänischen Archivpraxis fehlt die archivistische Pädagogik als besonderes und institutionalisiertes Fach, aber einige Aspekte davon können wir auch im rumänischen Archivwesen finden.

Unsere Arbeit versucht dem rumänischen Leser die einzelnen Zweige der archivistischen Pädagogik vorzustellen und verständlich zu machen, so wie sie in Westeuropa praktiziert wird. So werden beschrieben Führungen durch das Archiv, der Tag der offenen Türen des Archivs oder die Veranstaltung von Ausstellungen mit erzieherischen Absichten.

Als ein besonderer Unterpunkt wird das Profil des Archivpädagogen vorgestellt, mit seinen Aufgaben, mit seiner Bedeutung und mit den Grenzen seiner Aufgaben. Ein anderer Abschnitt behandelt die Praktiken der archivistischen Pädagogik, so wie sie mit ihren Eigenheiten in einigen europäischen Ländern ausgeübt wird, und zwar in Frankreich, Großbritannien, der Schweiz, in Holland, Belgien und Lettland. Viel Raum wird den deutschen Erfahrungen in der archivistischen Pädagogik gewidmet, und zwar wie die jungen Schüler durch die Archive in lokalgeschichtliche Forschungen eingebunden werden können.

Der zweite Teil der Arbeit enthält die Ergebnisse einer Befragung, die der Verfasser mit einem Fragebogen erzielt hat, den er unter Lyzeumsschülern und Studenten verteilt hat. Die Fragen waren folgende: 1. Was ist das Archiv? 2. Was wird im Archiv aufbewahrt? 3. Hast Du schon einmal ein Archiv besucht? Wenn ja, bei welcher Gelegenheit? 4. Durch welche Informationsquellen hast Du Kenntnisse über das Archiv bezogen? 5. Schildert, so weit ihr könnt, eine wahre oder authentische Begebenheit über ein Archiv.

An Hand dieser fünf Fragen bzw. der Antworten darauf wurde versucht, die Kenntnisse und die Einstellung der rumänischen lernenden Jugend betreffend die Archive zu bewerten.

Diplome de înnobilare și blazon aflate în fondurile Serviciului Județean Covasna al Arhivelor Naționale ale României

Attila István Szekeres

Keywords: coat-of-arms; nobility; patent; Covasna County

Serviciul Județean Covasna al Arhivelor Naționale deține, între colecțiile sale găzduite în sediul din Sf. Gheorghe, mai multe documente de înnobilare, a căror studiere și publicare este utilă, din perspectiva aprofundării istoriei vechilor familii ale regiunii și nu numai. Cercetând toate fondurile care ar putea avea în cuprinsul lor asemenea diplome, mai ales fondurile familiale, dar și colecții ale notarilor sau colecții de documente feudale, am identificat un număr de 18 pergamente, dintre care doar 13 s-au dovedit a fi diplome de noblețe. În plus, am identificat un document de înnobilare eliberat de cancelaria imperială de la Viena în anul 1792, care apare sub formă de volum, având 12 file de hârtie.

Trebuie amintit faptul că, din nefericire pentru cercetătorul de astăzi, un număr considerabil de documente de înnobilare, aflate în posesia Muzeului Național Secuiesc, au pierit într-un bombardament în timpul celui de al Doilea Război Mondial¹.

Documentele de înnobilare de la arhivele studiate cuprind perioada dintre 1568 și 1792. Majoritatea acestor documente sunt emise de principii Transilvaniei, începând cu Ioan Sigismund, rege ales al Ungariei sub numele de Ioan al II-lea (un document), continuând cu Gabriel Báthory (un număr de trei diplome), Gabriel Bethlen (două diplome), Gheorghe Rákóczi I (o diplomă), Mihail Apafi (două diplome), dar se găsesc și documente emise de suveranii de la Viena, Leopold I (trei diplome), Carol al VI-lea (ca împărat romano-germanic, al III-lea ca rege al Ungariei) trei la număr și Francisc al II-lea (un singur document, cel în formă de volum).

Dintre aceste 14 diplome de noblețe, doar șapte conțin blazoane pictate. Din două pergamente au fost decupate stemele, iar unuia i s-a păstrat doar jumătatea fără blazon. În rest, s-au lăsat locurile libere, fapt care poate fi explicat prin constatarea că, adesea, în momentul emiterii diplomei, noii înnobilați ardeleni nu mai plăteau și taxa cuvenită pictorului de steme, rămânând cu diploma semnată, pecetluită, dar fără desenul blazonului².

Toate diplomele înscrise pe pergamente sunt redactate în limba latină, mai puțin cea în formă de volum, emisă de cancelaria de la Viena în 1792, care este

¹ Péter Sas, *A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum anyagának pusztulása 1945-ben*, Cluj-Napoca, 2006, p. 221-225.

² Éva Nyulásziné Straub, *Öt évszázad címerei*, Szekszárd, 1999, p. 14.

redactată în limba germană.

Se observă că pergamentele provenite de la Viena s-au păstrat în stare mult mai bună decât cele emise în Transilvania. Bineînțeles, nu au aceeași vechime, dar și materialul lor e de mai bună calitate, probabil fiind confecționate din piele de vițel, pe când cele din Transilvania din piele de capră și oaie.

Diplome de înnobilare fără reprezentarea blazonului

Prezentăm pentru început acele diplome de înnobilare aflate la arhivele din Sf. Gheorghe, cărora – dintr-un motiv sau altul – le lipsește desenul blazonului.

Diploma de înnobilare acordată de Ioan Sigismund Zápolya lui Péter Szentmihályfalvy la 5 mai 1568 la Turda³

Ioan al II-lea, rege ales al Ungariei, Dalmației, Croației etc. conferă titlu de nobil și stemă numitului *Peter Zentmihalyffalwy*. Pergamentul are dimensiunea de 570x448 mm, din care 123 mm constituie plicatura. Documentul are lipsuri. Din pergamentul tivit în șase, s-a rupt bucata cu blazonul din colțul din stânga (dreapta heraldică) sus, iar la două dintre intersecțiile pliurilor lipsesc bucăți în formă de romb. Altfel, pergamentul este de o calitate bună. Prin reconstituire, cadrul stemei avea dimensiunea de 105x105 mm. Dimensiunea textului este de 450x195 mm, iar textul fără titlul donatorului are lățimea de 160 mm. Documentul este semnat în forma *Joannis Rex* și contrasemnat de cancelarul *Michael Chaki*. Sigiliul atârnat al lui Ioan Sigismund, care a fost aplicat documentului cu un șnur împletit din mătase de culorile roșu-verde-albastru, este din ceară roșie, are diametrul de 42 mm, iar căușul din ceară naturală are diametrul de 94 mm. Căușul este rupt, păstrându-se în proporție de 60%, iar sigiliul este intact.

Diploma de înnobilare acordată de Gabriel Báthory lui Mihály Cziker la 29 aprilie 1609 la Cluj⁴

Gabriel Báthory, din mila lui Dumnezeu, principe al Transilvaniei, domn al părților din regatul Ungariei, comite al secuilor etc. conferă titlu de nobil și stemă numitului *Michael Cziker*. Pergamentul este rupt, păstrându-se partea mai mare, cea fără stemă. Pergamentul are lățimea de 400 mm, iar lungimea părții rămase în jur de 330 mm. Lățimea textului este 205 mm, iar fără titlul donatorului 175 mm. În colțul de jos al părții rămase se află semnătura cancelarului *Stephanus Kendi*. Partea de jos a pergamentului este găurit, cele două găuri dovedind faptul că documentul a fost întărit cu sigiliu atârnat, care s-a pierdut. Altfel, bucata de pergament s-a păstrat în condiții bune.

³ Fond nr. 65, dosar nr. 60, f. 170.

⁴ Fond nr. 27, dosar nr. 152, f. 2.

Diploma de înnobilare acordată de principele Gabriel Báthory numiților István, János și Pál Nagy, precum și altor 21 de persoane⁵ – la 12 iunie 1611⁶

Gabriel Báthory, din mila lui Dumnezeu, principe al Transilvaniei, domn al părților din regatul Ungariei, comite al secuilor etc. conferă titlu de nobil și stemă numiților *Stephanus Nagi, Joannis și Paulus Nagi de Barátos* (Brateș, jud. Covasna), precum și altor 21 de persoane.

Pergamentul s-a păstrat într-o calitate precară, fiind rupt de-a lungul pliurilor, iar dosul fiind lipit cu pânză. Documentul are dimensiunea de 630x590 mm, fără plicatură. Dimensiunea textului este de 540x230 mm, iar textul fără titlul donatorului are lățimea de 200 mm. Textul este lizibil abia în proporție de o treime, în partea superioară. În partea inferioară, data emiterii se poate descifra, însă locul emiterii s-a șters. Documentul nu are stemă pictată, dar locul stemei a fost lăsat liber, având dimensiunea de 90x105 mm. Nepăstrându-se vreun sigiliu, iar pergamentul nefiind găurit, se poate presupune că diploma nu a fost întărită cu sigiliul atârnat al principelui. (Se pune întrebarea firească: nu cumva exista și o taxă pentru aplicarea sigiliului? Sau, poate, diploma este un fals, ori pur și simplu o copie târzie a documentului inițial?). Documentul poartă o singură semnătură, *Gabriel princeps*.

Diploma de înnobilare acordată de principele Gheorghe Rákóczi I lui István Lázár de Dálnok (Dálnic, jud. Covasna), soției lui, Judit Henter și fiilor lor, Balázs, János și András la 20 octombrie 1643 la Alba Iulia⁷

Gheorghe Rákóczi, din mila lui Dumnezeu, principe al Transilvaniei, domn al părților din regatul Ungariei, comite al secuilor etc. conferă titlu de nobil și stemă numiților *Stephanus Lazar de Dálnok*, soției lui, *Judith Henter* și fiilor lor, *Blasius, Joannes și Andreas*.

Pergamentul s-a întărit, s-a închis la culoare și s-a degradat la încrucișarea pliurilor, dar textul este lizibil în totalitate. Documentul are dimensiunea de 730x320 mm, din care 45 mm constituie plicatura. Dimensiunea textului este de 600x200 mm, iar textul fără titlul donatorului are lățimea de 175 mm. Locul stemei este lăsat liber. Sigiliul atârnat al principelui a fost aplicat documentului cu un șnur împletit din mătase de culorile roșu-galben-albastru-alb. (Remarcăm faptul că, printr-o coincidență sau nu, aceste patru culori se regăsesc și în lambrechinii stemelor curent acordate de către cancelaria princiară ardelenască.) Sigiliul din ceară roșie are diametrul de 50 mm, iar căușul din ceară naturală are diametrul de 90 mm. Marginea sigiliului s-a degradat în două locuri. Diploma este semnată de principele *Georgius Rakoczy* și contrasemnată de vicesecretarul *Joannes Szalardy*.

Diploma de înnobilare acordată de principele Mihail Apafi lui Mihály Bodoki de Illyefalva (Ilieni, jud. Covasna) la 19 ianuarie 1664 la Făgăraș⁸

Mihail Apafi, din mila lui Dumnezeu, principe al Transilvaniei, domn al

⁵ Locul emiterii s-a șters complet.

⁶ Fond nr. 93. F. 5.

⁷ Fond nr. 65, dosar nr. 8, f. 49.

⁸ Fond nr. 27, dosar nr. 152, f. 4.

părților din regatul Ungariei, comite al secuilor etc. conferă titlu de nobil și stemă numitului *Michael Bodoki de Illyeffalva*.

Pergamentul având o grosime considerabilă, s-a întărit. Documentul are dimensiunea de 540x346 mm, din care 43 mm constituie plicatura. Dimensiunea textului este de 480x223 mm, iar textul fără titlul donatorului are lățimea de 198 mm. Locul stemei este lăsat liber, dar chenarul ar avea dimensiunea de 75x80 mm. Numele și titlul domnitorului sunt scrise cu verde. Sigiliul atârnat al principelui, care a fost aplicat documentului cu un șnur împletit din mătase de culorile roșu-alb-verde, este din ceară roșie, are diametrul de 38 mm și se află într-o cutie de lemn cu diametrul de 70 mm. Diploma este semnată de principe, *Michael Apafi*, și contrasemnată de cancelarul *Joannis Bethlen* și secretarul *Franciscus Lugosi*.

Diploma de înnobilare acordată de principele Mihail Apafi lui István Besszarábiai de Vajdahunyad (Hunedoara) la 2 noiembrie 1685 la Alba Iulia⁹

Mihail Apafi conferă titlu de nobil și stemă numitului *Stephanus Baezarabai de Vajda Hunyad*.

Pergamentul s-a păstrat în stare bună. Documentul are dimensiunea de 680x745 mm, din care 165 mm constituie plicatura. Dimensiunea textului este de 610x310 mm. De pe document lipsesc stema, numele și titlul domnitorului, precum și numele înnobilitului, al cărui loc este lăsat liber în text, apărând într-un singur loc, nerubricat. Sigiliul atârnat al principelui, care a fost aplicat documentului cu un șnur împletit din mătase de culorile roșu-alb-verde, este din ceară roșie, are diametrul de 48 mm și se află într-un toc de lemn cu diametrul de 65 mm. Diploma este semnată doar de secretarul *Franciscus Lugosi*.

Diploma de înnobilare acordată de împăratul Leopold I lui András Radó alias Bakcsi la 1 martie 1703 la Viena¹⁰

Împăratul Leopold conferă titlu de nobil și stemă numitului *Andreas Rado alias Baksi*.

Pergamentul s-a păstrat în stare avansată de degradare, cu urme de mucegai, rupturi și găuri în mai multe locuri. Documentul are dimensiunea de 670x555 mm. Dimensiunea textului este de 565x270 mm, iar textul fără titlul donatorului are lățimea de 235 mm. Din pergament s-a decupat stema (!). Documentul este semnat de suveran, în forma *Leopoldus*, precum și de cancelar, contele *Samuil Kalnokv*. În afară de stemă, s-a înlăturat și sigiliul, dovadă fiind cele patru găuri din partea inferioară a pergamentului.

Diplomele de înnobilare cu reprezentarea blazonului

În cele ce urmează prezentăm cele șapte diplome de înnobilare de la arhivele din județul Covasna în ordinea cronologică a emiterii lor, insistând pe prezentarea

⁹ Fond nr. 93, f. 2.

¹⁰ Fond nr. 93, f. 3.

stemelor de pe aceste diplome, completând cu date familiale aflate în literatura de specialitate heraldică și genealogică, în special în ceea ce privește emiterea actului de înnobilare și descrierea și eventual ilustrarea blazoanelor respective.

Stema Békésy de Marosvásárhely

Diploma de înnobilare acordată de principele Gabriel Báthory numiților János Békésy, soției lui, Judit Borsos, precum și lui István Békésy și fiilor săi la 20 mai 1610 la Alba Iulia¹¹ (Figura nr. 1. în Anexă)

Gabriel Báthory, principele Transilvaniei conferă titlu de nobil și stemă numiților *Ioannes Bekesy de Maros-Vásárhely* (Târgu Mureș), soției lui, *Judith Borsos*, precum și lui *Stephanus Bekesy* și fiilor săi menționați.

Pergamentul este de calitate bună. Documentul are dimensiunea de 740x666 mm, din care 230 mm constituie plicatura. Dimensiunea textului este de 600x170 mm, iar textul fără titlul donatorului are lățimea de 145 mm. Chenarul stemei are dimensiunea de 83x83 mm. Sigiliul atârnat al principelui, care a fost aplicat documentului cu un șnur împletit din mătase de culorile roșu-galben, este din ceară roșie, are diametrul de 42 mm, iar căușul din ceară naturală are diametrul de 70 mm. Căușul este rupt, păstrându-se în proporție de 25%, iar sigiliul este intact. Documentul este semnat: *Gabriel princeps*, dar nu este contrasemnat nici de cancelar, nici de secretar.

Descrierea stemei în diplomă: "*Scutum videlicet militare, coelestini coloris, in cuius campo sive area homo integer, totus ferro indutus, ense deaurato succinctus, altero ensem strictum sursum porrectum tenere ac ad pedes cadaver quoddam humanum, capite truncatum, caput ejusdem recenter amputatum quasi intueri conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis unionibus decenter exornatum, ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hincinde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout haec omnia in capite seu principio praesentium literarum nostrarum docta manu et arte pictoris suis appropriatis coloribus clarius expressa et depicta esse cernuntur.*"

În traducere: "scut militar de culoarea cerului, în câmpul căruia se vede un om întreg, îmbrăcat în armură, ținând o spadă aurită, iar cu cealaltă spadă decapitând un cadavru uman aflat la picioarele lui. Deasupra scutului este așezat un coif militar închis, acoperit printr-o coroană sau diademă regală împodobită cu diferite pietre prețioase și perle, iar din vârful coifului coboară benzi sau panglici de diferite culori, înconjurând și împodobind preafrumos laturile sau marginile aceluia scut, așa cum se vede că au fost mai limpede înfățișate toate acestea în fruntea sau la începutul prezentei [diplome, n. n.], prin mâna pricepută și iscusită a pictorului".

Pe lângă descrierea stemei în diplomă, există și un desen al blazonului pe pergament (Figura nr. 2 în Anexă). Se observă la prima vedere că stema nu a fost pictată de un pictor heraldist desăvârșit, ci de un începător, ori desenată ulterior pe pergament după descrierea stemei aflată în document. Este un desen care nu se încadrează în stilul vreunei cancelarii.

¹¹ Fond nr. 93, fila 4.

Remarcăm faptul că în foarte multe dintre stemele ardelenesti, mai ales în cele din Ținutul Secuiesc, conferite de principii Transilvaniei, între figurile heraldice se regăsește oșteanul ridicând o sabie, eventual cu un cap de turc sau tătar înfipt în aceasta, ori numai un braț drept, armat sau nearmat, ținând o sabie, deseori și în această sabie cu un cap de păgân, înfipt¹². În stema familiei Kuun de Ozsdola (Ojdula, jud. Covasna) întâlnim chiar două capete înfipte într-o spadă, iar în blazonul augmentat al conților Kuun această figură este înconjurată de încă șapte capete tăiate¹³. (Figura nr. 15 în Anexă)

Despre familia Békésy s-a scris o literatură destul de bogată, iar despre înnobilarea celor amintiți anterior putem afla din următoarele publicații: *Székely oklevéltár*¹⁴, *Czimerlevelek*¹⁵, *Magyar nemes családok*¹⁶, *Liber Armorum Hungariae*¹⁷.

Toate cele patru surse menționează numele donatorului, al beneficiarilor, data și locul emiterii actului. Sándor Imre și Kempelen Béla publică și descrierea stemei, iar lucrarea lui Sándor prezintă și desenul stemei, reconstituire de K. József Sebestyén (Figura nr. 16 în Anexă). În *Liber Armorum Hungariae* apare stema familiei după grafica lui Sebestyén, în desen color (Figura nr. 17 în Anexă). Desenul, din punct de vedere artistic, este mult mai slab, totuși, față de stema desenată pe pergament, pare mai convingător. Toate sursele menționează că diploma de înnobilare se află în posesia baronului Béla Szentkereszty, la Arcuș, jud. Trei Scaune.

Stema Kelemen de Alsócsernáton

Diploma de înnobilare acordată de principele Gabriel Bethlen notarului György Kelemen la 7 mai 1628 la Alba Iulia¹⁸ (Figura nr. 3 în Anexă)

Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei conferă titlu de nobil și stemă, precum și o proprietate în satul Cernatul de Jos lui *Georgius Literatus Kelemen*.

Pergamentul s-a păstrat în condiție bună, pătată în mică parte, în totalitate lizibilă. Documentul are dimensiunea de 700x545 mm, din care 80 mm constituie plicatura, care este îndoită de două ori. Dimensiunea textului este de 580x320 mm, iar textul fără titlul donatorului are lățimea de 280 mm. Numele și titlul principelui, precum și chenarul stemei sunt redată cu roșu. Chenarul stemei are dimensiunea de 100x105 mm. Sigiliul atârnat al principelui, care a fost aplicat documentului cu un șnur împletit din mătase de culorile albastru-galben-roșu-alb, este din ceară roșie, având diametrul de 57 mm, iar căușul din ceară naturală având diametrul de 82 mm.

Descrierea stemei în diplomă: "*Scutum videlicet militare rubei coloris, in cuius campo, sive area strutio candidus sinistro pedum calamo scriptorio similiter candido insistere, dextro autem ense vagina nudum, capulotenus scissurae ungulae*

¹² Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977. p. 176.

¹³ József Pálmay, *Háromszék vármegye nemes családjai*, Sf. Gheorghe, 1901. p. 275.

¹⁴ Dr. Lajos Szádeczky, *Székely oklevéltár*, Vol. VI., Cluj, 1897, p. 30-31.

¹⁵ Imre Sándor, *Czimerlevelek*, Vol. 1, Cluj, 1910, p. 49.

¹⁶ Béla Kempelen, *Magyar nemes családok*, vol. 2, Budapesta, 1911, p. 36.

¹⁷ Gyula Andrásy (introd.), *Magyarország címeres könyve (Liber Armorum Hungariae)*, Budapesta, 1913, p. 58.

¹⁸ Fond nr. 93, f. 7.

suae impositum erectum tenere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis et unionibus varietate ornatum, ex cuius angulis hinc tria plumae strutionis candidae, illinc ensis nudus surgentes perse invicem transversim positi stare visuntur. Ex cono vera galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes, utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout haec omnia in capite seu principio praesentium literarum nostrorum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur.”

În traducere: “scut militar de culoarea roșie, în al cărui câmp sau suprafață se vede un struț alb, cu o pană de scris, de asemenea albă, în piciorul stâng, pe care pășește, și cu o spadă scoasă din teacă, ținută drept, de mâner, în piciorul drept. Deasupra scutului este așezat un coif militar închis, acoperit printr-o diademă regală împodobită cu diferite pietre prețioase și perle, din mijlocul căreia se vede asemenea un panaș triplu de struț, în partea cealaltă o spadă scoasă, stând drept, iar din vârful coifului coboară benzi sau panglici de diferite culori, înconjurând și împodobind cât se poate de frumos laturile sau marginile aceluși scut, așa cum se vede că au fost mai limpede înfățișate toate acestea în fruntea sau la începutul prezentei, prin mâna pricepută și iscusită a pictorului”.

Celui înnobilit, probabil ca semn al colegialității între persoane știutoare de carte, i s-a pictat o stemă mai pretențioasă (Figura nr. 4 în Anexă). Stema descrisă este într-un câmp purpuriu, înconjurat de o cunună de lauri, aflându-se într-un câmp albastru cu chenar roșu. De altfel, desene de blazoane de o asemenea calitate se pictau celor care ofereau pictorului mai mulți bani decât prevedea taxa obișnuită¹⁹.

Donația lui Georgius Literatus Kelemen apare înscrisă în *Libri regii* al Transilvaniei²⁰. Se menționează că Georgius Kelemen de Cernatul de Jos, funcționar al cancelariei principelui a fost înnobilit, că i s-a acordat stemă și posesiune în Cernatul de Jos pentru studii și serviciile aduse curții domnești. Se descrie sumar stema și se amintește că diacul a fost scos din rândul primipililor și înnobilit la recomandarea lui *Franciscus Bernald*, *Daniel Kelemen*, cancelarul *Stephanus Kovachocsi*, *Davidus Zoliomi de Albes*, căpitan al scaunelor Sepsi-Kézdi-Orbai, *Michael Daniel de Varghies*, jude regal de Trei Scaune.

Donația și stema apar și în lucrarea lui Sándor Imre²¹. În lucrare este prezentată și stema acordată, desen alb-negru executat de K. József Sebestyén (Figura nr. 18 în Anexă). Stema diferă de blazonul pictat pe pergament, în creștet cele două elemente heraldice inversându-și locul, cele trei pene de struț apărând înclinate spre *dextra*, iar spada cu vârful în sus, înclinată spre *senestra*.

I. Sándor menționează că documentul se află în posesia lui Gábor Kelemen de Cernatul de Sus²². Autorul adaugă că pecetea atârnată s-a păstrat intactă și o copie a actului de donație se află în arhiva Muzeului Național al Transilvaniei.

¹⁹ András Molnár, *Armálisok. Nemesi címerlevelek a Zala megyei levéltár gyűjteményéből (Litterae armiales)*, Zalaegerszeg, 2004, p. 12-13.

²⁰ Magyar Országos Levéltár (MOL – Arhivele Naționale Ungare), Vol. 18. p. 38-39.

²¹ I. Sándor, *op. cit.*, p. 103.

²² În lucrarea lui Sándor familia apare ca fiind din Cernatul de Sus, pe când din diploma de înnobilare reiese clar că este din Cernatul de Jos.

Stema Borbély-Forró de Angyalos

Diploma de noblete acordată de principele Gabriel Bethlen lui Ferenc și Miklós Borbély alias Forró, precum și soțiilor acestora și copiilor lor²³ – la 1 martie 1629²⁴ (Figura nr. 5 în Anexă)

Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei întărește titlul de nobil al numiților *Franciscus* și *Nicolaus Borbély alias Forró de Angyalos* (Angheluș, jud. Covasna), precum și soțiilor acestora și copiilor lor enumerați, conferindu-le stemă și imunitate proprietăților și casei lor din Angheluș.

Pergamentul s-a întărit foarte mult, degradându-se, textul devenind indescifrabil în anumite părți, astfel numele copiilor se pot descifra doar cu dificultate. Documentul are dimensiunea de 600x607 mm, din care 77 mm constituie plicatura. Dimensiunea textului este de 520x430 mm, iar textul fără titlul donatorului are lățimea de 385 mm. Chenarul stemei are dimensiunea de 98x133 mm. (Figura nr. 6 în Anexă) Sigiliul atârnat al principelui, care a fost aplicat documentului cu un șnur împletit din mătase de culorile roșu-alb-verde, este din ceară roșie, are diametrul de 54 mm, iar căușul din ceară naturală are diametrul de 88 mm.

Descrierea stemei în diplomă: "*Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo, sive area anchora fixa ferri politi [...] orem, sive faciem referens delphinum cauda sursum, capite vero infra sibi circumvolutum habere conspicitur. Scuto imminente galeam militarem clausa diadema regium contegit gemmis et unionibus varie et decenter exornatum, cuius medio anchora priori similis imposita delphinum simili me [...] sibi circumvolutum habet; ex cono galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras sive margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.*"

În traducere: "scut militar de culoarea cerului, în câmpul sau suprafața căruia se vede un delfin cu coada în sus și capul în jos, înfășurându-se peste coada unei ancore de fier, fixă. Deasupra scutului se află un coif militar închis, acoperit printr-o diademă regală împodobită cu diferite pietre prețioase și perle, din mijlocul căruia se ridică o ancoră similară, peste care este înfășurat un delfin identic, iar din vârful coifului coboară benzi sau panglici de diferite culori, înconjurând și împodobind cât se poate de frumos laturile sau marginile aceluia scut".

În unele cazuri, precum cel de față, s-a trecut peste tradiția locală de a conferi steme făcând referire la diferite acte de luptă sau inspirate din simbolistica locală.

Astfel, delfinul înfășurat pe ancoră apare pe două mozaicuri aflate în situl arheologic Delphi, oraș din Grecia antică²⁵ (Figurile nr. 19 și 20 în Anexă). Delfinul înfășurat pe ancoră apare pe monedele emise de împărații romani Domitianus și Titus

²³ Fragmentul din pergament, conținând locul emiterii, s-a rupt.

²⁴ Fond nr. 170, dosar nr. 1, f. 5.

²⁵ Delphi, patrimoniul cultural mondial UNESCO din anul 1987, se află pe un platou al versantului renumitului munte Parnassus și a fost considerat centrul (buricul) Greciei și al lumii, fiind casa Oracolului delfic în mitologia greacă. Numele Delphi provine de la Delphinios, epitet atașat lui Apollo, pentru a reda legătura sa cu delfinii: conform unui mit, Apollo ar fi venit aici cu preoți din Creta pe spatele delfinilor, într-un alt mit Apollo ar fi sosit în chip de delfin.

Flavius Vespasianus (Figura nr. 21 în Anexă). În al doilea caz, împreună cu deviza împăratului Augustus Octavianus: "*Festina lente!*" Delfinul simbolizează viteza, pe când ancora reprezintă frâna²⁶. În simbolistica creștină ancora reprezintă speranța, iar delfinul îl simbolizează pe Isus Hristos²⁷.

Figura delfinului înfășurat pe ancoră coincide cu semnul de tipar al renumitului tipograf venețian Aldo Manuzio (1449-1515) (în ortografia latină Aldus Manutius)²⁸. (Figura nr. 22 în Anexă)

Familia Forró este una dintre cele mai renumite familii din Trei Scaune, potrivit istoricului László Kövály²⁹. Membri ai familiei mai demult au fost căpetenii de oști, iar ulterior funcționari. La începutul secolului al XVII-lea, familia s-a înmulțit, iar posesiunile acesteia s-au împărțit. Autorul mai menționează că *Zsigmond* a fost procuror al scaunului Micloșoarei între 1794 și 1815, *Ferencz* era judecător al sedriei orfanale al aceleiași scaun în 1847, iar *Elek* ofițer al husarilor secui, participant la revoluția din 1848.

József Pálmay însumează o serie de date despre această familie³⁰. Subscrie presupunerii conform căreia familia Forró din Angheluș ar fi descins din acel *Péter Forró*, care apare în documente ca fiind proprietar de pământ în județul Alba în 1303³¹. În continuare, Pálmay enumeră alți membri indubitabili ai familiei Forró de Angheluș: *László* apare în documente ca moșier în 1420, *Péter* și fiii lui în 1460, *Tamás* în 1492, *Gergely* și *Simon* în 1508, și în continuare mulți alții. *János Forró*, soția lui, *Judith Bögözi*, precum și fiii lor, *Miklós* și *Mihály* au obținut diplomă de înnobilare și blazon la 4 noiembrie 1715.

În lucrarea amintită a lui Imre Sándor este prezentată donația, sunt enumerați beneficiarii, se descrie și se prezintă stema³². (Figura nr. 23 în Anexă) În continuare, se citează din diplomă meritele numiților *Franciscus* și *Nicolaus Borbely alias Forro de Angyalos*, care au fost astfel recompensați.

I. Sándor menționează că diploma ruptă, dar cu pecetea atârnată intactă este deținută de Rozália Forró, soția lui Áron Füzi, la Ghidfalău.

Stema Wrisseuich-Berdoczy

Diploma de înnobilare acordată de împăratul Leopold I lui Miklós Wrisseuich aliter Berdoczy, soției lui, Katalin Bélány, precum și fiilor lor Illés și György, la 18 septembrie 1662, la Viena³³ (Figura nr. 7 în Anexă)

Împăratul Leopold I conferă titlu de nobil și stemă numiților *Nicolaus Wrisseuich aliter Berdoczy*, soției lui, *Catharina Belany*, precum și fiilor lor *Elias* și *Georgius*.

Pergamentul, confecționat din piele de vițel, s-a păstrat în condiții bune,

²⁶ Mihály Hoppál *et alii*, *Jelképtár*, Budapesta, 2004, p. 130.

²⁷ *Ibidem*, p. 65.

²⁸ Martin Lowry, *Il mondo di Aldo Manuzio*, Veneția, 1984.

²⁹ László Kövály, *Erdély nevezetes családjai. Czimerekkel és leszármazási táblákkal*, Cluj, 1854.

³⁰ J. Pálmay, *op. cit.*, p. 164-165.

³¹ Presupunere nedemonstrată a istoricului Károly Szabó.

³² I. Sándor, *op. cit.*, p. 110.

³³ Fond nr. 27, dosar nr. 152, f. 3.

marginile prezentând mici rupturi. Pergamentul are dimensiunea de 700x650 mm, din care 135 mm constituie plicatura. Dimensiunea textului este de 600x325 mm, iar textul fără titlul donatorului are lățimea de 280 mm. Dimensiunea chenarului stemei este de 128x147 mm. Sigiliul atârnat al suveranului, care a fost aplicat documentului cu un șnur împletit din mătase de culorile albastru-roșu-galben-alb, este din ceară roșie, are diametrul de 64 mm, iar căușul din ceară naturală are diametrul de 112 mm.

Descrierea stemei în diplomă: *“Scutum videlicet militare erectum, caerulei coloris fundum illius viridi latepanti campo interoccupante in quo una arbor insita uiridibus folijs conspicua, cui alba columba, tenens tostre viridem ramum olivae insidere visitur. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam sive apertam regio diademat ex quo itidem aliam columbam albam expansis alis inferiori conformem eminere proferente ornatam. A summitate vero sive cono galeae lacinijs, seu lemniscis hinc flavis et caeruleis illinc autem rubris et candidis, in scuti extremitates se se placide diffundentibus illudque ipsum decenter et venuste exornantibus quemadmodum haec omnia in principio seu capite praesentium literarum nostrarum pictoris e docta manu seu artificio proprijs suis et genuims coloribus depicta et ob oculos intuentium posita esse conspiciuntur.”*

În traducere: “scut militar drept, de culoarea azurului, a cărui talpă este ocupată de o terasă verde, pe care se vede un arbore cu frunze verzi, pe care se vede un porumbel alb, ținând în cioc o ramură de măsline, verde. Pe scut este așezat un coif militar cu gratii, deasupra căruia se află o diademă regală, din care se înalță și pe care o împodobește un porumbel similar, cu aripile desfăcute și coborâte. Din vârful coifului coboară benzi sau panglici albastre și galbene, respectiv roșii și albe, înconjurând și împodobind cât se poate de frumos laturile sau marginile aceluia scut, așa cum se vede că au fost mai limpede înfățișate toate acestea în fruntea sau la începutul prezentei, prin mâna pricepută și iscusită a pictorului”.

În acest caz avem de a face cu o compoziție heraldică mai complexă (Figura nr. 8 în Anexă). De obicei, cancelaria de la Viena a decorat chenarul acordat blazonului conferit cu stemele principalelor țări ale căror titluri le deținea împăratul. În cazul de față, în mijlocul șefului câmpului se află blazonul imperial romano-germanic cu acvila neagră bicefală în câmp de aur, purtând pe piept stema Austriei. Scutul este înconjurat de colierul Ordinului Lânii de Aur și timbrat de coroana imperială. În cele patru colțuri ale câmpului rezervat blazonului conferit se află stemele Ungariei, Boemiei, Croației și Dalmației, al căror titlu regal le purta împăratul Leopold.

Donăția nu s-a înregistrat în *Libri regii*. Nu am identificat date referitoare la această familie, nici sub acest nume, nici sub nume separate sau asemănătoare, precum ar fi Urissevics.

Este posibil ca beneficiarii diplomei să provină din Balcani, deoarece numele “Wrisseuich” pare a aminti de localitatea Vrșac (în limba germană Werschetz, în maghiară Versec, în limba română Vârșeț) din sud-estul regiunii Voivodina, în Serbia.

Considerăm că publicarea donației este inedită.

Stema Budai de Beresztelke

Diploma de înnobilare acordată de împăratul Leopold I lui Mihály Budai de Beresztelke (Breaza, jud. Mureș) la 25 ianuarie 1698 la Viena³⁴ (Figura nr. 9 în Anexă)

Împăratul Leopold I conferă titlu de nobil și stemă numitului *Michael Budai de Beresztelke*.

Pergamentul s-a păstrat în stare degradată, fiind pecetluit și prezentând rupturi, mai ales de-a lungul celei de-a doua îndoituri verticale. Pergamentul are dimensiunea de 680x520 mm, din care 105 mm constituie plicatura. Dimensiunea textului este de 550x300 mm, iar textul fără titlul donatorului are lățimea de 230 mm. Dimensiunea chenarului stemei este de 85x120 mm. Numele suveranului este trecut cu litere de aur, iar titlurile lui cu roșu. Sigiliul atârnat al suveranului, care a fost aplicat documentului cu un șnur împletit din mătase de culorile roșu-albastru-alb-galben, este din ceară roșie, are diametrul de 112 mm și se află într-o cutie de lemn cu diametrul de 162 mm. Sigiliul este rupt în mai multe bucăți, dar se conservă încă în cutia protectoare din lemn.

Descrierea stemei în diplomă: "*Scutum videlicet militare colestini coloris in [...] suo colore depictus. Galea militari insistens dextro pede elevato globum, rostro vero chartam compressam tenere visitur. Supra scutum galea militaris aperta quam contegit diadema regium genuintis atque cui insistit alter grus inferiori per omnia similis. A summitate vero seu cono galea lacinia sive lemmisci hinc rubri et candidi, inde vero flavi et caeruli [...] as seu margines pradrelli scuti [...] ambiui [...] seu capite praesentium literarum nostrorum pictoris industria genuinisque suis coloribus illustrata lucidius ob oculos intuitum posita esse conspiciuntur.*"

În traducere: "scut militar de culoarea cerului, în care se vede un cocor în culori naturale pe un coif militar, înălțând un glob cu piciorul drept, și ținând în cioc o scrisoare. Deasupra scutului [se află, n. n.] un coif militar deschis, împodobit cu o diademă regală, pe care pășește un cocor într-un totu similar. Din vârful coifului coboară benzi sau panglici roșii și albe pe de o parte, iar pe de alta albastre și galbene, înconjurând și împodobind cât se poate de frumos laturile sau marginile acelu scut, așa cum se vede că au fost mai limpede înfățișate toate acestea în fruntea sau la începutul prezentei [diplome, n. n.], prin mâna pricepută și iscusită a pictorului".

Și de această dată avem de a face cu o compoziție heraldică mai complexă, dar diferită de cea anterioară (Figura nr. 10 în Anexă). Blazonul imperial apare și de această dată în punctul de onoare al câmpului rezervat stemei conferite, dar cele patru steme din colțurile dreptunghiului diferă. În primul colț este reprezentată stema Regatului Ungariei, dar cu greșeli. Scutul despicat are cartierele inversate, în plus, partea fasciată are smălțurile inversate. În celălalt cartier crucea dublă nu este plasată pe un deal verde cu trei coline, ci lăsată liber.

Și celelalte trei steme sunt reprezentate eronat. Este vorba de împărțirea stemei Transilvaniei în trei, procedeu ce se aplică foarte des în această perioadă. După Dieta de la Sebeș din 1659, când s-au legiferat însemnele pentru comitatele

³⁴ Fond nr. 93, f. 1.

ardelene, pentru națiunile secuiească și săsească, aceste însemne puteau fi folosite de sine stătător. Însă pe câmpul diplomelor de înnobilitare deseori s-au reprezentat toate cele trei scuturi diferite, în jurul blazonului familial acordat. Prima stemă ar fi a națiunii secuiești, dar reprezentarea aștrilor este incorectă. Aici semiluna se află sub soare, deși corect ar fi soarele de aur la *dextra*, iar semiluna crescătoare, de argint, la *senestra*. În colțul din dreapta jos se vede stema comitatelor transilvănene, care este tot eronat reprezentată. Aici avem un scut albastru, tăiat printr-un brâu roșu, în al cărui câmp superior se vede o acvilă neagră crescândă, ieșind din brâu. Câmpul inferior este gol, acesta fiind de prisos. În ultimul colț avem stema națiunii săsești, tot greșit reprezentată: în câmp albastru șapte bastioane de aur. Corect ar fi cele șapte bastioane roșii în câmp de aur. Mai există o diferență: câmpul scutului stemei secuiești este *coeruleum*, în celelalte steme albastrul apare *coelestinum*.

Date despre această familie găsim într-o altă lucrare a lui József Pálmay³⁵. Conform acesteia, familia a primit trei diplome de înnobilitare. Prima este cea prezentată în lucrarea de față. A doua a fost primită de Zsigmond Budai la 2 decembrie 1720 de la regele Carol al III-lea (ca rege al Ungariei; Carol al VI-lea, ca împărat romano-german). Autorul descrie stema, care diferă complet de cea precedentă ("în scut cu câmpul de azur pe o terasă verde un grifon de aur, încoronat, ținând un scorpiion printre ghearele piciorului stâng. Stema nu are creștet, iar lambrechinii sunt albastru-aur, respectiv roșu-argint"). Cea de a treia diplomă a fost conferită lui János și Áron Budai la 11 mai 1821, dar stema acesteia nu a mai fost descrisă de autor. În lucrare nu apare desenul niciuneia dintre steme.

Dintre cele trei diplome de înnobilitare amintite anterior, primele două sunt menționate și în *Liber Armorum Hungariae*³⁶. Nici aici nu găsim desenele stemelor. Descrierea celor două steme diferă puțin de cele prezentate de Pálmay. În acest caz, în stema a doua, grifonul de aur, întors spre *senestra*, ține în laba dreaptă un inel de argint. Diferă și descrierea stemei prezentate după actul original în această lucrare. Potrivit lui Pálmay, cocorul menționat la descrierea stemei ține în piciorul drept o bilă, iar în cioc un sul de hârtie.

În lucrarea lui Béla Kempelen pentru familia Budai de Berecztelke³⁷ sunt menționate ambele diplome prezentate în *Liber Armorum Hungariae*, cu aceeași descriere³⁸. Apare și cea prezentată de Pálmay, ca fiind a treia, dar în acest caz numele apare ca *Budaj* și nu se poate deduce că ar fi vorba despre aceeași familie.

Stema Kaczkóy-Tompca

Diploma de înnobilitare acordată de împăratul Carol al VI-lea lui Sándor Kaczkóy alias Tompca la 15 august 1712³⁹ (Figura nr. 11 în Anexă)

Carol al VI-lea (ca împărat romano-german; al III-lea ca rege al Ungariei⁴⁰)

³⁵ J. Pálmay, *Marostorda vármegyve nemes családjai*, Tg. Mureș, 1904, p. 33.

³⁶ Gy. Andrassy, *op. cit.*, p. 105.

³⁷ Denumirea localității a variat între Berecztelke, cu "cz" și Beresztelke, cu "sz", stabilindu-se forma din urmă.

³⁸ B. Kempelen, *op. cit.*, vol. 2, p. 456.

³⁹ Fond nr. 27, dosar nr. 152, f. 5.

⁴⁰ László Markó, *A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig*, Budapesta, 2000, p. 46.

conferă titlu de nobil și stemă numitului *Alexander Kaczkoj alias Tompsa*.

Pergamentul, confecționat din piele de vițel, s-a păstrat în stare foarte bună. Pergamentul are dimensiunea de 700x590 mm, din care 95 mm constituie plicatura. Dimensiunea textului este de 630x355 mm, iar textul fără titlul donatorului are lățimea de 290 mm. Dimensiunea chenarului stemei este de 95x103 mm. Documentul este semnat de împărat, *Carolus*, de cancelar, contele *Nicolau Illeshazy* și secretar, *Ladislau Hunyady*. Sigiliul atârnat al suveranului a fost smuls, pergamentul fiind rupt în mijlocul părții inferioare.

Descrierea stemei în diplomă: "*Scutum videlicet militare erectum argentei coloris in cuius meditullio intensus arcus rubicundus duabus sagittis [...] versus dextram scuti org. dir... evis... Scuti .. demum incumbentem galeam militarem craticulatam seu apertam regio diademate ansaram vaginam sagittariam rubro colorem tinctam ac [...] illine vero candidis rubris in scuti extremitates sese. placide diffundentibus illudque ipsum decenter ac venuste exornantibus. Quamadmodum haec omnia in principio sive capite praesentium literarum nostrarum pictoris e docta manu artificio proprijs genuinis suis coloribus clarius depicta, lucidius ob oculos intuentium posita conspiciuntur.*"

În traducere: "scut militar drept de culoare argintie, în al cărui mijloc se vede un arc roșu extins cu două săgeți. Pe scut este un coif militar cu gratii sau deschis, acoperit printr-o diademă regală, din care se înalță o tolbă roșie plină de săgeți. (Din vârful coifului coboară benzi sau panglici albastre și galbene pe de o parte, iar pe de alta) roșii și albe, înconjurând și împodobind cât se poate de frumos laturile sau marginile aceluia scut, așa cum se vede că au fost mai limpede înfățișate toate acestea în fruntea sau la începutul prezentei, prin mâna pricepută și iscusită a pictorului".

Avem în față tot o compoziție heraldică mai complexă, dar de data aceasta stemele sunt înșirate în șeful (partea superioară) – câmpului (Figura nr. 12 în Anexă). În mijloc se află simbolul imperial, dar acum acvila bicefală purtând însemnele puterii, coroana imperială, spada și sceptorul între gheare, apare ca tenant; pe pieptul acvilei se află stema Austriei. Urmează în ordinea importanței poziției, de la centru spre margini, următoarele steme: a Castiliei, înconjurată de Ordinul Lânii de Aur, apoi a Ungariei, scutul fiind timbrat de coroana sfântă regală, apoi a Boemiei, Dalmației, Croației și Bosniei⁴¹.

Donăția a fost înregistrată în *Libri regii* al Ungariei⁴².

Donăția este prezentată și în alte trei surse. În colecția Siebmacher apare donăția descrisă în limba germană și un desen al stemei⁴³ (Figura nr. 24 în Anexă). Desenul s-a realizat nu după diplomă, ci, probabil după descriere, pentru că în acest caz elementele se regăsesc, însă poziția arcului e diferită: apare în pal în loc de bară.

⁴¹ După toate probabilitățile, cel înnobilit nu era ardelean, dintre stemele reprezentând titlurile suveranului lipsind stema Transilvaniei. În donății pentru ardeleni se reprezenta stema Transilvaniei, dar nu în forma obișnuită, ci șapte bastioane de argint în câmp albastru. Vezi Dan Cernovodeanu, *Evoluția armeriilor țărilor române de la apariția lor și până în zilele noastre*, Brăila, 2005, p. 169.

⁴² MOL, fond A57/29149, Vol. XXIX. p. 464-465.

⁴³ Géza von Csergheő, *J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn, Nürnberg*, 1893, p. 278-279.

Și numele e puțin diferit: apare Kachoy în loc de Kaczkoy.

Această donație este semnalată și de Kempelen Béla⁴⁴.

Familia apare și în monumentală lucrare a lui Iván Nagy sub forma de *Kachkoy, aliter Tompsa*⁴⁵. Descrierea stemei anunță reproducerea din Siebmacher, precizând că săgețile se află în poziție orizontală, pe când în diplomă apar în bandă.

Stema Damó de Lisznyó

Diploma de înnobilitare acordată de împăratul Francisc al II-lea lui József Damó de Lisznyó (Lisnău, jud. Covasna) la 2 martie 1792⁴⁶

Împăratul Francisc al II-lea (ca împărat romano-german; Francisc I ca împărat austriac) conferă titlu de nobil, stemă și predicat nobiliar (von Lysznio) numitului *Josef Damo*.

Această diplomă se prezintă în formă de volum, cu coperti tari, învelite cu catifea purpurie și file de hârtie (Figura nr. 13 în Anexă). Dimensiunea tablei este de 310x380 mm, iar cea a filelor este de 300x370 mm. Documentul conține 12 file, dintre care câte două la începutul și capătul volumului sunt lăsate liber. Diploma propriu-zisă este redactată pe 13 pagini în mijlocul volumului. În afară de copertă, a cărei învelitoare s-a decolorat în unele locuri, diploma s-a păstrat în stare excelentă. Stema este pictată pe pagina 7 dintre cele folosite. Dimensiunea stemei este de 160x220 mm. Sigiliul aparținător documentului nu s-a păstrat. Ca și autentificare suplimentară, toate paginile sunt ștampilate. Locul emiterii nu s-a trecut, dar după toate probabilitățile este Viena.

Ca fapt divers, putem observa că diploma s-a emis în ziua următoare urcării pe tron a împăratului. După toate probabilitățile, documentul a fost pregătit încă în timpul domniei lui Leopold al II-lea, dar după decesul său emiterea s-a făcut deja în numele fiului său, următorul suveran.

Descrierea stemei în diplomă: "*als nemlich einen aufrechten, ablangen, unten rund, in eine Spitze zusammenlaufenden rothen Schild, worinnen ein über sich gebogener geharnischter Arm einen bloßen, mit einen befruchteten Lorbeer-Zweig um wundenen Säbel mit goldenen Gefäß zum Hieb haltend zu sehen ist; auf den Schild ruhet ein rechts gewandter, goldgekrönteter, beiderseits mit einer roth und silber vermischt, herabhangenden Decke bekleideter Turniershelm, mit offenem Rost und seiner goldenen Halskette, ob den Helm zeigt sich der vorbeschriebene geharnischte Arm.*"

În traducere: "În câmpul roșu al unui scut dreptunghiular cu talpa în acoladă se vede un braț armat, îndoit în cot, ținând în gardă o sabie argintie cu garda de aur, pe a cărei lamă sângerândă este înfășurată o ramură de laur cu fructe, naturală. Scutul este timbrat de un coif de turnir întors spre dreapta, cu gratii deschise și lăntșor de aur, purtând a coroană regală de aur și flancat de lambrechini roșu-argint, ieșind din coif. În creștet se vede brațul armat descris anterior".

Stema este așezată pe paviment specific epocii, stând pe un suport casetat,

⁴⁴ B. Kempelen, *op. cit.*, Vol. 5, p. 304.

⁴⁵ Iván Nagy, *Magyarország családai*, Pesta, 1857, Vol. 6, p. 12.

⁴⁶ Fond nr. 93, f. 6.

având în spate un peisaj cu dealuri, arbori și clădiri (Figura nr. 14 în Anexă). În partea superioară a compoziției, în cartușe de stil baroc se află trei steme. În mijloc, ridicându-se deasupra chenarului este stema împăratului (în cartuș, în câmp auriu, pe un suport baroc 2 grifoni, ca tenanți, țin un scut tripartit vertical. În prima parte se află stema casei de Lorena, în mijloc stema Austriei, iar la urmă stema Toscanei, deoarece Francisc era membru al casei de Habsburg-Lorena, și mare duce al Austriei și Toscanei, în a cărei capitală, Florența, s-a născut împăratul). În celelalte două cartușe din colțurile superioare ale câmpului se află stema Ungariei, respectiv a Boemiei, timbrate cu câte o coroană antică⁴⁷, monarhul fiind și rege al acestor două țări.

Despre familia Damó de Lisznyó există o bibliografie foarte bogată.

În lucrarea amintită a lui Iván Nagy se precizează că este vorba de o familie secuiască cu vechi rădăcini în satul Lisnău⁴⁸. Se prezintă și stema familiei, care diferă de cea apărută în diploma de înnobilare (Figura nr. 25 în Anexă). În carte vedem un scut cu câmpul albastru, în care apare un braț tăiat din umăr, ținând o sabie, flancat de o semilună la *dextra* și o stea cu șase raze la *senestra*. Scutul este timbrat de un coif de turnir, întors spre *senestra*, încoronat de o coroană deschisă, fără lambrehcini, din care iese un cal întors spre *dextra*.

În colecția Siebmacher apare descrierea stemei și desenul ei⁴⁹ (Figura nr. 26 în Anexă). În scut cu câmpul roșu un braț armat ține o spadă, flancat de o semilună și o stea cu șase raze. Scutul este timbrat de un coif de turnir, întors spre *dextra*, din a cărei coroană iese un cal, întors spre *dextra*. De sub coroana deschisă cad lambrehcini albastru-aur și roșu-argint.

În lucrarea lui Pálmay apare reprezentată stema conform celei desenate în diplomă⁵⁰ (Figura nr. 27 în Anexă). Este vorba de o familie strămoșească secuiască, susține autorul. În documente apar *Boldizsár* în 1602, *Mihály* și *Ferencz* în 1614, *Támás* și *János* în 1635, și alții.

Aprecieri

Deși există doar puține steme în fondurile cercetate, am putut trece în revistă o succesiune foarte interesantă de însemne acordate în perioada dintre începutul secolului al XVII-lea și sfârșitul secolului al XVIII-lea, toate stemele având particularități care, sub aspectul concepției și al stilului reprezentării, le diferă pe unele de altele. În plus, am putut parcurge evoluția artei blazonului pe parcursul perioadei amintite, care acoperă două secole de heraldică de cancelarie.

Stema familiei Békésy de Marosvásárhely corespunde stilului epocii, deoarece face referire la meritele militare pe câmpul de luptă împotriva turcilor, ale

⁴⁷ Denumirea acestui tip de coroană deschisă. Vezi W. H. Abbott, *Heraldry illustrated*, New York, planșa 26, fig. 13, precum și Marcel Sturdza-Săucești, *Heraldica. Tratat tehnic*, București, 1974, p. 113, fig. 26.

⁴⁸ I. Nagy, *op. cit.*, Vol. 3, p. 226.

⁴⁹ Constantin Reichenauer von Reichenau, Géza von Csergheő, Oscar von Bárczay, J. Siebmacher's *grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Siebenbürgen. Edelleute*, Nürnberg, 1898.

⁵⁰ J. Pálmay, *Háromszék...*, p. 131-132.

celui înnobilat. Nu avem de a face cu o stemă completă, în sensul absenței creștetului, ceea ce se încadrează în heraldica transilvăneană, în care majoritatea blazoanelor acordate în perioada principatului autonom nu aveau creștet.

Stema Kelemen de Alsócsernáton este interesantă, deoarece calitatea desenului stemei este aparte. Blazoane de o asemenea calitate ridicată se pictau celor care au plătit taxa cuvenită pictorului la un nivel mult peste cel obișnuit. Dar în acest caz, fiind vorba de un funcționar al cancelariei princiare, se poate presupune că desenul stemei a fost executat cu mai multă atenție, din colegialitate. Această stemă se încadrează în stilul epocii: elementul heraldic este înfățișat natural, iar chenarul nu este împodobit cu alte blazoane. Stema completă – cu creștet – având scutul de tip renaștere, este încadrată într-o cunună de lauri de tip renașcentist.

Blazonul familiei Borbély-Forró de Angyalos diferă total de stemele transilvănene. Diferă atât elementul heraldic, cât și înfățișarea stemei, deoarece de această dată nu avem de a face cu un blazon naturalist, ci de unul simplu, schematic, care era particularitatea heraldicii vii a Europei occidentale. În scut neîmpărțit avem o ancoră de argint, peste brațul căruia este înfășurat un delfin stilizat, cu capul în jos, totul de argint. Întâlnim un caz aparte în heraldica transilvăneană.

Cele trei steme prezentate sunt desenate în Transilvania. În ceea ce urmează, avem de a face cu blazoane pictate în cancelaria de la Viena. Câmpul chenarelor nu prezintă doar blazonul donat, ci și alte steme, ale suveranului, respectiv ale țărilor sau teritoriilor, al căror titlu le purta împăratul.

Stema Wrisseuich-Berdoczy – publicată inedit în această lucrare – diferă de cele de dinainte. Dar, dacă se ia în considerare doar stema propriu-zisă, adică partea din ilustrație din interiorul cununii de palmieri, ar fi putut fi executat chiar și în Transilvania. Desenul corespunde stilului epocii, fiind un desen naturalist. Dar luând întregul ansamblu, cu stemele ce reprezintă titlurile suveranului de împărat romano-germanic și de rege al Ungariei, Boemiei, Dalmației și Croației, arată faptul că blazonul a fost pictat în cancelaria imperială.

Stema Budai de Beresztelke, ca și cea precedentă, este tot o compoziție heraldică mai complexă, însă în acest caz colțurile chenarului nu redau steme ale unor regate (cu excepția celei dintâi, cea a Ungariei), ci, întrucât beneficiarul era ardelean, apare stema Transilvaniei împărțită pe națiunile privilegiate, în spiritul hotărârii Dietei de la Sebeș din 1659. Se pune întrebarea de ce a ajuns stema națiunii secuiești în ordine înaintea stemei comitatelor Transilvaniei și a stemei națiunii săsești? Probabil, pentru că cel privilegiat aparținea națiunii secuiești.

Stema Kaczkóy-Tompca, contrar uzanței epocii, este destul de simplă. Forma scutului, elementul heraldic și chiar și creștetul s-ar potrivi chiar epocii heraldicii vii, însă coiful, care de această dată este un coif de turnir, arată deja că stema nu e chiar timpurie. Chenarul e tot simplu, însă în interior apare un șir de steme, fapt ce ne readuce în epoca emiterii diplomei. Deosebirea față de celelalte reprezentări de steme o constituie faptul că, în acest caz, stemele reprezentând titlurile suveranului emitent sunt ordonate într-un singur șir. Putem observa că în cazul dat apare o stemă de pretenție: stema Castiliei arătând că emitentul avea pretenții asupra tronului acelei țări.

Stema familiei Damó de Lisznyó este singura dintre cele prezentate, care

apare într-o diplomă în formă de volum. Desenul stemei este în totalitate în stil baroc. Este tot o compoziție heraldică de o mare complexitate. Chenarul stemei coincide în totalitate cu chenarul stemelor elaborate de cancelaria de la Viena în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Putem conchide că, din punct de vedere heraldic, toate diplomele de înnobilare cu steme pictate se încadrează în a doua etapă a artei blazonului, cea a heraldicii în declin, care a urmat perioadei heraldicii vii, în care stemele aveau un real folos în deosebirea, recunoașterea combatanților pe câmpul de luptă sau la turniruri. În această a doua perioadă, cea a declinului, blazoanele aveau mai degrabă rol ornamental decât practic.

Anexe

Fig. 1. Diploma Békésy

Fig. 2. Stema Békésy reprezentată în diplomă

Fig. 3. Diploma Kelemen

Fig. 4. Stema Kelemen reprezentată în diplomă

Fig. 5. Diploma Forró

Fig. 6. Stema Forró reprezentată în diplomă

Fig. 7. Diploma Wrisseuich

Fig. 8. Stema Wrisseuich reprezentată în diplomă

Fig. 9 Diploma Budai

Fig. 10. Stema Budai reprezentată în diplomă

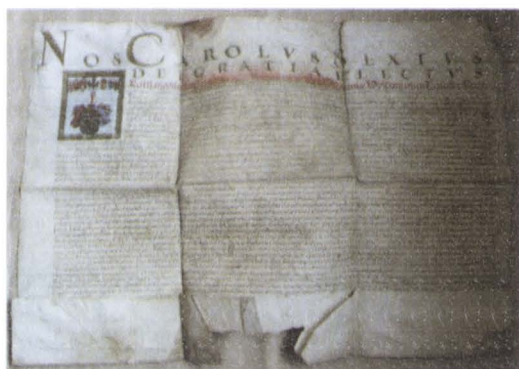

Fig. 11. Diploma Kaczkóy

Fig. 12. Stema Kaczkóy reprezentată în diplomă

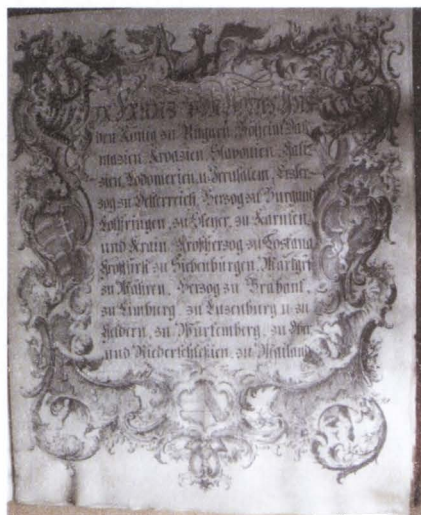

Fig. 13. Pagina de titlu a diplomei Damó

Fig. 14. Stema Damó reprezentată în diplomă

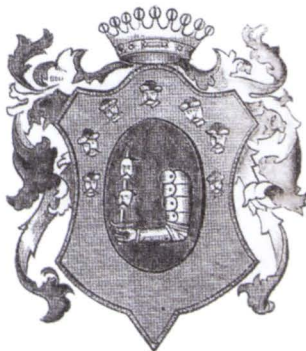

Fig. 15. Stema conților Kuun de Ozsdola

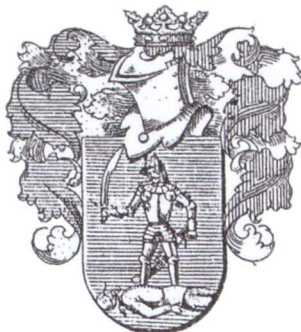

Fig. 16. Stema Békésy, reconstituire de József K. Sebestyén

Fig. 17. Stema Békésy în *Liber Armorum Hungariae*

Fig. 18. Stema Kelemen, reconstituire de József K. Sebestyén

Fig. 19. Mozaic cu ancora poziționată în bandă în Delphi

Fig. 20. Mozaic cu ancora perpendiculară pe latură în Delphi

Fig. 21 Monede emise de împărații Vespasianus și Domitianus

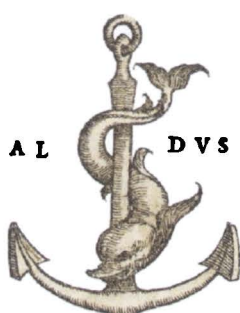

Fig. 22. Semnul de tipar Aldus Manutius

Fig. 23. Stema Forró, reconstituire de József K. Sebestyén

KACHÓY.

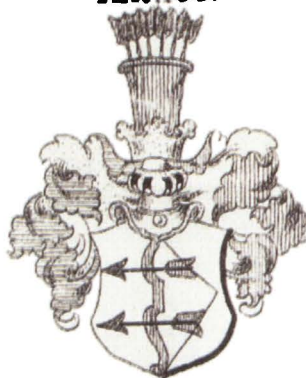

Fig. 24. Stema Kaczkóy în colecția Siebmacher

Fig. 25. Stema Damó în lucrarea lui Iván Nagy

Fig. 26. Stema Damó în colecția Siebmacher

Fig. 27. Stema Damó în lucrarea lui József Pálmay

The Coat-of-Arms of Patents of Nobility in Covasna County Department of National Archives of Romania

Abstract

In various files and collections of Covasna County Department of National Archives of Romania there are 14 patents of nobility. These documents cover the period between 1568 and 1792. From these, only 7 contain coats of arms. This study presents all the 14 patents of nobility, and especially the description of the seven illustrated coat-of-arms, namely: coat-of-arms of family Békésy of Marosvásárhely (Tg. Mureș), Kelemen of Alsócsernáton (Cernatul de Jos), Borbély-Forró of Angyalos (Angheluș), Wrisseuics-Berdóczy, Budai of Beresztelke (Breaza), Kaczkóy-Tompca, and the coat of arms of family Damó of Lisznyó (Lisnău). The patents of nobility without painted coat-of-arms are the following families: Szentmihályfalvy, Csiszér de Étfalva (Zoltan), Nagy de

Barátosfalva (Brateș) and other 25 persons, Lázár de Dálnok (Dalnic), Bodoki de Illyefalva (Ilieni), Baczarábai de Vajdahunyad (Hunedoara), and Radó alias Bakcsi. These patents of nobility was conferred by John II, elected king of Hungary, the princes of Transylvania: Gabriel Báthori, Gabriel Bethlen, George Rákóczi I, Michael Apafi, and by emperors Leopold I, Charles VI, and Francis II.

“Protejații valahi” ai regelui Vladislav II Jagiello de la 1492

Alexandru Simon

Keywords: *Ottoman Empire; Hungarian Kingdom; history of Wallachia; Venetian archives*

După căderea Constantinopolului, includerea, atât a Țării Românești, cât și a Moldovei într-un tratat de pace (armistițiu, în fapt) între Imperiul Otoman și Regatul Ungariei, a fost încercată pentru prima dată, după câte date se cunosc până astăzi, abia în toamna anului 1466. Formula era oferită de Veneția, dornică, la nici trei ani de la începerea războiului ei cu Poarta, să ajungă la o înțelegere cu Mehmed al II-lea, în care să fie inclus și nestatornicul ei aliat, regele Matia Corvin, pentru a se evita astfel orice complicație politică și militară în defavoarea ei.

[În conformitate cu varianta/propunerea de tratat venețiană] “*recomandati nominandi in sufferentiis nomine Serenissime Regis Hungarie sunt isti, videlicet: Dominus Scanderbegus, Ra-gusini, Filii Ducis Stefani: Uterque Vajvoda utriusque Valachie et alii siqui sunt qui munc tam de iure quam de facto pertinent ad Coronam*” (Veneția, 25 octombrie 1466).

Încercarea Veneției a fost un eșec. Matia și Mehmed aveau propriile lor planuri. Mai mult, prezența Țărilor Române în proiect nu era atât rodul dorinței Republicii de a-l convinge pe Matia să accepte acordul, cât rezultatul înțelegerilor (încălcate în 1467) încheiate de rege cu domnii celor două state în vederea campaniei antiotomane pregătite pentru anul următor¹.

Până la 1484, ideea includerii ambelor Țări Române ca protejați (recomandați) ai Budei într-un tratat otomano-ungar, care ar fi consfințit *condominium*-ul acestor două puteri la nordul Dunării, pare să fi fost abandonată. Urmările cruciate ale anului 1467 și evenimentele și negocierile deceniului opt al secolului al XV-lea limitau serios șansele de reușită ale unei asemenea idei. La (1483-)1484, tentativa de includere a Țărilor Române, în particular a Moldovei (și a porturilor sub controlul Sucevei), a contribuit la unul dintre cele mai mari dezastru antiotomane de după 1453. La sfârșitul lui 1488, după pacea moldo-otomană din 1486 și până la moartea lui Matia în primăvara lui 1490, includerea celor două state în acordul dintre marile puteri pare să fi funcționat însă. În pofida încercărilor ulterioare, această posibilă

¹ Date: Veneția, Archivio di Stato di Venezia [în continuare, ASVe], Senato Secreti/Secreta [în continuare, S.S.], *Deliberazioni*, reg. 23, 1466-1468, c. 12' (25 octombrie 1466 editat în Iván Nagy, Albert B. Nagy, *Magyar diplomáciai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490*] (=MHH, IV, 1-4), II, [1466-1480], Budapesta, 1876, no. 23, p. 41); Francisc Pall, *Les relations entre la Hongrie et Skanderbeg*, “Revue Historique du Sud-Est Européen” 10 (1933), 4-6, p. 135-139 (nota sa asupra acestui proiect a rămas nefolosită); Al. Simon, *Brancho's Son and the Walachians: a Milanese Perspective on the Battle of Baia*, “Historical Yearbook” 7 (2009) [sub tipar]. Pentru raporturile româno-otomane, vezi Mihail Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte jusqu'au début du XVIe siècle d'après les sources turques*, “Revue des Études Islamiques” 37 (1969), I, p. 68-79.

incluere nu a mai fost posibilă decât la 1503, și doar în varianta dorită de Baiazid II, ostil în continuare ideii².

Una dintre aceste tentative de includere a valahilor (cea mai importantă fiind probabil cea de la sfârșitul lui 1497) din intervalul de timp închis de moartea lui Matia Corvin și pacea generală de la Buda (1503), care, în mod convențional, corespunde acceptării Imperiului Otoman ca partener politic al Creștinătății, surprinde în mod particular. Necunoscută anterior, tentativa nici nu pare să fi vizeze cele două entități statale românești în sensul clasic, ci numai anumiți valahi. Sau cel puțin așa se transmitea de la Veneția la Milano în toamna lui 1492, aproape de încheierea unui an în care știrile contradictorii privind înțelegerile dintre Buda și Istanbul, respectiv luptele de frontieră dintre ele se îngemănaseră, ca de atâtea dați.

"Se dicte anchora chel debe essere seguita la pace o tregua per 4 anni tra el Serenissimo/ Re d'Ungaria et <el> Turco, alcuni dicendo che questa cosa de differiva de firmarse/ tanto tempo perche el Re d'Ungaria voleva se li includesse entro el Serenissimo Re/ di Napoli, et Signori Ragusei, et certi Valachi. Et el Signor Turco non voleva quello sij/ seguito, et con quali capitoli. Per quanto posso intendere, questa Signoria non li ha/ anchora per chiaro" (23 octombrie 1492; raport din Veneția, semnat de Taddeus, vicecamerarius).

În mod evident, înțelegerea a eșuat. Soarta ei ar fi fost probabil aceeași, cu sau fără valahi. O înțelegere mai durabilă a fost încheiată abia în 1495. Nu știm ca ea să-i fi inclus pe aceștia³.

Milanului îi erau bine cunoscute "afacerile valahe" (în primul rând cele moldave) ale Veneției, din anii 1470 cu precădere. Este greu de crezut că într-un mediu și într-un sistem diplomatic experimentat, poate singurul comparabil cu cel al Republicii venete, domniile Țărilor Române ar fi fost confundate cu/tratați drept "anumiți valahi". Mai mult, cu o săptămână în urmă, se raportase la Milano, că republica urma să îl finanțeze pe Ștefan III, din nou căpitanul ei. Speriată de expulzarea bailului venețian de la Constantinopol și de politica tot mai agresivă a sultanului Baiazid II, încolțit la rândul său, Veneția se pregătea să reacționeze, nu atât pentru a

² Orientativ, pomind dinspre 1503: Budapesta, Magyar Országos Levéltár [în continuare, MOL], Diplomatikai Levéltár [în continuare, DL], 39328 (4 noiembrie 1503; confirmarea otomană); Haus-, Hof- und Staatsarchiv [în continuare, HHStA], Urkundenabteilung (U.A.), Allgemeine Urkundenreihe (A.U.R.), 1503 (20 august 1503; varianta ungară editată și în Eudoxiu de Humuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, II-1, 1451-1575 (ed. Nicolae Densușianu), București, 1890, 24, p. 20-23); Ovidiu Cristea, *Acest domn de la miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, București, 2004, p. 57-61, 110-114, Mihai Maxim, *Stephen the Great and the Sublime Porte: New Turkish Documents*, "Transylvanian Review" 14 (2005), 1, p. 19-23; Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 63-66, 135-137; Idem, *Chilia și Cetatea Albă în vara anului 1484. Noi documente din arhivele italiene*, "Studii și Materiale de Istorie Medie" 26 (2008), p. 182-185.

³ Milano, Archivio di Stato di Milano, Milano [în continuare, ASM], Archivio Ducale Sforzesco (A.S.), Potenze Estere, Venezia, cart. 379, 1492, fasc. 10, *Ottobre*, nn (23 octombrie 1492); Veneția, Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia [în continuare, BNM], Mss. Ital. VII-999 (=8002), f. 40 (59)-41 (60) (25 iulie 1495), Lajos de Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria* (extras din "Archeografo triestino", seria III, VII, 1), Trieste, 1913, p. 55; [Iovan]. Šišić, *Rukovet spomenika o hercegu Ivanisu Korvinu i o borbanu Hrvata s Turcima (1473-1496)* (II), *Starine* (Zagreb), 38 (1937), 200, p. 102-109 [1497; probabil noiembrie]; [Domenico Malipiero], *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo* ("Archivio Storico Italiano", VII) (ed. Agostino Sagredo), Firenze, 1843, p. 142-145.

provoca un război, cât pentru a-l domoli pe Baiazid. Cât îl privește pe Vlad IV Călugărul, cel puțin de pe la 1489-1490, el nu mai era un necunoscut în zona italică, după ce acceptase să îi ajute pe favoriții bosnieci ai Republicii venețiene și ai împăratului Frederic III de Habsburg⁴.

Vladislav II considera necesar să îi includă pe "acei valahi", dar nu pe Ștefan III cel Mare și pe Vlad IV Călugărul. Acesta ar fi mesajul transmis de știrea respectivă, care îi lăsa într-o situație echivocă inclusiv pe venețieni. Dar, tocmai acelei precizări "anumiți valahi", care nu ar fi rezistat în această formulă într-un raport provenit dintr-un mediu bine informat asupra realităților nord-dunărene și destinat unui alt mediu cunoscător, mesajul se prezintă a fi mai curând efectul unei intenții regale reale și mai puțin derivatul unor informații confuze. Neincluderea Țărilor Române și prezența Raguzei, altă structură tradițional protejată de către Buda (și contestată ca atare de către Poartă), permite două explicații (divergente): fie Țările Române erau socotite ca fiind implicate *ab ovo* într-un tratat otomano-ungar (mai puțin probabil), fie că includerea lor într-un asemenea tratat era de la început scoasă din orice discuție, datorită opoziției categorice a Porții (mai probabil)⁵.

În orice caz, după ce Ștefan III protejase Ungaria dinspre Răsărit de atacurile otomano-tătare din acel an și după ce Vladislav II confirmase donația domeniilor transilvane făcută de Matia lui Ștefan, Vladislav nu ar fi avut vreun motiv să îl omită, din proprie voință, pe domn. Pe de altă parte, în mod evident, prin cererile sale de includere a Neapolelui, a Raguzei și a valahilor, regele forța nota în raport cu Baiazid II. Potențialele motivații ale forțării sale erau multiple. Avea nevoie de bunăvoința Neapolelului pentru a ieși o dată pentru totdeauna din controversata sa căsătorie cu Beatrice, văduva lui Matia și fiica lui Ferdinand de Aragon. Baiazid II părea din nouă să aibe probleme cu Egiptul mameluc. Între sultanul otoman și Veneția perspectiva unui război era din nou larg deschisă. Amenințarea fratelui său Djem nu dispăruse. În Balcani, în special în aria Muntenegrului și a Albaniei, focarele de rebeliune se înmulțeau⁶.

⁴ Vezi și *Codice Aragonese o sia lettere regie, ordinamenti ed altri atti governativi de' sovrani aragonesi in Na-poli riguardanti l'amministrazione interna del reame e le relazioni all'estero* (ed. Francesco Thirinchera), II-1, [1491-1493], Napoli, 1868, no. 147, p. 129; Viaceslav Makusev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalium vicinorum-que populorum e tabularis et bibliothecis italicis derompta*, I-2, Genua, Mantua, Mediolanum, Panormus et Taurinum, Belgrad, 1882, no. 18, p. 50; no. 15, p. 137 (17 octombrie 1492); Ștefan Ștefănescu, *Éléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin du XVe siècle*, "Revue Roumaine d'Histoire" 4 (1965), 5, p. 894-895; Al. Simon, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, "Revue Roumaine d'Histoire" 41 (2007), 1-4, p. 25-39.

⁵ A se vedea și Momčilo Spremić, *I tributi veneziani nel Levante nel XV secolo*, "Studi Veneziani" 13 (1971), p. 247-248; Ferenc Szakály, *Phases of Turko-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. 1365-1526*, "Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae" 33 (1979), p. 97-99; Naghi Pienaru, *Confruntare și diplomatie la Dunăre. Tratatule de pace otomano-ungare încheiate de Bayezid II și Matia Corvin*, "Revista Istorică", serie nouă, 14 (2003), 3-4, p. 175-181. Pentru calitatea estică și sud-estică a informațiilor milaneze, vezi aici Oliver Jens Schmitt, "Skanderbegs letzte Jahre. West-östliches Wechselspiel von Diplomatie und Krieg im Zeitalter der osmanischen Eroberung Albanies (1464-1468)", "Südost-Forschungen" (Munich) 64-65 (2004-2005), p. 56-123.

⁶ Câteva date: ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 34, 1489-1493, c. 118^r (4 aprilie 1492); Vladimir Lamansky, *Secrets d'État de Venise. Documents, extraits, notices et études servant à éclaircir les rapports de la Seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte Ottomane*, Sankt Petersburg, 1884, nos. VII [11-12], p. 246-249; Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, II: *The Fifteenth Century*, Philadelphia, 1978, p. 422-425; Al. Simon, *Antonio Bonfini's Valachorum regulus: Matthias Corvinus, Transylvania and Stephen the Great*, in *Between Worlds, I, Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time* (ed. László Koszta, Ovidiu Mureșan, Al. Simon), Cluj-Napoca, 2007, p. 207-224 (cu precădere p. 208-211).

În aceste condiții, locul valahilor trebuie căutat la sud de Dunăre. În ce măsură Vladislav II, departe de a fi doar un rege slab, vroia să îi ia ca protejați ai săi ori doar să forțeze mână Porții, cu riscul de a prăbuși negocierile, este greu de spus. Poate dorea mai mult. Oricum, intenția sa denotă faptul că acei valahi aveau încă o destul de largă autonomie sub otomani. Altfel, pretenția ar fi fost ridicolă și inutilă de la început. Indiferent de interpretare, pretenția redeschide un capitol istoric neglijat, jalonat de poziția vlahilor în timpul campaniilor sud-dunărene ale Huniazilor, de apropierea latină dintre brațele dunărene ale romanității, subliniată de birocrați și umaniști deopotrivă, de colonizarea masivă a vlahilor de către Mehmed II pentru apărarea Semendriei și de contextul de la 1491-1492, când Baiazid căutase să obțină prin trădare Belgradul, ai cărui căpitani au fost (după 1483), aparent mai puțin la 1491-1492, în general Ciulanii⁷.

King Wladislaw II Jagiello's 'Walachian Protégées' of 1492

Abstract

The Ottoman Empire constantly revealed its reluctance towards including Walachia and Moldavia at the same time as lands under joint Ottoman-Hungarian suzerainty in the treaties concluded with the kingdom. It was only after 1503 that this inclusion truly became a diplomatic custom, but still with much resistance from the Ottoman side. In this respect, though it does not stand for a diplomatic watershed, the source from 1492 brought here into discussion allows us to place such questions into different perspectives. At the same time, maybe in the first place, the source directs our attention south of the Danube lines

⁷ Orientativ: Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959, p. 76-85; Nicoară Beldiceanu, *Les Valaques de Bosnie à la fin du XVe siècle et leurs institutions*, "Turcica" 7 (1975), p. 122-134; Olga Zirojević, *The Ottoman Military Organization in Yugoslav Countries in the 15th and 16th Centuries*, in *Ottoman Rule in Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries. Papers presented at the 9th Joint Conference of the Czechoslovak-Yugoslav Historical Committee* (ed. Jaroslav Cesar), Praga, 1978, p. 176-188; Ioan Drăgan, *Un căpitan român pe frontul antiotoman: Ladislau Ficior de Ciula (?-1492)*, "Acta Musei Napocensis" 22-23 (1985-1986), p. 261-266; Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Maria Corvin cit.*, p. 279-280; Idem, *Brancho's Son and the Walachians cit.* Este evident greu de spus și dacă vlahii protejați de rege urmau să rămână în aria Imperiului Otoman sau să se stabilească în regal.

Criteriul economic – instrument de definire a orașului.

Studiu de caz: Bârladul la 1815

Simion Câlția

Keywords: *urban history; history of Moldavia; towns in Moldavia; economic history*

Acest articol urmărește două obiective. Primul este legat de problema definirii orașelor din Țara Românească și Moldova. Una dintre cele mai utilizate definiții ale orașului împarte localitățile în urbane și rurale după tipul de activitate economică preponderentă: sunt considerate **sate** așezările în care predomină sectorul primar (agricultură și extragerea materiilor prime), iar **orașe** cele în care majoritatea activității economice se desfășoară în sectoarele secundar și terțiar (sau, utilizând denumirile de epocă, meșteșuguri și comerț).

Pentru studiul de față ne-am limitat la o singură localitate, Bârladul, și la perioada de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Ne propunem să studiem raportul dintre sectorul primar, pe de o parte, și cele secundar și terțiar pe de alta, pentru a vedea dacă, din punctul de vedere al criteriului economic, Bârladul era sat sau oraș. Localitatea și perioada nu au fost alese întâmplător; datorită unui document excepțional¹, putem clarifica problema care ne preocupă într-o măsură mai mare decât ar fi posibil în cazul altor localități.

Al doilea obiectiv al acestui articol este de ordin metodologic. Ne propunem să vedem ce relevanță are utilizarea unor documente neseriale (cum ar fi acte de vânzare-cumpărare) pentru a măsura fenomene care cer informații de natură serială, statistică, cum ar fi ponderea unui sector economic sau a unei ocupații aparte în totalul economiei unei localități.

Trebuie de la bun început spus că o clasificare reală a unei localități conform criteriului economic implică mai mult decât simpla numărare a meșteșugarilor sau dughenelor existente în respectiva așezare. Sectorul agricol nu poate fi dat deoparte, pentru că, bazându-ne numai pe informațiile care demonstrează prezența sectorului secundar și terțiar și care deci conduc la o încadrare urbană a localităților, am falsifica demersul nostru, considerând oraș o localitate care are o componentă meșteșugărească sau comercială, dar a cărei activitate economică este totuși majoritar agricolă.

Problema principală nu este **atestarea** unui anumit tip de activitate economică², ci calcularea **ponderii pe care o deține** fiecare, pentru a putea stabili

¹ Este vorba de o condică cu toate proprietățile existente în localitate la 1815. Ioan Antonovici, *Documente Bârlădene*, II, Bârlad, 1912, p. 343-389.

² În bună măsură și datorită surselor, istoriografia română s-a limitat la **atestarea** diverselor activități economice, în câteva cazuri dând și numărul meșteșugarilor atestați de documente, fără

care este **activitatea economică dominantă** (primară sau secundară și terțiară) și, prin urmare, ce tip de așezare avem, rurală sau urbană. Ori, cu informațiile păstrate despre localitățile din Țările Române, aceste procente nu pot fi calculate³.

Nu există – pentru perioada în discuție – surse permițând o comparație între sectorul agricol și celelalte în cadrul unei așezări, fie din punctul de vedere al numărului de oameni angrenați, fie al cantității sau valorii producției. Asemenea informații – statisticile incluzând meseriile sunt primele care apar – nu avem decât din deceniul al 4-lea al secolului al XIX-lea. Ori, deceniile de început ale acestui secol sunt caracterizate – ca și perioada de după ele – de înmulțirea localităților cu statut urban, de o rapidă expansiune demografică atât a orașelor noi cât și a celor existând din secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, de asemenea de o puternică dezvoltare economică a orașelor din Principate, care generează profunde modificări structurale și o susținută creștere de ansamblu a sectoarelor secundar și terțiar. Prin urmare, utilizarea unor date din deceniile 4-5 ale secolului al XIX-lea⁴, fie și pentru perioada din jurul lui 1800, ar duce la o puternică supraapreciere a fenomenului urban din Țara Românească și Moldova și în final la o falsificare a rezultatelor.

Problema evaluării sectorului primar a fost una practic insolubilă. Dacă pentru sectoarele secundar și terțiar mai avem informații care să permită cât de cât o estimare, pentru sectorul primar al Bârladului sursele nu permit deloc estimări cantitative. Soluția aleasă a fost să comparăm ponderea estimată a sectoarelor secundar și terțiar cu întreaga populație a așezării, raționamentul fiind următorul: dacă activitățile economice tipic urbane dețin jumătate sau mai mult din forța de muncă, atunci este evident că sectorul primar deține mai puțin și localitatea este oraș. În măsura în care sursele ne-au permis, am ținut cont de alte grupuri sociale precum boierii, clericii etc., ce nu pot fi socotiți în rândul forței de muncă, și am micșorat

însă să își pună întrebări: sunt toate activitățile economice atestate în documente, sau unele, prin însăși natura lor, nu sunt consemnate în scris (cum sunt cu certitudine toate muncile cu caracter temporar, făcute de zilieri)? Sunt toți meșteșugarii atestați în scris sau nu? Există diferențe între ocupații (de exemplu, sunt negustorii mai des atestați decât meșteșugarii? De asemenea, marii negustori sunt mai des atestați decât cei mici? cei ce fac comerț cu bunuri de lux versus cei ce vând alimente? etc.). Sunt documentele despre anumite categorii de activități economice mai des păstrate decât cele referitoare la alte activități? De exemplu, documentele privind proprietățile urbane ale bisericilor și în special ale mănăstirilor sunt mult mai adesea păstrate decât cele privind proprietățile urbane ale boierilor, pentru a nu mai vorbi de târgoveți. Avem în ceea ce privește meseriile asemenea distorsionări generate de moduri diferite de a păstra actele? Studiile existente nu trec dincolo de nivelul unei simple cuantificări a meseriașilor în documentele păstrate, fără niciun fel de discuție critică a surselor și a influenței lor asupra rezultatului, nici măcar problema relevanței rezultatului în general nu este pusă! Nu avem încercări viabile de a estima ponderea relativă a diverselor sectoare economice în cadrul activității urbane.

³ Chiar dacă arhivele Europei occidentale sunt mult mai generoase la acest capitol, nici acolo informațiile nu sunt încă date la lumină. Din păcate, ceea ce regreta Paul Bairoch acum 20 de ani este valabil și astăzi: "[...] we have, for example, no adequate data for estimating the average number of agricultural workers living in European cities in the XVIIth and XVIIIth centuries", Paul Bairoch, *Urbanization and the Economy in preindustrial societies: the finding of two decades of research*, "The Journal of European Economic History", 18 (Fall 1989), 2, p. 264.

⁴ Evoluția orașelor la începutul secolului al XIX-lea este prea puțin studiată pentru a putea ști ce corecții trebuie aplicate datelor, astfel încât un studiu regresiv să devină posibil.

corespunzător populația totală. Întotdeauna, în caz de dubiu, am ales pentru sectorul primar cifrele cele mai mari și pentru sectoarele secundar și terțiar cifrele cele mai mici, deoarece am considerat că, dacă avem o economie de tip urban în aceste condiții, atunci vom avea și cu cifrele “corectate”. Astfel, nu riscăm ca o altă lectură a informațiilor din documente să conducă la alte concluzii.

În consecință, neputând stabili **procentual** care este ponderea diferitelor tipuri de activitate economică, vom încerca să vedem doar care dintre cele două grupuri – activitățile primare, definind satul, pe de o parte și cele secundare și terțiare, definind orașul, pe de alta – este preponderent în localitate. În lipsa unor surse statistice, seriale, tot ceea ce putem face este să utilizăm metode indirecte pentru a obține o estimare a raportului dintre sectorul primar și cele secundar și terțiar.

În încercarea de a depăși limitările impuse de surse, am folosit două metode⁵.

Prima metodă implică estimarea **ponderii sectoarelor secundar și terțiar pe baza numărului de dugheni** existente în Bârlad. Acestea au fost apoi comparate cu numărul capilor de familie din localitate, pentru a vedea dacă cele două sectoare reunite dețin peste jumătate din totalul forței de muncă.

A doua metodă a constatat în **inventarierea ocupațiilor de natură economică** (cu excluderea boierilor și a slujbașilor statului), și în compararea numărului ocupațiilor care țin de sectorul primar cu cele care țin de sectoarele secundar și terțiar, cu același scop: de a vedea care dintre cele două tipuri de activitate predomină în economia localității.

1. Estimarea ponderii sectoarelor secundar și terțiar pe baza numărului dughenilor din oraș

Condica proprietăților din Bârlad (1815)

Documentul care constituie piesa centrală a analizei noastre a fost emis într-o situație excepțională, foarte rar întâlnită în cazul orașelor din Principate. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și mai ales la începutul secolului al XIX-lea, orașele încep să crească tot mai repede, și ocupă toată vatra orașului, adesea depășind-o. Orășenii își construiesc case pe “moșia orașului” (terenul de arătură și de pășune existent în epocă în jurul oricărui oraș), iar în unele cazuri chiar și pe terenuri aparținând altor proprietari (boieri sau mânăstiri). Creșterea numărului de locuitori face ca terenul agricol necesar orășenilor⁶ să nu mai fie suficient, ceea ce generează numeroase probleme.

⁵ Nu sunt singurele pe care le-am încercat; pentru o discuție mai amplă, a se vedea Simion Câlția, *Villes ou villages dans les Pays Roumains ? (XVIIe et XVIIIe siècle)*, p. 335-339, teză de doctorat în istorie, susținută la EHESS Paris în mai 2008, sub conducerea lui Daniel Nordman.

⁶ *Ibidem*, p. 285-330.

Caz neobișnuit, Bârladul reușește la 1815 să rezolve această problemă, cumpărând moșia ce se întindea în jurul orașului⁷. Aceasta aparținuse, până la mijlocul secolului al XVIII-lea, orașului, dar, fiind loc domnesc (cum erau considerate toate orașele), a fost dată de Constantin Racoviță în 1756-1757 ca danie mănăstirii sfântului Prooroc Samuil din Focșani⁸. În ianuarie 1786 mănăstirea face schimb cu spătarul Iordache Cantacuzino, primind o moșie de-a acestuia pentru moșia Bârladului. Spătarul Iordache Cantacuzino, la rândul lui, face imediat un schimb de moșii cu sora sa, spătareasa Catrina Cantacuzino, dându-i moșia Bârladului⁹. Spătareasa dă moșia ca zestre fiicei sale, care la rândul ei o lasă propriei fiice, Profira Dimachi, în proprietatea căreia se află la 1815. În urma deselor conflicte cu târgoveții, din cauza încălcării moșiei, Profira Dimachi se decide să vândă moșia care îi aducea puțin venit și multă bătaie de cap, inclusiv judecăți cu orășenii care își construiseră inclusiv gospodării “și alte binale”¹⁰. Orășenii sunt cei care o cumpără, prin zăpădăritul din 1 februarie 1815, punând toți banii și urmând ca moșia să rămână a orașului și să fie folosită de toți¹¹, conform unui regulament elaborat tot atunci¹².

Banii – 180.000 de lei – au fost “tot plătiți în momentul cumpărării moșiei”¹³, probabil ei au fost avansați de unii dintre locuitorii mai înstăriți ai orașului¹⁴, urmând ca pe urmă ei să îi recupereze de la ceilalți locuitori. Așa se explică întocmirea unei condicii¹⁵ cu toate proprietățile – dughenele, crâșmele, casele, grădinile, inclusiv locurile libere – în care este însemnată la fiecare proprietate numărul de dughene existent pe respectiva proprietate, terenul pe care proprietatea îl ocupă¹⁶ și suma de bani ce trebuie achitată de proprietar.

Câteva precizări cu privire la informația din această condică se impun. Banii sunt plătiți pe proprietate, nu pe persoană, cei care au mai multe proprietăți plătesc de mai multe ori (Panaite Blănar are de dat pentru o proprietate 100 de lei și pentru alta 250)¹⁷. Nu cunoaștem cum s-a făcut repartizarea banilor pe proprietăți¹⁸, în mod cert

⁷ Un caz chiar mai spectaculos avem în Țara Românească, unde orășenii din Mavrodin și Zimnicea (ambele aflate pe moșii particulare, nu pe loc domnesc) au cumpărat o moșie și au întemeiat orașul Alexandria în 1831. Ilie Catalina, *Orașul Alexandria (Monografie) 1834-1934*, București, 1934.

⁸ Actul de danie este de la *vă leat* 7265 (1756-1757), fără lună și zi, în mod cert ulterior măsurării moșiei de către boierii trimiși de domn și de către orășeni (hotărnicia amintită fiind menționată în danie), iar această hotărnicie este datată 20 februarie 1757. Aceste două acte împreună cu porunca domnului din 13 ianuarie 1757 pentru efectuarea hotărniciei sunt publicate de I. Antonovici, *op. cit.*, II, doc. 20, p. 26; doc. 21, p. 26-32; doc. 22, p. 32-37.

⁹ *Ibidem*, doc. 51, p. 66-67; vezi și învoiala dintre spătareasă și orășeni, din 10 mai 1786, *ibidem*, doc. 52, p. 68-69.

¹⁰ *Ibidem*, doc. 121, p. 190.

¹¹ *Ibidem*, doc. 121, p. 189-192; vezi și întărirea orășenilor ca proprietari de către Scarlat Callimachi, *ibidem*, doc. 122, p. 192-197.

¹² *Ibidem*, doc. 125, p. 201-207; doc. 126, p. 207-209; doc. 127, p. 209-216.

¹³ *Ibidem*, doc. 121, p. 191.

¹⁴ Actul de vânzare menționează mai mulți boieri care locuiesc în Bârlad, alte acte ne arată negustori destul de înstăriți. *Ibidem*, doc. 121, p. 190.

¹⁵ *Ibidem*, p. 343-389.

¹⁶ Mai precis perimetrul locului ocupat, în stânceni și palme. *Ibidem*, p. 342.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 330, p. 354 și nr. 4, p. 356.

nu există o corespondență nici între numărul de dughene de pe un teren și banii de dat, nici între suprafața acestuia și suma de plată. Au fost impuse la plată inclusiv clădiri de obicei scutite de obligații, cum ar fi “școala (sinagoga) jidovească”¹⁹. De asemenea, sunt impuse dughenele aparținând bisericilor și mănăstirilor²⁰, și chiar și locuri “sterpe” (adică neconstruite, deci neproductive)²¹. Este posibil ca suma de bani de plată să fie stabilită în funcție de valoarea proprietății, casele și locurile boierilor fiind în general impuse la sume mult mai mari decât media²², dar la fel sunt și cele ale unor negustori sau meseriași care au mai multe dughene pe același lot²³. Din unele documente pare să reiasă că persoanele sărace (văduve, bătrâne singure etc.) sunt impuse la sume mai mici decât plătesc vecinii pentru aceeași suprafață de loc²⁴. Trebuie însă luat în calcul că cei săraci au, în general, case mai sărăcăcioase decât media, calculând suma de plată pentru fiecare în funcție de valoarea proprietății imobiliare săracilor le revine mai puțin de plată. Datorită laconismului documentului nu este clar în care situație ne aflăm: cei nevoiași sunt impuși cu o sumă mai mică sau plata este în funcție de valoarea proprietății și plătesc mai puțin având case sărăcăcioase. Nu știm nici dacă locuințele, dughenele și alte construcții cu caracter economic menționate de document (hanuri, crășme, căsăpii) au fost impuse diferit în funcție de profilul activității economice. În concluzie, fără informații suplimentare ar fi hazardat să corelăm sumele de plată către epitropia orașului cu valoarea proprietăților, și cu atât mai puțin să utilizăm aceste sume pentru a estima activitatea

¹⁸ Cei 180.000 de lei, precum și celelalte cheltuieli generate de proces și cumpărarea moșiei, au fost plătite din trei surse:

a) vânzarea venitului (adică a dreptului de folosință) al moșiei acum cumpărate pe anul în curs, precum și al morilor din Bârlad, “binalele” (casele, dughenile și orice altă construcție) cumpărate odată cu moșia se vând definitiv, la fel și toate locurile din târg care nu au un proprietar; *Ibidem*, doc. 125, capitolul IV, paragraful 1, p. 204, și doc. 127, paragraful 18, p. 212-213;

b) jumătate din ce a rămas “să se împartă pe lăcuinți” (în fapt pe toate proprietățile) – și aceste sume sunt cele din condica despre care vorbim;

c) cealaltă jumătate să se împartă pe locurile de arătură și să se plătească de către cei ce vor cumpăra aceste locuri; *Ibidem*, doc. 125, capitolul IV, paragraful 2, p. 204, și doc. 127, paragraful 19, p. 213.

¹⁹ Și încă cu o sumă respectabilă, 250 de lei, *ibidem*, nr. 302, p. 353; în schimb, pentru cimitirul acelorși (“mormânturile jidovești”) nu se plătește nimic, *ibidem*, nr. 35, p. 387.

²⁰ *Ibidem*, nr. 1, p. 343; nr. 47, p. 344; nr. 162, p. 348; nr. 163, p. 348; nr. 198, p. 349; nr. 232, p. 351.

²¹ *Ibidem*, nr. 280, p. 353; nr. 31, p. 382; nr. 34, p. 382.

²² *Ibidem*, nr. 118, p. 371; nr. 119, p. 371; nr. 113, p. 375; nr. 195, p. 378; nr. 197, p. 378; nr. 3, p. 378; nr. 19, p. 379.

²³ “Hanul lui Hagi Chiriac cu o băcălii”, ocupând 57 de stânjeni liniari, este impus la 500 de lei, *ibidem*, nr. 17, p. 358; pentru un han, o băcănie și o pitărie ocupând împreună 51 de stânjeni se plătesc 400 de lei; vezi și nr. 98, p. 360 etc.

²⁴ De exemplu “*Tofana, fată mari, bătrână și săracă*” plătește 30 de lei pentru 46 de stânjeni liniari, în timp ce vecinii ei plătesc, pentru 46 respectiv 49 de stânjeni, 83 respectiv 64 de lei; *ibidem*, nr. 31-33, p. 387. Cu sume mai mici decât cei din jur cu terenuri de dimensiune echivalentă apar în unele cazuri și văduvele, *ibidem*, nr. 65, p. 359, nr. 58, p. 380; și “*babele*” (femeile vârstnice, singure), *ibidem*, nr. 270, p. 365, nr. 66, p. 374; nr. 109, p. 376; nr. 176, p. 377.

economică desfășurată de respectivele proprietăți²⁵. În consecință ne vom limita să analizăm structura meseriilor, precum și raportul dintre numărul dughenelor și populația totală.

Casă și dugheană – discuție terminologică

Înainte de a trece la analiza propriu zisă, trebuie să lămurim o problemă terminologică. În documentele epocii întâlnim doi termeni: *casă* (cu sinonimul său “bina”), care denumește orice fel de construcție, și *dugheană*, ce denumește strict acele spații construite în care se desfășurau activități comerciale, meșteșugărești sau de servicii.

În unele documente, dughenele sunt numite case, de exemplu un act din 1755, prin care un preot de la biserica Domnească din Bârlad, împreună cu soția sa, cumpără trei dughene și o pivniță și, prin același act, le donează bisericii Domnești pentru pomenirea sa și a familiei sale. În prima parte a documentului (cea în care se perfectează cumpărarea), dughenile sunt numite case: “*ci di a noastră bună-voe am vându(t) a noastră dreaptă ocină și moșie, trii casă o pivniță*”²⁶ *între casă, cari sunt de la părinții noștri, în târgu în Bârlad*”²⁷. În continuare, vânzătorii numesc imobilele vândute doar cu termenul generic de “case”. Preotul care cumpără, în partea a doua a documentului, în care se detaliază condițiile donației, vorbește de “*vinitul de la aceste dughene*”. Ioan Antonovici, editorul acestor documente, afirmă că tot actul este scris de o singură mână²⁸, dar în prima parte (care este scrisă probabil la dictarea vânzătorului – acesta vorbește la persoana I), el respectă exprimarea vânzătorului, care numește dughenile case, în timp ce în a doua folosește propriile cuvinte; de remarcat că ambii înglobează și pivnița sub denumirea generică de prăvălii. Dacă actul ar fi fost o simplă vânzare (cum sunt cvasi-majoritatea), fără să fie urmat de donație, nu am fi știut că de fapt acolo se vând dughene și nu case de locuit.

Un alt act de danie către mănăstirea Răchitoasa, datând din 1710, este încă și mai categoric în a demonstra că adesea, dugheană poate fi înlocuit de termenul mai generic de casă: “*am dat danie o case [sic!] cu dooă dugheani, ce-s în păreateli casii*”²⁹, *și cu pivnițe dinnaintea casii, – careli sintu în târgu în Bârladu, în fața târgului. Aceste case le-am datu ...*”³⁰. Cu experiența de azi am fi tentați să spunem că avem aici o casă de locuit cu două dugheni adosate ei. Din fericire pentru noi, aproape 20 de ani mai târziu, dania este contestată de nepoții celei ce a donat

²⁵ Cum am mai precizat, sunt impuse și locuințe sau locuri neconstruite și neutilizate la momentul întocmirii condicii.

²⁶ În restul documentului nu mai este amintită pivnița de loc!

²⁷ I. Antonovici, *op. cit.*, I, Bârlad, 1911, doc. 6, p. 9.

²⁸ *Ibidem*, p. 10.

²⁹ Adică este o singură construcție ce adăpostește două prăvălii. Nu este un caz neobișnuit, dughenele sunt destul de mici și adesea se fac mai multe într-o clădire, termenii folosiți în epocă pentru a desemna acest tip de dughene fiind “*într-un acoperiș*” sau “*într-un părete*”. Se întâlnesc cazuri în care mult mai mult de două dughene sunt astfel grupate: “*11 perechi de dughene tot supt un acoperământ*”, I. Antonovici, *op. cit.*, II, doc. 45, p. 59-60; vezi și Idem, IV, doc 152, p. 255; Idem, II, doc 72, p. 97.

³⁰ Idem, II, doc. 12, p. 19, vezi și întărirea în *Ibidem*, doc. 13, p. 19-20.

dughenile, aceștia pretinzând că o parte din case și din loc nu a fost dată mănăstirii și că aceasta îi “*impresoară*”, prin urmare ei ajung să se judece la domnie cu egumenul mănăstirii. Domnitorul impune o cercetare la fața locului, și aceasta clarifică situația: “*pentru o casă cu pivniți [...] să țină egumenul acil loc di casă [...] jăluind Mării sale lui Vodă că au doao locuri dă casă di casă și cu loc di pivniță [...] și am găsit doao casă făcute pi acil locu și groapa pivniții la cornu casăi dinspre răsărit [...] ș-am găsit 2 casă făcuti într’un păreti: o casă dinspre răsărit [...] cu pivnița, iar o casă, cari esti dispre apus [s.n.]*”.³¹ Rezultă cu claritate din finalul documentului că sunt două case adosate și o pivniță. De-a lungul celor 3 acte avem când simplu case, când dugheni și pivniță, când casă și pivniță, când numai loc de casă etc.

Imprecizia îi caracterizează pe oamenii timpului și nu este surprinzător că ei folosesc adesea termenul generic de casă pentru a desemna o dugheană; în fond, și aceasta este o construcție la urma urmei. De asemenea, ei vorbesc adesea de locuri – de case sau de dughene – când este evident din act că acestea sunt construite. Într-un oraș în care majoritatea clădirilor sunt de lemn și deci țin în general câteva decenii, ceea ce este important să fie consemnat în acte – gândite să dureze sensibil mai mult – este proprietatea asupra terenului, asupra locului. Mai mult, conform legilor timpului, locul are precădere asupra casei întotdeauna, proprietarul locului putându-l obliga pe proprietarul casei să își ridice construcția de acolo³². Menționarea în document a locului (chiar și când este construit), demonstrează această preocupare pentru partea durabilă, și nu pentru cea perisabilă a bunului tranzacționat.

Întrebarea care se ridică este următoarea: avem și cazul invers, case de locuit denumite în documente dughene? Răspunsul nostru este negativ, și pentru mai multe motive. Pe de o parte, nu avem nici un document în care o **casă de locuit** să fie denumită dugheană³³. Mai important, o asemenea substituție ar fi însemnat o denaturare a realității care ar fi putut afecta validitatea actului. Dugheană înseamnă o construcție **unde se desfășoară o activitate economică** (comercială sau meșteșugărească), casă în schimb, înseamnă **orice fel de construcție**: casă de locuit, dugheană, atunci când este folosit la plural (“case”) poate include și pivnițe, grajduri etc. Denumind o dugheană prin “casă”, oamenii timpului foloseau un termen mai general în locul unuia mai restrâns; dacă ar fi denumit un tip particular de casă care este **locuința** cu termenul de “dugheană”, ei ar fi comis o greșală nu lipsită de importanță, căci prețurile dughenelor sunt în general (datorită poziției, vadului comercial), mai ridicate decât cele ale locuințelor. O probă suplimentară este

³¹ *Ibidem*, doc. 15, p. 21-22.

³² Ținând cont că sunt case de lemn care se pod demonta și remonta la loc în altă parte nu este o operație imposibilă. Pentru un asemenea caz, vezi Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, București, 1904, VII, doc. 20, p. 126; vezi și Lia Lehr, *Aspecte urbanistice și forme de proprietate în orașele Moldovei și Țării Românești (secolele XVI-XVII)*, “Revista de istorie” 33 (1980), I, p. 76.

³³ Dacă avem în vedere cât de multe lucruri sunt lăsate pe dinafară de documentele epocii, faptul că nu există un document în care să avem o locuință denumită dugheană nu poate fi considerat ca o probă că niciodată nu se întâmpla așa, ci doar ca lipsă a unui argument contrar.

prezența în documente a locurilor de dugheană, neconstruite³⁴: ceea ce le diferențiază nu este construcția de pe ele (în acest caz, inexistentă), ci funcționalitatea lor potențială, care îi conferă un preț mai mare. Așadar, folosirea termenului de dugheană (sau loc de dugheană) pentru a desemna o locuință (respectiv un loc pentru o locuință) ar fi o greșală în ochii oamenilor epocii, cu atât mai mult într-un zapis (sau în orice act de transfer de proprietate), unde vânzătorul poate fi pe urmă tras la judecată dacă se dovedește că a vândut ceva mai ieftin decât scrie în act.

În concluzie, prezența termenului de “dugheană” atestă o activitate economică secundară sau terțiară. Nu toate dughețele apar precizate cu acest nume în documente, dar atunci când avem doar termenul general de “casă” nu putem trage nicio concluzie privind desfășurarea sau nu a vreunei activități economice.

Dughețele ca indicator al activității economice

În ce măsură poate fi folosită dugheana ca unitate de măsură pentru activitatea economică meșteșugărească și comercială? Ca și pentru termenii desemnând meseriile, nici aici nu există o distincție între meșteșugari și negustori: fie că într-o construcție se produce și se vinde (cum fac meșteșugarii) sau doar se vinde marfa respectivă, ea este indistinct denumită dugheană; deci nu se pot diferenția sectorul secundar de cel terțiar pe această bază. În schimb, pot fi diferențiate acestea două împreună de sectorul primar (ceea ce este și obiectivul nostru).

Dughețele sunt destul de mici³⁵ ca dimensiune; în plus, în majoritatea atelierelor meșteșugărești lucrează o persoană sau două, eventual trei, arareori mai multe³⁶; și destul de probabil și prăvăliile negustorilor se înscriu în aceleași limite. O bună parte din personalul suplimentar, ucenici, băieți de prăvălie, o parte dintre calfe și dintre slugi, sunt necăsătoriți și, nefiind capi de familie (adică neavând gospodărie proprie) nu sunt impuși la bir³⁷ și în general sunt omiși din statisticile epocii. În cele ce urmează vom considera o dugheană echivalentă cu locul de muncă al unui un cap de familie³⁸.

³⁴ I. Antonovici, *op. cit.*, I, doc. 10, p. 15; doc. 2, p. 47; doc. 3, p. 48-50; doc. 14, p. 80-81; doc. 15, p. 81; doc. 16, p. 82; doc. 18, p. 83-84; doc. 25, p. 90; doc. 12, p. 129; doc. 13, p. 130; doc. 14, p. 131-132; doc. 3, p. 230; Idem, II, doc. 24, p. 38; doc. 31, p. 46; doc. 38, p. 52; Idem, IV, doc. 120, p. 194; doc. 145, p. 240 etc.

³⁵ Cele mai edificatoare sunt dimensiunile foarte mici ale terenurilor (și uneori dughețele nu ocupă toată suprafața acestuia, mai ales “*la dos*”) în condica publicată de I. Antonovici, *Documente Bârlădene*, II, p. 343-389; se impune precizat este vorba de **perimetrul** acelor locuri, nu de suprafață!

³⁶ Vezi reglementările care permit meșterului, dacă e bolnav, să “împrumute” o calfă de la alt meșter pentru a-și ține dugheana deschisă (ceea ce implică existența unui număr destul de însemnat de meșteri fără calfe, căci nu se făcea o regulă pentru un caz izolat). Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, 1969, p. 418; *Documente privitoare la economia Țării Românești 1800-1850*, București, 1958, I, doc. 217, p. 323.

³⁷ Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 187, 193 și 195.

³⁸ Aceasta duce la o subapreciere a sectorului secundar și terțiar, într-o proporție imposibil de estimat. Ipoteza noastră este cea a unei activități secundare și terțiare importante în orașele românești. Dacă această ipoteză se confirmă și în cazul în care fenomenul a fost subapreciat, cu atât mai mult ea este valabilă. Dacă am corecta cifrele în sus, am risca să supraapreciem ponderea economiei de tip urban în localitățile românești, și aceasta ar pune la îndoială rezultatele.

Bârladul are, la 1803, o populație de 3.630 de locuitori, iar la 1832 aceasta se mărește la 5.327 de locuitori¹, o creștere sub media populației urbane a Moldovei². Așadar, în 1815, la o populație de 4-5 mii de locuitori, se înregistrează 467 de dughene³. Mai revelatoare este comparația cu numărul capilor de familie: aceștia sunt 726 în 1803, în timp ce la 1832 au fost numărate 1.581 de familii⁴. Considerând că Bârladul a crescut uniform⁵ între aceste două date, am avea o creștere anuală aproximată la 2,72%, adică o populație **estimată** de 1.002 capi de familie. Dat fiind marja de eroare destul de mare a calculului nostru, vom considera că în 1815 avem circa 900-1.100 capi de familie în Bârlad⁶.

În condică, Bârladul este împărțit în mai multe cartiere: mahalalele (în limbajul epocii cartierele rezidențiale, cele în care nu avem activități economice, nu este “târg”), și “vatra veche”, care constituie zona centrală, unde majoritatea imobilelor au în principal funcții economice⁷. În vatra veche a orașului, dughenele sunt numărate separat, într-o coloană destinată lor, în timp ce în mahalale dughenele, mult mai puține, sunt trecute în coloana principală, după numele proprietarului. Crășmele și hanurile sunt și ele evidențiate în condică: în mahalale ele sunt înscrise în coloana principală, în timp ce pentru vatra veche ele sunt trecute în coloana dughenelor și incluse în totalul acestei coloane. Întrucât vom discuta separat dughenele de crășme și hanuri, totalul dughenelor la care se ajunge pentru vatra veche este mai mic decât totalul pe care îl dă documentul, deoarece acesta include în cifra respectivă și crășmele și hanurile, pe care le-am cuantificat separat.

¹ Ecaterina Negruți, *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații demografice*, “Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol” 12 (1975), Anexa 1, p. 16.

² Care crește, între 1803 și 1832, de la 46.940 (populația orașelor Moldovei fără localitățile pierdute în 1812 prin ocuparea Basarabiei) la 121.666 de locuitori, adică cu peste 150%, în timp ce Bârladul nu reușește să crească nici cu 50%. *Ibidem*, Anexa 1, p. 16.

³ I. Antonovici, *op. cit.*, II, p. 343-389.

⁴ E. Negruți, *op. cit.*, Anexa 1, p. 16.

⁵ Suntem absolut convinși că există o foarte mică probabilitate ca în realitate lucrurile să se fi desfășurat așa (orașele arareori cresc constant), însă nu avem nicio posibilitate de a lua în calcul probabilele variații ale ritmului de creștere; în plus, o cifră aproximativă este, pentru scopul nostru, acceptabilă.

⁶ Condicta analizată înregistrează 1.494 de proprietari în Bârlad, dar o bună parte a lor au numai dughene sau alte clădiri economice pe ele, nu și locuințe (în special cele din vatra veche, în număr de 418, sunt ocupate aproape numai cu dughene, locuințele sunt foarte rare). La mahalale sunt de asemenea multe locuri goale, în concluzie estimăm numărul de locuințe la sub 1.000. I. Antonovici, *Documente Bârlădene*, II, p. 343-389.

⁷ Pentru împărțirea teritoriului orașelor în “târg” și “mahala”, a se vedea S. Câlția: *Mahalaua, indicator al urbanității*, “Revista Istorică” 21 (2010), 1-2 [sub tipar].

La 1815 avem 560 de stabilimente economice: 467 de dughene⁸, 70 de crâșme și 23 de hanuri⁹. Concentrarea activității economice în “vatra veche” a orașului este evidentă, deși aceasta are doar 418 proprietăți (28,0% din total); aici se află 433 de dughene (92,7% din totalul dughenelor din oraș), 37 de cârciumi (52,9% din crâșme) și 13 hanuri (56,5%). Mahalalele, cu 1.076 de proprietăți (72,0%), nu adăpostesc decât 7,3% din dugheni (adică 33). Crâșmele și hanurile (acestea din urmă necesitând mai mult spațiu) sunt aproape la fel de numeroase ca în centrul economic, dar trebuie ținut cont de faptul că mahalalele sunt sensibil mai mari, (inclusiv proprietățile sunt mai întinse), și ca urmare și concentrarea acestora este mai mare în târg.

Am spus mai sus că estimăm numărul de capi de familie din Bârladul anului 1815 la 900-1.100. Considerând că fiecare dugheană, han sau crâșmă ocupă (cel puțin) un cap de familie, înseamnă că ponderea capilor de familie ocupați în sectoarele secundar și terțiar este de 62,2% (dacă acceptăm cifra de 900 de capi de familie) și de 50,9% (dacă o acceptăm pe cea de 1.100 capi de familie). Nu înseamnă că tot ce rămâne merge automat la sectorul primar. Bârladul are o structură socială mai complexă, cu destule persoane care fie aparțin sectorului terțiar, dar nu au nevoie de dugheană pentru a-și desfășura activitatea, fie nu prestează o activitate economică propriu-zisă.

Acesta este cazul numeroșilor boieri menționați în condica orașului, (armași¹⁰, bani¹¹, căminar¹², cluceri¹³, logofeți¹⁴, medelniceri¹⁵, paharnici¹⁶, postelnici¹⁷, serdari¹⁸, slugeri¹⁹, spătari²⁰ și o spătăreasă²¹, o stolniceasă²², șătrar²³ și o șătrăreasă²⁴, vornic de poartă²⁵ etc.). Condica îi înregistrează pe unii dintre locuitori cu titlurile lor

⁸ În condică sunt uneori menționate și alte tipuri de prăvălii sau ateliere meșteșugărești: băcănii, căsăpii, pitării, săpunării etc., dar le-am inclus pe toate în categoria “dughene”, deoarece tipurile de prăvălii și ateliere meșteșugărești menționate mai sus nu sunt înregistrate de o manieră sistematică, cum se pare că sunt crâșmele și hanurile (probabil acestea au fost impuse cu altă sumă?).

⁹ Crâșmele și hanurile intră, prin activitatea lor de servicii, în sectorul terțiar. Faptul că avem crâșme și la țară nu poate fi un argument pentru a le clasifica în sectorul primar.

¹⁰ I. Antonovici, *op. cit.*, II, nr. 32, p. 369.

¹¹ *Ibidem*, nr. 118, p. 371; nr. 125, p. 375; nr. 127, p. 375; nr. 19, p. 379.

¹² *Ibidem*, nr. 18, p. 372; nr. 3, p. 378.

¹³ *Ibidem*, nr. 55, p. 380.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 261, p. 364; nr. 1, p. 372.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 29, p. 369; nr. 63, p. 370; nr. 3, p. 372; nr. 19, p. 380 etc.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 60, p. 370; nr. 70, p. 370; nr. 119, p. 371 etc.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 25, p. 373; nr. 40, p. 385 etc.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 195, p. 378; nr. 20, p. 379 etc.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 32, p. 373; nr. 118, p. 375 etc.

²⁰ *Ibidem*, nr. 117, p. 371; nr. 73, p. 374; nr. 113, p. 375; nr. 194, p. 378; nr. 1, p. 378 etc.

²¹ *Ibidem*, nr. 140, p. 376 etc.

²² *Ibidem*, nr. 2, p. 372.

²³ *Ibidem*, nr. 41, p. 373.

²⁴ *Ibidem*, nr. 14, p. 372.

²⁵ *Ibidem*, nr. 75, p. 370.

nobiliare, dar unele persoane apar menționate doar cu sintagma “d-lui” în față²⁶; în general, acestea din urmă au terenuri întinse (adesea mai multe) și sume consistente de plătit, comparativ cu media; de asemenea, același apelativ apare și înaintea unor boieri²⁷, credem că și aceștia ar trebui incluși între boieri. Lor trebuie să le adăugăm diverșii dregători mai mărunți sau care îndeplinesc funcții militare: polcovnici²⁸, căpitani²⁹, călărași³⁰, stegari³¹, un vameș³². Sunt menționați de asemenea oameni ai acestor boieri (arnăuți³³, vătăfi³⁴). În orice caz, niciun boier nu trăia de unul singur, având cel puțin câteva slugi pe lângă el. După cum era de așteptat în condică, apar înregistrați mai mulți preoți³⁵, de asemenea diaconi³⁶, un protopop³⁷ și destul de mulți dascăli³⁸. Toate aceste persoane trebuie scăzute din totalul capilor de familie, căci ele nu desfășoară activități economice; în consecință, numărul celor care rămân să alcătuiască sectorul primar trebuie micșorat.

Destul de multe meserii din sectorul serviciilor nu se practica într-o dughenă: bucătarii lucrau acasă la stăpânul lor, căraușii și vizitii pe capră, zugravii și adesea și dulgherii în locul în care se construia³⁹. Tot fără dughene par să fie și doctorii⁴⁰ și inginerii. În Țările Române, la începutul secolului al XIX-lea, există meșteri care produc marfa acasă și vin cu ea la târguri, unde o vând din spate sau o întind pe jos (unii sunt chiar membri în bresle, ca la Roman în 1814)⁴¹; numărul lor este imposibil de estimat. Lor trebuie să li se adăuge un număr de negustori ambulanți, de la bragagii la telali, ale căror meserii sunt uneori menționate, indirect, de condică⁴² (aceasta înregistrează, pentru ceea ce azi am numi servicii, chiar și o

²⁶ *Ibidem*, nr. 25, p. 369; nr. 27, p. 369; nr. 71, p. 370; nr. 43, p. 373 etc.

²⁷ *Ibidem*, nr. 60, p. 370; nr. 63, p. 370; nr. 70, p. 370; nr. 75, p. 370; nr. 1, p. 372; nr. 3, p. 372; nr. 18, p. 372 etc.

²⁸ *Ibidem*, nr. 83, p. 370; nr. 26, p. 373; nr. 196, p. 378; nr. 50, p. 383 etc.

²⁹ *Ibidem*, nr. 31, p. 369; nr. 53, p. 373; nr. 129, p. 375; nr. 138, p. 376; nr. 63, p. 383 etc.

³⁰ *Ibidem*, nr. 361, p. 367; nr. 15, p. 372; nr. 16, p. 372 nr. 89, p. 374; nr. 53, p. 381; nr. 24, p. 384; nr. 25, p. 384 etc.

³¹ *Ibidem*, nr. 91, p. 371.

³² *Ibidem*, nr. 175, p. 377.

³³ *Ibidem*, nr. 316, p. 366; nr. 319, p. 366 etc.

³⁴ *Ibidem*, nr. 20, p. 369; nr. 43, p. 373; nr. 177, p. 377; nr. 29, p. 384 etc.

³⁵ *Ibidem*, nr. 113, p. 360; nr. 152, p. 362; nr. 153, p. 362; nr. 260, p. 364; nr. 124, p. 372; nr. 58, p. 374; nr. 117, p. 375; nr. 167, p. 377; nr. 190, p. 377; nr. 50, p. 380; nr. 4, p. 380; nr. 16, p. 384 etc.

³⁶ *Ibidem*, nr. 58, p. 374; nr. 191, p. 377 etc.

³⁷ *Ibidem*, nr. 26, p. 379.

³⁸ *Ibidem*, nr. 104, p. 360; nr. 276, p. 365; nr. 74, p. 370; nr. 76, p. 370; nr. 5, p. 372; nr. 131, p. 376; nr. 22, p. 380 etc.

³⁹ A se vedea mai jos subcapitolul privitor la structura ocupațională.

⁴⁰ I. Antonovici, *Documente Bârlădene*, II, nr. 189, p. 377.

⁴¹ “ciobotarii din briașla aceasta care ce vor lucra pe la casele lor și nu vor avea dugheni să nu se supere cu nici o cerire de bani supt nume de cheltuelile târgului”, Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc, 1437-1868*, București, 1931, doc. 178, p. 242.

⁴² Adăugate după nume, pentru identificare. A se vedea mai jos subcapitolul privitor la structura ocupațională.

vrajitoare⁴³). Toți aceștia nu au fost cuprinși în cifrele date mai sus (cifre care se bazează pe numărul de dugheni), și prin urmare ei trebuie adăugați la procente sectorului secundar și terțiar. Este însă hazardat să avansăm valori cifrice pentru ponderea pe care acești comercianți ce nu posedă dugheni o au în totalul populației.

În concluzie, în Bârlad la 1815, mai mult de jumătate din forța de muncă este angrenată în sectoarele secundar și terțiar. O parte din cei rămași sunt boierii și servitorii lor, preoții și dascălii etc. În aceste condiții, ponderea sectorului primar nu are cum să depășească o treime din totalul capilor de familie. Mai probabil, sectorul primar ocupă sub un sfert din populația orașului.

Limitele documentelor neseriale

Fără un asemenea document, care să înregistreze toate dughenele din oraș, o analiză precum cea de mai sus nu poate fi realizată. Este adevărat că dughene nu sunt atestate numai în această condică. Avem păstrate acte de vânzare-cumpărare, de dare cu bezmăn⁴⁴ și, mai rar, de închiriere simplă sau chiar zalogire, pe baza acestora putând să apară tentația de a se încerca o reconstituire a activității economice a unui oraș. În fapt, comparația cu condica din 1815 contrazice această impresie. Pentru o perioadă de peste un secol (între 1700 și 1815), am reușit să identificăm⁴⁵ doar 82 de dughene⁴⁶ existente în Bârlad⁴⁷.

Dacă ținem cont de faptul că acestea sunt în general construite din lemn și că viața unei asemenea construcții este de trei-patru decenii, după care trebuie "prefăcute", ar trebui să împărțim cifra de mai sus la 3 (așadar, avem 27-28 de dughene la un moment în oraș⁴⁸). Dacă luăm ultimii 30-40 de ani înainte de 1815, obținem cifre sensibil mai ridicate (45 de dugheni atestate pentru perioada 1785-1815

⁴³ *Ibidem*, nr. 43, p. 383.

⁴⁴ Închiriere în regim de emfiteoză.

⁴⁵ Dughenele care apar de mai multe ori în acte (ca urmare a revânzării sau a unor procese care se prelungesc) au fost trecute o singură dată. Cu toate atenția cu care am încercat să eliminăm dubbele înregistrări, un risc (reduc) rămâne totuși ca unele din dughene să fie numărate de două ori; considerăm că acest lucru, dacă s-a întâmplat, nu are cum să influențeze raporturile dintre dughenile pentru care documentele secolului al XVIII-lea oferă informații și numărul real de dughene din oraș.

⁴⁶ În cazul în care am avut mai multe dughene în aceeași construcție le-am socotit separat, interesul nostru fiind să numărăm unitățile economice, nu imobilele. Atunci când documentul amintește numai "dugheni", fără a preciza un număr, am numărat întotdeauna două, pe considerentul că, în cazul în care cineva, exprimându-se generic, ar vorbi de dugheni și ar fi una singură, acest caz ar fi compensat de cele în care ar fi mai mult de două dugheni.

⁴⁷ Bârladul este, grație celor 5 volume de documente publicate de Ion Antonovici, unul dintre orașele despre care avem cele mai multe surse editate pe secolul al XVIII-lea și începutul celui de la XIX-lea (probabil doar capitalele Principatelor, fiecare cu propriile colecții de documente, sunt la fel de bine acoperite).

⁴⁸ Nu este obligatoriu ca dughena să fie imediat reconstruită, dovadă numărul de locuri de dugheni ce sunt tranzacționate fără construcții pe ele în același interval de timp, 31 (adică 37,8% din numărul dughenelor).

și 65 de dugheni⁴⁹ dacă luăm în calcul perioada 1775-1815), această creștere este însă o dovadă a răspândirii utilizării scrisului și obișnuinței de a face acte mai curând decât o probă categorică a înmulțirii numărului de dugheni. Prin comparație, în actul din 1815 sunt menționate 467 de dugheni (de 7-10 ori mai multe decât cele identificate în documente pentru ultimele 3-4 decenii).

De asemenea, pentru aceeași perioadă, am identificat 9 crâșme, dar nici măcar un singur han. În condica din 1815, sunt menționate nu mai puțin de 70 de crâșme (aproape de 8 ori mai multe) și 23 de hanuri! În plus, numărul relativ mare de crâșme care apar în documente se datorează faptului că ele erau puncte de reper, doar patru din ele făcând obiectul actului în care sunt menționate, restul fiind amintite în zapise atunci când este localizată proprietatea în oraș.

În concluzie, este evident că, dacă am compara aceste cifre cu populația orașului, sectoarele secundar și terțiar ar apărea foarte mici și doar o fracțiune din populație ar reieși că se ocupă cu meșteșugurile, negoțul și alte servicii. Ori, pentru celelalte orașe din Principate, înainte de Regulamentul Organic, nu dispunem decât de aceste cifre furnizate de documente disparate. Deja 1815 este o dată târzie, când creșterea demografică și urbană se face simțită, iar informațiile obținute acum nu pot fi decât cu precauție utilizate pentru secolele precedente, cu atât mai mult anul 1831 nu poate fi utilizat ca model pentru ce se întâmplă în secolul al XVIII-lea, ca să nu mai vorbim de al XVII-lea.

2. Inventarierea ocupațiilor de natură economică

Sursele existente ne permit să reconstituim (fără îndoială, de o manieră parțială) ocupațiile locuitorilor. Comparând numărul meseriilor ținând de sectorul primar cu cele ținând de sectoarele secundar și terțiar, putem să estimăm care dintre cele două tipuri de activitate predomină în economia localității. În plus, gradul de specializare pe care îl ating diversele meșteșuguri și negoțuri poate fi și el utilizat ca indicator de urbanitate: cu cât există meserii mai specializate, cu cât o ramură se subîmparte în mai multe domenii, cu atât avem mai multe șanse să ne aflăm în fața unei economii urbane. În fond, meșterii sătești, pentru a nu mai vorbi de comercianți, satisfac nevoi destul de bazice, și nivelul lor de specializare a fost întotdeauna unul scăzut.

Din păcate, documentul din 1815,⁵⁰ deja menționat mai sus, nu este suficient de complet pentru a putea stabili câți meșteșugari și câți negustori erau la momentul respectiv în Bârlad. În primul rând, documentul numără proprietăți, nu persoane, și ocupația celor ce au respectivele proprietăți nu i-a interesat pe cei ce au redactat lista, prin urmare meseria este trecută doar atunci când ea este parte a identificării, a

⁴⁹ Doar un singur document din 1780 menționează 11 dugheni. I. Antonovici, *Documente Bârlădene*, II, doc. 45, p. 59-60; dacă luăm ultimii 20 de ani (1795-1815, avem menționate doar 28 de dugheni).

⁵⁰ I. Antonovici, *Documente Bârlădene*, II, p. 343-389.

numelui proprietarului respectiv. Marea majoritate a celor înscrși în listă sunt lipsiți de orice indicație privind ocupația lor. În plus, nu toată lumea are o singură proprietate, iar cei cu mai multe dughene sau case aflate în locuri diferite au fost trecuți mai multe ori, câte o dată pentru fiecare proprietate distinctă. Uneori este foarte facil de identificat o asemenea persoană (de exemplu "*Panaiti Blănariul ce-i zâc și Panhil*" este mai mult ca sigur identic cu "*Panaite Blănar ce-i zic și Pamfil*"⁵¹), dar pentru marea majoritate multiplele înregistrări constituie o problemă (mai ales că anumite nume de familie au o răspândire destul de largă) și există pericolul unei multiplicări abuzive a numărului meșteșugarilor și negustorilor din anumite meserii. În ultimul rând, documentul nu i-a înregistrat pe cei care nu sunt proprietari⁵², existând astfel posibilitatea ca în special meserii exercitate de persoane sărace (de exemplu, vâcari, spălătorese etc.) să fie subevaluate sau chiar omise. În consecință, a trebuit să ne limităm la a analiza numărul ocupațiilor, considerând că aici riscurile de eroare, deși nu lipsesc cu totul, sunt mai reduse.

În total în condică sunt menționate 59 de ocupații⁵³, pe care le redăm așa cum apar ele în document: abăgeri⁵⁴, altângii⁵⁵, argintari, băcani, bărbieri, blănari, bogasieri⁵⁶, boiangii, brahari⁵⁷, bucătari, butnari, calpaccii⁵⁸, cazangii, căldărari, cărămidari, cărauși, casapi⁵⁹, cântaragii⁶⁰, cârciumari, ciobani, ciubotari, ciubuccii⁶¹, cojocari, conduragii⁶², covaci⁶³, croitori, doctori, dulgheri, farmaciști, feredeu⁶⁴,

⁵¹ *Ibidem*, nr. 330, p. 354 și nr. 4, 356.

⁵² Deși în unele cazuri apar mențiunea "*unde șade*" ("*Dugheana*) a d-Sali Dumitrachi Duca, ce șadi Anghelachi bacalu", *Ibidem*, p. 343). Cea mai mare parte a contractelor de închiriere sunt pe termene foarte lungi, prin emfiteoză, totuși există și contracte de închiriere scurte, iar asemenea chiriași nu sunt prinși decât în mod excepțional în documentul studiat. (Pentru contractul de închiriere, a se vedea *ibidem*, doc. 36, p. 50.)

⁵³ Nu am inclus aici dregătoriile și funcțiile ținând de administrație (vameș, de exemplu) și toate acele ocupații care nu țin de zona economică: preoții, călugării, dascălii (plătiți în epocă de domnie), fanaragii (cei ce se îngrijeau de iluminatul public) și cioclii.

⁵⁴ Abagii, fabricanți sau/și negustori de aba (postav gros).

⁵⁵ Aurari.

⁵⁶ Negustor de articole de manufactură, în special de bogasii: stofă sau pânză fină importată din Orient și întrebuințată mai ales pentru căpușeli.

⁵⁷ Bragagii.

⁵⁸ Blănari specialiști în calpace, un soi de căciuli cilindrice, înalte și drepte, din piele neagră de berbec, îmblănită pe margini, purtate de elită, Eugen Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 592.

⁵⁹ Măcelari.

⁶⁰ Nu știm cu exactitate la ce se referă termenul: fie fabricanți de cântare și măsuri, fie persoane care se ocupă cu cântăritul și măsuratul mărfurilor în piață.

⁶¹ Meșter care confecționa ciubuce (un fel de pipe)?

⁶² Sau condurari, meșteri care lucrează conduri, pantofi cu toc înalt și împodobii cu broderii, George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634-1800)*, București, 1982, p. 485.

⁶³ Fierari.

⁶⁴ Baie publică.

fețuitori⁶⁵, franzelari, găitănari⁶⁶, grădinari, hanuri, harabagiu⁶⁷, ingineri, ișlicari (șlicari)⁶⁸, mindirigii⁶⁹, mungii⁷⁰, năvodari, olari, opincari, pastramagii, păcurari⁷¹, pâslari, pieptănari, pietrari, pitari⁷², rachieri, rotari, săpători, săpunari, tăbăcari, telali⁷³, trăistari⁷⁴, vâcari, vizitii, zugravi. În unele dintre cazuri este menționată doar clădirea (feredeu, han), evident că era nevoie și de băiași sau hangii ca acestea să funcționeze. În alte cazuri avem și clădirea și ocupația (cârciumă și cârciumari, băcănii și băcani), dar în cele mai multe este menționată ocupația, ca identificator alături de nume.

În diverse documente mai apar alte opt meserii pe care condica nu le menționează: o cafenea (este menționată ca punct de reper topografic în trei acte dintre 1787 și 1793, toate citate într-un document din 1799, formularea lasă să se înțeleagă că era singura din Bârlad⁷⁵), un fost staroste de cizmari (1754) și o uliță a “cizmăriei” (1810), un lăcătuș (1801), un mocan (1813), un morar (1796), un staroste de soronari⁷⁶ (1743), un tinichigiu (1805), un zlătar (1801). Unele dintre acestea sunt, foarte probabil, denumiri diferite pentru meserii deja existente în listă (mocan = păstor), cu altele este mai puțin clar (de exemplu, zlătarii sunt atât cei ce adună aur din râuri, cât și, în unele documente, meșteșugarii ce prelucrează metalele prețioase; în prima accepțiune a termenului avem o meserie suplimentară, în a doua – mai probabilă, fiind vorba de un oraș – este aceeași ocupație cu altângiții din condică). Alte meserii însă în mod clar sunt netrecute în condică, de exemplu lăcătușul și morarul.

Denumirea meseriilor în epocă. Probleme terminologice

La un nivel general, se poate pune întrebarea în ce măsură termeni diferiți reflectă meșteșuguri separate sau sunt doar diferențe de limbaj, sinonime desemnând aceeași realitate? De exemplu, putem să îi consemnăm separat pe blănari și pe

⁶⁵ Dulgheri specializați în făuirea (geluirea) scândurilor și grinzilor.

⁶⁶ Meșteri care confecționează găitane, acestea fiind fire de metal sau șiret utilizate ca decorație la confecționarea îmbrăcăminții, G. Potra, *op. cit.*, p. 485.

⁶⁷ Căruțaș (harabaua era o căruța mare folosită la transportul produselor voluminoase).

⁶⁸ Meșteri specializați în confecționarea ișlicelor, căciuli îmblănite sau din postav, rotunde sau “în colțuri”, purtate de boierime, *Acte judiciare din Țara Românească 1775-1781*, București, 1973, p. 1063; G. Potra, *op. cit.*, p. 485.

⁶⁹ Meseriași care confecționează saltele și plăpumi.

⁷⁰ Sau mungiu, meșteșugar sau negustor care se ocupă cu fabricarea lumânărilor, E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 614.

⁷¹ Vânzător de păcură. Termenul are în epocă și sensul de cioban sau păstor, dar aceștia sunt numiți peste tot în document ciobani.

⁷² Brutar.

⁷³ Negustor ambulant de haine vechi. Crainic la mezaturi (vânzări la licitație pentru datorii).

⁷⁴ Meșter care face traiste din țesătură de lână, Ștefan Olteanu & Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București, p. 376.

⁷⁵ I. Antonovici, *op. cit.*, IV, Bârlad, 1924, doc. 145, p. 241.

⁷⁶ Sau “solonari”; la abatoare, persoane care adună grăsimea (seul) vitelor tăiate, Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Fălțiceni, 1926, p. 312.

cojocari, drept două meserii distincte, sau sunt una și aceeași ocupație denumită când într-un fel când în celălalt? Din păcate, la această întrebare nu poate fi dat un răspuns general valabil, deoarece separația dintre meserii este un proces care se petrece la date diferite în diversele orașe. La Iași, blănarii și cojocarii se separă în două bresle distincte în anul 1761⁷⁷. Aceeași situație o întâlnim și în Țara Românească, unde termenul de blănar este înlocuit de cel de “cojocar subțire” (conform lui Ștefan Olteanu și Constantin Șerban)⁷⁸, spre a-i deosebi de cojocarii propriu-ziși, numiți “cojocari groși”. Ambele specializări sunt menționate la București la 1795, când Alexandru Moruzi reînnoiește privilegiul breslei “*blănarilor, adică cojocarii subțiri*”, dar separarea s-a făcut la o dată anterioară, neprecizată: “*și mai înainte au fost rufet cu cojocarii bașcalii și cu ișlicarii, iar de la o vreme s-au deosebit cojocarii bașcalii, i ișlicarii, făcându-se amândouă aceste bresle un rufet și au rămas cojocarii supțiri deosebiți*”⁷⁹. Data de separare a celor două bresle nu poate fi extinsă la toate orașele din Principate: Ștefan Olteanu și Constantin Șerban afirmă că la Buzău, la Giurgiu sau la Cerneți, în 1832, încă nu sunt decât “cojocari groși”⁸⁰.

În plus, chiar dacă cele două meserii s-au separat, nu este obligatoriu ca toți cei ce redactează zapise să își adapteze limbajul în consecință, multe din aceste acte fiind dictate de oameni simpli, unii analfabeți, care nu sunt foarte preocupați de asemenea distincții; de asemenea, nu trebuie uitat că majoritatea mențiunilor de meșteșugari și negustori sunt indirecte, iar dacă un blănar este conștient de diferențele profesionale care îl separă de un cojocar, altcineva (care doar pomenește că terenul lui se învecinează cu al blănarului respectiv) nu mai are același interes în a menționa asemenea detalii. Fără un studiu de caz pentru fiecare oraș și fiecare meserie în parte, este dificil de stabilit cu precizie când se produce separarea între două specializări desprinse din aceeași meserie. Pe de altă parte, pentru majoritatea orașelor, documentele păstrate pentru secolul al XVII-lea și chiar al XVIII-lea, nu conțin suficiente informații pentru a permite asemenea studii de caz.

În consecință, am decis să cumulăm meseriile înrudite pentru care avem doar câte una sau două atestări. De exemplu, la Bârlad avem menționați un altângiu (aurar), un argintar și un zlătar: ori este evident că meșterii epocii erau capabili să prelucreze ambele metale prețioase – fie aur, fie argint – în funcție de comandă, de aceea am decis să considerăm că avem de a face cu un singur meșteșug; la fel am procedat cu unica mențiune de mocan, trecându-l ca păstor. harabagiul a fost trecut la căruțași etc.

În schimb, în cazul în care avem multe mențiuni privind ambele ramuri sau în care avem dovezi clare, cum ar fi existența unei bresle (ori prezența unui

⁷⁷ E. Pavlescu, *op. cit.*, p. 150-151.

⁷⁸ Șt. Olteanu & C. Șerban, *op. cit.*, p. 367; totuși, termenul de “blănar” este folosit cel puțin în București, G. Potra, *op. cit.*, doc. 327, p. 393 și ambele termene împreună, ca sinonime, în *ibidem*, doc. 334, p. 404.

⁷⁹ G. Potra, *op. cit.*, doc. 334, p. 404.

⁸⁰ Șt. Olteanu & C. Șerban, *op. cit.*, p. 368.

staroste), indicații topografice, ca numele de străzi sau de mahalale, am numărat separat meseriile respective. Așa am procedat în cazul relativ numeroșilor cojocari și blănari, ca și în cel al ciubotarilor, cizmarilor, conduragiilor și opincarilor etc. Este de la sine înțeles că atunci când am avut atestate meserii care nu erau apropiate de nimic altceva (de exemplu zugravii, bucătarii, butnarii etc.) le-am socotit separat indiferent de numărul de atestări. Aplicând metoda descrisă mai sus, este posibil să fi comasat artificial câteva meserii, dar este preferabil pentru demersul nostru să subapreciem și nu să supraapreciem prezența ocupațiilor meșteșugărești și negustorești în izvoare.

După ce comasăm toate meseriile care apar sub mai multe denumiri, în Bârlad găsim 62 de meserii diferite atestate în condică și în documente până în 1815.

Structura ocupațională a Bârladului

Cele mai multe ocupații se grupează în sectorul producerii hainelor și încălțămintii: 18, reprezentând 29,3% din totalul ocupațiilor (incluzând și ramurile din amonte, ca abagii și tăbăcarii); dintre acestea, 10 sunt în sectorul pielăriei (cojocarii apar adesea în listă, depășiți poate doar de cârciumari) și 8 în cel textil (unde croitorii sunt probabil cei mai numeroși). Lor le urmează meseriile legate de producerea alimentelor: 9 (14,52% din total) mai numeroși în acest grup fiind brutarii (pitarii), măcelarii (casapii) și eventual băcanii, restul apărând rar în listă. Ocupațiile legate de prelucrarea metalelor sunt 5 la număr, un respectabil 8,06% din total, dar trebuie spus că aceste meserii sunt destul de rar menționate. Mai des sunt prezenți reprezentanții a diverse meserii care produc bunuri de larg consum: olari, săpunari, plăpumari (mindirigii), rotari, butnari, în total 9 meserii (14,52%). Săpunăriile sunt destul de des menționate în listă. Sectorul construcțiilor este reprezentat de 54 ocupații (foarte probabil făuitorii trebuie incluși aici) ceea ce conferă sectorului o pondere de 8,06% din total. Meseriile legate de agricultură și creșterea animalelor sunt în număr de 4 (6,45%), din care una este grădinăritul, care, după cum am explicat în altă parte⁸¹, este o agricultură tipic urbană.

Trebuie comentate și unele absențe, nu toate explicabile cu cunoștințele noastre actuale. În primul rând, nu apare precizat în listă niciun țăran, deși sunt înscrise nu numai străzile centrale, negustorești ("vatra târgului"), ci și cartierele mărginașe ("mahalalele"). Este greu de crezut că nu exista nimeni în Bârlad, la 1815, să se ocupe numai cu agricultura, cu atât mai mult cu cât regulamentul alcătuit pentru utilizarea moșiilor cumpărate în 1815 prevede ca aceste terenuri, cu excepția părții rezervate imasului orașului, să fie vândute orășenilor⁸². În al doilea regulament, întocmit după apariția unor conflicte și sancționat de Principe la 30 august 1816, se prevede foarte clar că pământul moșiei va fi împărțit în trei, o parte boierilor, o parte neguțătorilor

⁸¹ S. Câlția, *Villes ou villages dans les Pays Roumains?* cit., p. 212-218.

⁸² I. Antonovici, *Documente Bârlădene*, II, doc. 127, p. 210, paragraful 4, p. 213, paragraful 19, dar mai ales p. 214, paragrafele 26-29; vezi și formularea inițială mult mai sumară, în doc. 125, p. 202, cap. I, paragraful 4; p. 204, cap. IV, paragraful 3 și un "adaos" (din 20 martie 1816, numerotat începând cu paragraful 29), p. 206-207, paragrafele 29-31.

și una locuitorilor, interzicând cumpărătorilor aparținând unei categorii să cumpere de la altă categorie: *“să nu fie volnici a cumpăra boierii dela neguțitori, nici neguțitorii dela boieri, precum nici dela lăcuiitorii birnici”*⁸³, *ci dela boieri să cumpere boierii și de la neguțitori neguțitorii, și de la lăcuiitori lăcuiitorii, neamestecându-se unii la alții*⁸⁴. O explicație (care este valabilă pentru toate celelalte cazuri discutate mai jos și prin urmare nu va mai fi repetată de fiecare dată), este că membrii respectivei meserii – țărani, în cazul de față – au fost înregistrați doar cu numele, fără precizarea meseriei, caz în care ei devin practic “invizibili” pentru noi. Această situație are un grad relativ ridicat de probabilitate pentru meseriile mai specializate, care au puțini membri, dar nu și în cazul țăranilor. Grădinarii sunt prea puțini (zece menționați) pentru a fi ei țărani, în plus în limba epocii, grădinarul este un specialist, este legumicultorul profesionist, nu țăranul care cultivă cereale sau crește vite. Singura ipoteză pe care putem să o avansăm este că ocupația de țăran, tocmai pentru că este atât de răspândită, nu era în măsură să servească drept identificator alături de nume, cum se întâmplă cu alte meserii, și ca atare nu apare în lista aceasta care, reamintim cititorului, nu are ca scop inventarierea profesiunilor, ci a proprietăților.

Sunt și alte meserii care lipsesc, cum ar fi șindrilarii (nu poate fi exclusă posibilitatea ca dughenile și casele din oraș să fie acoperite de meșteri veniți din satele din jur, care să își aducă șindrila făcută tot acolo de ei). De asemenea, lipsesc zarafii, lucru dificil de explicat într-o țară fără o monedă proprie în circulație și în care au curs și circulă curent câteva zeci de monede emise nu numai de țările din jur, dar și de puterile comerciale ale Europei occidentale; este știut că bani dau cu împrumut oameni de toate profesiile și condițiile, este posibil ca și funcția de schimb de bani să fi fost preluată de unii dintre negustori. Meseriile legate de transport sunt cvasiabsente (cu excepția unui căraș și a unui harabagiu), o posibilă explicație fiind că mai toți au cai sau boi de tracțiune și își cară singuri cele necesare, în consecință diverșii transportatori sunt foarte puțini și nu au fost trecuți în listă decât cu numele, nu și cu meseria.

În ceea ce privește raportul dintre meseriile ținând de sectoarele secundar și terțiar și cele ținând de sectorul primar, el este de o manieră categorică în favoarea meseriilor urbane. Practic avem doar trei ocupații care țin de sectorul primar, (cioban, “săpător” și văcar), toate celelalte 59 de ocupații inventariate în documente aparținând fie de sectorul secundar, fie de cel terțiar. Chiar și ținând cont de caracterul limitat al surselor și de posibilitatea mai

⁸³ Locuitorii birnici nu sunt sătenii din cele două sate de pe moșia orașului, căci aceștia nu au drept de a cumpăra pământ: *“nu să socotesc între lăcuiitorii târgului, cumpărători moșii, ci rămân ca niște lăcuiitori trăitori pe moșie străină, și se va urma cu dânșii, pentru adetiul moșii, după hotărârea ponturilor gospod”*, *ibidem*, doc. 125, p. 205, cap. V, paragraful 1; vezi și doc. 127, p. 213-214, paragraful 24. Pe de altă parte, trebuie amintit că și orașenii care au meserii tipic urbane plătesc bir și au, adesea, o bucată de pământ pe care îl lucrează și care la asigură o parte din alimente.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 214, paragraful 27.

ridicată de a omite meseriile modeste, ai căror membri nu au prestigiu și avere (cum sunt adesea meseriile legate de sectorul primar), raportul este unul prea categoric pentru a putea fi răsturnat.

Structura ocupațională a Bârladului poate fi privită și din alt unghi: raportul dintre meșteșugurile și negoțurile care oferă produse finite, gata de consum, și care se adresează direct consumatorului, și meșteșugurile și negoțurile care produc bunuri intermediare, destinate unei prelucrări ulterioare. Această împărțire ne permite să vedem în ce măsură activitatea economică a orașului este dominată de consum sau dimpotrivă, este vorba de un centru manufacturier. Trebuie atrasă atenția că, pentru epocă, împărțirea în produse finite și bunuri intermediare nu este una clară, ușor de făcut. De exemplu, o bucată de aba este bun intermediar când este cumpărată de un croitor să fie făcută haină, dar produs finit când este achiziționată direct de client, care își face o haină la el acasă⁸⁵. Întrucât cu informația actuală nu se poate face o separare în interiorul unei categorii de bunuri, am trecut toate ocupațiile care pot fi considerate în ambele situații în lista bunurilor intermediare⁸⁶.

Chiar și așa, raportul este unul foarte categoric: 29 de ocupații oferă produse finite și doar șase produse intermediare (82,9% contra 17,1%)⁸⁷. Procentul este de fapt și mai categoric, ținând cont de cele explicate mai sus, cât și de faptul că toate meseriile care apar des menționate în listă (cu relativa excepție a tăbăcarilor) intră în prima categorie. Bârladul nu este, în mod clar, un centru manufacturier. El produce în primul rând pentru piața proprie și cea locală.

Informațiile de mai sus trebuie corelate cu gradul de specializare a meșteșugurilor și negoțurilor. Majoritatea celor prezente în listă au un grad redus de specializare, fiind la un nivel destul de primar. Ele oferă în cea mai mare parte produse de primă necesitate, de uz curent, de la lumânări la cărămizi și de la pâine la săpun. Nu avem meserii care să necesite cunoștințe tehnologice mai deosebite (în raport cu nivelul tehnologic al anului 1815), o organizare complexă a producției ori distribuției mărfurilor, sau ateliere ori manufacturi importante, instalații mai complicate etc. Majoritatea meseriilor mai specializate care apar în

⁸⁵ Situație destul de des întâlnită cu o întreagă gamă de produse, în special textile, dar și pielărie, care sunt cumpărate și transformate în gospodărie în produse finite și de cei nevoiași și de boieri.

⁸⁶ Există în unele regiuni din vestul și centrul Europei sate protoindustriale, în care numărul meșteșugarilor este foarte ridicat. Însă în aceste sate se fabrică produse intermediare (semifabricate), destinate unei prelucrări sau finisări ulterioare, și nu produse finite, destinate direct consumatorului final. O pondere mare a ocupațiilor intermediare ar putea indica nu un oraș, ci un sat protoindustrial, în timp ce o pondere mare a produselor finite indică existența unei piețe urbane. De aceea am decis să includem toate meseriile aflate în dubiu în categoria bunurilor intermediare, pe baza raționamentului pe care l-am mai folosit: dacă și în varianta cea mai defavorabilă cifrele indică un oraș, cu atât mai mult vom avea unul cu cifrele revizuite. Pentru satele protoindustriale din occident, a se vedea S. Câlția, *Avatarurile unui concept: Protoindustria*, "Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol" 39-40 (2002-2003), p. 139-167.

⁸⁷ Nu au fost incluse meseriile alimentare, care dau practic toate produse finite, cu ele numărul acestora ar fi de 35, restul nu oferă produse, ci servicii (doctori, bărbieri, zugravi etc.).

listă țin de sectorul producției de haine și încălțăminte și sunt orientate spre produse de lux, destinate unei categorii înstărite de consumatori.

Diversitatea și complexitatea ocupațiilor din Bârlad sunt prea mari pentru un sat din perioada preindustrială (chiar și pentru un sat protoindustrial din Europa occidentală⁸⁸). Prezența masivă a meseriilor care fac produse finite indică existența unor consumatori urbani, care depind de piață pentru satisfacerea nevoilor lor.

Toate acestea ne îndreptățesc să afirmăm că, din punct de vedere al structurii ocupaționale, Bârladul este în mod cert un oraș.

Un aspect mai este de discutat. Dintre ocupațiile care apar în condică, puțin peste jumătate (51,8%) au fost regăsite și în diverse documente anterioare anului 1815. Aceasta înseamnă că, fără un asemenea document, o bună parte din activitatea economică tipic urbană riscă să fie omisă. Evident, cazul Bârladului nu poate fi generalizat, nu putem pur și simplu dubla numărul de meșteri și negustori pe care documentele îi atestă pentru un alt oraș, căci procentul în care s-au conservat documentele acolo poate fi foarte diferit.

Concluzii

1. Sectoarele secundar și terțiar, luate laolaltă, ocupă o mai mare parte a forței de muncă decât sectorul primar, așa cum o demonstrează comparația dintre numărul dughenelor și cel al capilor de familie. Meseriile propriu-zis urbane ocupă peste jumătate din forța de muncă, restul se împarte între sectorul primar (agricultură și creșterea vitelor în acest caz), aristocrație și persoane în slujba lor sau a statului (boierii cu familiile și servitorii lor, preoții, dascălii etc.).

Majoritatea ocupațiilor prezente în oraș aparțin sectoarelor secundar și terțiar, unele dintre ele au un grad de separare și de specializare care nu este întâlnit la sate și implică prezența unei piețe de tip urban. Orașul nu este un centru manufacturier, produsele de aici sunt destinate în special pieței locale și nu vânzării în alte locuri.

În concluzie, din punct de vedere al criteriului economic, Bârladul este în mod cert oraș.

2. Cazul Bârladului demonstrează de o manieră categorică că informațiile din documentele păstrate (în special când acestea se rezumă la acte de vânzare-cumpărare) sunt prea puține și prea aleatorii pentru a putea analiza, pe baza lor, realități statistice. Acestea cer documente seriale, care să acopere o pondere mult mai mare și mai ales măsurabilă a fenomenului studiat. Cu atât mai mult pentru secolele precedente, nu putem estima amploarea economiei urbane (și a altor fenomene de aceeași natură) pe baza câtorva acte de vânzare-cumpărare, și nici

⁸⁸ Acestea se concentrează pe o singură activitate, eventual pe două-trei legate una de cealaltă (tors, confecționatul urzelii și țesut) și nu au o diversitate atât de mare a meseriilor.

importanța unei meserii în cadrul comunității orășenești plecând de la câțiva meșteri ce semnează ca martori în documente.

The Economic Criterion – Defining Tool for the Town. Case Study: the Town of Bârlad in 1815

Abstract

Based on an exceptional historical document, a registry compiled in 1815 which list all real estates (houses, other buildings but also vacant lots) in Bârlad, we discussed two aspects. First, we intend to analyse the urban or rural status of that locality, using the economic criterion. From the data supplied by the Bârlad registry, we constructed several indicators which allowed us to determine the urban or rural character of Bârlad. For example, we determined the percentage of heads of families employed in occupations belonging to secondary and tertiary sector (defining an urban area), and separately belonging to primary sector (defining rural world). Studying these indicators we found that most heads of families are engaged in economic activities related to secondary and tertiary sector, and that the vast majority of trades recorded in Bârlad were specific to urban world. The conclusion is that at the beginning of the 19th century Bârlad was definitely an urban dwelling.

The second problem is methodological: in this article we demonstrate the limits of use of non-serial documents (such as buying or selling acts, or judicial documents) in the treatment of statistical topics.

Nota redacției: Facem cuvenita precizare potrivit căreia, în pofida dorinței autorului articolului de față de a utiliza cifrele arabe pentru desemnarea secolelor, am folosit cifrele romane, pe considerentul consecvenței editoriale.

Amplasamentul școlii în oraș. Politică școlară și spațiu urban în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Ramona Caramelea

Keywords: urban history; history of the education in Romania

Prezentarea de față analizează amplasamentul școlii în rețeaua urbană în contextul transformărilor modernizatoare suferite de orașele românești în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În încercarea de a explica legătura dintre școală (clădire) și spațiul urban vom reconstitui mecanismul prin care este ales amplasamentul viitoarei construcții, precum și instituțiile implicate în procesul de selecție a terenului. O serie de întrebări s-au conturat cu acest prilej. Cu cine se poate învecina instituția școlară astfel încât procesul instructiv educativ să nu fie perturbat? Care sunt amenințările orașului?

Multă vreme, amplasamentul școlilor, configurația și dimensiunile parcelei școlare nu au figurat printre preocupările autorităților. Școlile funcționau în clădiri închiriate, în cartiere insalubre, argumentul financiar (valoarea chiriei) fiind decisiv în alegerea imobilului. Politica de construcții școlare inițiată de statul român către sfârșitul secolului al XIX-lea este însoțită de elaborarea unui modelul teoretic al clădirii școlii. Însușind cunoștințe din domenii variate (igienă, pedagogie, inginerie, arhitectură) acest model este adus la cunoștința publicului sub forma regulamentelor de construcții școlare. Un capitol însemnat din economia respectivelor regulamente tratează amplasamentul școlilor în țesutul urban precum și vecinătățile acestora, în sens geografic și social.

Înainte de a ne opri asupra amplasamentului și a vecinătăților este necesar să precizăm care sunt instituțiile implicate financiar în construirea școlii, respectiv în procurarea terenului. O bună bucată de vreme, sarcina construirii școlilor primare din orașe a fost încredințată comunelor urbane¹, municipalitatea fiind și cea care procura terenul pentru viitoarea construcție. Legea Casei Școalelor² adoptată în 1896 operează câteva modificări semnificative cu urmări asupra construcției școlilor urbane. Prefecturile sunt obligate să construiască școli primare în orașele nereședință de județ, pe când în reședințele de județ sarcina revine

¹ *Lege asupra instrucțiunii a Principatelor-Unite-Române*, București, 1865; *Lege asupra învățământului primar și normal primar 1893*, "Buletinul oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice" I (15 august 1893), p. 30-31.

² *Lege pentru facerea clădirilor școlare primare și înființarea Casei Școalelor*, "Anuarul oficial al Casei Școalelor, anul întâiu 1899-1900", București, 1900, p. 6.

municipalității. Școlile secundare (licee, gimnazii) sunt construite în cele mai multe cazuri din fonduri speciale votate de corpurile legiuitoare și extrem de rar din bugetul Ministerului Instrucțiunii. Indiferent de proveniența fondurilor, ministerul era dator să achiziționeze terenul pentru viitorul edificiu. Însă documentele referitoare la construcția liceelor și gimnaziilor identificate în fondul Ministerului Instrucțiunii scot la iveală un amănunt surprinzător: numeroase terenuri sunt oferite ministerului de către municipalitate sau județ.

Identificarea și achiziționarea unui teren corespunzător reprezintă operațiuni complexe ce trebuie să ia în considerare numeroase aspecte: de la constrângerile financiare (un teren nu prea scump), la faptul că locul ales trebuie să se supună normelor igienice și morale agreate de oamenii școlii și de medici. Complexitatea actului este reflectată de numărul mare de actori ce participă la identificarea terenului: Ministerul Instrucțiunii, primăriile, consiliile comunale, educatorii și medicii. Pentru școlile primare urbane, sarcina era încredințată unei comisii ce reunea autoritățile însemnate ale orașului: primar, inginer, institutori, medici, consilieri comunali.

Potențialele amplasamente erau minuțios analizate, uneori pe parcursul mai multor ședințe și dezbateri publice. În 1884, o comisie compusă din consilieri comunali se întrunește în numeroase rânduri pentru a alege terenuri pe care să se ridice școli. Cel mai probabil este vorba de terenurile pentru școlile Silvestru, Tunari, Apele Minerale, Iancu, a căror construcție începe în iunie 1885. Achiziția terenurilor continuă și în toamna aceluiași an. Sunt alese locuri pe străzile Cătuului, Sevastopol, Sabinelor, Caimata și Brezoinau. Documentele de arhivă atestă implicarea Serviciului Sanitar³ al Capitalei în inspectarea terenurilor, probabil ca o garanție că terenurile alese îndeplineau criteriile igienice.

În cazul școlilor secundare, selecția terenului se realiza de către o comisie compusă de cele mai multe ori din primarul orașului, consilieri, medicul comunei, directorul instituției de învățământ.

Atracția centrului

La unison, regulamentele de construcții școlare recomandă amplasarea școlilor cât mai aproape de populația școlară, în centrul cartierului sau localității pe care urmează să o deservească⁴. În virtutea acestor recomandări, centrul

³ Serviciul Sanitar și de Igienă făcea parte, alături de Serviciul Tehnic, din componența primăriei Capitalei. Alcătuit din medici, igienişti, farmacişti și veterinari, Serviciul Sanitar a contribuit la ameliorarea condițiilor în care funcționau școlile, pe de o parte prin inspectarea repetată a localurilor, iar pe de alta prin implicarea în politica de construcții școlare (analiza planurile școlilor, inspecta terenurile pe care urmau să se ridice edificiile, elabora normele igienice necesare construcțiilor școlare).

⁴ Spiru C. Haret, *Localele de școli primare. Propuneri, reguli și consilii practice pentru clădirea și dotarea lor*, Bârlad, 1889, p. 1 și *Regulament pentru construcția localelor de școli primare urbane și rurale*, Publicat în *Monitorul Oficial* No. 114 din 21 august 1893, în C. Lascăr. I. Bibiri. *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decizii și dispozițiuni generale ale acestui departament de la 1864-1901*, București, 1901, p. 507-510.

localității – fie că este urbană sau rurală – se numără printre zonele preferate de autorități pentru amplasamentul școlilor. Opțiunea trebuie corelată cu densitatea și structura socială a populației școlare. În cele mai multe orașe, zona centrală, deopotrivă rezidențială și comercială, corespunde unei mari densități a populației. Zonele de la periferia orașelor, slab dezvoltate, cu o densitate redusă de locuire, nu concentrează încă o populație numeroasă. Categoriile sociale ce locuiesc în centru sunt și cele mai interesate de educația publică, din rândul lor provine cea mai mare parte a elevilor școlilor secundare. “Este constatat că pe când cursurile primare sunt frecventate de copii întregii populațiuni, din contră cursurile secundare sunt urmate de copii de părinți mai cu dare de mână a căror locuințe e [sic!] în centrul orașului.”⁵ Din păcate lipsa unor studii referitoare la structurile sociale ale lumii urbane românești⁶ ne constrânge de cele mai multe ori la formularea unor afirmații de ordin general, precum cele de mai sus.

Identificarea unui teren cât mai aproape de populația școlară, într-o zonă accesibilă, lipsită de instituții ce ar putea afecta procesul de învățământ, se dovedește o sarcină dificilă pentru autorități. O afirmă răspicat inginerului Capitalei: “Cestiunea găsirii în condițiuni admisibile, a terenelor necesare școalelor proiectate nu este cea mai ușoară, mai cu seamă pentru școlile din zona centrală a orașului”⁷.

Centrul orașelor prezintă o serie de avantaje ce sporesc interesul autorităților și societății față de el. Supus procesului de sistematizare urbană, nucleul orașului apare ca un spațiu ordonat, cu o tramă stradală coerentă, lipsit de zone insalubre, în care circulația se desfășoară mult mai ușor (în orașele mari, centrul este străbătut de tramvaie)⁸. La Râmnicu Sărat, terenul central pe care urma să se construiască liceul era înconjurat “cu strade largi, de proprietăți cu grădini și curți mari, în apropiere de grădina publică și în partea orașului unde stradele sunt cele mai bine întreținute fiind trotuarele pavate cu basalt”⁹. În plus, bulevardele largi, simbol al modernizării urbane, ofereau vizibilitatea necesară instituției școlare. Amintim în acest sens Liceul “Gheorghe Lazăr” pe Bd. Elisabeta, Școala Comunală de pe Bd. Carol I, Școala Comunală din Piața Pache Protopopescu (Bd. Pache Protopopescu) din București. Tot “pe Bulevard” se afla și liceul din Ploiești ș. a.

“Înfrumusețare admirabilă pentru orașu”¹⁰, clădirea școlii necesită o poziție corespunzătoare în țesutul urban care să o pună în evidență, iar această

⁵ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice [în continuare, MCIP], ds. 422, an 1889, f. 16.

⁶ O excepție o reprezintă lucrarea lui Vintilă M. Mihăilescu, *Evoluția geografică a unui oraș – București*. București, 2003.

⁷ ANR, DMBAN, fond Primăria Municipiului București Serviciul Tehnic [în continuare, PMB. Serviciul Tehnic], ds. 8, an 1885, f. 11v.

⁸ În lipsa unor studii, nu ne putem pronunța dacă elevii folosesc acest mijloc de transport.

⁹ ANIC, MCIP, ds. 445, an 1889, f. 7r.

¹⁰ *Ibidem*, ds. 399, an 1889, f. 13v.

poziție nu poate fi decât într-o zonă sistematizată ce prezintă indiscutabile calități estetice. Pentru gălățeni, școala este “local de înfrumusețare”, motiv pentru care solicită “în interesul general al orașului ca această clădire să se ridice în o stradă mai centrală, iar nu așa lăturalnică”¹¹. La Buzău, gimnaziul deține “pozițiunea cea mai principală”¹², spre mândria locuitorilor. Documentele de arhivă consemnează cazuri similare și în alte orașe ale țării.

Amplasamentul școlilor ridică unele probleme în marile orașe. Aici nu mai funcționează principiul dispunerii în centrul orașului, care, în micile orașe este sinonim cu centrul comunității. Marile orașe, extinse ca suprafață, nu pot fi deservite de școlile situate în centru. Conștientizând importanța educației, periferia solicită autorităților școli, dar, spre deosebire de zona centrală, unde absența clădirilor de școală este suplinită prin închirierea imobilelor particulare, la periferie nu există asemenea imobile. În 1892, răspunzând solicitărilor mahalagiilor bucureșteni, Ministerul Instrucțiunii înființa opt școli primare la periferie, dar, paradoxal, în lipsa localurilor, comuna căreia îi revenea întreținerea lor, le-a instalat în imobile din zona centrală a Capitalei. Soluția pare a fi preferată de mulți edili din nepricepere, comoditate sau dorința de a economisi. De asemenea, în centrul orașului se concentra cea mai mare parte a electoratului, ridicarea unei școli în acel loc, pe un teren aparținând municipalității era o realizare mult mai vizibilă pentru cetățenii cu drept de vot. Periferia a reprezentat o prioritate pentru edili abia după ce zona centrală a orașelor a fost dotată cu clădiri¹³. În termeni cronologici, dotarea cu construcții școlare a periferiei orașelor mari începe către sfârșitul secolului al XIX-lea, continuând în cel următor. În orașele de mici dimensiuni, fenomenul similar s-a petrecut după primul război mondial.

Între teorie și realitatea socială există uneori diferențe majore. Recomandările referitoare la amplasamentul școlilor sunt nesocotite de autoritățile comunale, care, sensibile la argumentul financiar, achiziționează terenuri în zone necorespunzătoare sau construiesc școli pe proprietățile pe care le dețin. Un raport întocmit de primăria Capitalei în 1894, analizând repartiția școlilor primare, este revelator în acest sens. În culoarea de negru, cele mai multe școli se învecinau, ba mai mult, unele erau amplasate pe străzi apropiate sau chiar pe aceeași stradă: Școlile Traian și Mecet se aflau ambele pe strada Mecet sau Școala de fete nr. 36 pe strada Vulturi și Școala de fete nr. 33 în curtea Bisericii Radu Ceauș, pe strada

¹¹ *Ibidem*, ds. 422, an 1889, f. 16.

¹² *Ibidem*, ds. 440, an 1889, f. 1r.

¹³ Un caz interesant regăsim în Lyon. Eforturile municipalității se îndreaptă mai întâi spre periferia industrială, locuită de muncitori, și abia apoi spre centru a cărui structură socială era alcătuită din categorii de mijloc ce recurg în mare măsură la învățământul privat sau la cel confesional. Însă cele două tipuri de învățământ erau deja bine reprezentate printr-o rețea școlară concentrată în zona centrală a orașului. Marianne Thivend, *L'Ecole Republicaine en Ville Lyon, 1870-1914*, Paris, 2006.

Radu Ceauș, vecină cu strada Vulturii¹⁴. În același an, 1894, primarul Nicolae Filipescu decidea construirea a patru școli de câte două clase la periferia orașului și a patru școli de câte patru clase “mai spre centru”. Amplasamentul urma să se stabilească în funcție de “numărul cererilor ce se fac anual pentru înscrierea elevilor”¹⁵. În căutarea unor soluții de durată, același primar amintit mai sus propunea împărțirea Capitalei în circumscripții, fiecare circumscripție urmând să beneficieze de un număr fix de instituții de învățământ¹⁶. Ideea circumscripțiilor nu era nouă, încă din 1885 se vorbea de împărțirea orașului în cantoane școlare pentru o mai bună repartizare a școlilor în oraș. Nu cunoaștem ca măsura să fi fost aplicată. Spiru Haret, în raportul înaintat Regelui în 1903 susținea că “Începerea regulării circumscripțiunilor școlare urbane s-a făcut în anul 1897”¹⁷. Soluția circumscripțiilor s-a adoptat și în alte orașe, atunci când populația școlară a crescut.

Atracția centrului nu era specifică doar Capitalei, ci și altor orașe mari, fiind semnalată în numeroase rânduri de autorități. “Sunt orașe, și orașe mari, cari au grămădit clădirile lor școlare una lângă alta, în centrul orașului, lăsând fără nici o școală cartiere întinse, din cele mai populate. A urmat de aici că fie-care din școlile din centru au rămas cu câte un număr neînsemnat de copii pierduți în nisce vaste sale cari rămăneau neocupate, pe când sute și mii de copii de prin alte cartiere, nu pot urma la școală, pentru că nu li s-au făcut nici una. Iar când a venit vorba a se face o împărțire rațională a orașului în circumscripții școlare, unele din localele de școală abia clădite au trebuit să fie părăsite, ca inutile”¹⁸. Susținător înfocat al răspândirii instrucției publice în rândul tuturor categoriilor sociale, Spiru Haret a încercat din răspuțeri să evite aglomerarea școlilor în zonele centrale. În acest sens, dar și pentru a evita alegerea terenurilor insalubre, a introdus consultarea ministerului în alegerea amplasamentului școlilor primare. Comuna era obligată să prezinte ministerului planul terenului pe care urma să construiască școala, precum și planul orașului, cu indicarea terenului de școală. Abia după ce ministrul își dădea acordul, comuna putea începe construcția școlii¹⁹.

Periferia, o opțiune pentru școli normale

Periferia constituie zona pentru care optează școlile normale de învățători, deoarece aceste stabilimente necesită terenuri întinse pentru grajduri, ateliere, culturi agricole etc. Pentru Școala Normală din Iași, ministerul a cumpărat fosta

¹⁴ *Dare de seamă a Administrației Comunei București pe timpul de la 1 ianuarie 1893 până la 1 ianuarie 1894 prezentată de primar Consiliului Comunal în ședința de la 4 martie 1894, București, 1894, p. 85-86.*

¹⁵ *Ibidem*, p. 96.

¹⁶ *Ibidem*, p. 105.

¹⁷ *Operele lui Spiru Haret, II: Oficiale 1901-1904, București, f. a., p. 228.*

¹⁸ *Circulara No. 50 183, adresată primarilor din comunele urbane, relativă la clădirile de localuri de școală. Publicată în Monitorul Oficial No. 139 din 26 septembrie 1898 în C. Lascăr, I. Bibiri, op. cit., p. 1401.*

¹⁹ *Ibidem*, p. 1402.

proprietate Pester de la marginea orașului, iar ministrul D. A. Sturdza, consiliat de Spiru Haret, a găsit potrivit pentru Școala Normală din Câmpulung un teren la poalele dealului Flămânda, la extremitatea de est a orașului. Tot la marginea orașului "s-au așezat" și Școlile Normale de Învățători din Craiova și Galați. Cumpărarea unor terenuri de mari dimensiuni²⁰ în centrul orașului s-ar fi dovedit o operațiune mult prea costisitoare pentru minister. Pe de altă parte, ocupații ca agricultura nu își mai găseau locul în centrul orașului modern, fiind strămutate spre periferie sau chiar în spațiul rural. Principiul atât de solicitat de minister, ca o școală să fie situată în centrul comunității pe care o deservește nu mai poate fi aplicat acestor instituții, dat fiind că normaliștii provin din spații geografice variate și extinse. De la orașul ce găzduiește școala și satele limitrofe acestuia până la localități din județe îndepărtate, școala normală își recrutează elevii dintr-o arie geografică mult mai extinsă, exercitând o atracție deosebită mai ales pentru locuitorii comunelor rurale.

Amplasamentul la periferia orașelor aduce și o serie de inconveniente, mai ales atunci când terenul școlii nu intră în componența comunelor urbane. Nici urmă de inițiativele modernizatoare specifice centrului urban. Profesorii Școlii Normale din Galați solicită în zadar felinare și trotuar până la școală, primăria orașului nu le poate îndeplini doleanțele deoarece terenul nu aparținea orașului²¹.

Alegerea periferiei sau chiar a localităților rurale era justificată prin apartenența elevilor la mediul rural. Se menținea astfel vie legătura afectivă dintre elev și mediul său de proveniență. Exista printre oamenii școlii temerea că orașul ar exercita o atracție prea mare asupra copiilor, care, în final, vor dori să abandoneze satul. În plus, în oraș "tentațiile elevilor ar fi fost mai numeroase și mai puternice, supraveghierea lor mai grea"²².

În căutarea unor vecini respectabili

Necesitatea de a înscrie în regulamente subiectul vecinătăților demonstrează interesul autorităților pentru spațiul situat în imediata proximitate a școlii. De ce era nevoie de un control al spațiului înconjurător? Răspunsul îl aflăm în specificul instituției școlare. În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, școala realiza educația și instrucția elevilor, ca viitori cetățeni. Dacă cea de a doua urmărea transmiterea cunoștințelor, educația era sinonimă cu formarea caracterului moral. Transmiterea unor norme comportamentale, a unor reguli sociale, cultivarea atașamentului față de patrie și monarhie intrau în sarcina educației. Formarea comportamentului moral se realiza prin intermediul metodelor clasice de educație, dar și prin crearea unui mediu școlar asept, atent supravegheat, lipsit de

²⁰ Școala Normală de Învățători din Câmpulung avea un teren de 110.500 mp din care 23.484 mp constituiau clădirile școlii și curțile aferente, 2.649 mp clădirile fermei, iar restul "teren de cultură, fânețe și râpi, care s-au plantat mai târziu cu molizi și pini". Ioan Gh. Marinescu, *Trei pătrimi de veac de activitate*, [București], 1943, p. 189.

²¹ ANIC, MCIP, ds. 492, an 1900, f. 577r-v.

²² Ioan Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 185.

tentații. Cu timpul, pe baza unor observații și experiențe directe, oamenii școlii ajung la concluzia că la reușita actului educativ contribuie inclusiv spațiul din jurul școlii. Orașul este un adversar redutabil în ochii multora, împânzit de tentații, de scene violente sau imorale care pot ajunge în apropierea școlii, punând în pericol ordinea morală ce stă la baza instituției.

Documentele de arhivă relatează cazuri de intruziune a unor elemente perturbatoare în spațiul școlar. Cel mai frecvent sunt consemnați negustorii ambulanți ce ispiteau elevii cu produsele lor dulci (rahat, halva), cu limonadă sau bragă. Intuind potențialul comercial reprezentat de școală, negustorii sunt o prezență constantă în jurul ei. La liceul “Mihnea-Vodă” (“Mihai Viteazul”) din București, un mic incident îl are ca protagonist pe negustorul de bragă. Năzdrăvanii elevi din clasa a II-a, profitând de clasa lungă și întunecată, și de faptul că “profesorii nu puteau să vadă bine pe școlarii din băncile de lângă cele două ferestre”, își potoleau setea, “în zilele cu năduf”, cu bragă sau limonadă de la bragagii ambulanți. Într-o zi, “nepotrivindu-se la socoteală, bragagiul și-a vârat capul pe fereastră și și-a cerut zgomotos plata dreaptă a consumației. S-a făcut târaboii mare în clasă; câțiva băieți au fost aspru pedepsiți...”²³. Măsuri de siguranță menite a opri contactul cu exteriorul sunt adoptate rapid: ferestrele sunt vopsite în alb și închise permanent. Întâmplarea demonstrează că ferestrele nu îndeplinesc doar funcțiunea clasică – de iluminat –, așa cum își doresc profesorii, ci sunt înainte de toate deschideri către lumea de afară, de care elevii vor încerca permanent să profite. Autoritățile iau o serie de măsuri pentru a-i ține pe negustori la distanță de școală. Pe această linie se înscriu ordonanțele ce interzic orice formă de comerț în proximitatea școlii.

Negustorii ambulanți nu reprezentau singurul pericol, și nici pe departe cel mai grav. O altă întâmplare, petrecută pe la 1865 în București, arată cât de fragilă este granița dintre școală și societate. “Două dame cu viața scandaloasă” se instalează cu locuința în vecinătatea Școlii Centrale de Fete provocând “dezmozolizația” instituției. Incidentul este perceput de autorități ca unul extrem de grav, din moment ce Ministrul Instrucțiunii și prefectul Poliției Capitalei intervin imediat pentru îndepărtarea “damelor” din apropierea școlii²⁴. Gestul autorităților trebuie privit ca o încercare de securizare a zonei situate în imediata proximitate a școlii, zonă care în opinia autorităților și a corpului didactic trebuia să fie guvernată după norme morale și sociale acceptate de școală.

Cele două cazuri relateate au un numitor comun: ambele școli funcționează în clădiri închiriate. În cazul acestor clădiri, controlul vecinătăților nu funcționează, chiria scăzută fiind singurul factor luat în considerare de către autorități. Frecvența situațiilor similare celor de mai sus determină autoritățile să intervină și să aleagă cu atenție terenul pe care vor construi școala, încercând pe cât posibil eliminarea factorilor perturbatori.

²³ Constantin Kirițescu, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, București, 1985, p. 130.

²⁴ ANIC. MCIP. ds. 557. I. an 1865, f. 40.

Alegerea unui teren trebuie să respecte o serie de norme igienice, stabilite de igieniști și oamenii școlii. În regulamentele pentru construcții școlare²⁵ se recomandă zone curate, aerisite și înalte, nu joase sau umede. Umezeala afectează deopotrivă clădirea școlii și constituția copiilor, reprezentând “una din cauzele cele mai eficace de ruinare a sănătății copiilor pentru toată viața lor. De acolo se nasc reumatismele, boalele de ochi, de plămâni, anemia, scrofulele, ftisia”²⁶. “Stabilimente” de tipul fabricilor, abatoarelor, “care produc prea mult fum sau alte emanațiuni supărătoare”²⁷, prăvălii și ateliere zgomotoase, “deposite de materii miasmatic”²⁸ dăunătoare sănătății și moralității elevilor, sunt respinse din apropierea școlii. Efecte nocive au bălțile și cimitirele, dar și locurile de petrecere “puțin recomandabile, precum cârciume, hanuri și altele”²⁹. Acestea din urmă, frecvente în lumea urbană, constituie, în opinia autorităților școlare, amenințări grave la adresa moralității elevilor prin exemplele negative pe care le oferă, prezența lor în proximitatea școlii nefiind tolerată.

Prevederile de natură igienică prezentate mai sus nu constituie un caz particular caracteristic doar instituției școlare, ci sunt parte a unui discurs științific mai amplu; ele se înscriu într-o strategie de igienizare a spațiului public urban. De pildă, preocupări similare se regăsesc și în regulamentele generale de igienă publică adoptate la sfârșitul secolului al XIX-lea în Vechiul Regat. Interesant de subliniat ni se pare atenția deosebită acordată de regulamente mirosurilor neplăcute, fapt ce sugerează o anumită anxietate olfactivă. Mirosurile grele, neplăcute sunt asimilate pericolelor (spațiile insalubre semnalizează pericolul de îmbolnăvire, fabricile – pericolul social), ele amenință echilibrul social³⁰, în cazul de față pe cel din instituția școlii.

Mediul urban prezintă și alte dezavantaje precum zgomotul trăsurilor, al tramvaielor sau pericolul de accidente. Pentru unele se găsesc soluții, altele vor rămâne până astăzi o provocare a lumii urbane. Efectele deranjante ale zgomotului se estompează prin retragerea clădirii de la stradă sau prin amplasarea claselor în locurile mai liniștite sau chiar la etaj. Astfel la Ploiești, “clădirile [n. n. liceului] vor fi puse la 20 m în retragere și deosebit se va dispune ca clasele să vină spre piața din fața Bisericii Sf. Gheorghe care e foarte liniștită. Cu această situație vom obține avantajele igienice și estetice ale bulevardului fără să se provoace vreun neajuns învățăturii”³¹. Grădinile interpușe între stradă și clădire diminuează

²⁵ S. Haret, *Localele de școli primare* cit., p. 13-44 și *Regulament pentru construcția localelor* cit., p. 507-510.

²⁶ S. Haret, *op. cit.*, p. 15.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Regulament pentru construcția localelor* cit., p. 507-510.

²⁹ S. Haret, *op. cit.*, p. 16.

³⁰ A se vedea Alain Corbin, *Le miasme et la jonquille. L'odorat et l'imaginaire social XVIIIe - XIXe siècles*, Paris, 2008, p. 11 ș. u.

³¹ ANIC. MCIP, ds. 399, an 1889, f. 17v.

freacății vieții urbane, opresc privirile curioase, protejează și apără spațiul școlar, contribuind la înfrumusețarea școlii.

Printre vecinii nerecomandați de autorități se numără și biserica³² – dispoziție ce indică o schimbare de paradigmă în materie de educație, în comparație cu prima jumătate a secolului al XIX-lea când școlile funcționau în pridvoarele sau chiliile bisericilor. Cum se explică această restricție neașteptată? Un nou element, prezent în discursul științific al vremii – zgomotul – face imposibilă vecinătatea celor două instituții. Biserica stânjenește școala prin zgomotele clopotelor, iar școala perturbă prin jocurile și strigătele copiilor desfășurarea slujbelor și a ceremoniilor. Paradoxal, recomandările sunt uneori încălcate chiar de către Ministerul Instrucțiunii Publice. La Ploiești, ministerul optează pentru amplasarea liceului de băieți (“Sfinții Petru și Pavel”) lângă Biserica Sf. Gheorghe. Contradicția este semnalată de epitropii bisericii respective. Anticipând efectele, epitropii atenționează autoritățile că “între dânsese [n. n., biserică și școală] va fi o complicațiune reciprocă”³³. Din cauza înălțimii liceului, biserica va rămâne în umbră, căpătând igrasie, dar și liceul va fi incomodat de biserică, “deoarece aici se trag clopotele zilnic de atâtea ori, adesea se aud vaete, țipete etc. cu diferite procesiuni ce se întâmplă chiar atunci, când în școală va fi necesitate de cea mai profundă liniște.”³⁴ Documentul, extrem de interesant, ne permite să surprindem atitudinea eforilor³⁵ față de școală. Provenind din elita locală, eforii dovedesc o înțelegere a instituției școlare moderne³⁶ și a condițiilor de care aceasta are nevoie pentru a funcționa eficient.

Diferențe majore între teorie și realitatea socială sunt semnalate și în problema vecinătăților. Recomandările educatorilor și medicilor sunt nesocotite, iar biserica se numără printre cei mai frecvenți vecini ai școlilor. Un exemplu sugestiv îl reprezintă Capitala. Pe planul orașului din 1895-1899 am identificat un număr de 13 școli situate în imediata vecinătate a bisericilor³⁷, toate construite în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea. Proximitatea bisericii comportă o explicație de ordin financiar: terenurile bisericii sunt proprietatea comunelor urbane, ceea ce înseamnă o economie substanțială pentru municipalitate.

Potrivite pentru amplasamentul școlilor erau grădinile și parcurile, dar “cu condiție ca să nu fie prea aproape de pereții școalei, în cât să-i intercepteze aerul și

³² S. Haret, *op. cit.*, p. 16.

³³ ANIC, MCIP, ds. 399, an 1889, f. 102r.

³⁴ *Ibidem*, f. 102f.

³⁵ Eforii nu îi includ pe oamenii școlii și pe medici.

³⁶ Chiar dacă am presupune că discursul eforilor ar servi altor interese, natura argumentelor aduse de aceștia se dorește, și este, extrem de convingătoare.

³⁷ Este vorba de școlile de lângă Biserica Sf. Vineri, Biserica Sf. Voievozi, Biserica Isvorătoare (Mavrogheni), Biserica Visarion, Biserica Precupeții Noi, Biserica Chița Brânzaru (Oboru Nou), Biserica Sf. Elefterie, Biserica Sf. Ștefan, Biserica Popa Rusu, Biserica Silivestru, Biserica Popa Nan, Biserica Sf. Apostoli, Biserica Buna Vestire. *Planul orașului București*, Institutul Geografic al Armatei, 1895-1899.

lumina și să devină o cauză de umezeală”³⁸. Aceeași problemă o generează și clădirile înalte care opresc lumina și împiedică circulația aerului.

Achiziția terenului

Alegerea terenului nu înseamnă că etapa dificilă s-a încheiat, urmează o altă la fel de anevoioasă: cumpărarea terenului. Dificultățile sunt legate de loturile mici vândute de particulari. Obținerea unui teren de dimensiuni potrivite presupunea comasarea mai multor proprietăți învecinate, care nu erau întotdeauna de vânzare. Locuitorii profită de lipsa terenurilor pentru construcții școlare și oferă primăriei proprietăți la prețuri mult mai mari decât valoarea lor reală.

Achiziția terenurilor nu a făcut subiectul unei politici de amenajare teritorială din partea primăriilor, ci s-a realizat treptat, pe măsură ce s-a decis construirea școlilor. De cele mai multe ori, terenul era cumpărat înainte de întocmirea proiectului arhitectural. Întâlnim și situații contrare, când proiectul premerge procurarea terenului. În 1881, Serviciul Tehnic al Capitalei întocmea proiecte pentru mai multe clădiri publice ce urmau să fie construite fără a deține și terenuri pentru ele, situație ce dădea naștere la o serie de dificultăți, căci proiectele trebuiau adaptate ulterior parcelelor. Într-un proces verbal se menționa că planul școlii va fi adaptat “dupe forma terenului de care se va dispune și orientarea lui, fără ca, bine înțeles, condițiunile igienice să fie întru ceva alterate”³⁹. Probabil dorința de modernizare și graba autorităților au generat asemenea situații.

La sfârșitul secolului, valoarea funciară ridicată a terenurilor din zona centrală a orașelor influențează dimensiunea parcelelor școlare, care tind să devină mai reduse. În aceste condiții, arhitecții optează pentru clădiri mai înalte, dar cu o amprentă la sol mai redusă, evitând astfel ocuparea în întregime a înguste parcele și reducerea în exces a curții școlii.

Aminteam la începutul articolului despre faptul că primăria sau prefectura a donat în numeroase orașe terenul pentru construcția școlilor secundare (licee, gimnazii, școli secundare de fete)⁴⁰. Uneori, statutul juridic incert al terenului donat creează probleme⁴¹. Construcția gimnaziului din orașul Bacău se amână câțiva ani din cauza problemei terenului. Într-o primă etapă (1886), prefectura intenționează să cedeze ministerului o proprietate primită ca donație. Probabil din dorința de a evita eventuale complicații provocate de oferta prefecturii (imposibilitatea juridică de a ceda un bun primit ca donație), Ministerul Instrucțiunii se orientează către alte terenuri. Pentru alegerea celui mai potrivit teren a desemnat în 1887 o comisie alcătuită din zece senatori și deputați. Este

³⁸ S. Haret, *op. cit.*, p. 16.

³⁹ ANR, DMBAN, PMB Serviciul Tehnic, ds. 45, an 1885, f. 6v și 10r.

⁴⁰ Primăria Capitalei donează terenul pentru Gimnaziul externat din București (Liceul Lazăr). Un gest similar manifestă și primăriile din Buzău, Călărași, Dorohoi pentru liceele din orașele respective.

⁴¹ Nu știm dacă autorii donației (primarul și consiliul comunal) erau informați asupra faptului că terenul avea un statut juridic incert.

primul caz cunoscut în care se recurge la factori de decizie cu prestigiu. Nu știm din ce motive a optat ministrul pentru această prestigioasă comisie și nici de ce a renunțat ulterior la consultarea ei în favoarea alteia, alcătuită din autorități locale (primar, consilieri comunali, medici, profesori). Poate contactul direct al acestora din urmă cu comunitatea locală constituia pentru autorități o garanție în sensul unei mai bune cunoașteri a realităților urbane și implicit unei mai bune selecții a parcelei. În 1889 problema era departe de a fi rezolvată; pentru amplasamentul gimnaziului din Bacău se aveau în vedere 15 terenuri. Inspectarea acestora și discuțiile pro și contra ce se purtau pe marginea lor riscau să amâne nedorit de mult începerea construcției.

În numeroase situații, primăria optează pentru construcția școlilor pe proprietățile sale (cumpărate sau donate de către particulari). Prima clădire de școală din București (școala "Clemența") se ridică pe un teren aparținând primăriei. Nu este un caz singular, această practică mai fiind utilizată de municipalități și după aceea, fapt ce aduce o economie însemnată autorităților, în condițiile în care valoarea terenului crește considerabil spre sfârșitul secolului al XIX-lea.

Procesul de achiziționare a terenurilor școlare îi implică și pe locuitorii orașelor. Către sfârșitul secolului, atitudinea acestora față de educația publică cunoaște transformări semnificative. Tot mai mulți sunt cei care conștientizează beneficiile pe care le-ar obține de pe urma educației publice. Cum atitudinea societății românești față de educație nu a făcut subiectul vreunui studiu, ne situăm din nou pe un teren neexplorat și plin de capcane. Putem afirma fără îndoială că interesul populației pentru educația publică se explică prin avantajele materiale cu care educația este asociată. Tot mai multe slujbe necesită cel puțin școala primară, dacă nu și câteva clase de gimnaziu. De asemenea, drumul către un statut social mai bun, atunci când nu provii dintr-o familie avută, trece prin școală. Schimbarea percepției asupra educației publice este susținută de numărul mare de petiții înaintate de particulari Ministerului Instrucțiunii, prin care cer deschiderea unor școli publice în mahalalele sau satele în care locuiesc și dotarea lor cu clădiri anume construite. Unii dintre ei aleg să susțină financiar eforturile autorităților. Este cazul locuitorilor mahalalelor Calea Rahovei, Bărbătescu, Caracaș, Jarcaleți, Sebastian, Broscăria, Spirea Nouă, Spirea Veche, Ghencea și Lupeasca din București, care, în ciuda faptului că se întind pe o suprafață de 3 km, sunt lipsite de școală. Dorința mahalagiilor ca odraslele lor să se bucure de roadele instrucțiunii publice este atât de puternică, încât donează primăriei un teren de "șapte sau optu mii metri pătrați" cumpărat special în acest scop⁴².

"Operațiuni urbane"

În secolul al XIX-lea, și cu precădere în a doua jumătate a sa, orașele românești au cunoscut un proces de modernizare urbană menit să le schimbe înfățișarea. Deseori acest proces s-a intersectat cu politica de construcții școlare.

⁴² ANR, DMBAN, PMB. Serviciul Tehnic, ds. 18, an 1895. f. 3.

Trasarea Bulevardului Carol I din Capitală a necesitat desființarea unei părți din strada Pensionatului și mutarea Școlii Centrale de Fete din Casa Ghica, dar și modificarea planului școlii primare Caimata din strada cu același nume⁴³.

Eforturile de ordonare a spațiului urban întreprinse de autorități au efecte pozitive asupra instituției școlare. Pe de o parte, spațiul urban rezultat, sistematizat și ordonat devine mai accesibil locuitorilor și implicit elevilor. Clădirea școlii deține un loc privilegiat în acest spațiu, este amplasată în apropierea arterelor importante, dobândind astfel o mai mare vizibilitate în peisajul urban. Pe de altă parte, transformările urbane (exproprieri și trasări de noi străzi) constituie un prilej pentru autorități de a achiziționa terenuri în anumite zone și de a alcătui parcele cu dimensiuni necesare unei școli. De pildă, școala de la Cișmigiu urma să se construiască pe o parcelă alcătuită din terenuri particulare, neconstruite “ce rămân la colțul stradelor Smârdan și aceia ce este a se deschide din Bulevard pe lângă Cișmigiu până la intrarea Nordului...”⁴⁴. Documentele menționează și alte exemple similare, fie că este vorba de terenuri rezultate în urma exproprierilor necesare noilor artere sau noului curs al Dâmboviței, fie de terenuri provenite din închiderea unor străzi sau din vechea albie a Dâmboviței.

Noua clădire școlară reclamă un spațiu pe măsură. O clădire importantă cum este școala, ce a presupus investiții materiale și intelectuale semnificative, nu poate fi amplasată oriunde și oricum. Am amintit mai sus preferința pentru spațiul deja sistematizat tradus prin străzi drepte, cu o anumită lățime, pavate și canalizate. Și spațiul situat în imediata proximitate a clădirii (grădina școlii) trebuia să se supună regulilor estetice și imperativelor igienice, să fie curat și îngrijit, contribuind astfel la punerea în evidență a clădirii școlare.

Analizând geometria parcelei școlare, se constată o varietate de forme, de la paralelograme regulate la terenuri neregulate. Din rațiuni estetice, dar și funcționale s-a conferit parcelelor o formă regulată, acțiune ce a necesitat uneori exproprieri, alinieri stradale sau rectificări de proprietăți. La Ploiești, autoritățile au întreprins numeroase eforturi pentru ca parcela pe care urma să se ridice liceul să capete “o formă mai aproape de cea dreptunghiulară, necesară unei clădiri așa de importante”⁴⁵. Între parcela regulată și clădirea școlii, cu formă de asemenea regulată (de cele mai multe ori dreptunghi) se stabilea o relație armonioasă. Prima oferea celei de a doua o mai mare vizibilitate, accentua impresia de ordine, de armonie.

Foarte multe școli sunt dispuse în centrul parcelei, retrase de la stradă, înconjurate de grădini, depărtate de proprietățile vecine (Școala primară Cuibu cu Barză, Școala primară Polizu, școala primară de pe strada Barbu Catargiu, școala

⁴³ *Ibidem*, ds. 5, an 1888, f. 208-211; ds. 14, an 1889, f. 2. Trasarea bulevardului a determinat modificarea planului școlii Caimata, în construcție în acel moment. Clădirea nu mai există, fiind demolată cel mai probabil în perioada comunistă.

⁴⁴ *Ibidem*, ds. 8, an 1885, f. 17. Este vorba de zona aflată în vecinătatea Parcului Cișmigiu, cuprinsă astăzi între străzile Zalomit și Brezoianu.

⁴⁵ ANIC, MCIP, ds. 399, an 1889, f. 49v.

din piața Aron Florian, școala Sf. Ion Moși, școala Calvină, școlile Clemența, Silvestru, Mecet, Mântuleasa, toate în București). Poziția în centrul proprietății este apreciată de arhitecți, deoarece oferă vizibilitate, chiar o anumită monumentalitate, dar și de educatori și medici. Spațiul din jurul școlii este necesar din motive ce țin de buna funcționare a învățământului; protejează de vecinii zgomotoși, de privirile curioșilor și de prezența intrușilor care ar putea perturba serios actul educațional (Liceul "Gh. Lazăr", Școala Centrală de Fete, Școala primară Lucaci, toate în București; Gimnaziul din Târgu Jiu, Liceul "Petru și Pavel" din Ploiești).

Pentru obținerea unui efect estetic plăcut, clădirea școlii trebuia orientată cu fațada principală spre stradă, chiar dacă acest lucru a presupus în unele cazuri operațiuni urbane complexe. Alinierea liceului "Gheorghe Lazăr" din București, paralel cu noul bulevard, a afectat radical țesutul urban din zonă; s-au desființat străzi și s-au expropriat proprietăți.

Școala este gândită în context urban. Planul liceului "Carol I" din Craiova este conceput pentru a se integra armonios în țesutul urban și pentru a valorifica particularitățile parcelei aflată la intersecția a două străzi și în apropierea unui scuar⁴⁶.

Concluzii

Cartierele nesănătoase, terenurile insalubre, umede, mirositoare, vecinătățile incomode și imorale sunt multă vreme semnalate în preajma școlii. Odată cu declanșarea politicii de construcții școlare și cu elaborarea documentelor ce definesc natura clădirii și a terenului din jur, se încearcă o eliminare a acestor factori perturbatori din proximitatea școlii.

Centrul orașului este de departe zona preferată de autorități pentru amplasamentul școlilor. De altfel, el deține toate datele pentru a susține o concentrare a instituțiilor școlare: densitatea mare a populației, prezența grupurilor sociale atrase de școală, cei mai mulți cetățeni cu drept de vot.

Eforturile de sistematizare, îndreptate cu precădere asupra zonelor centrale ale orașelor, constituie o altă explicație pentru perseverența cu care se urmărește amplasarea școlilor în perimetrul central. Spațiul central, restructurat, ordonat, echipat cu elemente moderne (străzi pavate, canalizate, iluminate) este "populat" înainte de toate cu edificii reprezentative, impresionante, construite în acord cu normele sanitare și de construcție. Școala, ca unul dintre reperele fundamentale ale statului, își va găsi rapid loc în noul spațiu – simbol al prefacerilor urbanistice. Mai trebuie amintit un aspect important, care este trecut cu vederea atunci când se vorbește de modernizarea urbană, aspect care are impact direct asupra școlii. Orașul remodelat este purtător al unor noi valori sociale. El stabilește o nouă relație cu locuitorii, iar aceștia din urmă vor fi nevoiți să adopte

⁴⁶ *Ibidem*, ds. 1102, an 1892, f. 3-4.

norme de comportament public mai apropiate de valorile școlii (amintim aici doar păstrarea curățeniei și interzicerea distrugerii bunurilor publice).

Urmărind raportul ce se stabilește între școală și țesutul urban, s-a putut constata prezența unei concepții urbane preocupată deopotrivă de considerente estetice și funcționale.

Pentru a se evita aglomerarea școlilor în zona centrală (situație frecvent semnalată) în detrimentul unei periferii din ce în ce mai populată, orașele cu anumite dimensiuni sunt împărțite de autorități în circumscripții școlare ce acoperă o anumită zonă geografică și sunt deservite de un număr de școli. Periferia rămâne o opțiune pentru școlile normale de învățători deoarece ele necesită teren pentru numeroasele ateliere și grajduri, dar și pentru practica agricolă.

Orașul este perceput ca un adversar de temut la adresa moralității elevilor⁴⁷, de aceea se impune un control strict asupra spațiului din jurul școlii, control vizibil în preocupările pentru stabilirea vecinătăților potrivite.

The Location of School in the City.

School Policy and Urban Space in the Second Half of the 19th Century

Abstract

The paper analyses the location of schools in the city, reconstructing the process by which the future construction site is chosen, and identifying the institutions involved in selecting the place. Financial, demographic and hygienic factors are directly involved in choosing the site for the school. The centre of the city was one of the areas preferred by authorities in locating the schools. Housing density, social structure of the school's students and urban planning process explain the massive concentration of schools in the central areas of the cities. The outskirts are chosen by normal schools for teachers because they require large spaces for stables, workshops, crops.

A problematic issue for the authorities proved to be the neighborhood. Schools should not be near just anyone and not every institution may operate near a school. The idea that the area around the school contributes to the success of educational act has determined a strict control over the issue. School regulations state clear prohibitions regarding institutions that could jeopardize in any way the moral order of the school.

⁴⁷ Imaginarul social, respectiv discursul epocii sunt extrem de negative la adresa orașului secolului al XIX-lea. Pentru mulți, orașul este sinonim cu dezordinea, mizeria, mirosurile neplăcute, epidemiile și aglomerația. Lecturând literatura medicală a vremii suntem tentați să avansăm ipoteza conform căreia aceasta întreține, printre altele, imaginea negativă pe care o are orașul. Pe măsură ce măsurile modernizatoare (sistematizare, canalizare, igienă) se aplică, înfrățirea orașului și implicit modul în care acesta este perceput cunoaște transformări semnificative. Orașul modern începe să ofere o promisiune pentru un trai mai bun și o viață civilizată.

Colonia italiană din București (1850-1918) (II)*

Alina Dorojan

Keywords: *minorities in Bucharest; Italian emigration*

2. Activități ale coloniei italiene din București

2.1. Școala italiană “Regina Margherita” din strada Luigi Cazzavillan

În timpul primului guvern italian condus de Francesco Crispi (1887-1891), se dădea prima lege organică a școlilor italiene din străinătate, datată la 8 decembrie 1889 și care făcea parte dintr-un proiect de lege naționalist și expansionist de realizare a unui stat și a unei politici externe puternice. Pentru aceasta, Francesco Crispi inaugurase o *politica dell'emigrazione*, în cadrul căreia funcționarea școlilor italiene din afară, “focare de educație națională și de sentiment patriotic”¹, puse sub direcția și controlul Statului italian, trecea peste obiectivul primar al unei simple instrucțiuni pentru emigranți și fiii lor, prin asumarea unei însemnătăți politice: păstrarea limbii italiene ca mijloc de menținere a legăturii între supușii emigranți și patria-mamă și instruirea emigranților italieni ca instrument al influenței culturale și politice și a pătrunderii comerciale. Investiția, din fondurile statului, pentru instrucția italienilor emigranți, era o alegere în totalitate politică².

În realitate, primele școli italiene din afara Peninsulei erau înființate înainte de inițierea politicii externe școlare a guvernului Crispi, în deceniul șapte al secolului al XIX-lea, în zona bazinului mediteranean și în cea balcanică, în Alexandria egipteană (1862), la Tunis și Constantinopol (1863), Smirna și Samos (1864), Atena (1865), Sarajevo (1866), Salonic (1868). În spațiul românesc, prima școală italiană se deschidea la Galați, în 1866. După 1870, Ministerul Instrucțiilor Publice italian ceda Ministerului de Externe din competența sa școlile italiene din străinătate.

Acestea erau fie școli guvernamentale, finanțate în întregime de guvernul italian, fie școli particulare, laice sau confesionale, subsidiate de guvern. Acestea din urmă erau înființate de asociațiile italienilor din străinătate – cum era și cazul școlii italiene de la București – și urmau programa și metodele didactice ale școlii

* A se vedea “Revista Arhivelor. Archives Review” 86 (2009), 1, p. 133-144.

¹ *Le scuole italiane nelle colonie d'America*, Circolare del sottosegretario agli Affari Esteri, Abele Damiani, in Ministero Affari Esteri, “Annuario delle scuole coloniali per l'anno finanziario e scolastico 1889-1890”, p. 207.

² Patrizia Salvetti, *Le scuole italiane all'estero*, în *Storia dell'emigrazione italiana*, 2: *Arrivi*, Roma, 2002, p. 535.

italiene, fiind supuse unui control din partea consulilor și, periodic, unei inspecții ministeriale. Cu timpul, școala italiană "Regina Margherita" din București a început să urmeze, în principal, programa școlară românească.

Primul "Anuar al școlilor coloniale" publicat de Ministerul de Externe italian, între 1888 și 1889, ce preceda cu puțin reforma lui Francesco Crispi, raporta un total de 13.000 elevi italieni din 64 de școli, distribuite în diferite orașe ale țărilor de emigrație italiană, între care era inclusă și România³.

În 1900, *Marele dicționar geografic al României* amintea de existența a două școli italiene în București, întreținute de comunitatea italiană⁴.

În 1901, grație fondurilor puse la dispoziție de Luigi Cazzavillan, a contribuțiilor elevilor înscriși, a subscripțiilor publice și a unor mici subsidii din partea guvernului italian, se construia pe strada Luigi Cazzavillan, nr. 28, școala italiană "Regina Margherita", o școală particulară mixtă, unde se urmau cursurile claselor primare, deschise copiilor de orice naționalitate. Pe frontispiciul clădirii se putea citi: "*A Luigi Cazzavillan che nell'amore vivissimo per il suo paese attinse sempre ispirazione a ben fare... Questa scuola si edificava per promuovere l'educazione di fanciulli italiani e la diffusione della favella di Dante in questa latina terra sorella. La colonia italiana benedicendone la memoria*"⁵. Localul și terenul școlii au fost donate de Cazzavillan statului italian, în scopul desfășurării în acest spațiu a acțiunilor culturale necesare comunității italiene din oraș. Pe lângă cursurile școlare, aici se afla și o grădiniță pentru copii, condusă în 1911 de Natalina Enrico, și se ținea un curs seral de desen, condus de un membru al comunității italiene, care era frecventat de 20 de tineri și care oferea multor fii de muncitori posibilitatea de a obține un loc de muncă în birourile arhitecților sau inginerilor⁶.

Pentru promovarea educației copiilor italieni și a culturii italiene sau în scopul unor acțiuni caritabile, școala italiană susținea deseori reprezentații culturale. În vinerea de 6 iunie 1908, în beneficiul elevilor săraci ai școlii italiene era prezentată la Grădina Roșca o comedie⁷.

În anul școlar 1909-1910, director al școlii italiene era Cesare Fantoli, născut în 1868, la Palazzo, în provincia piemonteză Novara, ajuns un antreprenor de lucrări publice. Școala primea anual din partea guvernului italian o subvenție de 4.000 lei, iar din partea Societății Italiene 3.000 lei, bani proveniți din serate teatrale, baluri, concerte, sume pe care directorul școlii le folosea în special pentru

³ M.A.E., *Annuario delle scuole coloniali per l'anno finanziario e scolastico 1888-1889*, Roma, 1889, p. 3-4, 9.

⁴ *Marele dicționar geografic al României*, I, p. 732.

⁵ "Lui Luigi Cazzavillan, care prin dragostea sa vie pentru țara sa a fost mereu atins de inspirația de a face bine... Această școală s-a construit pentru promovarea educației copiilor italieni și pentru difuzarea graiului lui Dante în această țară latină soră. Colonia italiană îi preacinstește memoria", în *Momenti e luoghi italiani nella memoria di Bucarest*, nepag. [= <http://www.rrl.ro/art.shtml?lang=8&sec=135&art=97>, accesat 14 martie 2007].

⁶ "Anuarul SOCEC. România și capitala București", 2 (1911), p. 135; "Bolletino dell'Emigrazione" 11 (1912), p. 57.

⁷ ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale [în continuare, DPSG], ds. 100/1908, f. 12.

ajutorarea elevilor săraci. Cum numărul elevilor se mărise, era nevoie de încă doi sau trei profesori, precum și de o subvenție mai mare, pe care sperau să o obțină de la guvernul italian. În acest scop, Societatea Italiană alcătuiește o comisie de trei persoane, condusă de directorul școlii, C. Fantoli, care să plece la Roma pentru a înmăna un memoriu guvernului italian, pentru sporirea subvenției la 10.000 sau 12.000 lei anual, necesară dezvoltării învățământului italian din România⁸.

Manifestările culturale sau serbările naționale ale comunității italiene se dădeau în sala de festivități a școlii italiene, cum a fost și cazul marelui festival școlar din 23 mai 1910, susținut cu ocazia serbării naționale a proclamării Constituției Statului Italian. La finalul banchetului, s-a discutat despre expoziția de la Roma ce urma să aibă loc în anul următor, o parte a membrilor Societății Italiene începând să depună mici sume de 5 sau 10 lei lunar pentru excursia la Roma⁹.

În anul școlar 1911-1912, director al școlii era Luigi Enrico, iar personalul didactic era alcătuit din opt profesori, iar numărul elevilor înscriși, vehiculat de *Anuarul Statistic al orașului București pe 1910 și 1911*, era de 136 de băieți, numărul elevelor nefiind precizat. Școala italiană era cunoscută în epocă și pentru sala de festivități în cadrul căreia se dădeau numeroase serbări. În intervalul 1 aprilie-31 decembrie 1910 s-a susținut o serie de festivități contra costului unui bilet de 10 lei¹⁰. Potrivit *Anuarului Socec*, pe lângă școala primară "Regina Margherita" se afla și o grădiniță de copii condusă în continuare de Natalina Enrico¹¹. Luigi Enrico, "care de la înființarea acestei instituții din str. Luigi Cazzavillan, a condus cu zel și activitate această instituție culturală, și care prin munca-i rodnică a fost mult iubit de întreaga colonie italiană"¹², era foarte apreciat în colonia italiană pentru eforturile sale de a-și ajuta elevii, "dând sprijinul a sute de copii orfani" și devotamentul cu care-și îndeplinea nu doar rolul de director al școlii italiene, ci și pe cel de filantrop în rândul semenilor fără venituri, cărora le împărțea din sumele obținute în cursul anului din serbări școlare, teatrale, muzicale sau din serate de dans.

De o largă apreciere și de un public numeros se bucurau serbările sau spectacolele organizate de elevii școlii italiene cu diferite ocazii, cum era cazul serbărilor de sfârșit de an sau al sărbătorilor naționale italiene. Un astfel de prilej îl oferea, la 20 mai 1912, sărbătorirea zilei naționale a statului italian, unde ministrul plenipotențiar, baronul Carlo Fasciotti, a ținut o cuvântare, sau, la 18 iunie 1912, odată cu sfârșitul anului școlar, când serbarea deschisă cu imnurile regale italian și român, a fost urmată de cântece și jocuri date de copii și de o comedie teatrală jucată de elevii claselor a III-a și a IV-a. Acțiunile de binefacere ale Societății și școlii italiene erau, de asemenea, un lucru foarte apreciat de colonia italiană din Capitală. Un festival școlar de binefacere era dat de membrii Societății Italiene la

⁸ *Ibidem*, f. 16.

⁹ *Ibidem*, f. 18-19.

¹⁰ *Anuarul statistic al orașului București pe 1910 și 1911*, 16-17, p. 497-498, 518.

¹¹ "Anuarul SOCEC", p. 135.

¹² ANIC, DPSG, ds. 100/1908, f. 29.

12 ianuarie 1913, în beneficiul copiilor săraci și pentru ajutorarea văduvelor de război, din urma conflictului turco-italian din Africa, unde era invitat și personalul Legației Italiene, iar un bal cu tombolă organizat cu același scop se ținea la 2 februarie 1913¹³.

În anul școlar 1912-1913, director al școlii italiene "Regina Margherita" era un anume Piantini, menționat în paginile ziarului "Universul"¹⁴.

La 11 februarie 1913, elevii școlii italiene primeau vizita ziaristului și scriitorului italian Luigi Barzini Senior (1874-1947), care a asistat la unele cursuri. Barzini sosise în România la 7 februarie 1913, cazându-se la Hotel Continental, pentru a afla situația tratativelor româno-bulgare din cadrul Războiului Balcanic, în calitate de corespondent al celebrei publicații milaneze "*Corriere della Sera*", în acest scop păstrând zilnic, pe perioada șederii la București, legătura cu Legația italiană. La 10 februarie, vizitează redacția ziarului "Universul", unde se reîntâlnește cu unul din ziariștii români cunoscuți la Belgrad în 1903, în timpul asasinatului regelui Alexandru și reginei Draga. Un articol despre vizita lui Barzini la redacție apărea în numărul "Universului" din 14 februarie 1913. Primit în vizită de Ion I. C. Brătianu la 13 februarie, Berzini îi lua un interviu, care avea să apară în "*Corriere della Sera*". După o ultimă vizită la ministrul N. Filipescu, Berzini părăsea Bucureștiul la 23 februarie 1913, îndreptându-se spre Sofia.

O lună mai târziu, la 15 martie 1913, școala și Societatea Italiană primeau vizita unei alte personalități italiene a vremii, scriitorul politic și filoromânul Vico Montegazza. Acesta sosise în România din Sofia, la 12 martie 1913 și descinsese la hotel Bulevard. Vizita sa în țara noastră fusese anunțată de presa românească încă din ianuarie 1913. Cunoscutul publicist italian a fost asaltat de ziariștii români imediat după sosire, dar nu au fost primiți decât la sfârșitul zilei. A doua zi a fost invitatul de onoare al Legației italiene, de unde s-a interesat de adresele principalilor politicieni români, vizitându-l în aceeași zi pe prim-ministrul și ministru de externe, Titu Maiorescu, iar în următoarele zile pe Take Ionescu, Ion I. C. Brătianu, Alexandru Marghiloman; a fost primit în audiență și de Majestatea Sa, Carol I. I-a vizitat pe membrii marcanti ai coloniei italiene, în special pe marii antreprenori Vignali și Gambaro. Prezența distinsului filoromân a fost sărbătorită de sindicatul ziariștilor români printr-un banchet la saloanele Casei Capșa, unde alături de membrii sindicatului au participat și câteva personalități politice. A părăsit România după o săptămână, cu o deosebită impresie lăsată de banchetul dat în cinstea sa și de primirea călduroasă ce i-a fost făcută de către români¹⁵.

Alături de școala italiană, un alt instrument de răspândire a limbii și culturii italiene în străinătate era Societatea "Dante Aligheri", principala instituție colaterală guvernului italian în susținerea instruirii italienilor din afara Italiei. Prima Societate Dante era înființată în 1889, iar scopul ei era, după cum se afirmă în statutul său, "de

¹³ ANIC, DPSG, ds. 120/1911-1916, f. 16, 19, 28, 31.

¹⁴ *Ibidem*, f. 48.

¹⁵ *Ibidem*, ds. 93/1910-1913, *passim*.

a tutela și a difuza limba și cultura italiană în afara Regatului (art. 1). Pentru a-și atinge scopul, Societatea instituie și subvenționează școli [...], biblioteci [...] (art. 2)¹⁶. În realitate însă, Societatea "Dante Alighieri" nu putea participa direct la fondarea unei școli italiene în străinătate, inițiativă ce era posibilă doar la nivel guvernamental, dar putea interveni în gestionarea oricărei școli guvernamentale sau particulare, în special prin amenajarea bibliotecilor, spațiilor de clase și donarea de manuale, în acord cu Ministerul de Externe și cu cel al Instrucției Publice¹⁷. Despre Societatea "Dante Alighieri" din România se cunosc puține lucruri; o notă din 2 iunie 1901 a Direcției Siguranței și Poliției Generale menționa existența în oraș a unei astfel de societăți culturale italiene, iar o altă notă a aceleiași instituții prezența unei Societăți "Dante" în Sulina¹⁸. În 1912, Societatea "Dante" din București, fondată în 1896, beneficia de un număr de 180 de membri, iar reprezentanța Societății în Cataloi, județul Tulcea, era constituită din 66 de membri¹⁹. În 1915, director al societății era contele Fabio Sanminiatielli²⁰.

Limba și cultura italiană erau studiate, la sfârșitul secolului al XIX-lea-începutul secolului al XX-lea, și în alte școli și licee din București, printre care se aflau Școala secundară de fete gradul II, internațională, din str. G-ral Lahovari, nr. 1 (Icoanei), unde în 1911, catedra de italiană îi revenea profesorului G. Ghinelli; Liceul "Matei Basarab", unde între 1869-1878, limba italiană a fost predată de strălucitul profesor Gian Luigi Frollo, fiind urmat de compatrioții săi, la fel de reputați, Luigi Cazzavillan și Ramiro Ortiz, care în 1911, se afla atât la catedra liceului bucureștean, cât și conferențiar la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității București, unde înființase catedra de limbă italiană la 1 octombrie 1909, fiind numit definitiv profesor al Universității în 1913, prin decret regal. În 1879, Gian Luigi Frollo era chemat să suplinească catedra de italiană a Liceului "Sfântul Sava", iar în 1881 pe cea a Școlii Comerciale din București, unde era numit definitiv profesor, în 1889²¹. Însă studiul limbii italiene s-a făcut mai întâi în școlile confesionale catolice. La 1850, în școala de fete înființată de episcopul Malojani, se preciza în statutul instituției din timpul predecesorului său, Monseniorul Parsi, că predarea limbii italiene era prevăzută dacă aveau să se găsească suficiente eleve. La această școală se găsea și o profesoară italiancă, Maria Massenza, angajată de Monseniorul Malojani, care a părăsit școala odată cu hotărârea episcopului Parsi de a le aduce pe Călugărițele Engleze, mutându-se la

¹⁶ *Statuto della Società "Dante Alighieri"*, în Patrizia Salvetti, *Immagine nazione ed emigrazione nella Società Dante Alighieri*, Roma, 1995, p. 13.

¹⁷ P. Salvetti, *Le scuole italiane cit.*, p. 542-545.

¹⁸ ANIC, DSPG, ds. 100/1908, f. 3-11; 120/1911-1916, f. 184.

¹⁹ "Bolletino dell'Emigrazione" 11 (1912), p. 1209-1210.

²⁰ Rudolf Dinu, *Appunti per una storia dell'emigrazione italiana in Romania nel periodo 1879-1914: il Veneto come principale serbatoio di piccolo comunità in movimento*, în *Dall'Adriatico al Mar Nero: veneziani e romeni, tracciati di storie comuni* (ed. Grigore Arbore-Popescu), Roma, 2003, p. 245-261 (257).

²¹ "Anuarul SOCEC", p. 115, 123; C. H. Niculescu, *Gian Luigi Frollo (1832-1899)*, "Studii Italiene", 4 (1937), p. 95-98.

Craiova, unde a fondat un pension propriu de fete²². În februarie 1915, la școala din curtea Catedralei "Sfântul Iosif", ale cărei cursuri erau preferate de mulți părinți italieni pentru instruirea fiilor lor, erau înscriși în continuare elevi italieni²³.

2.2. Societatea Italiană din strada Luigi Cazzavillan

Pe strada Luigi Cazzavillan, în clădirea școlii italiene se afla și sediul Societății Italiene, având scopuri culturale și filantropice. În ianuarie 1910, în cadrul coloniei italiene era mare agitație din cauza alegerilor pentru un nou președinte și un nou vicepreședinte, întrucât între vechiul comitet și președintele Ferrero apăruseră anumite neînțelegeri și o nesustținere reciprocă. Cum pe 17 ianuarie 1910 aveau loc alegerile, timp de cinci zile două partide făcuseră propagandă printre membrii coloniei pentru propriul candidat, vechiul președinte Ferrero și noul președinte Gambara, arhitect și antreprenor de binale, care își avea biroul în strada Smârdan, nr. 11. Câștigând alegerile, președintele Gambara a susținut un discurs de mulțumire și a promis "că va munci cu zel și cinste pentru îndeplinirea datoriei și înaltei misiuni"²⁴. După doar două săptămâni, "din cauza multor afaceri", Gambara își dădea demisia. Au loc noi alegeri, între trei candidați, fiind ales cu 259 de voturi un alt arhitect și antreprenor de lucrări publice, Faraboschi²⁵. În cazul celor doi vicepreședinți, pe 20 februarie 1910 s-a decis în unanimitate menținerea celor de până atunci, Flamino Razatza și Luigi Boza²⁶. În 1911, sursele îl menționează ca director al Societății pe Cesare Fantoli²⁷.

Societatea Italiană susținea financiar, prin unele activități ale sale, școala italiană, principala instituție a coloniei italiene ce asigura o instruire necesară copiilor familiilor italiene. În folosul școlii, se dădeau baluri, cum a fost cazul celui din 9 ianuarie 1911, pus sub patronajul ministrului plenipotențiar, marchizul Emanuele Beccaria d'Incisa, bal care s-a bucurat de un real succes nu doar în rândul comunității italiene, ci și printre persoane din înalta societate românească²⁸.

Societatea italiană avea un rol important în cadrul comunității din București, la autoritatea sa apelându-se în cazul judecării unor diferende între soț și soție²⁹.

Legătura coloniei cu patria de origine se menținea prin diverse forme, fie că participau la evenimente organizate de Italia, cum a fost cazul expoziției de la Roma din 1911, pentru care membrii coloniei italiene nu au întârziat să își manifeste dorința de participare, fie că solicitau sau își ofereau sprijinul financiar

²² R. Netzhhammer, *Reședința episcopală din București. O contribuție la istoria arhidiocesei*, București, 1923, p. 38-42.

²³ ANIC, DPSG, ds. 120/1911-1916, f. 174.

²⁴ *Ibidem*, ds. 100/1908, f. 14.

²⁵ *Ibidem*, f. 15.

²⁶ *Ibidem*, f. 17.

²⁷ *Ibidem*, f. 32.

²⁸ *Ibidem*, f. 31.

²⁹ *Ibidem*, f. 32-33.

țării de origine. În octombrie 1911, Liga Poporului din Roma făcea un apel către toate societățile italiene din lume pentru a veni în ajutorul văduvelor celor căzuți în luptele din Tripolitania. Anunțul i-a mobilizat pe principalii membri ai Societății Italiene din București, pe președintele Fantoli și antreprenorii Vignali, Gambaro, Piantini, Gratino, Tomagini ș. a., cărora li s-au încredințat liste de subscripție pentru venirea în ajutorul răniților și familiilor acestora din Tripolitania. Aceștia s-au prezentat la Legația Italiană pentru a aduce la cunoștință inițiativa luată de Societate, unde noul ministrul plenipotențiar, Carlo Fasciotti, spre lauda celor participanți, i-a anunțat că numele tuturor donatorilor urma a fi publicate în ziarele "Universul" din București și "*Corriere della Serra*" din Milano, din 15 noiembrie 1911 (se pare însă că s-a renunțat la această intenție)³⁰. În câteva zile, suma adunată se ridica la 50-60.000 lei. De asemenea, numeroși tineri italieni, născuți în România, se prezentaseră autorităților italiene din comunele de origine ale părinților pentru a fi recrutați și încorporați, însă Ministerul de Externe al Italiei înștiința Legația Italiană la București că deocamdată aceștia erau dispensați de obligația încorporării până la noi ordine³¹.

Pentru strângerea de noi fonduri destinate Ligii Poporului, Societatea Italiană și școala italiană decideau să dea două serbări câmpenești la începutul lui aprilie 1912, când mii de italieni se aflau în Capitală³².

Acțiunile filantropice ale Societății Italiene vizau, pe lângă școala italiană sau solicitările de ajutor venite din Italia, și pe membrii coloniei italiene, împovărați de greutatea familială. În acest scop, la 18 ianuarie 1914, Societatea dădea un bal de binefacere, la care personalul Legației Italiene, în frunte cu noul consilier, Ugo Cafiero, a oferit cadouri pentru organizarea unei tombole. Sub patronajul Baronesei E. S. Fasciotti, se susținea la 8 martie 1914 un concert din muzica lui Giuseppe Verdi, la Ateneul Român, organizat de către Societatea Cooperativă de Operă Italiană în folosul instituțiilor de binefacere din Capitală.

Societatea Italiană venea încă odată în ajutorul semenilor din Italia, unde la începutul anului 1915, un devastator cutremur de pământ lăsase pe drum o mulțime de oameni. Pentru strângerea de fonduri, se hotărăște organizarea mai multor reprezentații muzicale și festivaluri școlare, iar suma de bani urma să fie trimisă de Comitetul de ajutor pentru cei suferinzi³³.

Odată cu intrarea Italiei în primul război mondial, principalele acțiuni de binefacere ale Societății vizau strângerea de fonduri pentru ajutorarea familiilor celor participanți la lupte, dar și pentru Crucea Roșie Italiană din Roma. Astfel, în octombrie 1915, într-o ședință a Societății se hotăra susținerea a zece festivaluri artistice pe parcursul lunilor noiembrie-decembrie 1915-ianuarie 1916. Din

³⁰ *Ibidem*, ds. 120/1911, f. 1.

³¹ *Ibidem*, ds. 100/1908, f. 34-37.

³² *Ibidem*, ds. 120/1911, f. 5.

³³ *Ibidem*, f. 62, 64, 152.

fondurile adunate la sfârșitul acestei perioade, o sumă de 10.000 lei era înmănată Casei Vignali&Gambara, spre a fi trimisă Crucii Roșii Italiene³⁴.

Politica colonizatoare a Italiei adusesese acesteia, în urma războiului turco-italian (1911-1912), regiunile Tripolitania și Cirenaica din nordul Africii. În octombrie 1912, Ministerul de Externe Italian lansa o circulară prin care anunța “că supușii italieni fără deosebire de naționalitate care doresc să emigreze în Tripolitania și Cirenaica, sunt liberi” să se alăture celor care doresc să colonizeze aceste regiuni³⁵. Pentru popularea cu familii de italieni a noilor teritorii, Guvernul Italian oferea condiții foarte avantajoase. Angajați ai Legației Italiene au făcut cunoscut conținutul circularii prin intermediul Societății Italiene, dar se pare că italienii din București nu au fost atrași de ofertă, considerând-o mai potrivită pentru familiile de italieni din America, care solicitaseră pământ Guvernului Italian în urmă cu peste un deceniu³⁶.

În vederea stabilirii unor relații cât mai cordiale între Italia și România, în special după vizita făcută de Majestatea sa Regală Carol I la Roma, membrii guvernului român și diferite persoane marcante ale societății românești ale vremii erau invitate alături de corpul diplomatic italian la București la banchetul dat la 19 mai 1913 de colonia italiană, cu ocazia sărbătorii naționale a “Eliberării Romei” și proclamării Constituției de către regele Carol Albert. Evenimentul nu era trecut cu vederea nici de ziarul “Universul”, care în numărul din 20 mai 1913 publica un articol în acest sens. Printre cei două sute de participanți la tradiționalul banchet din salonul școlii clădite de Luigi Cazzavillan, s-au numărat baronul Carlo Fasciotti, președintele societății de binefacere și ajutor reciproc, Bosero, atașatul comercial al Italiei, Donato Sibia, colonelul Zampolli, atașatul militar, Bormiolli, directorul școlii italiene, Piantini, inginerul Carini din Ministerul Lucrărilor Publice, inginerul Fantoli, fost director al școlii italiene, inginerii Rosio, Montiglio, Villa și membrii fruntași ai coloniei italiene, Narice, Faraboschi, Crespi, Businelli, Locatelli, Rossi, Santalena, Mora, Tomaschu Ettore ș. a. Nu întâmplător, “toate dialectele italienești se încrucișau în timpul ospățului, dar mai ales se auzeau glumele în *meneghin* al unui stol exuberant de milanezi”³⁷.

2.3. Clubul Italian din București

În strada Brezoianu, nr. 11, unde se afla sediul ziarului și tipografiei “Universul” Luigi Cazzavillan, în 1902, era și sediul Clubului Italian³⁸. În statutul societății, numite formal “*Circolo Italiano di Bucarest*”, se preciza că scopurile constituirii sale erau promovarea și facilitarea reunirii și solidarității între membrii coloniei italiene din România, oferind în acest scop un spațiu de întâlnire, de petrecere, pentru diferite serate; contribuirea la un bun renume al aceleiași colonii, participarea la

³⁴ *Ibidem*, f. 266, 274.

³⁵ *Ibidem*, f. 25.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, ds. 120/1911-1916, f. 45, 47, 48.

³⁸ A se vedea anexa I cu lista membrilor Clubului Italian din ianuarie 1911.

difuzarea limbii italiene, menținerea vie a legăturilor între colonie și patria de origine, mediind în acest sens concerte, conferințe, expoziții, recepții și alte manifestări culturale menite să crească prestigiul italienilor în România. Pentru ca societatea să își păstreze caracterul cultural era nevoie ca ea să rămână în afara politicii.

“*Circolo Italiano*” se compunea din trei categorii de membri: cei efectivi, în rândul cărora puteau intra toți italienii și cei de origine italiană, membrii aderenți, formați din non-italieni simpatizanți ai Italiei, și membri merituoși, cei care contribuiau cu daruri sau donații. Se mai preciza că numărul membrilor aderenți nu trebuia să îl depășească niciodată pe cel al membrilor efectivi.

Toți membrii aveau dreptul să frecventeze localele sociale între orele stabilite de regulamentul intern, iar doamnele puteau participa la serate din zilele fixate de președinție. De asemenea, se puneau la dispoziția membrilor ziare, reviste, pian, mese de biliard etc. Fiecare membru avea dreptul să aibă invitații pentru un timp de maxim 15 zile, în cazul celor aflați în trecere prin București.

Eliminarea unui membru pentru cazuri grave, neprecizate de regulament, se făcea pe baza majorității voturilor.

Administrarea clubului se realiza de câte un consiliu alcătuit dintr-un președinte, un vicepreședinte, trei consilieri, un secretar, un vicesecretar și un casier. În sarcinile Președinției intrau administrarea finanțelor, elaborarea regulamentului interior și supravegherea respectării lui, al bunului mers al activităților sociale, dar și convocarea ședințelor de vot anual. Colectivului general ordinar îi revenea sarcina realizării bugetului de cheltuieli și al încasărilor efectuate.

Deciziile ședințelor de consiliu se luau prin vot majoritar, în caz de egalitate votul decisiv revenind președintelui. Pentru ca aceste decizii să fie valide trebuia ca cel puțin patru membrii componenți ai fiecărei categorii să participe la vot. Componența consiliului era aleasă de colectivul general.

Orice act al clubului trebuia să conțină semnăturile președintelui, vicepreședintelui și secretarului. Actele judiciare trebuia să conțină în plus și semnătura casierului. Plățile de până în 100 de lei puteau fi aprobate doar de către contabil, cele superioare sumei de o sută de lei trebuia autorizate de consiliu prin majoritate de voturi.

În cazul lipsei temporare a președintelui și a vicepreședintelui, locul lor putea fi ținut de cel mai în vârstă dintre consilieri.

Secretarul ținea corespondența clubului și semna scrisorile în acest sens.

Acestea erau principalele reglementări ale statutului clubului italian, ce fuseseră aprobate și votate la 20 aprilie 1901, anulându-le pe cele în vigoare din 1 februarie 1901.

La 14 februarie 1902, *Assambleo Generale*, colectivul general al clubului italian, vota modificări ale organizării societății, incluzând o nouă categorie de membri alături de cele trei de până atunci, cea a membrilor de onoare, calitate pe care o îndeplineau filantropii sau patrioții ce contribuiau la prestigiul coloniei italiene. Cei care doreau să intre în rândul membrilor efectivi sau aderenți trebuia să fie propuși de doi membri efectivi sau aderenți ai clubului. Fiecare membru efectiv

sau aderent trebuia să aducă o contribuție lunară de 3 lei, dacă era înscris singur, sau 5 lei dacă era înscrisă întreaga familie. Taxa de înscriere în club era de 10 lei, pe care erau nevoiți să o achite și cei care, retrași din societate, doreau să revină.

O nouă modificare a regulamentului era votată la 10 decembrie 1915. Astfel, contribuțiile lunare deveneau egale pentru membrii, de 4 lei, fie că erau înscrși singuri sau împreună cu familia, iar taxa de înscriere se ridica la 15 lei.

La 2 iunie 1901, comitetul clubului italian era compus din președintele Donati Sergio, vicepreședinte atașatul militar maior Zampoli, al doilea vicepreședinte, inginerul Benigno Giulini, casierul Certor Celeste și ajutorul de casier Crespi Maria, cenzorii Morrice Ernesto Locatelli, consilierii Penof Carlo și Vespasian Vittorini Gambara, iar funcția de președinte de onoare îi revenea ministrului italian la București, Emanuele Beccaria d'Incisa, care era și păstrătorul fondului clubului italian, care se ridica la suma de 87.345 lei. La 1 ianuarie 1911, în clubul italian erau înscrși 144 de membri, dintre care 138 aveau domiciliul în București și doar șase dintre ei în alte localități din țară³⁹.

2.4. Alte societăți și asociații italiene

În 1875, funcționa o *Società Generale di Mutuo Soccorso fra gli italiani in Romania*⁴⁰. Alături de *Circolo Italiano di Bucarest*, la 2 iunie 1901 se mai găseau în București, conform unei note a Direcției Poliției și Siguranței Generale, societățile italiene "Dante Aligheri", *Beneficenza Umberto e Margherita*, înființate cu sprijin din partea lui Luigi Cazzavillan, și *Mutualo Soccorso*⁴¹. În decembrie 1914, era înființată Liga Italo-Română⁴². În 1915, având sediul în strada Lipscani și Calea Victoriei 113, era menționată o Lojă masonică italiană⁴³.

3. Reacțiile și evoluția comunității italiene din București după izbucnirea primului război mondial

Odată cu izbucnirea Primului Război Mondial, fie că era vorba despre Cafeneaua Bulevard sau de vreun birt de pe Calea Griviței, fervoarea discuțiilor despre acest eveniment îi cuprinsese pe toți italienii ce frecventau aceste localuri. Fie că se lansa un nou zvon sau că se primeau vești de acasă, evenimentele care cuprinseseră Europa erau atent disecate în cercurile de italieni. Unii constructori și antreprenori de binale erau de părere că intrarea Italiei în război urma să fie determinată de agitațiile declanșate de misionarii turci în Tripolitania, alții de evoluția evenimentelor din Balcani, unde Italia nu dorea să își piardă influența, iar atunci participarea sa s-ar fi făcut alături de Tripla Înțelegere. Odată cu aflarea veștii că Italia se pregătea de război, iar în Tripolitania se făcuseră mobilizări ale

³⁹ ANIC, DPSG, ds. 100/1908, f. 3-11, 32.

⁴⁰ R. Dinu, *op. cit.*, p. 256.

⁴¹ ANIC, DPSG, ds. 100/1908, f. 3-11.

⁴² *Ibidem*, f. 122.

⁴³ *Ibidem*, ds. 111/1915.

armatei ce aștepta o singură provocare pentru a intra în acțiune, italienii din București erau nerăbdători în ceea ce privește intrarea Italiei în război împotriva coaliției austro-ungaro-germano-turce, pentru a merge în Italia și a se înscrie voluntari la război. În cazul în care nu ar fi putut ajunge în Peninsulă, s-ar fi înscris ca voluntari în România, pentru că nădăjduiau ca România să intre în acțiune odată cu Italia. Manifestările de simpatie făcute de Camera și Senatul român au animat și mai mult întrunirile italienilor, care nu au întârziat să expedieze rudelor și prietenilor din Italia sute de ziare conținând dezbaterile și discursurile ținute în Parlamentul României.

Din decembrie 1914, italienii din București și din țară au început să răspundă ordinelor de mobilizare, trimise pentru 20 de contingente în urmă, pornind de la contingentul 1894. Într-o singură zi, 50 de familii de italieni au părăsit capitala cu trenul de Vârciorova, întrucât un ordin sosit la Legația Italiană prevedea ca armata italiană să fie mobilizată până la 15 ianuarie 1915. Regele Italiei, Carlo Alberto semna decretul prin care toți supușii, începând cu contingentul anului 1892, erau chemați sub arme până la 4 ianuarie 1915, cei din afara Italiei fiind obligați să se prezinte reprezentanțelor diplomatice din țara în care se aflau, pentru a primi ordinele de repatriere. Până la 20 ianuarie, cei din străinătate trebuia să se găsească în Italia. Erau scutiți doar cei care aveau deja un frate sub drapel, cei reformați, dispensați sau având scutiri speciale. La 12 ianuarie 1915, cancelaria Legației Italiene afișa un ordin prin care cei din prima și a doua categorie de reformați sau scutiți ai contingentelor anilor 1895-1900 și subofițerii combătuți ai clasei anului 1892 erau înștiințați să se prezinte sub arme.

Din schimbul de corespondență dintre italienii din București și cei din Roma, se constată că opinia publică din cele două orașe împărtășea aceeași încrederea că România urma a intra în război alături de Italia împotriva Austro-Ungariei. Cercurile de italieni din București comentau situațiile atât de asemănătoare dintre țara lor și România, care nu își puteau recupera teritoriile iredente decât prin arme.

Sosit la 9 martie 1915 de la Milano, după o călătorie prin întreaga Peninsulă, pictorul Petre Bulgăraș aducea noi vești despre opinia publică din Italia. Atât în sud, cât și în nordul țării, populația era contrariată de desfășurarea ultimelor evenimente și, deși oprite, numeroase manifestări publice antiaustriece din sudul Italiei au fost urmate de ciocniri sângeroase. Socialiștii, până atunci împotriva războiului, începuseră să țină zilnic întruniri îndemnând populația la război contra Austriei.

Legația italiană îi anunța în aprilie 1915 pe italienii mobilizabili din București să nu ia lucrări în antrepriză, pentru că o nouă comunicare din Italia primită de legație îi înștiința că în curând avea să fie nevoie de toți italienii din România.

Peste 1.500 de italieni stabiliți în București s-au prezentat la 12 mai 1915 la sediul legației italiene, în urma ordinelor publicate în presă, pentru a primi banii necesari drumului de întoarcere în Italia. Erau vizați mai întâi cei din prima și a

două categorii cu vârste de până la 39 ani. Se prezentaseră la legăție și 3.000 de italieni din județul Ilfov. Rămase în România, familiile celor plecați la mobilizare erau asigurate de legăție că urmau a primi ajutoare în bani. De asemenea, Societatea Italiană de binefacere a luat inițiativa de a veni în ajutorul familiilor sărace ale căror soți sau fii urmau să plece la mobilizare.

În orașele din țară în care se aflau italieni, populația italiană sau română se pregătea să își ia rămas bun de la cei chemați la mobilizare. În Iași, la 17 mai 1915, studenții au decis să se adune la sediul Societății Italiene din localitate, de unde aveau să îi conducă la gară cu muzică pe rezerviștii italieni, conduși de armurierul Pietro Bett. Pentru ca ieșenii să li se alăture au tipărit și lipit afișe prin tot orașul. Manifestării de simpatie pentru poporul italian se pare că i s-au alăturat și câțiva profesori universitari, printre care A. C. Cuza, I. Petrovici, Dr. Leon Cosmovici, precum și societățile de binefacere din oraș.

Încă din mai 1915, guvernul italian avea în vedere ca, în cazul cooperării în luptă dintre Italia și România, italienii rămași în țara noastră, care din diferite motive nu au putut fi repatriați, să fie încorporați în țara noastră, astfel de precedente existând deja cu francezii din Rusia și Italia și viceversa. De acest lucru începeau să se intereseze și italienii din București, mulți dintre cei care își întemeiaseră familii aici preferând să aștepte intrarea României în război.

La cea de a doua mobilizare erau chemați și cei cu vârste cuprinse între 39 și 42 de ani, un prim grup de 48 de persoane părăsind Bucureștiul la 28 mai 1915.

Membrii Societății de binefacere Italiană, al cărei președinte de onoare era ministrul Carlo Fasciotti, au luat inițiativa unor liste de subscripție pentru Crucea Roșie Italiană. În iunie 1915, Societatea vota o sumă de 10.000 lei drept ajutor pentru familiile de italieni din București aflați pe câmpul de luptă. Pentru strângerea acestei sume, dar și a unor fonduri viitoare, erau prevăzute darea unor festivaluri artistice și muzicale.

Legăția Italiană oferea ca ajutor soțiilor, indiferent de naționalitate, ale celor aflați pe câmpul de luptă, câte 70 de bani zilnic, iar copiilor de până la 14 ani câte 40 de bani pe zi.

Pentru știrile de pe câmpurile de luptă sau din Italia și aflarea numelor celor căzuți pe front, se înființase un birou al Casei Vignali&Gambara, din str. Bursei, nr. 2, care se afla în legătură directă cu Centrala Crucii Roșii din Roma, biroul servind atât italienilor din București, cât și celor din restul țării. Aceeași societate lansa și primele liste de subscripție pentru Crucea Roșie Italiană. În prima săptămână, s-au adunat 50.000 lei, care au fost expediate imediat la Roma. Listele de subscripție erau deschise oricui dorea să vină în ajutorul italienilor. Pentru noi fonduri urma o altă serie de festivaluri școlare și artistice cu tombolă, la care erau invitați și membrii corpurilor diplomatice ale aliaților Italiei. În august 1915, lista de subscripție lansată de antreprenorii și constructorii de binale Vignali și Gambara ajunsese la o sumă de peste 200.000 de lei, dintre care 150.000 au fost înmânați legăției italiene pentru a fi expediate Crucii Roșii din Roma. Coleta continua cu sume mai mici atât printre membrii societăților italiene din Capitală,

cât și printre comunitățile din provincie, pentru ca în decembrie o nouă listă să fie deschisă pentru familiile celor căzuți pe câmpul de luptă împotriva Austriei.

Mulți dintre italienii plecați la lupte nu au mai așteptat ordinele pentru contingentele din care făceau parte, de aceea, pentru stabilirea unor tablouri definitive, Marele Stat Major al Armatei de Operațiuni Italiene a trimis în iunie 1915 listele complete ale contingentelor de italieni chemați la luptă, ale căror copii au fost afișate de legația italiană prin berării, cârciumi, frizerii, točilării sau orice alte localuri conduse de italieni. Ultimul termen de mobilizare era cel de 20 iulie 1915. În august 1915, primeau ordin de chemare la luptă cei dispensați sau scutiți până atunci din contingentele 1893-1894, teritorialii contingentului 1876, iar tinerii clasei 1916 erau chemați pe 1 octombrie pentru exercițiu. În octombrie 1915, noi contingent, dintre cei născuți în 1882, 1883 și 1884, erau chemate la luptă, însă întreruperea drumului la Salonic îi oprește în continuare în România, ocolul prin Rusia fiind mult prea dificil și îndelungat. Mai bine de o lună, aproape 700 de italieni au așteptat un răspuns privind plecarea lor.

Nemulțumiți de atitudinea ziarului „Universul” pentru știrile nefavorabile Italiei, pe care le dădea de pe câmpul de luptă, membrii coloniei italiene au decis realizarea unui memoriu, care urma să fie publicat în ziarele românești și italiene, prin care îndemnau „ca nici un italian și cei care țin la ei să nu mai citească ziarul «Universul»”, după ce Teodora Campina, fostă Cazzavillan, nu dăduse niciun răspuns apelului direct făcut de italieni.

În august 1915, opinia publică italiană din București primea cu entuziasm vestea că Italia a declarat război Turciei, datorită masacrelor la care fuseseră supuși italienii din Tripolitania.

La 2 octombrie 1915, colonia italiană sărbătorea mai mult ca niciodată aniversarea regelui Victor Emanuel al III-lea, căci acesta se afla pe câmpul de luptă. De asemenea, se sărbătoreau victoriile armatei italiene pe câmpul de luptă, iar Capela Italiană oficia în cinstea trupelor italiene câte un *Te-Deum*.

Elita italiană din București încerca să vină în ajutorul patriei sale în urma împrumutului național realizat de Italia, în ianuarie 1916⁴⁴.

4. Aspecte religioase ale comunității italiene din București⁴⁵

Alături de comunitatea laică de italieni din București, comunitatea religioasă a catolicilor număra și mulți italieni. Congregația *De Propaganda Fide*, principalul instrument misionar al Sfântului Scaun, a trimis încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea călugări misionari pasionați în Valahia și Bulgaria. Dintre aceștia, cei mai mulți erau de naționalitate italiană. Activitatea misionarilor

⁴⁴ ANIC, DPSG, ds. 120/1911-1916, f. 86-88, 105, 111, 121, 123, 124, 126, 143, 179, 180, 190, 211, 216-220, 230, 231, 233, 235, 240-242, 248, 251-252, 267-271, 273, 275.

⁴⁵ A se vedea Alina Dorojan, *Aspecte religioase ale comunității italiene din spațiul românesc pe parcursul secolului al XIX-lea și până la intrarea României în Primul Război Mondial*, „Pro Memoria”, 5 (2006), p. 55-78.

catolici pasioniști, s-a intensificat la 1795, odată cu mutarea reședinței Episcopiei catolice de Nicopolis ad Hystrum la București. În calitate de călugări sau de episcopi, misionarii italieni au avut o contribuție deosebită atât la răspândirea și dezvoltarea catolicismului în Valahia și Moldova, dar și la crearea unor comunități de italieni, reunite în jurul bisericii.

Dintre cei 12 misionari pasioniști italieni care au activat în Vicariatul Apostolic al Valahiei, șase au ajuns episcopi la București și unul la Rusciuk: Francesco Ferreri (1805-1813), Fortunato Ercolani (1815-1822), Angelo Parsi (1847-1863), Ippolito Agosto (episcop la Rusciuk din 1883), Ignazio Felice Paoli (1870-1883), Paolo Giuseppe Palma (1885-1892), Constantin Costa (1889-1892)⁴⁶.

După cum am arătat în prima parte acestui studiu, o primă comunitate italiană din București era menționată la 1850, în registrele Capelei "Sfânta Ana", frecventată de credincioșii catolici italieni. Primii membri ai coloniei italiene sunt consemnați mai întâi ca fiind reuniți în jurul unei biserici catolice, fie că erau exponenți ai unei emigrații temporare, fie ai uneia permanente. Faptul că la 1867 misionarii pasioniști solicitau, după cum am văzut, un predicator capabil să țină slujbe în limba italiană dovedește o dată în plus că prezența unei comunități italiene la București era anterioară sfârșitului secolului al XIX-lea.

În septembrie 1872, Monseniorul Paoli afirma că la București erau circa 40.000 de locuitori, supuși ai Imperiului Austro-Ungar, dintre care mai mult de jumătate erau catolici, printre care se găsea și o mică comunitate franceză, precum și una italiană. Două decenii mai târziu, Monsemiorul Costa afirma într-o scrisoare adresată *De Propaganda Fide*, care îi solicitase informații cu privire la orice sacerdot catolic din București, că aici existau trei "parohii", adică cea germană, cea ungurească și cea italiană⁴⁷.

Recensământul populației din 1899 scotea la iveală o comunitate catolică italiană de 1.922 de persoane (1.129 de bărbați și 793 de femei), căreia i se alătura o minoritate ortodoxă de 27 de italieni și 47 de italiene și una de protestanți, de 6 italieni și 11 italiene⁴⁸.

Această comunitate catolică de italieni, ca și celelalte naționalități catolice, erau păstorite la 1899 de arhiepiscopul Francisc Xavius von Hornstein (1896-1905), căruia i-a urmat arhiepiscopul Raymund Netzhammer (1905-1924), în timpul căruia a fost adus un preot italian stabil la București, iar comunitatea de italieni și-a ridicat o biserică națională.

La 16 septembrie 1905, papa Pius al X-lea îl numea pe scaunul arhiepiscopal de București pe benedictinul Raymund Netzhammer, născut în satul Erzingen, în marele ducat Naden de la granița cu Elveția. Odată cu intrarea ca

⁴⁶ Violeta Barbu, *Dicționar prosopografic al ierarhilor, misionarilor și preoților care au activat în Vicariatul Apostolic al Valahiei ori pe teritoriul Arhiepiscopiei catolice de București în secolul XIX*, "Verbum" 3-4 (1992-1993), p. 273-289.

⁴⁷ Fabiano Giorgini, *I passionisti nella Chiesa di Bulgaria e di Valachia (Romania)*, Roma, 1998, p. 62, 69-70.

⁴⁸ L. Colescu, *Recensământul general al populației României*, București, 1905, p. 242-243.

novice la vestita mănăstire benedictină Maria Einsiedeln din Elveția, era nevoit să renunțe la cetățenia germană în favoarea celei elvețiene. Consacrarea era săvârșită la 5 noiembrie 1905 în biserica mănăstirii San Anselmo din Roma, de către cardinalul Gotti, prefect al Congregației *De Propaganda Fide*, căreia dieceza de București îi era subordonată. La 17 decembrie 1905, Raymund Netzhammer urca pe tronul arhiepiscopal din București⁴⁹.

Monseniorul Netzhammer a căutat, în măsura în care erau justificate, să împace cererile făcute de fiecare grupare națională, deși într-o primă fază s-a opus tendinței de naționalizare a Bisericii Catolice. Astfel s-a confruntat cu cererea maghiarilor și italienilor de a-și înființa biserici naționale. Cum nu a putut face față presiunilor venite din partea Vaticanului în cazul constituirii bisericii italiene, deși era clară instrumentalizarea în scop politic a Bisericii, i-a sprijinit pe italieni la construirea capelei Mântuitorului și apoi, inevitabil, și pe maghiari la construirea Bisericii Sfânta Elena⁵⁰.

Încă din 1902, Netzhammer se gândise la înființarea unei organizații, care “să cuprindă toate uniunile și elementele noastre catolice de diferite limbi și naționalități”⁵¹. Ideea s-a materializat în timpul arhiepiscopatului său, la 2 martie 1913 având loc inaugurarea festiva a casei asociației “Saloanele Tomis”, unde fiecărui grup etnic i se dădea posibilitatea de a-și cultiva tradițiile culturale, precum și festivitățile comune ale catolicilor. Cum nu s-a dorit crearea unei insule culturale catolice în inima Bucureștiului, românii le era permis să desfășoare aici sărbătorile naționale. Eforturile lui Netzhammer de a integra diferitele grupuri naționale ale comunității catolice sub același acoperiș s-au lovit deseori de împotrivirea ministrului plenipotențiar italian, baronul Carlo Fasciotti, care nu privea favorabil acțiunea arhiepiscopului. Cum am văzut, acesta a dispus ca pentru comunitatea italiană să se construiască o biserică proprie, deși era mai puțin numeroasă decât altele: la nivelul anului 1902, doar 511 italieni se înregistraseră ca rezidenți în București. În această biserică slujbele urmau să fie ținute de un preot italian doar pentru italieni, în pofida faptului că aproape toți preoții diecezei de București vorbeau italiana și că în fiecare lună se celebra o slujbă la catedrală în limba italiană⁵².

La începutul lunii mai 1910, arhiepiscopul Netzhammer oficia personal la catedrala serbarea primei cuminecturi a copiilor aparținând școlii italiene, cu o alocuțiune în limba italiană. Când, la sfârșitul anului 1913, Netzhammer i-a propus ministrului Fasciotti ca un preot al diecezei să le predea religia copiilor italieni, a fost refuzat tranșant de baronul italian: “Nu admitem din principiu la școala

⁴⁹ Nikolaus Netzhammer, *In verbo tuo. Raymund Netzhammer O.S.B. Arhiepiscop de București, 1905-1924*, București, 2003, p. 10; Idem, *Un păstor și o turmă. Raymund Netzhammer O.S.B. Arhiepiscop de București, 1905-1924*, “Pro Memoria”, 2 (2003), p. 205-224.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 206.

⁵¹ Raymund Netzhammer, *Episcop în România, într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, I, București, 2005, p. 476.

⁵² *Ibidem*, I, p. 30-31, 476; N. Netzhammer, *Un păstor și o turmă cit.*, p. 212; Idem, *In verbo tuo*, p. 44-50.

italiană nici un preot care nu este de naționalitate italiană!”⁵³. În spatele acestei afirmații stătea naționalismul exacerbat specific perioadei antebelice, precum și nemulțumirea că un posibil preot italian numit de dieceză era subordonat arhiepiscopului și nu legației italiene. În memoriile sale, Netzhammer afirma că nu era vina nimănui că dieceza nu dispunea de preoți italieni, clerul provenind din Seminarul diecezan, ai căror fondatori au fost episcopii italieni. Nici sub aceștia nu intraseră băieți italieni la seminar⁵⁴.

Până la venirea preotului italian Antonio Mantica, de păstorirea italienilor din București s-au ocupat preoți ai Arhidiecezei de București. În august 1899, pentru asistența spirituală a italienilor din Capitală era reconfirmat preotul Pio Armellini, canonic al Catedralei “Sfântul Iosif”. Pentru întreținerea preoților ce se dedicau asistenței spirituale a italienilor din București și a celor din Parohia Râmnicu-Vâlcea, arhiepiscopul catolic Hornstein solicita anual legației italiene la București sprijin financiar. O cerere în acest sens a fost înaintată la 9 septembrie 1897 de către arhiepiscopul von Hornstein marchizului Beccaria Incisa, căruia i-a solicitat intervenția pe lângă Guvernul italian pentru acordarea unui subsidiu anual preoților ce se îngrijau de asistența spirituală a italienilor din București și a celor din Brezoi⁵⁵.

Aducerea unui preot italian la București era prevăzută de arhiepiscopul von Hornstein încă de la 1897, dar eforturile sale s-au valorificat abia la 8 septembrie 1901, când preotul italian Alessandro Marcheze era trimis la București. Sosit la mijlocul lunii octombrie a aceluiași an, era confirmat oficial “vicarul italienilor” la Catedrala “Sfântul Iosif”, urmând să deservească spiritual comunitatea italienilor din București. În acest scop, el urma să țină în fiecare duminică la ora 8 dimineața sfânta Liturghie pentru italienii aflați în Capitală, iar în fiecare duminică și zi de sărbătoare, la ora 14.00, instrucțiunea religioasă pentru tinerii italieni. După cum menționează prof. D. Doboș, în lucrarea dedicată Bisericii Italiene din București, organizarea serviciilor religioase pentru italieni era subordonată autorității arhiepiscopului Hornstein și a parohului Catedralei “Sfântul Iosif”. După un an, în condiții mai puțin clare, după cum se afirmă în aceeași lucrare, A. Marcheze părăsește definitiv România. I-a urmat un preot din dieceza Cività Castellana din Italia, dar nici prezența acestuia nu a fost îndelungată.

Problema unui preot italian stabil la București s-a pus din nou în timpul arhiepiscopului Raymund Netzhammer, fiind soluționată în 1914⁵⁶.

De asemenea, problema unei capele proprii pentru italieni a fost pusă pentru prima dată într-o discuție purtată de Fasciotti cu președintele Consiliului de miniștri, Titu Maiorescu. La sugestia guvernului italian și rugămintea ministrului plenipotențiar, Maiorescu a intervenit personal pe lângă arhiepiscopul catolic, Raymund Netzhammer, la 6 decembrie 1913. Arhiepiscopul s-a arătat frapat de

⁵³ R. Netzhammer, *Episcop în România* cit., I, p. 476.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 476 ș. u.

⁵⁵ Dănuț Doboș (coord.), Tereza Sinigalia, *Biserica Italiană “Preasfântul Mântuitor” din București*. București. 2006. p. 15.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 14-20.

această intervenție, după cum mărturisea în memoriile sale, întrucât în cei 9 ani de episcopat, nici legația italiană, nici consulatul italian nu își exprimaseră intenția de a avea o capelă și un preot proprii. Hotărât să vadă “ce vânt bate în tabăra italienilor”⁵⁷, arhiepiscopul a avut o întrevedere cu ministrul italian la 13 decembrie 1913. În aceeași zi, a avut loc și discuția privind necesitatea aducerii unui preot de naționalitate italiană, dat fiind că un principiu *sine qua non* nu ar fi fost admis la biserica italiană. Arhiepiscopul Netzhhammer îi comunica lui Fasciotti că nu avea nimic împotriva aducerii unui preot italian și a construirii unei capele italiene, dar punea condiția ca preotul italian să fie un mirean și nu vreun franciscan conventual⁵⁸, pentru a nu transfera la București litigiul dintre preoții mireni și conventuali, existent în Moldova. Astfel, cea mai în măsură să solicite un preot italian era comunitatea italiană din București. Însă era nevoie de închirierea unei case, în care să funcționeze o capelă într-una din încăperi, iar înalta preotul italian să se poată ocupa de italieni “în plan bisericesc și patriotic”⁵⁹, după cum își expusese Fasciotti dorința. Acțiunea ar fi fost mai ușor de realizat dacă ar fi fost pusă în legătură cu școala, dar școala italiană “acatolică”, cum o numește Netzhhammer, nu putea fi luată în considerare⁶⁰.

La 16 iulie 1914 sosea la București preotul Antonio Mantica, pentru asistență spirituală a italienilor din oraș – recomandat de episcopul de Vicenza și trimis de cardinalul De Lai, dar aprobat și plătit de guvernul italian.

Antonio Mantica se născuse la 18 ianuarie 1871, la Bevaro, Vicenza. El a urmat clasele primare la Vicenza (1877-1881), iar pe cele gimnaziale la Seminarul diecezan din Vicenza (1881-1886), unde și-a continuat studiile cu filosofia și teologia până în 1893. La același seminar a fost hirotonisit preot la 25 iulie 1893. Ulterior, a activat în Parohiile Marostica (1893-1897), Vigardolo (1897-1898), “San Stefano” din Vicenza (1899-1900). Începând cu 1900, a activat în beneficiul Misiunilor Străine din Verona, ce țineau de Asociația Misionarilor Combaniani “*Figli del Sacro Cuore*”, la Sidecup (Anglia, 1902-1903) și în Sudan (1904-1911). În 1912 a revenit la Parohia “San Stefano”, de unde în vara anului 1914 era trimis la București. Episcopul de Vicenza, Ferdinando Rudolfi îl recomanda călduros pe A. Mantica arhiepiscopului Netzhhammer și îl caracteriza ca fiind “cu multă experiență, zelos ascultător față de superiorii săi, cu o dorință mare de a-i ajuta pe emigranții italieni”⁶¹.

Tensiunile acumulate și amplificate de izbucnirea războiului mondial între tabăra italiană și cea germană, al cărei reprezentant era considerat, de către italienii din București, arhiepiscopul Netzhhammer, i-a determinat pe aceștia din urmă să nu mai participe la slujbele religioase ținute la Catedrala “Sfântul Iosif” odată cu începerea conflagrației mondiale. Prin Societatea și legația italiană, comunitatea de

⁵⁷ R. Netzhhammer, *op. cit.*, I, p. 476.

⁵⁸ Conventualii – franciscanii negri, denumiți astfel după culoarea hainelor lor.

⁵⁹ R. Netzhhammer, *op. cit.*, I, p. 477.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 474, 476-477, 549.

⁶¹ D. Doboș, T. Sinigalia, *op. cit.*, p. 21.

italieni a solicitat Primăriei Capitalei un teren viran, unde să poată construi o biserică pentru colonia lor. Primăria le-a cedat gratuit, în ianuarie 1915, un teren viran pe Bd. I. C. Brătianu, construcția anunțându-se după terminarea războiului. Până atunci, s-au format unele liste de subscripție, iar o capelă italiană era instalată provizoriu în fosta hală a unei fabrici de vată, a fostului părinte Baud, expulzat între timp⁶².

La 9 noiembrie 1914, arhiepiscopul Netzhhammer îi comunica ministrului de Externe român, Emanoil Mihăescu Porumbaru, faptul că o casă de rugăciuni urma să fie deschisă în strada Cazzavillan, aceasta fiind, totodată, predecesoarea unei capele italiene⁶³.

La 13 decembrie 1914 a fost sfințită, în prezența a cinci preoți și a câtorva laici, capela provizorie a italienilor din strada Cazzavilan, nr. 27. Preotul Mantica a ținut în acea zi primul serviciu duminical. "Se spune că au luat parte 140 de persoane, printre care se aflase și ministru[l] plenipotențiar cu soția"⁶⁴. Lângă capelă a fost amenajată și o modestă locuință pentru A. Mantica. Deși îi mulțumea Monseniorului Netzhhammer pentru aprobarea capelei italiene, baronul Fasciotti contrazicea în continuare, spre dezamăgirea arhiepiscopului, uzanțele diecezei catolice prin separarea deplină a italienilor de ceilalți catolici în biserică, școală și asociații. Mai mult, preotul Mantica trebuia să locuiască singur, izolat de ceilalți preoți. Tot acum, arhiepiscopul își exprima dorința ca și băieții italieni să intre în Seminarul de preoți, pentru ca mai târziu dieceza să aibă proprii preoți italieni, dar Fasciotti l-a refuzat categoric, din motivul deja arătat⁶⁵.

La 27 februarie 1915, Monseniorul Netzhhammer a binecuvântat la altarul principal al catedralei încheierea cununiei dintre contele Gino Quaranta de Zullino, atașat al legației italiene la București, și Magdalena Lahovari, fiica ministrului român Jean Lahovari. Ceremonia a fost săvârșită în totalitate după ritul catolic, cei doi miri fiind catolici⁶⁶.

Din aceeași sursă, memoriile arhiepiscopului Netzhhammer, constatăm că la 18 mai 1915 familia Coandă a preferat capela italiană catedralei catolice pentru o slujbă de pomenire a ginerelui lor francez căzut în război, Alexandre Estrade de Conti⁶⁷.

Mult așteptatul moment al începerii construcției capelei italiene se consuma la 19 august 1915, când a fost binecuvântată piatra de temelie a bisericii italiene a Preasfântului Mântuitor de către părintele Lucius Fetz, secretarul Monseniorului Netzhhammer, întrucât acesta din urmă era plecat la Timișoara⁶⁸. Succesul

⁶² ANIC, DPSG, ds. 100/1911-1916, f. 161, 164, 169.

⁶³ R. Netzhhammer, *op. cit.*, I, p. 550.

⁶⁴ *Ibidem* p. 556; ANIC, DPSG, ds. 100/1911-1916, f. 169.

⁶⁵ R. Netzhhammer, *op. cit.*, I, p. 556-557.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 565; ANIC, DPSG, ds. 120/1911-1916, f. 169.

⁶⁷ R. Netzhhammer, *op. cit.*, I, p. 576.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 583; Neculai Ionescu-Ghinea, Lucia Stoica, *Enciclopedia lăcașurilor de cult din București, 2: Lăcașuri ale cultelor reprezentate în București și ale unor asociații religioase*, București, 2005, p. 37-39.

subscripțiilor și al donațiilor primite pentru ridicarea bisericii italiene a permis începerea imediată a lucrărilor, în baza unui proiect ce aparținea arhitecților Mario Stoppa și Giuseppe Tiraboschi, după modelul bisericii “Santa Maria delle Grazie” din Milano, executată în stilul roman. Firma inginerilor E. Gambară și Vignali a preluat lucrarea în mod gratuit, E. Gambară fiind numit președintele comitetului de construcții. În luna septembrie 1915, lucrările erau deja ajunse la acoperiș⁶⁹.

Câteva luni mai târziu, era menționată deja o ceremonie religioasă organizată la Biserica italiană. La 12 noiembrie 1915, părintele Mantica cerea dispensă de la strigarea publică pentru a oficia căsătoria lui Julian Biagio și Luigia Arnado. Ambii tineri erau originari din Italia, Julian fiind fiul lui Giovanni și a Caterinei Colino, născut la Forgaria în 29 iulie 1893, iar Luigia era născută la Angarano, provincia Trevizo, la 15 august 1891⁷⁰.

Sfintele ceremonii de sfințire a bisericii și a altarului principal s-au realizat la 2 iulie 1916, deși terminat era doar exteriorul, interiorul fiind mascat cu măiestrie pentru sfântul eveniment. Arhiepiscopul Netzhhammer a fost solicitat pentru săvârșirea ceremoniilor. Cântecul liturgic și psalmodierea au fost susținute de seminariștii diecezei catolice. La finalul lungilor ceremonii ale sfințirii, părintele italian Antonio Mantica a ținut prima liturghie solemnă, apoi Monseniorul Netzhhammer a rostit omilia în limba italiană. În cursul zilei, baronul Carlo Fasciotti se prezentase la biserică pentru a-și exprima satisfacția prilejuită de sfințirea bisericii italiene.

La 25 noiembrie 1916, lucrările la biserică au fost sistate, ca urmare a ordinului de evacuare a orașului și a începutului ocupației germane. În aceeași zi, preotul Mantica îi transmitea arhiepiscopului Netzhhammer rugămintea ministrului Fasciotti ca arhiepiscopul să ia sub protecția sa biserica italiană⁷¹.

Odată cu evacuarea Bucureștiului, știrile despre comunitatea italienilor din București au fost foarte rare. Despre preotul A. Mantica se știe că a lipsit din Capitală între noiembrie 1916 și decembrie 1918, refugiindu-se în Moldova și odată cu el o bună parte din credincioșii italieni. Unii dintre ei s-au reîntors în București, cum a fost și cazul familiei inginerului Tomassini, care din Moldova s-a refugiat la Odessa, apoi în orașul natal, Udine, de acolo la Roma, ca în 1919 să revină la București⁷². Cei rămași în Capitală s-au organizat în jurul dirijorului corului, Alfredo Brianni, acesta menținând practica religioasă în lipsa părintelui Mantica⁷³.

În încheiere, putem afirma că formarea coloniei italiene din București a fost precedată de emigrația temporară, căreia i-a urmat cea permanentă, că cele două tipuri de emigrație au continuat să se desfășoare în paralel de-a lungul perioadei cercetate, 1850-1918, astfel încât membrii comunității de italieni din

⁶⁹ D. Doboș, T. Sinigalia, *op. cit.*, p. 27, 31.

⁷⁰ Arhiva Arhiepiscopiei Romano-Catolice București, fond Auner, cutia 77, ds. 1/1915.

⁷¹ R. Netzhhammer, *op. cit.*, I, p. 621 ș. u.; D. Doboș, T. Sinigalia, *op. cit.*, p. 37.

⁷² R. Netzhhammer, *op. cit.*, II, p. 876, 1424.

⁷³ Archivio Segreto Vaticano, fond Arch. Nunz. Romania, b.4, fasc. 10, f. 28-31.

Capitală s-au împărțit în exponenți ai celor două tipuri de emigrație, unii stabilindu-se în oraș, alții venind pentru o perioadă să lucreze aici, fără obligativitatea de a repeta obiceiul. Astfel, familiilor de italieni stabilite în oraș li se alăturau pentru un timp alți și alți conaționali, în căutarea unui loc de muncă.

Membrii coloniei italiene din București se reuniau fie în jurul școlii și Societății Italiene din strada Luigi Cazzavillan, fie în jurul bisericii, unde a fost consemnată pentru prima dată prezența unei comunități italiene. Dar cel mai adesea îi găsim pe italieni împreună în localurile, berăriile sau frizeriile deschise de semenii lor, cele mai multe aflate în Calea Griviței.

Cele mai des întâlnite ocupații ale italienilor din București se reuniau în jurul domeniului construcțiilor, unde fie specializările lor, fie simpla pricepere îi recomanda cel mai adesea și unde oferta de lucru era dintre cele mai generoase. Îi găsim însă pe italieni și în sectorul serviciilor publice sau de divertisment, de la gelaterii și restaurante, la cofetării, de la frizerii la săli de biliard sau de cinema.

Deși exista o stradă Italiană, după numele celei dintâi școli italiene situate acolo, italienii erau răspândiți prin tot Bucureștiul, după cum dovedește lista membrilor înscrși în 1911 în Clubul Italian, păstrată la Arhivele Naționale⁷⁴.

Stabilirea în București a unei părți mai consistente a emigrației temporare nu a fost singulară în epocă, ei alăturându-se și coloniile fixe din Sinaia (5 italieni), Bușteni (25 italieni), Ploiești (circa 100), Craiova (circa 100), Turnu Severin (75), Câmpulung, Pitești, Slatina, Călărași, Alexandria (între 7-10 familii în fiecare oraș), toate aflate sub jurisdicția Legației Italiene la București, precum și cele din Tulcea (4 familii), Constanța (circa 100), Iași (circa 300) și Bacău (circa 100), aflate în jurisdicția Consulatului Italian de la Galați⁷⁵.

ANEXA I

Listă a membrilor Clubului Italian București⁷⁶ (*Circolo Italiano di Bucarest*) (1 ianuarie 1911)

NUME ȘI PRENUME	ADRESA
Adamaoli Francesco	Str. Nifon, n. 29, București
Aita Maria	Calea Griviței, n. 141, București
Argentin Angelo	Calea Plevnei, n. 128, București
Asquini Italo	Str. Inginerilor, n. 23, București
Asquini Silvio	Str. Inginerilor, n. 23, București
Badaloni Celesto	Șoș. Ștefan cel Mare, n. 25, București
Baldini Angelo	Str. Spitalului, n. 55, București

⁷⁴ A se vedea Anexa I.

⁷⁵ "Bolletino dell'Emigrazione" 11 (1912), p. 1209-1215.

⁷⁶ Cf. ANIC. DPSG. 100/1908, f. 32.

Battaglia Giuseppe	Str. Smârdan, n. 9, București
Benfenati Luigi	Șoș. Ștefan cel Mare, n. 22, București
Benzoni Giuseppe	Com. Tița, jud. Dâmbovița
Bertola Carlo	Hotel Bulevard, București
Bianchi Giovanni	Calea Griviței, n. 154, București
Bianchi Stefano	Calea Griviței, n. 154, București
Bianchi Oliveiro	Str. Fântânei, n. 11, București
Bondi Giuseppe	Str. Francmasson, n. 5, București
Borghi Abelardo	Str. Berzei, n. 131, București
Borghi Antonietta	Str. Berzei, n. 131, București
Bosero Luigi	Str. Gramond, n. 2, București 1
Bosso Giacinto	Calea Griviței, n. 211, București
Bottinelli Raimondo	Str. Șincai, n. 23, București
Bozzolo Pietro	Str. Clopotari-Vechi, n. 63, București
Brandolini Celeste	Str. Șincai, n. 45, București
Brida Francesco	Calea Victoriei, n. 126, București
Brida Luigi	Calea Victoriei n.126, București
Brigadoi Giovanni	Str. Mihail Kogălniceanu, n. 26, București
Brunetti Gaetano	Str. Spitalului, n. 6, București
Bulfon Ferdinando	Str. Bucovăț, n. 16, București
Bulfon Guglielmo	Calea Griviței, n. 141, București
Bulfon Vittorio	Calea Griviței, n. 168, București
Businelli Olimpio	Str. Păunilor, n. 46, București
Cacchi Valentino	Bul. Dreptului, n. 6, București
Caliz Gio. Batta	Șoș. Basarab, n. 67, București
Campagna Angelo	Str. Rudului, n. 32, Ploiești
Caprari Antonio	Calea Griviței, n 179, București
Caprari Luigi	Str. Dulgheri, n. 17, București
Catella Pietro	Calea Șerban-Vodă, n. 47, București
Cecconi Andrea	Piața Floreasca, n. 1, București
Cecconi Gaetano	Str. Romană, n. 232 , București
Ceneri Dante	Fund. Francmasson, n. 3, București
Ceneri Giacomo	Fund. Francmasson, n. 3, București
Ceneri Guglielmo	Fund. Francmasson, n. 3, București
Centazzo Antonio	Str. Sculpturei, n. 46, București
Collabufalo Antonio	Str. Popa-Tatu, n. 63, București
Condolo Giuseppe	Str. C. Marinescu, n. 23, București
Comici Giuseppe	Str. Pandele Dinu, n. 39, București
Comin Eustacchio	Fund. Orațiu, n. 7, București
Corazzato Giuseppe	Str. Lipscani, n. 50, București
Culotti Luigi	Str. Dreptului, n. 31, București
Culotti Romano	Str. Dreptului, n. 31, București
Curli Luigi	Str. Dulgheri, n. 26, București

Dalbono Giovanni	Str. Elef. Nou, n. 9, București
Dall'Orto Giacomo	Str. Țărani, n. 102, București
David Luigi	Str. Dreptului, n. 18, București
De Berenger Riccardo	Str. Șincai, n. 1, București
De Cecco Luigi	Str. Kiseleff, rondul II, București
Degli Uomini Eugenio	Câmpulung
Della Mea Pietro	Calea Griviței, n. 148, București
Della Mea Rinaldo	Str. Țăranilor, n. 65, București
De Lorenzi Guglielmo	Șos. Basarab, n. 77, București
Delmastro Alessandro	Fund. Ghica-V., n. 14, București
Donati Augusto	Str. Grozăvești, n. 61, București
Duca Carlo	Str. Luigi Cazzavillan, n. 40, București
Fabris Luigi	Str. Anadachioi, n. 17, Constanța
Fanella Constantino	Str. Nisipari, n. 31, București
Fantini Pietro	Calea Victoriei, n. 76, București
Fantoli Cesare	Str. Occident, n. 11bis, București
Fedeli Augusto	Str. Ceair, n. 10, București
Ferigo Gio. Batta	Str. Piața Amzei, n. 22, București
Ferrero Micca	Șos. Bonaparte, n. 14, București
Ferretti Giovanni	Str. Pandele Dinu, n. 4, București
Foraboschi Giuseppe	Str. Șincai, n. 4, București
Fratta Antonio	Str. Labirint, n. 145, București
Friedman Leone	Str. Franklin, n. 14, București
Gabbiani Silvio	Str. Calea 13 Septembrie, n. 23, București
Gambara Enrico	Str. Silvestru, n. 2, București
Giacomini Arduina	Șos. Kiseleff, rond. II, București
Giordani Albino	Str. Spitalului, n. 89 bis, București
Giordani Eugenio	Str. Buzești, n. 53, București
Giordani Giovanni	Str. Dorobanț., n. 103, București
Grattini Pasquale	Str. Cometa, n. 48, București
Gregorini Bernardo	Bulev. Ferdinand, n. 80, București
Gregorio Lodovico	Str. Mătăsari, n. 19, București
Grifoni Giuseppe	Str. Eminescu, n. 5, București
Gronda Ernesto	Str. Șelari, n. 24, București
Gronda Oreste	Str. Șelari, n. 34, București
Guarnieri Angelo	Str. Berzei, n. 91, București
Guarnieri Pietro	Str. Berzei, n. 88, București
Lenzo Ildo	Calea Griviței, n. 130, București
Lorenzetti Romolo	Str. Gr. Andreescu, n. 92, București
Malattia Marco	Str. Lipscani, n. 69, București
Manucci Carlo	Str. Eliseu, n. 8, București
Magnani Gio. Batta	Str. Popa-Tatu, n. 71, București
Matassi Antonio	Str. Bonaparte, n. 18, București

Miscetti Annibale	Str. Mătășari, n. 19, București
Missana Giovanni	Calea Plevnei, n. 228, București
Montaldini Gioacchino	Str. Rea Silva, n. 15, București
Mora Giuseppe	Str. Bonaparte, n. 64, București
Moro Giacomo	Str. Văcărescu I, n. 15, București
Pallagi Gio. Batta	Șoș. Ștefan cel Mare, n. 25, București
Parini Giovanni	Str. Cometa, n. 50, București
Pascoli Alesandro	Str. Căruțași, n. 6, București
Pascolo Giovanni	Str. Virgiliu, n. 16, București
Pascutti Andrea	Hotel de France, București
Pennati Eugenio	Str. Sculpturei, n. 27, București
Perisciutti Andrea	Calea Plevnei, n. 202, București
Piantini Giuseppe	Str. Cătunul Nou, n. 14, București
Piccinini Agostino	Str. Popa-Tatu, n. 76, București
Pinet Rosa	Str. Atelierului, n. 28, București
Piussi Fiorenzo	Str. Barierei, n. 7 bis, București
Poggioli Ernesto	Str. Sculpturei, n. 47, București
Polli Vittorio	Stab. Baer, str. Cazzavillan, București
Ponti Giovanni	Str. Icoanei, n. 57, București
Pozzana Vincenzo	Str. Căruțașilor, n. 6, București
Pozzi Camillo	Str. Cătunul Nou, n. 12, București
Pugliese Pasquale	Str. Popa-Tatu, n. 63, București
Raffo Angelo	Fund. Vlădoianu, n. 8, București
Ranoni Domenico	Str. Francmason, n. 12, București
Rosazza Flaminio	Str. Aurora, n. 30, București
Romano Domenico	Calea Rahovei, n. 209, București
Rossi Albino	Șoș. Vitan, n. 73, București
Rossi Davide	Str. Banu Manta, n. 24, București
Rossi Giuseppe	Str. Belizar, n. 13, București
Santalena Alfonso	Calea Griviței, n. 168, București
Santalena Celeste	Bulev. Dreptului, n. 29, București
Santalena Clemente	Calea Griviței, n. 168, București
Santalena Emilio	Bulev. Dreptului, n. 29, București
Santalena Gemme	Bulev. Dreptului, n. 29, București
Sarti Luigi	Str. Brătianu, N. 26, Calafat
Sartorelli Giovanni	Str. Vodă Caragea, n. 4, București
Segatti Luigi	Str. Lucaci, n. 63, București
Silvestri Constantino	Str. Popa-Tatu, n. 68, București
Scoccio Angelo	Str. Frumoasă, n. 11, București
Taverna Emilio	Str. Occident, n. 11 bis., București
Tomaschu Ettore	Str. Osiris, n. 1 bis., București
Tomasini Bernardo	Str. Sculpturei, n. 32, București
Tomasini Giovanni	Str. Dorobanți, n. 133, București

Tomasini Giuseppe	Str. Popa-Tatu, n. 71, București
Tomasini Umberto	Str. Popa-Tatu, n. 71, București
Tomat Giuseppe	Calea Griviței, n. 154, București
Tramontin Domenico	Bușteni
Trombetta Antonio	Prelungirea Dorobanților, dosul Compt., București
Turconi Clivio	Str. Berzei, n. 19, București
Turconi Loreto	Fund. Berzei, n. 5, București
Vatri Romolo	Str. Sculpturei, n. 46, București
Vegezzi Stefano	Str. Meteor, n. 43, București
Vescovi Giuseppe	Str. Gr. Alexandrescu, n. 3, București
Villa Umberto	Str. Dulgheri, n. 2, București
Vizin Guido	Str. Gr. Alexandrescu, n. 54, București
Zearo Giacomo	Prelung. Lucaci, n. 105, București
Zongaro Domenico	Piața Floreasca, n. 4, București
Zongaro Giacomo	Piața Floreasca, n. 4, București

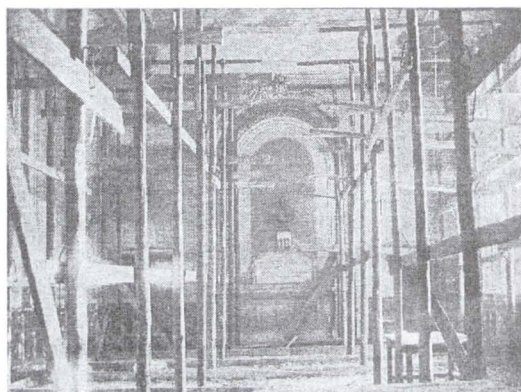
Banka Comercială Italiană și Română

Legația italiană din București

Școala italiană "Regina Margherita"

Sala de serbări a școlii italiene "Regina Margherita" în proces de reabilitare

Societatea Italiană de Ajutor Reciproc

La comunità italiana di Bucarest (1850-1918) (I)

Riassunto

La comunità italiana di Bucarest fu il risultato di una emigrazione temporanea, seguita di una emigrazione permanente. Non si conosce precisamente il momento dell'apparizione della comunità italiana di Bucarest, ma certo è che nel corso di storia, la presenza degli italiani in Bucarest fu ricordata tante volte, ciò che indica il fatto che l'emigrazione temporanea precesse la formazione di una comunità stabile.

Una menzione dell'inizio della comunità italiana di Bucarest si fece nel 1848 nei registri parrocchiali della Capella cattolica "Santa Anna", che furono tenuti dal 1848 al 1889. Furono così stati conservati specialmente documenti di stato civile dei fedeli cattolici, tra quale furono ricordate anche nomi degli italiani.

Gli italiani della piccola comunità di Bucarest, dalla metà dell' '800, furono ricordati in diverse fonte storiche, tra questi furono l'architetto Bonomelli (1854), il barbiere "Michel o Michali" di Venezia, la caffè italiana di Zanelli (1841), la gelateria di Giovanni ed altra di Comorelli (1850), l'albergo e il ristorante di Giovanni Fieschi, via Șelari (1858) ed altri.

La presenza di comunità italiana di Bucarest fu ricordata ancora nel 1867 dai missionari passionisti che sollecitarono al Santo Sede un predicatore di lingua italiana per i fedeli italiani dalla città.

Nel 1878, la statistica di Bucarest fece la menzione di un numero di 201 famiglie di italiani, e nel 1889, un'altra statistica ricorda 593 italiani nella città. Nel 1897, la Legazione Italiana di Bucarest fece la menzione di un numero di 800 italiani in Bucarest, che furono gli operai, piccoli commercianti, alcuni industriali, professori di musica, architetti, ingegneri, imprenditori.

Il censimento generale dalla Romania dal 1899 indicò un numero di 2.013 italiani, cioè 7,3‰ dal totale della popolazione di Bucarest, essendo la quarta comunità di stranieri dopo gli austro-ungheresi, i turchi, ed i tedeschi. Il numero degli italiani in Bucarest, quanto in Romania crebbe grazia allo sviluppo e le nuove richieste della città nel settore delle costruzioni, dove il mano di lavoro italiano era tra i quali i più apprezzati grazie all'abilità, destrezza e rapidità nell'esecuzione delle diverse costruzioni edilizie.

La presenza degli italiani di Bucarest si diminuì all'inizio della prima Guerra mondiale, specialmente dopo l'entrata d'Italia nel combattimento. Nel 12 maggio 1915, più di 1.500 d'italiani si presentarono davanti della Legazione Italiana di Bucarest per venire a conoscenza delle ordine di mobilitazione. Il numero degli italiani scade nel tempo di Guerra mondiale a causa delle difficoltà trovate qui, ma dopo la Grande Unità di Romania dal 1918, molti italiani ritorneranno.

I mestieri degli italiani di Bucarest, quanto Romania, furono specialmente rilegate del settore dei costruzioni, come furono i casi del muratore Comando Zilli, che dal aprile 1911 al 1916 lavorò nei diversi costruzioni nel paese romena, il muratore Riva Mauricio da Cassano, Udine, che lavorò per la costruzione della Camera del Commercio (agosto 1909), l'imprenditore Tommaso Monsellato, che ebbe una costruzione in via Victoria (1909), il maestro muratore Giuseppe Amici e l'ingegnere

ed imprenditore Giovanni Amici (1914), l'architetto Iordani Albinni ed il costruttore A. Giovanelli (1914).

La presenza degli architetti italiani in Bucarest fu stata ricordata dal mezzo di '800, quando tra i più importanti fu A. Bonomelli, l'autore di tante case in città. Nell'inizio di '900 i più conosciuti architetti furono V. V. Gambara e Vignali, che ebbero un'affare proprio, la Casa Vignali&Gambara, ed anche gli imprenditori Piantini, Gratino, Tomagini.

Benchè le più incontrate mestiere tra gli italiani siano stati quelli del settore delle costruzioni, li incontriamo anche nel settore dei servizi pubblici o del divertimento, dalle osterie e ristorante alle caffè e gelaterie, dalle salone di parrucchieri alle sala di bigliardo e di cinema.

I luoghi di origine per gli italiani di Bucarest furono Udine (Friuli-Venezia-Giulia), Bologna (Emilia-Romagna), Lecce (Puglia), Milano (Lombardia) ecc.

Gli italiani di Bucarest ebbero una scuola propria – La Scuola “Reggina Margherita”, via Luigi Cazzavillan, costrutta nel 1901, grazia al fondo pecuniario donatto di Luigi Cazzavillan. Lui fu anche quello che ebbe fondato tante delle giornalli romeni di quel tempo, tra quale fu anche quel bilingue *Fratellanza italo-romena*, ma il più conosciuto e il giornale “L'Universo”, fondato nel 1884. Vicino di scuola italiana ci fu anche una Società Italiana, una società culturale e filantropica. Nel tempo del ministro plenipotenziario Italiano di Bucarest, il barone Carlo Fasciotti, ci furono portate le trattative per la costruzione di una chiesa italiana, che fu stata inaugurata nel 2 luglio 1916 e che si trova anche oggi sul Viale Magheru. Il primo prete per la Chiesa Italiana di Bucarest fu Antonio Mantica, che fu trovato qui dall'estate del 1914.

Insomma, si può affermare che dal 1848 al 1918, gli italiani della comunità di Bucarest ci sono divisi tra i rappresentanti della emigrazione temporanea e da quella permanente, che alcuni si sono fissati nella città e altri sono venuti per un tempo limitato per lavorare, senza l'obbligo di ritornare qui. Così si può anche dire che alle famigli degli italiani stabiliti qui ci sono avvicinati, per un tempo, altri ed altri connazionali, in cerca di un posto per lavoro.

Scurte considerații privind modernizarea Basarabiei în primul deceniu interbelic (1918-1928).

Pe marginea unei recente apariții editoriale la Chișinău

Octavian Dascăl

Keywords: History of Bessarabia; Romanian inter-war history; modernity

Rezultat al unui apreciabil efort științific, volumul Svetlanei Suveică¹, conferențiar la Universitatea de Stat din Moldova, este fundamentat pe teza de doctorat susținută în cadrul Facultății de Istorie a Universității “Alexandru Ioan Cuza” din Iași (sub coordonarea profesorului dr. Ion Agrigoroaiei). În “Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928): Modernizare prin reforme”, S. Suveică a exploatat izvoare arhivistice din Republica Moldova, România și Marea Britanie și, în special, o bibliografie care aspiră la un caracter exhaustiv, incluzând colecțiile “Monitorul Oficial al României”, “Dezbaterile Parlamentare din România” și publicații periodice, în special românești. În ceea ce privește sursele românești de arhivă, observăm că autoarea s-a concentrat cu precădere asupra fondului arhivistic “Reforma agrară din România din 1921”, apoi, în mai mică măsură, a studiat “Camera Agricolă Cetatea Albă”, “Președinția Consiliului de Miniștri” și fondul personal “Iuliu Maniu (1873-1953)”. Ca o lacună de documentare, este semnificativă însă ignorarea arhivelor personale ale unor politicieni basarabeni care au jucat un rol deosebit în România Mare, cum ar fi cele ale lui Ion Pelivan și Pantelimon Halippa, sau importante fonduri ale instituțiilor administrative, economice ș. a. din Basarabia primului deceniu al perioadei interbelice. Precizăm că, în contextul sfârșitului celui de-al doilea război mondial, în România (la Arhivele Statului) a ajuns un număr impresionant de fonduri arhivistice provenite din Basarabia, multe create chiar înainte de alipirea provinciei la România, în epoca țaristă, însă din motive politice accesul la ele a fost până de curând restricționat; regretabil este că și astăzi, în virtutea unor prevederi anacronice ale “Legii Arhivelor Naționale”, acestea sunt accesibile doar parțial cercetării științifice.

Subiectul cărții tratează evoluția teritoriului dintre Prut și Nistru în deceniul ulterior alipirii la România în 1918. Consacrat drept simbolic de către Petru Cazacu, cunoscutul militant basarabean al unirii, intervalul marchează încheierea tranziției între două sisteme administrative prin adoptarea legii pentru unificarea administrativă în anul 1925². Demersul științific al S. Suveică se

¹ Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928). Modernizarea prin reforme*, Chișinău, 2010.

² Petre Cazacu, *Zece ani de la Unire. Moldova dintre Prut și Nistru (1918-1928)*, Chișinău, 1992.

întemeiază pe ideea centrală a istoriografiei interbelice românești, reafirmată începând din ultimul deceniu al secolului trecut până în prezent, în mod evident opusă opticii sovietice și “sovietice moldovenești”, dar distinctă în anumite nuanțe de abordarea occidentală, mai ales prin motivația, obiectivele esențiale ori factorii care au conturat caracterul reformelor modernizatoare românești³. Autoarea își asumă viziunea istoriografică românească tradițională, potrivit căreia marele deziderat politic al României moderne rămâne și după anul 1918 acela al modernizării statului și societății. După 1918 el se înscrie în context est-european și în cadrul general al marii dezbateri teoretice, axate pe curentele **europenist** și **tradiționalist**, evoluând pe fundalul unificării și al integrării noilor provincii în România, cu luarea în considerare a specificului tradițiilor și a experienței lor istorice. Mai exact, “realizată din punct de vedere național la 1918”, România a trebuit să își continue drumul firesc al modernizării pe toate planurile, inițiat la sfârșitul secolului al XIX-lea, împreună cu Basarabia, componentă a statului român, devenită “obiect și, totodată, subiect al proceselor modernizatoare” în primul deceniu interbelic⁴. În opinia istoricului, reformele electorală, agrară și administrativă de după 1918 au servit drept indicatori ai procesului de modernizare și, în același timp, au avut un impact imediat și esențial asupra acestuia. În realizarea scopului lucrării – acela “de a analiza procesul modernizării Basarabiei în perioada 1918-1928, prin evidențierea impactului primelor reforme aplicate după Unire” – cercetarea a vizat, printre altele, delimitarea factorilor interni și externi care au dat specific procesului de modernizare a Basarabiei, conținuturilor de bază, mecanismelor de aplicare și rezultatelor reformelor modernizatoare⁵. Sunt valorificate aici în principal contribuțiile istorice care vin în sprijinul tezelor cu care autoarea se identifică în mare măsură, neglijând însă preocuparea de a analiza critic sursele și de a găsi explicații convingătoare pentru faptele istorice.

Capitolul I face o succintă teoretizare a semnificației votului universal, explicând două componente vitale ale reformei electorale românești: legiferarea dreptului de vot universal, egal, direct și secret, și mecanismul electoral complex de implementare a principiului, cu garantarea participării la viața politică a tuturor cetățenilor îndreptățiți. În ceea ce privește drepturile politice ale populației basarabene în momentul unirii, apoi în timpul legiferării reformei electorale,

³ Autoarea menționează punctul de vedere al istoriografiei occidentale, potrivit căruia reformele agrare din Basarabia, Bucovina și Transilvania au avut mai degrabă motivații de ordin politic și social decât economic și au vizat asigurarea independenței economice a țărănimii prin dezmembrarea marii proprietăți, în scopul de a conferi o bază stabilă pentru noile regimuri politice; în ceea ce privește factorii care au determinat caracterul reformei agrare românești, aceștia sunt: tendințele naționaliste de redistribuire a pământului în favoarea națiunii majoritare și în detrimentul foștilor latifundiați de origine rusă și maghiară; ideea egalității sociale, devenită importantă pentru țărănimea perioadei războiului și a revoluției ruse; tendințele forțelor politice de a obține suportul social masiv din partea țărănimii; frica regimurilor politice de o eventuală extindere a revoluției bolșevice în Balcani.

⁴ S. Suveică, *op. cit.*, p. 48.

⁵ *Ibidem*, p. 49.

autoarea precizează pe bună dreptate că "România unificată a găsit în Basarabia dreptul de vot universal, decretat în 1917 de către organele de conducere locale după căderea Romanovilor și proclamarea Republicii."⁶

Cu toate acestea, investigația pare marcată de stereotipiile istoriografiei românești, caracterizate prin tratament științific incomplet, tribut ar abstractizării sau chiar neglijării unor repere importante ale istoriei Basarabiei dinaintea unirii cu România. În scrierile la care ne referim predomină prezentări triumfaliste-elogiatoare ale actului unirii, ale participării "masive" a basarabenilor la primele alegeri parlamentare din România Mare, ale simbolisticii electorale în Basarabia și, în general, ale realizărilor din cei 22 de ani de politică și administrație românească între Nistru și Prut. De altfel, o implicare "masivă" (72,19% de votanți) a populației basarabene la alegerile parlamentare din anul 1919 – apreciată insistent de către contemporani și de majoritatea istoricilor români drept cea mai bună dovadă a validării de către aceasta a actului Sfatului Țării – nici nu ar fi fost posibilă într-o regiune în care se înregistra "cel mai scăzut nivel al alfabetizării și al conștiinței politice a cetățenilor."⁷ De asemenea, istoricii problematicei nu explică doza de interes a populației basarabene față de viața politică românească, obținută și ca efect al constrângerii la exercitarea dreptului de vot, obligatoriu prin lege, și materializată în timpul campaniilor electorale prin mobilizarea aparatului guvernamental central și teritorial, care nu rareori a făcut uz de un complex arsenal propagandistic, cu devieri coercitive.

O cercetare obiectivă, care ar plasa situația din Basarabia anilor 1917-1918 în contextul orientărilor politico-sociale și naționale progresiste din Rusia revoluțiilor (1905 și 1917) ar clarifica definitiv faptul că la data de 27 martie 1918 viața social-politică din această provincie nu se afla deloc "la început de drum"⁸. Idealurile democratice ale celor mai largi drepturi și libertăți naționale și cetățenești (votul universal, implicarea activă a cetățenilor în sfera politică, dreptul popoarelor la autodeterminare, împrăștierea țăranilor ș. a), au fost lansate de revoluțiile rusești și răspândite de mediile revoluționare și naționaliste din Basarabia încă din perioada "Societății culturale moldovenești" din 1905. Promovate în rândul populației de Partidul Național Moldovenesc din 1917 și de alte organizații politice, militar-revoluționare, profesionale, de masă etc., ele au fost validate în Sfatul Țării și implementate prin adaptarea la realitățile și specificul local de către guvernele Republicii Democratice Moldovenești la sfârșitul anului 1917⁹.

Ca exemplificare a nivelului de evoluție atins la acea vreme, amintim că pentru prima dată în istoria Europei dreptul de vot al femeilor a fost oficializat în anul 1906 pe teritoriul Marelui cnezat al Finlandei, beneficiar al statutului de largă autonomie în cadrul Imperiului rus, care concura astfel cele mai democratice legislații

⁶ *Ibidem*, p. 55.

⁷ *Ibidem*, p. 14 (*Cuvânt introductiv* al prof. univ. dr. Ion Agrigoroaiei).

⁸ *Ibidem*.

⁹ Cf. Octavian Dascăl, *Elitele politice din Basarabia (1918-1923)*, Universitatea din București, 2004 (teză de doctorat nepublicată), p. 64-83.

electorale (din SUA, Anglia, Noua Zeelandă, Australia, Norvegia, Danemarca). În restul teritoriului Rusiei, deci și în gubernia basarabeană, femeile au primit drept de vot în anul 1917, când în Sfatul Țării a fost aleasă și prima femeie deputat, Elena Alistar. Femeile din România Mare s-au bucurat de acest drept abia în anul 1939.

De asemenea, cu mult înaintea universalizării votului în România (Decretul-Lege nr. 3.042 din 14 noiembrie 1918), Guvernul Provizoriu al Rusiei, prin Declarația sa din 18 februarie/3 martie 1917, și-a subordonat activitățile curente obiectivului alegerii Adunării Constituante și a tuturor organelor autoadministrării locale "pe baza votului universal, egal, direct și secret"¹⁰, adoptând Hotărârea privind Regulamentul alegerii Adunării Constituante¹¹. O noutate absolută în domeniu a fost și acordarea acestui drept fundamental militarilor în vârstă de 18 ani. Convocarea organului suprem legislativ și reprezentativ a fost una dintre principale lozinci ale Revoluției din februarie 1917, pentru acest obiectiv pronunțându-se atât Guvernul Provizoriu, cât și toate partidele politice din Rusia, de la kadeți (Partidul Constituțional Democrat) până la "eserii" de stânga (Partidul Socialist Revoluționar) sau bolșevici, după preluarea puterii de către aceștia la 25 octombrie/7 noiembrie 1917.

Basarabiei i-au fost rezervate 13 locuri în Adunarea Constituantă, iar campania electorală a demarat în provincie în august 1917, odată cu sosirea de la Petrograd a grupului propagandișilor basarabeni emisari ai Guvernului Provizoriu, în frunte cu I. Incuț și P. Erhan¹², cu scop declarat "de a lucra pentru Rusia, una și nedespărțită, pentru adâncirea revoluției și contra separatismului"¹³. Toate formațiunile politice și organizațiile socioprofesionale din gubernie au luat parte activă la campania electorală: "s-au creat noi partide sau secții ale partidelor rusești, nu a fost partid cât de mic, care să nu-și fi depus izvoade [n. n., liste electorale]"¹⁴. Pe listele electorale ale circumscripției basarabene sunt înscrși viitori deputați ai Sfatului Țării și directori (miniștri) în guvernele Republicii Democratice Moldovenești, cunoscuți deputați și miniștri în guvernele românești ulterioare. În documentele rusești pot fi identificați deputații basarabeni ai Adunării Constituante: I. C. Incuț, P. V. Erhan, T. P. Cojocar, T. M. Cotoros, V. M. Rudiev, I. V. Imas, M. L. Slonim – "eseri", Sovietul Deputaților Țărani, G.

¹⁰ Declarația Guvernul Provizoriu din 18 februarie (3 martie) 1917, *apud* <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/5201>.

¹¹ A se vedea ГАПФ (Arhiva de Stat a Federației Ruse), fond 1779, inventar 2, ds. 105 și Biblioteca Prezidențială "B. N. Eltsyn", *apud* <http://www.prlib.ru/Lib/pages/item.aspx?itemid=816>.

¹² Ambii erau membri ai Partidului Socialist-Revoluționar și, totodată, ai Sovietului Deputaților Muncitori și Soldați din Petrograd, în al cărui Comitet Executiv, dominat de "eseri" până la bolșevizare (31 august/13 septembrie 1917), au activat în diverse perioade menșevicii N. S. Chheidze, F. I. Dan și I. G. Țereteli, "eserii" A. F. Kerenski și V. M. Cernov, bolșevicii L. D. Troțki, I. V. Stalin, G. E. Zinoviev, V. M. Molotov ș. a.

¹³ P. Cazacu, *op. cit.*, p. 187.

¹⁴ Dimitrie Bogos, *La răspântie. Moldova dintre Prut și Nistru în anii 1917-1918*, Chișinău, 1924, p. 78-79.

Ș. Lourieu – social-democrat, reprezentant al Bund-ului Evreiesc, S. D. Urusov – kadet). Majoritatea mandatelor rezervate guberniei Basarabia au fost adjudecate de “eseri”, al căror program politic va fi programul Republicii Democratice Moldovenești până la proclamarea independenței acesteia la 24 ianuarie 1918: “Basarabia trebuie să rămână nedeslipită de Rusia, dar să aibă autonomie teritorială și politică!”, “Întregul pământ să se ia și să se dea fără plată tuturor sătenilor cari îl muncesc, iar împărțirea lui să se facă aici pe loc, în adunarea Basarabiei [n. n., Sfatul Țării], având ca temei adunarea întemeietoare a Rusiei despre această împărțire a pământului!”¹⁵

Un loc important în primul capitol este rezervat sistemului partidelor politice din Basarabia *post*-1918, configurat ca o consecință a votului universal, a modificării structurii proprietății și a campaniei electorale din 1919. “Lupta pentru cucerirea electoratului basarabean”¹⁶ a fost ținta urmărită de clasa politică românească, iar campania electorală pentru alegerea primului Parlament al României Mari prin vot universal s-a derulat în condițiile instabilității interne cauzate de dificultățile economice de după război, de propaganda bolșevică, de incidentele armate româno-sovietice pe frontiera Nistrului. La acestea s-au adăugat impasurile ivite la Conferința de Pace de la Paris, din cauza poziției Puterilor Aliate, definite prin acceptarea punctului de vedere al cercurilor politice ruse din emigrație cu privire la unirea Basarabiei cu România, fapt care a favorizat tergiversarea timp de peste doi ani a recunoașterii actului Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie 1918. Opinia S. Suveică este că alegerile parlamentare din noiembrie 1919, desfășurate în baza votului universal, chiar fără participarea la vot a femeilor și a militarilor, “au confirmat opțiunile unioniste ale electoratului basarabean”¹⁷ și că, prin exercitarea votului de către 72% dintre alegători, în contextul statutului internațional incert al Basarabiei, aceste alegeri au îmbrăcat caracterul unui veritabil plebiscit¹⁸. Caracterul plebiscitar al scrutinului din 1919 a fost afirmat cu tărie de către contemporanii evenimentelor, de demersurile oficiale ale politicienilor, de publicații¹⁹ și numeroase articole de presă ale artizanilor unirii (I. Pelivan, I. Inculeț, D. Ciugureanu, P. Gore, Ion Codreanu, S. Cujbă, Gh. Năstase), alături de istoricii români, însă problema plebiscitului, ca efect direct al unirii Basarabiei cu România, nu a constituit un subiect de interes profund pentru ultimii, astfel încât dezbaterea onestă a unirii încă se lasă așteptată în istoriografia de pe cele două maluri ale Prutului.

Politica și propaganda oficială românească a acreditat ideea “caracterului democratic și plebiscitar” al documentelor de unire și al adunărilor reprezentative

¹⁵ “Ardealul”, 7 din 12/25 noiembrie 1917.

¹⁶ S. Suveică, *op. cit.*, p. 63.

¹⁷ *Ibidem*, p. 61.

¹⁸ *Ibidem*, p. 81.

¹⁹ Paul Gore, *Plebiscitul în Basarabia*, Brașov, 1919; Ion Pelivan, *Chronologie de la Bessarabie depuis son annexion à la Russie (1812) jusqu'à la ratification de l'Union de la Bessarabie à la Roumanie par l'Assemblée Constituante de la Grand Roumanie (29 decembre 1919)*, Paris, 1920.

de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, dar efectul scontat la Conferința de Pace de la Paris, cel puțin în cazul Basarabiei, nu a fost pe măsură. Adversarii unirii au contestat nu fără teme calitatea Sfatului Țării de a se pronunța asupra viitorului politic al Basarabiei și, implicit, valoarea juridică a votului de la 27 martie 1918. Indiscutabil, Sfatul Țării, ca organism revoluționar, și-a însușit atribuții în baza “dreptului revoluției” și al popoarelor la autodeterminare, proclamat de revoluție²⁰. Nefiind însă ales prin votul întregii populații, ci în cadrul adunărilor delegaților tuturor organizațiilor sociale și naționale (28 octombrie și 21 noiembrie 1917), nu a avut un caracter democratic incontestabil. Acesta a și fost, de altfel, motivul pentru care fruntașii politici basarabeni au dat un caracter temporar Sfatului Țării, “până când împrejurările ar fi îngăduit o nouă alegere, așa cum ar fi dorit-o toți.”²¹ În concluzie, legitimitatea Sfatului Țării corespunde statutului său de organism reprezentativ format din delegații instituțiilor și organizațiilor care jucau un anumit rol.

Complexitatea subiectului rezidă în: necesitatea clarificării drepturilor naționale și istorice asupra teritoriului dintre Nistru și Prut, prin raportarea la principiile dreptului internațional și ale relațiilor dintre state; autoritatea Sfatului Țării de a decide în numele întregii populații soarta provinciei; semnificația adoptării actului unirii, în condițiile prezenței militare în teritoriul disputat a uneia dintre părțile interesate, România; unirea condiționată, apoi renunțarea la condiții; speculațiile ambelor părți pe tema sufragiului din noiembrie 1919; interesele și jocurile politice externe ale României sau ale cercurilor ruse și ale Marilor Puteri pe tema combaterii bolșevismului, în contextul intervenției militare a Antantei în Rusia Sovietică din anii 1918-1920.

Problematica a depășit sfera comprehensivă a autoarei, cu excepția câtorva precizări pe care le-a considerat necesare și cu care suntem de acord, referitoare la următoarele aspecte: lansarea ideii plebiscitului basarabean la conferința păcii de către emigranții ruși din cadrul “Conferinței Politice Ruse”, alături de reprezentanții nobilimii basarabene și de fostul “Mareșal” al acesteia, A.N. Krupenski (autointitulat “*Chef de la Délégation Bessarabienne à la Conférence de la Paix*”²²); poziția “Consiliului celor 5” [n. n., miniștri de externe]; poziția *pro* plebiscit exprimată de delegația americană; activitatea diplomatică împotriva plebiscitului a politicienilor basarabeni I. Pelivan, D. Ciugureanu²³ ș. a.; implicarea guvernului sovietic, prin intermediul lui Christian Rakovski²⁴ ș. a. Nu

²⁰ Декларация прав народов России. 2/15 ноября 1917 г., în Декреты Советской Власти, Moscova, 1957, p. 40-41.

²¹ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, ds. 14/f. a., f. 29.

²² A se vedea detaliat A. N. Kroupensky, *Deux ministres du Cabinet roumain. J. Incoulet et J. Pelivane*, Paris, 1920.

²³ Cf. O. Dascăl, *op. cit.*, p. 182-199.

²⁴ A se vedea *Autobiografia* lui C. Rakovski, *apud* http://www.biografija.ru/show_bio.aspx?id=110661; în perioada 1918-1923 C. Rakovski deținea funcții importante în aparatul de stat sovietic: președinte al Colegiului Suprem Autonom pentru Combaterea Contrarevoluției în România și Ucraina (precursor al Ceka în timpul efemerei Republici Sovietice din Odessa, ianuarie-martie 1918) și, de asemenea, membru al Comitetului Executiv

poate fi împărtășită însă viziunea autoarei, în ton cu istoriografia românească, ce atribuie alegerilor parlamentare din 1919 un caracter plebiscitar.

Cele șase scrutinuri electorale din Basarabia primului deceniu interbelic nu poartă aprobarea populației pentru actul unirii, ci, mai degrabă, din cauza obligativității de exercitare a drepturilor electorale, ele au fost o formă de acceptare a **situației de fapt** – apartenența Basarabiei la România ca fapt împlinit – prin respectarea legilor țării și participarea mai mult sau mai puțin activă la viața politică a statului. În spectrul juridic internațional al epocii, ca și în prezent de altfel, **plebiscitul** sau **referendumul** sunt forme de consultare **prealabilă și directă** a poporului, care urmează să se pronunțe prin “da” sau “nu” în situații extraordinare, cum ar fi adoptarea legilor sau hotărârilor de importanță majoră. Se face uz de plebiscit și pentru a se stabili dacă o comunitate geopolitică consimte alipirea la un alt stat sau în cazul proclamării independenței unui teritoriu față de metropolă. Apartenența teritorială poate fi o întrebare numai atunci când drepturile istorice și etnice pot fi puse la îndoială; plebiscitul nu se desfășoară în regiunile anexate prin încălcarea flagrantă a dreptului internațional și nici în teritoriile colonizate cu alogeni, cu riscul încălcării drepturilor populației autohtone. Această convenție a fost respectată de către delegații “Conferinței politice ruse”²⁵ și consfințită de către S. D. Sazonov (fost ministru de Externe al Rusiei în 1910-1916 și ambasador al Guvernului Provizoriu la Londra), atunci când a propus desfășurarea plebiscitului “în principal, în cele patru județe cu populație predominant moldovenească, astfel încât problema unirii Basarabiei cu România să fie rezolvată de către cea mai interesată parte a populației acesteia.”²⁶ Este oportună, totuși, mențiunea că implementarea sistemului democrației plebiscitare, ca practică internațională de rezolvare a diferendelor teritoriale între state, se afla în stadiu incipient în anii primului război mondial, iar delegația rusă, pledând în cadrul conferinței pentru plebiscit, se situa în avangardă. Metoda a fost folosită intens imediat după război în situația teritoriilor disputate, ca, de exemplu, în sudul Prusiei Orientale, în Silezia Superioară (stabilit prin Tratatul de Pace de la Versailles, plebiscitul s-a efectuat aici la 20 martie 1921), în Schleswigul de Nord sau Carintia.

În esență, poziția formulată de cercurile politico-diplomatice ruse “albe” la conferința de pace s-a întemeiat pe considerentele conform cărora: Sfatul Țării nu reprezenta voința întregii populații basarabene, nu avea recunoaștere internațională, prin urmare nu se putea pronunța unilateral în problema unirii provinciei cu România, unirea “condiționată” proclamată de Sfatul Țării a avut un

Central al Sovietelor Frontului Român, Mării Negre și Regiunii Odessa (*Rumcerod*), președinte al Sovietului Comisarilor Poporului al Republicii Sovietice Ucrainene, membru al Sovietului Militar-Revoluționar al Frontului de Sud, condus de M. V. Frunze.

²⁵ V. Zh. Tsvetkov, *Русское Политическое Совецание в Париже – международное представительство Белого движения. Основные черты внешнеполитического курса. Определение международного статуса белых режимов в 1918-1919 гг.*, arhiv <http://www.dk1868.ru/statii/Tsvetkov10.htm>.

²⁶ *Ibidem*.

caracter temporar, deoarece la 27 noiembrie 1918 s-a renunțat la condițiile unirii, după care acest organ a fost dizolvat prin decret regal și, cel mai important, hotărârea de unificare a fost adoptată fără participarea puterii interesate în problema Basarabiei, Rusia²⁷. Potrivit lui S. D. Sazonov, actul unirii era contestabil în aspectul respectării atât a dreptului internațional, cât și a dreptului administrativ, iar “soarta Basarabiei nu poate fi hotărâtă în absența organizării unui plebiscit prealabil, în primul rând în cele patru județe cu populație predominant moldovenească”, și este condiționată de “neamestecul total al administrației și armatelor de ocupație românești”, în scopul liberei exprimări a dorinței populației, ca act de dreptate elementară și de autodeterminare²⁸.

Oportunitatea plebiscitului în Basarabia nu a putut fi demonstrată prin argumentul drepturilor istorice și etnice incontestabile ale Rusiei asupra provinciei nici în perioada conferinței de pace, nici imediat după aceea, când diplomația sovietică și-a însușit teza plebiscitului, privată de recunoașterea internațională a statului sovietic și de vigoare militară. Atitudinea reală a URSS față de plebiscit putea fi deslușită într-o declarație a lui L. Troțki referitoare la propunerea occidentală de a îndepărta trupele sovietice din Georgia și de a organiza acolo un plebiscit sub controlul unei comisii mixte alcătuite din socialiști și comuniști, declarație care a definit această formă de consultare a poporului drept “capcană imperialistă de proastă calitate, sub steagul democrației și al autodeterminării!”²⁹ De asemenea, atitudinea sovietică față de dreptul internațional și angajamentele asumate prin tratatele încheiate între cele două războaie mondiale cu Țările Baltice, Polonia și Finlanda a arătat că, în vara anului 1940, ar fi fost absolut inutile eventualele regrete pentru ratarea de către diplomația românească a unor momente istorice în relațiile româno-sovietice din 1918-1924³⁰, când Rusia Sovietică era “gata să semneze un tratat cu România în ceea ce privește recunoașterea drepturilor românești asupra Basarabiei”³¹.

Cu toate acestea, următoarele considerații istorice, intens speculate de către delegația rusă și, ulterior, de diplomația sovietică, nu pot fi trecute cu vederea:

1. Caracterul temporar al Sfatului Țării, conceput a dura “până la convocarea Adunării Constituante a Basarabiei”, după cum e prevăzut în “Proiectul organizării Ocârmuirii Basarabiei” în șapte puncte (adoptat de organul suprem al provinciei la 28 noiembrie/10 decembrie 1917)³².

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ S. D. Sazonov, *Воспоминания*, Harvest, 2002, *apud* http://militera.lib.ru/memo/russian/sazonov_sd/11.html.

²⁹ L. D. Trotsky, *Основные задачи революции*, Moscova, 1923, p. 310.

³⁰ A se vedea Florin Constantiniu, *O șansă ratată în problema Basarabiei?*, “Clipa. Magazinul actualității culturale românești”, iunie, 2010, *apud* <http://www.revistaclipa.com/3921/2010/06/repere-academic/o-sansa-ratata-n-problema-basarabiei>.

³¹ Cf. M. I. Meltiuhov, *Бессарабский вопрос между мировыми войнами. 1917-1940*, Moscova, 2010.

³² “Cuvânt Moldovenesc”, 109 din 3/15 decembrie 1917.

2. Prin Declarația din 2/14 decembrie 1917, Sfatul Țării a proclamat autonomia Basarabiei “ca membru cu drepturi depline în cuprinsul Republicii Democratice Federative Rusești”, preconizând “convocarea în cel mai scurt timp a Adunării Constituante a Republicii Democratice Moldovenești pe baza votului universal, egal, direct și secret, pe baza sistemului proporțional.”³³ Adunarea Constituantă basarabeană nu a fost convocată niciodată.

3. Prin Declarația de independență a Republicii Moldovenești, votată de Sfatul Țării la 22 ianuarie/4 februarie 1918, competența cu privire la “legăturile de unire cu alte țări, dacă aceasta o va cere binele popoarelor republicii noastre”³⁴, revenea aceleiași Adunări Constituante.

4. Nu a existat un consens al clasei politice din Republica Moldovenească pentru ocuparea Basarabiei de către armata română la începutul anului 1918. În perioada 28 decembrie 1917/10 ianuarie 1918 – 13-14 ianuarie 1918, puterea politică și militară din Basarabia a fost preluată de *Frontotdel* (“Secția de front” a *Rumcerod*), organ militar-revoluționar bolșevic cu sediul la Iași³⁵, mutat la Chișinău la sfârșitul anului 1917. Sfatul Țării s-a scindat între deputații Blocului Moldovenesc (ale cărui ședințe, începând de la sfârșitul lui decembrie 1917, au devenit secrete) și cei ai Frației Țărănești împreună cu Grupul partidelor socialiste. În timp ce președintele Sfatului Țării (I. Incuț) și cel al Consiliului directorilor generali (P. Erhan) au întocmit telegrama de protest nr. 757/6/18 ianuarie 1918, validată cu ștampila “Comitetului Executiv al Sovietului Deputaților Muncitori, Soldați și Țărani”, împotriva intrării trupelor române în Basarabia “ce amenință cu grozăviile războiului civil, care deja s-a început!”³⁶, un grup de opt deputați ai Blocului Moldovenesc, animați de I. Pelivan, a plecat pe căi ocolite la Iași pentru a grăbi venirea armatei române în Basarabia³⁷. Interceptată de Blocul Moldovenesc, telegrama a rămas neexpediată.

5. Pentru a proclama unirea Basarabiei cu România, Sfatul Țării a preluat în prealabil (la 16/28 martie 1918) acest drept de la Adunarea Constituantă, unica abilitată de a se pronunța asupra viitorului politic al țării³⁸.

6. Abrogarea condițiilor anexă ale documentului unirii de la 27 martie/9 aprilie 1918, “depășite de timp și de evenimente”, a fost înfăptuită la 27 noiembrie/9 decembrie 1918, prin votul a 92 de deputați ai Sfatului Țării, în

³³ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, ds. 13/f. a., f. 12.

³⁴ “România Nouă”, 9 din 27 ianuarie/9 februarie 1918; ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, ds. 13/f. a., f. 57-58.

³⁵ Faimosul “soviet de la Socola”, condus de S. G. Roșal, cel ce l-a eliberat din închisoare pe C. Rakovski.

³⁶ ANIC, fond Ion Pelivan (1876-1954), ds. 448/f. a., f. 14.

³⁷ Interpelați de *Frontotdel*, I. Incuț și P. Erhan i-au făcut responsabili pentru decizia de a invita trupele române în Basarabia pe I. Pelivan, N. N. Bosie-Codreanu, Vl. Cristi, N. Secară, T. Ioncu ș. a. Întrucât unii dintre ei erau directori în Consiliul Directorilor Generali, P. Erhan a fâgăduit *Frontotdel* demisiile acestora.

³⁸ Un procedeu similar, contestat vehement de opoziția parlamentară, a fost folosit de Ion I. C. Brătianu cu prilejul votării Constituției din 1923.

absența a 52 de deputați, inclusiv a opoziției³⁹. Mobilul nemărturisit al anulării lor a fost acela că “va dispărea unul din principalii piloni pe care se sprijinea acțiunea politică a adversarilor unității românești.”⁴⁰ La Arhivele Naționale ale României există câteva documente privind protestele împotriva abrogării condițiilor unirii, exprimate de opoziția parlamentară basarabească din anul 1918 (Frația Țărănească, Grupul partidelor socialiste, Grupul minorităților), precum și de câțiva deputați din Blocul Moldovenesc: Memorandumul (neseminat) din 1919-1920⁴¹, expediat Conferinței de Pace de la Paris; Memoriul semnat de 40 de deputați, printre care Vl. Cristi, N. N. Alexandri, T. Neaga, V. Cijevski, E. Vizitiu ș. a., și expediat Comitetului pentru Salvarea Basarabiei⁴², cu sediul la Odessa, apoi Conferinței de Pace⁴³. Contemporanii evenimentelor i-au etichetat pe semnatarii memoriilor de protest drept “cozi de topor”⁴⁴, în timp ce, potrivit istoricilor din zilele noastre, aceștia nu ar fi fost “în măsură să perceapă la acea dată întreaga complexitate a chestiunii Basarabiei [...] nici din punct de vedere psihologic nu erau pregătiți să accepte dizolvarea Sfatului Țării, în activitatea căruia investiseră energie și speranțe.”⁴⁵ În 1924, anul Conferinței româno-sovietice de la Viena, într-un discurs parlamentar despre administrația românească a teritoriului din stânga Prutului, Pan. Halippa sublinia că “există o chestiune a Basarabiei” și că “problemele în acest sens sunt create nu numai de guvernul sovietic cu un zel demn de diplomația țaristă, ci și de regimul nostru de excepțiune, care a prefăcut provincia noastră răsăriteană într-un infern, în care bunul și blândul nostru popor moldovenesc din Basarabia azi suferă și sângerează mai rău decât sub regimul țarist.”⁴⁶ La fel, într-un “Memoriu către Regele Ferdinand” <1923>⁴⁷, semnatarii – 22 de deputați și senatori ai Partidului Țărănesc Basarabească și țărăniștii dr. N. Lupu și N. Costăchescu – atrăgeau regelui atenția asupra pericolului real ca sovieticii să speculeze “exasperarea populației basarabene”, “cu atât mai mult, în lipsa unui plebiscit formal în Basarabia.”⁴⁸

În același timp, nu excludem ca nemulțumirile autorilor memoriilor din anii 1919-1920 să fi avut și o motivație cât se poate de practică, după cum rezultă dintr-un raport al comandantului Corpului 6 Armată român către Marele Cartier General (datat la 29 aprilie/12 mai 1918), din care redăm:

³⁹ ANIC, fond Pantelimon Halippa (1883-1979), ds. 99/f. a., f. 32-33.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ ANIC, fond Paul Gore (1875-1927), ds. 30/f. a., f. 1.

⁴² V. Zh. Tsvetkov, *Белое дело и аннексия Бессарабии. 1918-1919 гг.*, apud <http://rusk.ru/vst.php?idar=42829>.

⁴³ ANIC, fond Pantelimon Halippa (1883-1979), ds. 927/1934-1939, f. 3.

⁴⁴ Ion Pelivan, *I. Inuleț și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920). Amintiri, observații și scrisori*, București, 1940, p. 6.

⁴⁵ Gheorghe Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, București, 1997, p. 98.

⁴⁶ Pantelimon Halippa, *O cuvântare ținută în Parlamentul Țării. Discuția la Mesaș, Ședința din 28 noiembrie 1924*, București, 1924, p. 71.

⁴⁷ Document nedat.

⁴⁸ ANIC, fond Pantelimon Halippa (1883-1979), ds. 116/f. a., f. 1.

“Dar mai sunt câteva categorii de nemulțumiți, deși mai mici, de care este necesar a reaminti, și anume: Membrii Sfatului Țării și membrii fostului guvern al Republicii. Aceste persoane, ajunse într-o situație oarecum privilegiată și dominantă din simpli țărani, învățători și soldați (deputații cei mai simpli și miniștri câțiva intelectuali) visau o republică independentă-federativă cu România sau cu Ucraina, după cum li s-ar fi părut mai bine. Cu câteva zile înainte de Unire, ei au încercat să trimită, ca să trateze cu Ucraina, o delegație din partea guvernului și a Sfatului Țării, încercare care a fost zădărnicită de noi. Votările succesive de Unire cu România, proclamate de zemstve, prin grija armatei și cu toate protestările guvernului Republicii și [ale] Sfatului Țării, care amenința zemstvele cu darea în judecată, investeau [sic!] încetul cu încetul citadela Sfatului Țării. Știindu-se aleși într-o zi de revoluție și proclamați deputați unii pe alții, le era teamă de rezoluțiile de Unire ale zemstvelor și de o eventuală dizolvare a Sfatului Țării [...]. La Bălți, Soroca și Orhei, se proclamase Unirea; la Bender, în loc de anexiune la Ucraina, cum doreau unii, s-a ales un consiliu favorabil Unirii, iar la Ismail și Akkerman, ca și la Chișinău, măsurile luate asigurau proclamarea Unirii prin zemstve. Ce putea reprezenta un asemenea Sfat al Țării, față de voința adunărilor naționale a zemstvelor! Pe lângă acest pericol, o intrigă latentă în guvern, care amenința situația naționaliștilor, produce hotărârea Blocului Moldovenesc de a proclama el Unirea, unii cu mulțumirile sufletești sincere, alții interesați și în speranța beneficiilor ce urma pentru ei din aceasta. Acum ei duc o luptă îndârjită pentru apărarea autonomiei, care, în fond, pentru majoritate, este apărarea situațiilor personale și teama de a nu li se pierde în viitor.”⁴⁹

În act figurează și alte mențiuni (în special la punctul II: “Perioada ocupației militare a Basarabiei sub Republica Moldovenească. Luna martie 1918”), ce ilustrează adevăratul rol jucat de armata română în evenimentele din 1918: “Actul Unirii din 27 martie, votat de Sfatul Țării, se datorează într-o mare măsură acțiunii armatei române...”⁵⁰

Conchidem că problema despre “cine și cum a făurit Unirea Basarabiei” rămâne deschisă, subiect de reflecție științifice obiective pentru istorici. În orice caz, unirea a fost proclamată mai întâi în cadrul adunărilor celor trei zemstve județene care au adoptat moțiuni semnate de către marii proprietari, astfel că la 27 martie Sfatul Țării nu a făcut altceva decât să consfințească aceste voturi. Unirea Basarabiei – medita la zece ani de la evenimente Paul Gore – “a fost zămisliță și pregătită de Partidul Național Moldovenesc din 1917 și realizată de armata română. Rolul Sfatului Țării n-a fost deloc acesta despre care se aude, el a fost numai un mic și slab instrument al împrejurărilor. Istoria nepărtinitoare va arăta aceasta.”⁵¹ Unirea cu România a reprezentat, de fapt, o soluție pentru prezervarea intereselor generale de moment ale populației majoritare românești din teritoriul

⁴⁹ A se vedea Arhivele Militare Române, fondul Microfilme, r. F II 1.2510, c. 282-291.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ “Din trecutul nostru” 4 (1934), 31-34 (aprilie-iulie), p. 113-114.

dintre Prut și Nistru. Este puțin probabil că dacă votul Sfatului Țării ar fi fost altul, România și-ar fi retras trupele dintr-un spate al frontului sigur și relativ pacificat, iar Basarabia ar fi putut să își consolideze statutul de independență fără să fi cunoscut amenințările generate de războiul civil rus.

Nu în ultimul rând, subiectul plebiscitului la conferința de pace și, în general, relațiile româno-sovietice în întreaga perioadă interbelică s-au complicat prin semnarea la 5-9 martie 1918 de către Al. Averescu și C. Rakovski⁵² a "Protocolului privind lichidarea conflictului româno-sovietic", care prevedea, la punctul 1, evacuarea într-un termen de două luni a trupelor române din Basarabia, mai puțin a 10.000 de oameni pentru paza depozitelor și a căilor ferate⁵³. Protocolul nu a fost adus la îndeplinire, deoarece reluarea ofensivei germano-austro-ungare în Ucraina a lichidat puterea sovietică, iar Sfatul Țării a proclamat unirea Basarabiei, însă partea sovietică a făcut uz de acest document din rațiuni propagandistice, dându-l drept exemplu de neîndeplinire din partea României a obligațiilor stipulate prin tratate. Iată cum sintetiza C. Rakovski, în 1926, viziunea sovietică asupra problemei:

"Circumstanțele în care România a anexat Basarabia sunt bine cunoscute. Rusia, este de asemenea bine știut, nu a fost niciodată consultată în privința destinului fostei sale provincii. În martie 1918, premierul guvernului român, generalul Averescu, care acum este din nou la putere, a semnat un tratat cu prezentul autor, ca reprezentant al guvernului sovietic, obligând România să evacueze Basarabia în două luni. Profitând ulterior de faptul că germanii ocupaseră o parte a teritoriului nostru, și de sprijinul german din momentul în care generalul Mackensen ocupa România, și totodată de șovăiala aliaților în sprijinirea coaliției lor prin cedarea Basarabiei către România, românii s-au autoproclamat stăpâni ai Basarabiei. Ne amintim că Statele Unite nu au recunoscut niciodată acest act de violență. Politica guvernului sovietic privind problema basarabeană ar trebui să aparțină Uniunii Sovietice, deși această fostă provincie turcească avea doar 200000 de locuitori în perioada în care Rusia a cucerit-o și avea 3000000 de locuitori în perioada în care a fost anexată de România, căreia nu a aparținut niciodată. Dar am solicitat la Conferința de la Viena dintre România și noi din 1924, și suntem îndreptățiți să solicităm, ca însăși populația Basarabiei să fie consultată. România respinge un plebiscit. Poporul Basarabiei, care a fost de partea aliaților, i se refuză drepturile pe care aliații le-au acordat Germaniei în problema Sileziei de Sus. Desigur, un plebiscit ar trebui să fie organizat în condițiile de garantare a autenticității lui. Armata română și oficialii ar trebui să părăsească Basarabia."⁵⁴

⁵² Christian Rakovsky, *The Foreign Policy of Soviet Russia* (extracts). July, 1926, *apud* <http://www.marxists.org/archive/rakovsky/1926/07/forpolicy.htm>.

⁵³ La 7/19 februarie 1918, trupele române au ocupat orașul Bender și au trecut Nistrul a doua zi, dar au fost respinse de contraofensiva Armatei Speciale a Republicii Sovietice din Odessa: la 8/20 februarie 1918 încep tratativele de pace între România și Rusia Sovietică.

⁵⁴ Chr. Rakovsky, *op. cit.*, *apud*

<http://www.marxists.org/archive/rakovsky/1926/07/forpolicy.htm>.

Guvernele României au subevaluat “Acordul Averescu-Rakovski”, negându-i valoarea politico-juridică și declarând că a fost semnat într-un moment dificil pentru țară, că nu era vorba decât de un simplu acord militar (ori tehnic!), contradictoriu în prevederile lui etc.⁵⁵ Realitatea rămâne, însă, aceeași: premierul român a consimțit retragerea trupelor sale din Basarabia printr-un tratat internațional, nici măcar neclar ori discutabil în prevederile sale, așa cum este prezentat de istoricii români, act care, fără exagerări, echivalează practic cu recunoașterea diplomatică indirectă a statului sovietic de către România (prima dintre țările Antantei). Semnarea acordului de către România a constituit, de altfel, baza nevalidării actului Sfatului Țării de către Rusia Sovietică, ulterior URSS.

Al doilea capitol al cărții tratează implementarea reformei agrare în Basarabia, măsură care constituie, din punctul nostru de vedere, cea mai importantă componentă a modernizării provinciei în primul deceniu interbelic. Capitolul este structurat într-o succesiune logică clară și argumentată în subcapitole referitoare la realitățile și trăsăturile reformei agrare din Basarabia: reflectarea conceptului de proprietate în legislația agrară de după 1918, instituțiile de aplicare a reformei și caracteristicile distincte ale exproprierii în teritoriul dintre Nistru și Prut, comparativ cu celelalte provincii, desfășurarea propriu-zisă a lucrărilor de împrumțare și, esențial, urmările și consecințele reformei agrare din Basarabia. Autoarea conceptualizează dreptul de proprietate, “sacru și inviolabil”, analizează factorii care au determinat evoluția dezbaterilor teoretice privind rolul agriculturii în modernizarea societății și a reglementării juridice a proprietății în spațiul românesc, vădind asimilarea bogatei literaturi de specialitate occidentale și românești. Reținem caracteristicile principale ale reformei agrare din Basarabia: natura revoluționară a legislației agrare, elaborate de Sfatul Țării prin concursul și “corecturile” legislative sau pur tehnice, efectuate de către specialiștii Ministerului Agriculturii de la centru, și caracterul radical al reformei, determinat de deficitul de pământ și de precaritatea socio-economică a țăranimii basarabene, provocată de eșecul rezolvării problemei țăranesti prin reformele agrare rusești de la mijlocul secolului al XIX-lea, din 1906 și 1917.

Agricultura basarabeană, practică cu mijloace rudimentare în ajunul unirii, se afla în stadiu de degradare în urma violentelor mișcări de acaparare a pământurilor marii proprietăți (rezultatul aplicării anarhice a lozincilor de genul “Pământ – țăranilor!”), fiind privată de legislația agrară ce ar fi trebuit să fie adoptată de către Adunarea Constituantă a Rusiei. În 1917-1918, clasa politică basarabeană revoluționară a cerut lichidarea oricărei forme de proprietate asupra pământului, după cum se poate lămuri din declarațiile privind autonomia și independența Republicii Democratice Moldovenești. Dacă inițial elita politică a provinciei a preluat de la congresele țăranesti principiul trecerii fără despăgubire a terenurilor, apelor și pădurilor în mâinile țăranilor, ulterior această metodă

⁵⁵ Surprinzător, textul în limba română al actului nu se mai găsește astăzi în Arhivele Diplomatice.

intransigentă a fost înlocuită cu una mai realistă, care a stabilit compromisul între țărânie și marii proprietari, după cum se reflectă în Instrucția Sfatului Țării din 21 februarie/5 martie 1918⁵⁶. Cu toate acestea, documentul nu a oferit o reglementare juridică a structurii proprietății. Consolidarea concepției de reformă agrară și a obiectivelor acesteia a avut loc abia după unire, în cadrul celor 72 de ședințe ale Comisiei Agrare a Sfatului Țării⁵⁷ cu participarea tuturor partidelor și grupărilor parlamentare basarabene și a experților guvernului român (C. Filipescu, G. Munteanu-Murgoci, Gh. Ionescu-Șișesti ș. a.). În toamna anului 1918, Comisia Agrară basarabească și-a definitivat lucrările, iar intervențiile operate în conținutul proiectului basarabean⁵⁸ de către comisia similară din Iași, cea care pregătea reforma agrară în Vechiul Regat, au fost nesemnificative, exceptând, desigur, după cum subliniază și S. Suveică, respingerea definitivă a ideii de “socializare a pământului.”⁵⁹ În ceea ce privește minimumul de 100 ha al lotului lăsat proprietarilor după expropriere, precizăm că propunerea inițială a comisiei prezidate de Vl. Țigancu, apoi de A. Crihan⁶⁰, susținută de ministrul Basarabiei I. Inculeț (nu însă și de comisia de la Iași și de guvernul A. Văitoianu), a avansat cuantumul de 50 ha, cu argumentul insuficienței pământului necesar împrumțării țărâniei autohtone românești, care “are pământ puțin sau nu are deloc, pe când proprietarii mijlocii sunt în mare parte străini.”⁶¹

Marele câștigător al reformei agrare basarabene a fost statul român, iar autoarea aduce în acest sens dovezi documentare. Statul a redus în Basarabia lotul individual de împrumțare de până la 6 ha, prevăzut de lege, însușindu-și astfel întinsele domenii aflate anterior în posesia băncilor și a statului rus, precum și apele, suprafețele necultivabile, subsolul, pe care le-a constituit în fondul său de rezervă de 24,4%⁶². În condițiile lipsei acute de suprafețe cultivabile și ale densității mari a populației, statul a împrumțat în anul 1923 categorii privilegiate de cetățeni pentru serviciile politice și electorale aduse guvernului (în special, pentru contribuția la elaborarea legii agrare basarabene): funcționari publici, ofițeri, politicieni⁶³. În fapt, în anul 1918 în Basarabia începe să se constituie o adevărată “meritocrație”. Un deceniu mai târziu, statul român a înzestrat cu pământ pe foștii deputați ai Sfatului Țării – votanți ai unirii la 27

⁵⁶ ANIC, fond Pantelimon Halippa (1883-1979), ds. 49/f. a., f. 1.

⁵⁷ “Sfatul Țării”, 41 din 23 mai 1918.

⁵⁸ Proiectul Legii de reformă agrară în Basarabia a fost adoptat în unanimitate de 17 voturi în ultima ședință a Comisiei Agrare din 18/27 noiembrie 1918, iar legiferarea reformei agrare basarabene a avut loc în sesiunea parlamentară din 1919-1920.

⁵⁹ S. Suveică, *op. cit.*, p. 141.

⁶⁰ ANIC, fond Pantelimon Halippa (1883-1979), ds. 39/1918, f. 1.

⁶¹ *Ibidem*, ds. 38/1918, f. 298.

⁶² A se vedea Ion Țurcanu, *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Chișinău, 1991.

⁶³ “Viața Basarabiei”, III, 18 din 20 decembrie 1923; a se vedea și “Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților”, 27 din 10 decembrie 1923, p. 485-486, 487-488.

martie 1918 – și pe directorii din Consiliile Directorilor Generali din 1917-1918⁶⁴. Mulți dintre cei care și-au adus contribuția la legiferarea legii agrare au deținut în trecut și calitatea de deputat al Sfatului Țării sau de director general, astfel că au fost împroprietăriți de două ori. Legea la care ne referim a primit corecturi în anul 1933, cauzate de scăpările birocratice din 1927-1928 în ceea ce privește lista persoanelor cu “merite naționale” la 1918. Ca rezultat al acestor împroprietăriți și, mai ales, al încălcării prevederilor legii agrare de către Ministerul Agriculturii și “Casa Noastră”, marea proprietate nu a dispărut din Basarabia în anii 1918-1923, dimpotrivă, au apărut noi proprietari ai peste 100 ha, mergând până la 500-600 ha⁶⁵. În același timp, cei mai nemulțumiți de rezultatele împroprietării ori de procedura de expropriere au fost proprietarii alogeni, în special ruși, și supușii străini, după cum mărturisesc numeroasele procese intentate împotriva statului român, cu ecou nefavorabil la Conferința de Pace de la Paris. Criticile aduse reformei agrare în primul deceniu interbelic au fost focalizate, în opinia S. Suveică, “nu atât la adresa legiuitorului sau a funcționarului care a pus în aplicare reforma, cât, mai ales, a guvernelor care s-au perindat după Unire, nefiind în stare să promoveze o politică agrară consecventă, în scopul susținerii pe toate căile a proprietarului aflat în dificultate”⁶⁶. Marea problemă a țăranilor era onorarea obligației financiare impuse prin lege pentru achitarea pământului revenit în urma împroprietării, statul renunțând treptat la subvenționarea a 25% din prețul terenului expropriat. Mecanizarea agriculturii, etapă absolut necesară pentru realizarea surplusului de produse agricole, “a înregistrat progrese modeste, iar accesul la creditele individuale era o altă problemă, ce se afla în strânsă legătură cu asigurarea viabilității gospodăriei individuale”⁶⁷.

Ultimul capitol abordează contextualizat domeniul deosebit de controversat în epocă: modernizarea vieții administrative a Basarabiei prin legiferarea și punerea în aplicare a principiului descentralizării administrative. Polemicile iscate atât în sânul clasei politice românești de la putere sau din opoziție, precum și în rândul specialiștilor în drept administrativ și constituțional, ale politologilor, sociologilor, reprezintă dovada permanentei preocupări politice, intelectuale și științifice, extinse cu mult în afara mediului dezbaterilor parlamentare. Din păcate, nu același viu și imparțial interes este manifestat de către istoricii români din zilele noastre, ale căror cercetări fragmentare și

⁶⁴ Cei îndreptățiți (pe baza unei “liste” întocmite de Ministerul Agriculturii și Domeniilor) prin *Legea pentru împroprietărirea foștilor deputați ai Sfatului Țării, precum și a foștilor membri ai guvernelor autonome ale Basarabiei, cari au înfăptuit Unirea Basarabiei cu țara mamă*, au fost împroprietăriți (după achitarea prețului integral de răscumpărare), la preț de expropriere, cu câte 50 ha de pământ cultivabil din rezervele Statului din Basarabia (cf. “Monitorul Oficial”, 74 din 31 martie 1928).

⁶⁵ “Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților”, 27 din 10 decembrie 1923, p. 486-488.

⁶⁶ S. Suveică, *op. cit.*, p. 191.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 183-184.

nesistematice se soldează cu interpretări și concluzii unilaterale sau evazive, afectate nu de puține ori de tendința subiectivă de a justifica acțiunile, deciziile ori neîmplinirile politicii oficiale în Basarabia, sau de intenția îmbunătățirii imaginii statului român.

Dezideratul reformei administrative românești de după 1918 a fost, în gândirea autoarei, unificarea și integrarea provinciilor alipite și modernizarea structurilor și serviciilor administrative la nivel central și local, ceea ce a implicat “efectuarea unor transformări la nivel instituțional și al resurselor umane, o restructurare a relației dintre stat și funcționari și a relației dintre corpul de funcționari și cetățeni.”⁶⁸ S. Suveică plasează evoluțiile teritorial-administrative românești din primul deceniu interbelic în două etape cronologice de bază:

- 1918-1925, perioadă ce include statutul de provincie autonomă a Basarabiei în cadrul României; ulterior, după abrogarea autonomiei, s-au păstrat unele particularități administrative locale, eliminate treptat până în anul 1925 prin transferul competențelor organului de autoadministrare locală (*земство, zemstvo*) către organele provizorii create după unire. În același interval se înscrie și legiferarea prin noua Constituție a principiului descentralizării, succedată de legile privind Statutul funcționarilor publici (1923) și unificarea administrativă (1925);

- 1925-1938, când administrația românească a evoluat de la descentralizare (Legea pentru unificarea administrativă din 1925, apoi Legea pentru organizarea administrației locale din 1929) către centralizarea administrativă (de la începutul anilor '30 până la Constituția din 1938).

Periodizarea propusă mai sus suportă unele amendamente. Mai întâi, în noile provincii statul român nu a promovat între 1918-1925 o politică efectivă și consecventă de descentralizare. Consacrând prin Constituția din 1923 descentralizarea administrativă, el a aplicat de fapt metode centralizatoare, necesare până la un anumit punct procesului de integrare a provinciilor. Nu descentralizarea, ci unificarea administrativă a celor trei provincii, efectuată prin simpla extindere a legilor și a așezămintelor teritorial-administrative din Vechiul Regat, a fost obiectivul primordial al politicii românești în domeniu în primii șapte ani de după unire. Legislația administrativă unică din 1925-1929 a preluat foarte puțin din tradițiile și experiența austro-ungare, aplicate Bucovinei și Transilvaniei, și nimic din sistemul administrativ-juridic rus, în cazul Basarabiei. Constituția din 1923 a avut un caracter explicit centralizator, declarând România “stat național unitar și indivizibil”, al cărui teritoriu a fost împărțit în județe și comune⁶⁹. În consecință, chiar din Constituție putea fi dedusă nuanța provizorie a descentralizării, orientată strict spre consolidarea unității statale. Mai mult, precum remarcă și autoarea, formularea din art. 5 (cu privire la împărțirea județelor în plăși și a plășilor în sectoare, fără statut de persoane juridice, “pentru înlesnirea controlului [n. n., statului], supravegherea aplicării legilor și buna îndrumare a administrației”) din

⁶⁸ *Ibidem*, p. 193 ș. u.

⁶⁹ “Monitorul Oficial”, 282 din 29 martie 1923.

Legea pentru unificarea administrativă din 1925⁷⁰ a avut un scop centralist “evident și explicit”⁷¹.

Admițând că autonomia implică descentralizarea administrativă, care presupune divizarea funcțiilor executive între stat și colectivitățile locale, reprezentate de persoane alese democratic în organele autoadministrării locale, considerăm că Declarația Sfatului Țării din 27 martie 1918 a constituit punctul de plecare, adevăratul program al elitei politice basarabene pentru modernizarea administrativă a provinciei. Cele zece condiții ale unirii prezintă aproape tot atâtea funcții ale descentralizării: Basarabia își va păstra autonomia provincială, având administrație proprie și un Sfat al Țării, “ales pe viitor prin vot universal, egal, direct și secret, ca organ împlinitor” cu atribuții în votarea bugetelor locale, în controlul organelor zemstvelor și orașelor și în numirea tuturor funcționarilor administrației locale⁷²; recrutarea armatei se va face pe baze teritoriale; legile în vigoare și organizația locală bazată pe zemstve rămân în vigoare “în redacția de pe urmă a Guvernului Provizoriu și vor putea fi schimbate de Parlamentul României, cu participarea la lucrările lui a reprezentanților Basarabiei.”⁷³

În vara anului 1918, cu mult înaintea abrogării autonomiei Basarabiei, factorii politici locali au realizat că guvernul de la București a început să încalce condițiile stipulate de actul unirii, intervenind în problemele legate de administrația locală. Practic, sub pretextul înlăturării pericolului pe care l-ar prezenta la adresa intereselor sale “dubla administrare” (centrală și locală) existentă în Basarabia în virtutea statutului de autonomie, precum și în scopul urgentării unificării administrative, statul a instituit controlul administrativ, asumându-și sarcina administrării și realizării funcției executive prin organe administrative proprii, subordonate principiului puterii ierarhice. Astfel, în cadrul unei ședințe a Consiliului de Miniștri din 13/26 iunie 1918, a fost creată instituția Comisariatului General pentru Basarabia, condusă de gen. A. Văitoianu în calitate de comisar general al Guvernului în Basarabia⁷⁴. Guvernul și-a motivat decizia prin “nevoia normalizării raporturilor dintre autoritățile civile și militare din Basarabia” și prin “evoluția evenimentelor din ultimul timp.”⁷⁵ Atribuțiile comisarului general, fixate printr-un “Jurnal” al Consiliului de Miniștri, erau evident la polul opus descentralizării, întrucât efectua, prin ordonanțe cu putere de lege, administrarea Basarabiei “prin directorii existenți sau prin cei pe care i-ar înlocui”, numea funcționarii inferiori “numai la propunerea departamentelor respective”, delibera cu președintele Sfatului

⁷⁰ Legea pentru unificarea administrativă din 1925 a fost publicată în “Monitorul Oficial”, 128 din 14 iunie 1925.

⁷¹ S. Suveică, *op. cit.*, p. 200.

⁷² ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, ds. 1/1918, f. 1.

⁷³ *Ibidem*, ds. 14/1918, f. 59.

⁷⁴ *Ibidem*, fond Vasile Ghenzul (1885-1970), ds. 35/1918, f. 1.

⁷⁵ Se avea în vedere imperativul îndeplinirii obligațiilor României față de Puterile Centrale, conform tratatului semnat cu acestea la 27 aprilie/17 mai 1918; a se vedea ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, ds. 30/1918, f. 1.

Țării “pentru chestiunile mari de organizație.”⁷⁶ Organizarea acestei instituții, ca o expresie în primul rând a factorilor externi, datorită căreia Guvernul administra provincia prin trimisul său nemijlocit, nu a fost înțeleasă nici de către populația provinciei, mai ales că inițial acest comisar general era desemnat prin termenul de “guvernator”. Până în toamna anului 1918, formele autoadministrării locale au fost înlocuite cu comisii interimare numite prin decrete regale: Duma Chișinăului (4/17 septembrie 1918), consiliile comunale (*upravele*) urbane Ismail, Bolgrad, Reni și Chilia (6/19 septembrie 1918), Zemstva gubernială (4/17 octombrie 1918). În paralel, au fost instituite organele de ordine publică (Brigada a III-a de jandarmi, cu sedii la Chișinău și Cetatea Albă), a fost declarată starea de asediu și introdusă cenzura. La 11/24 decembrie 1918, ca urmare a oficializării unirii necondiționate, guvernul Ion I. C. Brătianu a decis desființarea Comisariatului General al Basarabiei prin împărțirea rolurilor între comandantul Corpului V Armată și ministrul delegat al Guvernului în Basarabia, dr. D. Ciugureanu⁷⁷. Printr-un decret semnat în aceeași zi erau fixate structura și obligațiile administrației provinciei, conform cărora directoratele își continuau funcționarea, dar directorii erau fie “numiți prin decrete regale”, fie “delegați de miniștrii departamentelor respective” de la București⁷⁸, ceea ce se traduce, evident, prin centralizare administrativă intensificată. Comisariatul General a fost înlocuit cu “Ministerul Basarabiei”, condus de dr. D. Ciugureanu (ministru-delegat al Guvernului “însărcinat cu administrarea Basarabiei”), în timp ce I. Incuțet rămânea doar reprezentant al provinciei în capitala țării. Ideea vehiculată printre politicienii basarabeni, potrivit căreia interesele majore ale populației cereau ca reședința “ministerului Basarabiei” să fie la Chișinău și nu la București, nu a avut aderență la centru.

Deși primele măsuri cu rol centralizator au fost întreprinse de guvernul Al. Vaida-Voievod (1 decembrie 1919-13 martie 1920), cu predilecție guvernul Al. Averescu (13 martie 1920-16 decembrie 1921) și-a programat ferm lichidarea regionalismului în guvernare, consolidarea controlului autorității centrale și începerea acțiunilor sistematice în scopul unificării administrative. Prin decret regal au fost desființate Directoratele din Basarabia, Secretariatele de serviciu din Bucovina și Consiliul Dirigent din Transilvania. Totodată, s-a format Comisia centrală de unificare și decongestionare a organismelor administrative din provinciile unite de pe lângă Consiliul de Miniștri, prezidată chiar de președintele acestuia, gen. Al. Averescu. Reprezentant al Basarabiei în Comisia centrală de unificare a fost desemnat S. Niță, șeful Partidului Poporului din Basarabia și ministru al Basarabiei⁷⁹. Figuri reprezentative în peisajul politic basarabean conturat după câștigarea alegerilor parlamentare din aprilie 1920 de către Partidul Poporului⁸⁰ au fost: inspectorul general

⁷⁶ “Monitorul Oficial”, 60 din 15/28 iunie 1918.

⁷⁷ “Sfatul Țării”, 205 din 16/29 decembrie 1918.

⁷⁸ “Monitorul Oficial”, 211 din 12/25 decembrie 1918.

⁷⁹ *Ibidem*, 7 din 9 aprilie 1919.

⁸⁰ Filiala din Basarabia a Partidului Poporului a preluat conducerea secretariatelor generale (până la 4 aprilie 1920, directorate generale) și a instituțiilor administrative locale.

administrativ (gen. N. Schina), comandantul militar al Basarabiei (gen. I. Popovici), ajutați de nouă prefecți de județe, nouă secretari generali (foști directori), secondai de nouă delegați ai ministerelor centrale cu atribuții de consilieri tehnici, toți averescani; secretarii generali, la rândul lor, delegau pe lângă ministerele centrale câte un funcționar “pentru simplificarea lucrului și deplina cunoaștere a măsurilor adoptate de ambele părți.”⁸¹

Desființarea rapidă a directoratelor basarabene – cu excepția celui de Interne, menținut până în anul 1923 – și înlocuirea lor cu secretariate generale (cinci la număr, începând din 4 iunie 1920), numirea consilierilor tehnici din Vechiul Regat, precum și a inspectorului general administrativ, sunt măsuri criticate de opoziția parlamentară basarabească și chiar de gruparea basarabească a partidului de guvernământ. Într-o ședință a Adunării Deputaților, I. Pelivan rostea:

“Noi am crezut că naționalizarea Basarabiei poate să se facă numai treptat, că trebuie să treacă o epocă întreagă, de tranziție și că numai așa se va putea face unificarea definitivă [...] Administrația a devenit un haos: nu mai știe lumea cine este în fruntea administrației basarabene, dacă este dl. General Schina, inspector administrativ, sau dacă este dl. Ministru Niță? Unii spun că nu este nici unul, nici altul, ci dl. General Popovici [...]”⁸²

Aceeași opoziție față de decizia de desființare a zemstvelor sau de transferare a secretariatelor generale la București, atestată documentar, s-a înregistrat și în toamna anului 1920. Criticile îndreptățite își aveau explicația în ritmul alert al lucrărilor Comisiei centrale de unificare, care a favorizat apariția unor situații de confuzie în activitatea comisiilor regionale. O reflectare amplă în presă a înregistrat la începutul anului 1921 episodul crizei interne din filiala basarabească a Partidului Poporului, prilejuit de numirea secretarului Internelor, D. Bogos, în fruntea Comisiei regionale de unificare și decongestionare (12 martie 1921). Evenimentul a acutizat conflictul mai vechi dintre acesta și ministrul Basarabiei, S. Niță, deoarece, după cum se relata în oficiosul “Steaua” al Partidului Poporului, “Bogos a luat toate însărcinările fără să fie Minstru, lăsând în schimb pe dl Niță Ministru fără ... însărcinări.”⁸³

Acestea au fost, credem, trăsăturile esențiale ale evoluției vieții administrative basarabene din 1918-1925, până la intrarea în vigoare a legii corespunzătoare. Descentralizarea, ca formă superioară de administrație, a existat în Basarabia doar în anii în care această provincie s-a bucurat de statutul de autonomie, însă, din păcate, cartea S. Suveică parcurge rapid și evaziv această perioadă importantă a istoriei Basarabiei și reduce ideea autonomiei la una “speculativă pentru forțele care se opuneau consolidării Unirii.”⁸⁴ Abrogând autonomia în

⁸¹ Gh. Cojocaru, *op. cit.*, p. 71.

⁸² Ion Pelivan, *Discurs ținut în Ședința Camerei dela 9 și 10 iulie 1920 cu ocaziunea discuțiunii proiectului de răspuns la Mesaj*, București, p. 40-42.

⁸³ “Steaua”, 106 din 19 martie 1921; a se vedea și *ibidem*, 109 din 22 martie 1923, 115 din 27 martie 1923 și 125 din 12 aprilie 1921.

⁸⁴ S. Suveică, *op. cit.*, p. 199.

noiembrie 1918, guvernele românești au continuat dizolvarea specificității administrative regionale și numai în paralel, în contextul amplelor polemici pe tema adoptării noii Constituții, inițiate în anul 1922, au adoptat descentralizarea ca obiectiv al politicii de stat, lansată prin Constituție, apoi aprofundată prin acte normative speciale (Legea pentru statutul funcționarilor publici și Legea pentru unificarea administrativă).

Lucrarea consumă un spațiu generos în comentarea zemstvei basarabene din perioada 1918-1925. Sunt remarcabile bogăția informațiilor referitoare la istoria acestui organ de autoconducere în epoca liberalismului rus de după Războiul Crimeei și precizia descrierilor structurii și rolului zemstvei basarabene în epoca țaristă. Conținutul nu pune însă în evidență aspectele pozitive ale existenței și funcționării zemstvelor din Basarabia până la unirea cu România, semnalabile prin consistența situației materiale acumulate și folosite exclusiv în beneficiul populației sau prin contribuția la dezvoltarea culturii și identității naționale a românilor basarabeni⁸⁵. Pe de altă parte, investigația se axează pe reflectarea analizelor teoretice ale vremii pe tema oportunității păstrării zemstvei, iar desființarea treptată, cu etape de românizare și naționalizare a acestei instituții de administrare locală, "conservatoare, chiar reacționară" este prezentată ca mare realizare a politicii administrative românești din primii cinci ani de după unire⁸⁶.

De asemenea, amplele linii de gândire din perioada 1923-1925 referitoare la descentralizare sunt detaliat inventariate în cartea S. Suveică, însă nu de același tratament se bucură punctul de vedere argumentat al reprezentanților provinciilor unite din opoziția parlamentară (1922-1926), în legătură cu demersul de importare a instituțiilor administrative, în general a formelor de organizare românești, considerate inferioare celor deja existente în provincii și dovedit utile. Partidul Național Liberal a câștigat alegerile parlamentare din martie 1922, conferind parlamentului nou ales caracterul de Adunare Națională Constituantă împotriva prevederilor constituționale. Din adoptarea legii fundamentale a statului PNL își făcuse o intenție declarată, iar acest țel al liderului I. I. C. Brătianu a fost confundat cu interesul întregii societăți românești. Provinciile alipite însă au avut propriile adunări naționale și constituțiile lor speciale. În comparație cu tradițiile constituționale și administrative autonomiste ale celor trei provincii, Vechiul Regat nu a cunoscut o descentralizare administrativă, o autonomie comunală, cu atât mai puțin o autonomie dezvoltată a orașelor. Aceasta este explicația vehemenței cu care o serie de oameni politici din Basarabia, Bucovina și Transilvania s-a opus implementării elementelor de organizare administrativă din Vechiul Regat, "rămas înapoiat în chestiuni administrative"⁸⁷. În contextul discuțiilor din seria celor 23 de prelegeri din 1921-1922 pe teme constituționale ale Institutului Social Român, fostul

⁸⁵ A se vedea Petre Cazacu, *Instituția publică numită „zemstvo” în cadrul statului absolutist rusesc și în cadrul statului român din timpurile noastre*, Iași, 1921.

⁸⁶ S. Suveică, *op. cit.*, p. 263-264.

⁸⁷ Gheorghe Grigorovici, *Constituția sovietică și Constituția democratică, în Constituția din 1923 în dezbătarea contemporanilor* (red. Aurelian Stroe et alii), București, 1992, p. 116.

senator social-democrat Gh. Grigorovici exprima nemulțumirile factorilor politici ai provinciilor astfel: “în momentul când s-a făcut unirea, în loc să avem o bucurie mare, am avut o decepție strașnică, pentru că există tendința să fim reduși la nivelul administrației unei țări care n-are încă descentralizarea administrativă”, și propunea în schimb “o federație puternică, iar nu un stat centralist; nu nimicirea acelor elemente administrative care există în provinciile noastre este de dorit, ci crearea unui sistem federativ, cum este cel din Marea Britanie...”⁸⁸ În ședința Adunării Deputaților din 9 martie 1923, Pan. Halippa acuza în numele unor deputați ai opoziției că proiectul liberal de constituție desființează autonomia administrativă comunală și județeană și nu asigură cetățenilor mijloacele legale de apărare împotriva abuzurilor administrative⁸⁹. De la tribuna Parlamentului, deputații și senatorii țărâniști basarabeni au continuat în timpul “marii guvernări libérale” să atace carențele Constituției din 1923 și întreaga operă legislativă liberală cu conținut administrativ, care ar fi adâncit “o antipatie mutuală, trăsătură caracteristică de astăzi a raporturilor dintre frați”⁹⁰. În discursul ținut la 28 noiembrie 1924, Pan. Halippa a lansat o adevărată tiradă – ce trebuie privită, desigur, prin prisma unor interese practice, politicianiste – la adresa politicii guvernului față de minoritățile naționale: “Le-am închis tuturor gura și ne facem a crede că totul merge bine [...]. Și ce am câștigat prin politica barbară și necuviincioasă ce se practică de la un timp încoace pe o scară tot mai largă față de minoritățile noastre etnice? Dragostea le-am pierdut-o înainte de a o fi câștigat. De încrederea aliaților și Ligii Națiunilor, unde – după cum se știe – au ajuns plângerile minorităților, nu ne mai bucurăm pe chestia aceasta.”⁹¹

O parte din ideile rostite de Pan. Halippa cu țintă spre guvern, care ar fi renunțat la descentralizare și autonomie administrativă, se regăsesc în “Memoriul către Regele Ferdinand (1923)”, unde semnatarii aminteau regelui împrejurările în care s-a înfăptuit unirea și insistau asupra “bazelor” pe care trebuie așezată aceasta: descentralizare și autonomie administrativă; păstrarea legilor și a organizației administrative în vigoare *până la modificarea lor de către parlamentul român* [s. a.]; respectarea drepturilor minorităților; garanția constituțională a drepturilor și libertăților cetățenești etc.⁹²

Din perspectiva definirii modernizării administrative ca largă descentralizare cel puțin, dacă nu ca autonomie, nu putem fi de acord cu aserțiunea conform căreia “reforma administrativă din primul deceniu interbelic a culminat cu adoptarea Legii pentru unificarea administrativă din 14 iunie 1925.”⁹³ Dimpotrivă, susținem că, după abrogarea autonomiei Basarabiei, modernizarea vieții administrative prin descentralizare mai degrabă debutează prin legea administrativă

⁸⁸ Ibidem, p. 117.

⁸⁹ “Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților”, 49 (Ședința din 9 martie), 1923, p. 1044.

⁹⁰ Theodor Iacobescu, *Situația din Basarabia. Cuvântare susținută la discuția Mesajului în ziua de 31 octombrie 1924*, București, f. a., p. 32.

⁹¹ P. Halippa, *op. cit.*, p. 55.

⁹² ANIC, fond Pantelimon Halippa (1883-1979), ds. 116/f. a., f. 2.

⁹³ S. Suveică, *op. cit.*, p. 200.

din 1925 decât se încheie. Acest progres a avut un traseu lent și dificil până la noua reglementare, Legea pentru organizarea administrației locale din 1929; aceasta din urmă marchează începutul centralizării administrative progresive din deceniul patru, care a culminat cu reforma administrativă a lui Carol al II-lea din 1938, când județul a fost transformat din unitate administrativă descentralizată într-o circumscripție a ținutului. O analiză atentă a textului legii din 1925 “pentru a constata în ce măsură prevederile acesteia desfășurau principiul descentralizării administrative”⁹⁴, arată că actul normativ a menținut controlul administrativ al statului (tutela) în procesul de transfer al unor responsabilități (economice, fiscale) de la organele conducerii centrale la cele locale, vădindu-se astfel caracterul centralizator al legii. Astfel, Ministerul de Interne îndrumă, coordonează și controlează activitatea comunelor și județelor, punând-o “în armonie cu interesele generale ale statului”, Consiliul administrativ superior controlează și inspectează administrația locală, Prefectul este “reprezentant al puterii centrale în întreg județul”, numit prin decret regal și secondat de Subprefect (și acesta desemnat prin decret regal), de “polițai” și de notar⁹⁵. Reprezentantul puterii centrale în plasă este pretorul, subordonat prefectului, consiliului județean și delegației județene, iar primarul comunei era singurul ales de către consiliul comunal prin vot universal, egal, direct și secret al majorității absolute a consilierilor. Primele alegeri de acest gen în România au avut loc abia în 1926.

Pornind de la premisa că “rezultatele unei administrări sunt în dependență directă de corpul administrativ”⁹⁶, ultimul subcapitol al cărții se referă la funcționarii publici din Basarabia și oferă prilejul formulării concluziilor despre rezultatele modernizării administrative din primul deceniu interbelic și rolul aparatului administrativ al provinciei. S. Suveică are în vedere dezideratul reformei administrative promovate de guvernele românești: înființarea unui corp de funcționari publici profesionist în Basarabia, “recrutat și selecționat cu mare grijă” prin crearea cadrului legislativ adecvat modului democratic de administrare a provinciei, prin luarea în considerare a seriei de “factori subiectivi” geografici, sociali, politici, economici⁹⁷, determinanți în formarea și dezvoltarea noilor instituții administrative și a unui anumit tip de mentalitate în societatea basarabeană. Autoarea punctează impasurile importante cu care se confrunta administrația basarabeană în anul 1918 (lipsa cadrului legal de reglementare a drepturilor și îndatoririlor nucleului noului regim de administrație, numărul redus al funcționarilor recrutați din rândul populației majoritare, salarizarea și condițiile de lucru nesatisfăcătoare) și soluțiile pentru remedierea stării de degradare a administrației publice (elaborarea unui Statut al funcționarului public, recrutarea funcționarilor publici din Basarabia – selectați în primii ani interbelici cu precădere dintre funcționarii din Vechiul Regat, Bucovina, Transilvania, de multe ori nepregătiți și imorali, după cum se poate observa în numeroasele sesizări ale abuzurilor și

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ “Monitorul Oficial”, 128 din 14 iunie 1925.

⁹⁶ S. Suveică, *op. cit.*, p. 235.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 235-236.

faptelor de corupție ale funcționarilor săvârșite în exercițiul funcției). S. Suveică nu ezită să menționeze inconsecvența criteriilor de selecție a cadrelor administrative, grevată de atitudinea distantă față de funcționarii locali, în special de origine rusă, mai ales a celor din cadrul zemstvelor. Ar fi indicată totuși sublinierea soluției pripite de românizare exagerată a aparatului administrativ prin marginalizarea ori chiar concedierea cadrelor fostei administrații rusești, buni specialiști în domeniile lor, dar văzuți ca ostili noului regim, purtători ai unor “tendențe autonomiste, bolșevice”, din cauza originii etnice și a necunoașterii limbii române. Statutul funcționarului public din 1923 – ale cărui stipulări fac obiectul analizei punctuale, mai ales în aspectele ce țin de avantajele obținute în raport cu reglementările anterioare – nu a rezolvat toate lacunele aparatului administrativ și nu a asigurat succesul administrării provinciei. Cauza principală a unei asemenea stări de lucruri își are punctul de plecare nu atât în starea de nesiguranță pe care o resimțea aparatul funcționăresc din Basarabia sub influența factorilor externi sau a propagandei bolșevice⁹⁸, cât în însuși sistemul administrativ rigid și centralizat, care nu a ținut seama de interesele locale, de particularitățile și obiceiurile localnicilor, îndepărtând, anulând chiar perspectiva “sudurii sufletești” între “frații de [pe] ambele maluri ale Prutului”. Proasta guvernare caracterizată prin centralism excesiv, nu pericolul de la frontiera de la Nistru, a influențat maniera de recrutare a funcționarilor publici, bazată pe clientelism politic, luare de mită, pe corupție și, mai presus de toate, pe neprofesionalism.

Demersul cărții de față este, fără îndoială, unul laborios, prin faptul că valorifică informații puțin cunoscute publicului larg și de cercetătorii istoriei Basarabiei. Multe aspecte suportă însă rectificări ori completări, iar altele, cum ar fi poziția populației basarabene față de unirea Basarabiei cu România sau starea de spirit a populației și atitudinea față de administrația românească, rolul jucat de Armata Română în anul 1918 se cer aprofundate, cu concursul istoricilor români de pe ambele maluri ale Prutului și, în mod esențial, asumate neîntârziat și cât se poate de obiectiv de către întreaga societate românească.

Modernization of Bessarabia in the First Inter-War Decade (1918-1928). Around a Recent Work Issued at Chișinău

Abstract

Written by Svetlanei Suveică, reader at State University of Moldova, the work *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928). Modernizarea prin reforme [Bessarabia in the First Inter-War Decade 1918-1928. Modernization through Reforms]* deals with the reforms in the electoral, agrarian and administrative fields in the decade following the joining of the territory between Dniester and Pruth rivers to Romania.

⁹⁸ Idee vehiculată frecvent în perioadă, în special pentru a justifica abuzurile jandarmeriei, cea mai frecventă formă fiind aplicarea pedepselor corporale.

First chapter represents a theorization of the meaning of the universal suffrage and explains the structure of the electoral reform. Thus, it refers to the right of the universal, uniform, direct and secret suffrage and to the complex mechanism that implemented the Electoral Law. However, the investigation seems to be marked by the Romanian historiography's stereotypes, characterized by uncomplete scientific treatment, still tributary to abstracting and even by neglecting the major guide marks of the history of Bessarabia previous to 1918. An important part is taken by the political parties in inter-war Bessarabia and the election campaigns. We consider that the six votings in Bessarabia between 1918 and 1928 do not reflect the Bessarabian inhabitants' approval for the union act. Because of the coercitiveness of the vote, they were rather a manner to accept the *de facto* situation, meaning the observance of the Romanian legislation and more or less active participation to the state political life.

Not without basis, the anti-unionists contested the attribute of *Sfatul Țării* to declare for the political future of the Republic of Moldova, and henceforth for the legal value of the act on March 27, 1918. We consider that *Sfatul Țării* had no incontestable democratic feature, since it had not been elected by the vote of the whole population. This body had no international recognition, so that it could not pronounce unilaterally in the matter of the union with Romania. **The Proceedings for Abolishment of the Romanian-Soviet conflict signed by A. Averescu and C. Rakovski** require a serious debate among the historians. The Romanian governments denied the value of this agreement, but the reality still stands: the Romanian prime-minister did not agree to the retreat of the Romanian troops from Bessarabia in accordance with an international legal provisions, not even an unclear or debatable one, as the Romanian historiography has presented, this being thus an act that practically is equivalent to the indirect diplomatic recognition of the Soviet state by Romania.

The second chapter of S. Suveică's work deals with the implementation of the agrarian reform in Bessarabia. The author structures the realities and features of the agrarian reform in this province in an argued logical succession and examines the revolutionary feature of the agrarian legislation set up by *Sfatul Țării* and its radical characteristic. One should note the main conclusion: the great winner of the Bessarabian agrarian reform was the Romanian state.

In the last chapter, S. Suveică approaches the context of the modernization of the administrative life in Bessarabia through the regulation and appliance of the principle of decentralization. The Romanian state did not promote an *effective* and consistent policy of decentralization between 1918 and 1925. By establishing the administrative decentralization through the Constitution in 1923, it actually applied centralizing methods. As a matter of fact, the foremost target of the Romanian politics in the joined territories was not the decentralization, but the administrative unification of them, fulfilled through the simple extension of the laws and territorial-administrative establishments from the Romanian Kingdom. We consider that, as a superior form of administration, the decentralization was in fully existence in Bessarabia only in the years when the province enjoyed the state of autonomy. Unfortunately, Suveică's work goes rapidly and evasively over this important period and summarizes the idea of Bessarabia's autonomy to a "speculative one for the forces that opposed the Union's consolidation".

Svetlana Suveică's arduous approach turns to good account information less known or even ignored by the common public and the researchers. However, they need several corrections and completions. Some respects, like the Bessarabian population's attitude regarding the union of Bessarabia with Romania or the state of mind and the relationship with the Romanian administration should be studied thoroughly along with the Romanian historians from the both banks of Pruth river and essentially be promptly assumed as objectively as possible by the entire Romanian society.

Teatrul și muzica din România în primii ani de comunism (II)*

Gabriel Catalan

Keywords: *cultural history; communist Romania; Romanian music*

II. Muzica (1945-1960)

În muzică, oportunismul, dar și ignoranța, spiritul evaziv, indiferența și inconstanța politică¹ s-au manifestat din plin.

Inițial, ca peste tot în instituțiile statului, s-a procedat la prigonirea muzicienilor considerați legionari și antonescieni. La Conservatorul din București comisiile de revizuire a corpului didactic și administrativ erau prezidate de Marțian Negrea și Ion Manolescu, iar la Academia Regală de Muzică și Artă Dramatică din București comisia de epurare a fost formată din Alfred Alessandrescu (președinte), Theodor Rogalski, Mihail Andricu și Paul Constantinescu (deși cochetase și el cu planurile lui Radu Gyr) și a funcționat din octombrie 1944 până în februarie 1945, printre victimele sale numărându-se Constantin Brăiloiu, Ion (Nelu) A. Mânzatu (Nello Manzatti)², Romeo Alexandrescu, Nicolae Brânzeu și, parțial, Dimitrie Cuclin³. La Filarmonica din București și la Opera Română din Capitală cel mai mult au avut de suferit instrumentiștii, compozitorii și dirijorii Ionel Perlea, George Cocea, George Georgescu, care erau văzuți ca fiind niște colaboratori ai naziștilor, mai ales pentru că ocupaseră funcții importante sub regimul antonescian, dar și pentru că aveau studii, turnee, decorații (al III-lea Reich îi conferise lui George Georgescu "Crucea de Fier") sau chiar origini etnice germane (mama lui Ionel Perlea se numea Margarethe Haberlein)⁴.

* A se vedea "Revista Arhivelor. Archives Review" 86 (2009), 1, p. 187-203.

¹ Pentru inconstanța politică, exemplificăm prin cazul lui George Enescu, care inițial, în anii 1944-1946, a colaborat cu PCR, mergând în aprilie 1946 și într-un turneu în URSS, pentru ca în septembrie 1946 să plece împreună cu soția sa, Maruca Rosetti-Tescanu, în turneu în SUA, iar la întoarcerea în Europa, dezgustat de regimul comunist din țara natală, să se stabilească la Paris, http://www.georgeenescu.ro/document_1458_Despre-George-Enescu_pg_0.htm, accesat 15 noiembrie 2010.

² Slăgărele compuse și/sau cântate de acest faimos muzician legionar (autor și al cântecelor "Sfântă tinerețe legionară", "Imnul muncitorilor", "Imnul Moța-Marin") au fost interzise, dar mai erau uneori interpretate și se mai difuzau, totuși, în perioada comunistă, fără precizarea compozitorului, fiind mereu atribuite unui autor anonim.

³ Pavel Țugui, *Scriitori și compozitori în luptă cu cenzura comunistă*, București, 2006, p. 373, 418-422.

⁴ <http://www.cimec.ro/muzica/inst/fenescu.htm>, accesat 15 mai 2009; http://ro.wikipedia.org/wiki/Ionel_Perlea, accesat 15 mai 2009; <http://soundfountain.org/rem/remrias.html>, accesat 15 mai 2009; [http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Georgescu_\(dirijor\)](http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Georgescu_(dirijor)), accesat 15 mai 2009.

În paralel cu epurările, comuniștii au mizat mult pe folosirea muzicii în propagandă – acțiune ce s-a intensificat începând cu perioada campaniei electorale din 1946 când, sub lozinca “artei pentru popor”, au fost organizate echipe mixte de artiști și activiști care să dea spectacole de muzică, teatru și dans în toată țara, iar la radio au fost difuzate doar emisiuni literar-muzicale adecvate scopurilor electorale și politico-ideologice ale PCR⁵.

Pe lângă G. Enescu, care a aderat la programul cultural-ideologic al noului regim încă din 1944, fiind unul dintre liderii ARLUS (totuși, niciodată nu și-a înjosit talentul prin compilații și ode la adresa comuniștilor, ci doar i-a girat, de cele mai multe ori tacit și “inconștient” se pare, prin cariera sa strălucitoare), s-au grăbit să intoneze noile “solfeгии comuniste”: Alfred Alessandrescu – dirijor Opera Română (București) și Orchestra Simfonică Radio (“Simfonia I”, 1945, Premiul de compoziție, 1945-1946), care a organizat concursuri pentru formațiile de amatori; Savel Horceag – inspector al muzicilor armatei (1945-1948); Elly Roman – dirijor și compozitor (“Tovarășe, grăbește pasul”, 1946 - muzică ușoară, versuri Fl. Tornea); Laurențiu Profeta – director adjunct al Radiodifuziunii Române între 1948 și 1952, apoi director al Direcției Muzicii din Ministerul Culturii între 1952 și 1960 (Premiul III de compoziție “George Enescu” – 1946 pentru baletul într-un act “Soția căpitanului”); Anatol Vieru (“Suită în stil vechi pentru orchestră” – 1946); Mauriciu Vescan (“Marșul României libere”, 1945, cor mixt, versuri M. R. Paraschivescu; a ajuns rapid director adjunct al Operei Române din București); Gh. Danga (muzică corală: “Minerii”, 1946, cor bărbătesc și cor mixt); Gherase Dendrino (dirijor la Teatrul de Operetă Alhambra, 1946-1949); Hilda Jerea (compozitoare și pianistă – “Cântec de întrecere”, 1946, cor mixt); Ion Hartulary Darclée (“Marșul României libere”, 1945, cor și orchestră, versuri Horia Ștefănescu); Egizio Massini (considerat un excepțional dirijor, a fost sub regimul comunist primul director general al Operei din București, iar din 1949 doar director artistic și prim dirijor⁶; era și un arlusist de frunte); Matei Socor (compozitor și dirijor al Orchestrei simfonice a Radiodifuziunii, președintele Comitetului de conducere a Radiodifuziunii între 1945 și 1952, având printre opere corul mixt pe versuri de Sașa Pană⁷, “De-ajuns Românie, calvarul!” – 1944 și rapsodia pentru orchestră “Cântarea României” – 1954)⁸.

Prin funcția sa, ilegalistul M. Socor a direcționat emisiunile radio spre elogiarea regimului comunist sub aspect informativ, cultural-artistic, economic și politic. Ca muzician, bineînțeles, a încercat să manipuleze ascultătorii, inclusiv prin muzica difuzată, sortată după criteriile comuniste ale artei cu tendințe sociale și revoluționare. Radioul (pe atunci nu exista decât un post public) era un mijloc deosebit de important al

⁵ Cristian Vasile, *Creația muzicală românească de la diversitate la impunerea spiritului de partid, 1948-1953*, “Revista istorică”, 2008, 3-4, p. 261-287 (262-263).

⁶ Anca Florea, *Opera Română. Al treilea deceniu. 1941-1951*, București, 2003, p. 486; http://www.operanationala.ro/personalitati/pers_detalii.php?id_pers=2931&prenume_pers=Egiz. io&nume_pers=MASSINI, accesat 15 noiembrie 2010.

⁷ Pseudonimul literar al lui Alexandru Binder.

⁸ A se vedea *Compozitori și muzicologi români. Mic lexicon* (coord. Viorel Cosma), București, 1965.

propagandei, care, alături de ziare, asigura guvernului monopolul asupra informațiilor și controlul circulației lor (cenzura). Evoluția sa muzicală, a fost asemănată (prea ușor, în opinia noastră) de unii cercetători cu cea a reputatului compozitor germano-austriac, tot de etnie evreiască, Hanns Eisler, stabilit în Berlinul de Est după război, el trecând de la dodecafonismul deprins în timpul studiilor la Viena și Berlin la cel mai strict realism socialist, cu respectarea deplină a liniei partidului (acesta nu a fost și cazul lui Eisler, expulzat în 1948 din SUA, unde se refugiase în perioada nazistă, fiind suspectat că este agent sovietic, și apoi atacat în 1952 de presa oficială din RDG, Academia de Arte din Berlin și de însuși Walter Ulbricht pentru libretul său modern la opera "Faust"), ceea ce l-a scutit de critici grave și de revizuirea lucrărilor, în comparație cu Alfred Mendelsohn care s-a văzut obligat în mod repetat să procedeze astfel, apelând deseori la "salvatoarea" metodă autocritică⁹.

Au existat, totuși, și muzicieni care nu s-au încadrat de la început și/sau complet în noua orientare și nu s-au compromis definitiv: Dimitrie Cuclin, Mihail Jora, George Șbârcea, Nicolae Ursu, George Breazu, Tiberiu Brediceanu, Sigismund Toduță, Sabin Drăgoi (deși era membru de partid), chiar și Mihail Andricu (deși a girat și el regimul prin acceptarea unor funcții de conducere la ARLUS și Institutul Româno-Sovietic, având oarecare influență asupra unor lideri din guvernul Petru Groza). Ei s-au ocupat mai mult de folclor și de aspectele pur tehnice ale compoziției și interpretării (unii fiind profesori renumiți) sau de studiile de muzicologie¹⁰. Este adevărat că mai târziu, după 1948, au făcut concesii, dar nu de genul și proporțiile celor amintite mai sus. În schimb, Paul Constantinescu nu s-a abținut și a produs imediat, în 1949, o muzică după moda timpului: "Cântec partizanilor păcii" (era profesor la Conservator din 1927, precum și dirijor și director artistic al Societății Corale "Carmen")¹¹.

Totodată, în România mai aveau loc, înainte de 1948, evenimente muzicale deosebite: de exemplu, la 13 mai 1946 a avut loc primul concert al violonistului american Yehudi Menuhin, acompaniat de profesorul său, compozitorul George Enescu¹². Tot atunci, violonistul Ion Voicu obținea Premiul I în competiția organizată la București de cei doi maeștri¹³. Menuhin a revenit în România abia în septembrie 1958, cu ocazia participării la primul Festival Internațional "George Enescu"¹⁴.

Cât despre epurați, despre care am mai vorbit, cei mai atacați erau Ionel Perlea (dirijor al Operei Române bucureștene și al Orchestrei Naționale Radio, pentru

⁹ <http://www.hanns-eisler.com/index/index.php?Seite=HannsEislerLexikon&Sprache=de>; <http://eislrmusic.com/life.htm>; http://en.wikipedia.org/wiki/Hanns_Eisler; http://ro.wikipedia.org/wiki/Matei_Socor; http://de.wikipedia.org/wiki/Alfred_Mendelsohn, accesate 15 noiembrie 2010; Valentina Sandu-Dediu et alii, *Muzica românească între 1944-2000*, București, 2002, p. 14; C. Vasile, *op. cit.*, p. 285.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Șerban Rădulescu-Zoner, Daniela Bușe, Beatrice Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, 1995, p. 139.

¹³ http://en.wikipedia.org/wiki/Ion_Voicu, accesat 15 mai 2009.

¹⁴ P. Țugui, *op. cit.*, p. 467-468.

a scăpa de persecuții, a emigrat în Occident încă din 1945, activând cu mare succes în Italia, Franța și SUA în calitate de dirijor al unor orchestre simfonice de mare prestigiu, dar și de compozitor și profesor), George Cocea (profesor de violoncel la Conservator, violonist și director al Filarmonicii bucureștene pentru scurtă vreme: 1944-1945, sub comuniști a fost condamnat politic și închis în penitenciarul Jilava și în lagărul de la Periprava), George Georgescu (director al Filarmonicii din București între 1920 și 1944 și director muzical al Operei Naționale din București în anii 1922-1926, 1930-1933 și 1939-1940, a fost marginalizat câțiva ani, până în 1947 când, la intervenția lui George Enescu, a fost instalat ca director al Orchestrei Naționale Radio, în paralel conducând și Orchestra Filarmonică "Moldova" din Iași)¹⁵.

Dinu Lipatti fusese ostracizat din cauza stabilirii sale în străinătate, unde a și murit (Geneva, 1950), și a afinităților de dreapta. O soartă asemănătoare în privința finalului a avut-o și George Enescu (decedat în 1955 la Paris, unde se stabilise din 1946), marele muzician, "manipulat" de comuniști, confiscat și apoi uitat. După moartea lui G. Enescu, în Franța și Belgia a fost organizată o vizită a unei delegații de la Uniunea Compozitorilor, al cărei scop principal, eșuat în final din cauza opoziției exilului românesc și a autorităților din statele respective, era preluarea lucrărilor rămase de la marele maestru decedat (partituri, mai ales cele complete ale operei "Oedip", documente, înregistrări, alte materiale)¹⁶.

Prin Direcția Generală a Muzicii, în conformitate cu Legea nr. 265 din iulie 1947, Ministerul Artelor (și Informațiilor, devenit din 1953 Ministerul Culturii) îndruma și controla toate instituțiile culturale de profil muzical¹⁷.

Anii 1947-1948 vor aduce o intensificare a imixtiunilor USASZ în activitatea Societății Compozitorilor Români (SCR), controlul și cenzura acesteia crescând exponențial mai ales după aplicarea "Rezoluției CC al PCUS în problemele muzicii din 10 februarie 1948"¹⁸. În respectiva rezoluție, al cărei pretext era oferit de executarea la sfârșitul lunii decembrie 1947 a trei opere (menționate mai jos)

¹⁵ <http://www.cimec.ro/muzica/inst/fenescu.htm>, accesat 15 mai 2009; http://ro.wikipedia.org/wiki/Ionel_Perlea, accesat 15 mai 2009; Cicerone Ionițoiu, *Victimele terorii comuniste. Arestați, torturați, întemnițați, uciși. Dicționar*, 2 (lucrare revizuită de Mihaela Andreievici și Florin Ștefănescu), București, 2002, p. 168; [http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Georgescu_\(dirijor\)](http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Georgescu_(dirijor)), accesat 15 mai 2009; http://en.wikipedia.org/wiki/George_Georgescu, accesat 15 mai 2009.

¹⁶ Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *Turneul Teatrului Național la Paris din 1956: Secția de Relații Externe, exilul și raporturile culturale româno-franceze*, "Studii și materiale de istorie contemporană" 8 (2009), p. 193-206 (200, 204); ANIC, fond CC al PCR. Secția Propagandă și Agitație, ds. 64/1956, f. 7; P. Țugu, *op. cit.*, p. 389-390, 392, 396-398; din delegație au făcut parte Mihail Jora, Alfred Mendelsohn, Alfred Alessandrescu, Constantin Silvestri, Ion Dumitrescu și Romeo Drăghici, lui Mihail Andricu fiindu-i reținut pașaportul de către Securitate, cu toate că avea toate aprobările necesare.

¹⁷ *Raport final* (ed. Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrințu, Cristian Vasile), București, 2007, p. 310, 314.

¹⁸ Laura Manolache, *Anul 1948 la Societatea Compozitorilor Români*, în *Analele Sighet* (ed. Romulus Rusan), vol. 6: *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, comunicări prezentate la Simpozionul de la Sighetu Marmației (19-21 iunie 1998), București, 1998, p. 652-655 (652-653).

comandate cu ocazia celei de a 30-a aniversări a “revoluției din octombrie” și în urma căreia Uniunea Compozitorilor din URSS a fost epurată, erau condamnate “tendențele decadente din muzica sovietică”, mai precis atât opera lui Vano I. Muradeli, “Marea prietenie”, despre care se spune că “n-a luat ca model opera clasică rusă, cu formele sale frumoase, clare și elegante care au făcut din ea cea mai bună operă din lume... și care a realizat, în libretul său, o analiză eronată a raporturilor dintre ruși și georgieni în timpul războiului civil”, cât și “formalismul antipopular și antinațional” al lui Serghei S. Prokofiev (“Simfonia a VI-a”), Dmitri D. Șostakovici (criticat dur de A. A. Jdanov încă din 28 ianuarie 1936 în “*Pravda*” pentru opera “Lady Macbeth din Mtsensk”, pusă în scenă la *Balșoi Teatr* din Moscova), Aram I. Hacıaturian (“Poeme”), Nikolai I. Miaskovski și al altor compozitori care “au uitat imensul rol social al muzicii pentru a flata gusturile degenerate ale unui pumn de individualiști estetizanți”¹⁹.

La Opera din București (incendiată în urma bombardamentelor din 1944) a avut loc schimbarea repertoriului, fiind introduse reprezentații cu “Dama de pică” (în viziune nouă), “Boris Godunov”, “Fântâna din Bakisaray”²⁰. Ca și în repertoriul filarmonicilor, predominau lucrările ruse și sovietice, operele clasice erau distorsionat montate prin revizuirii ideologice, iar artiști consacrați, indezirabili politic, precum soprana Margareta Metaxa, soliștii Nicu Apostolescu, Alexandra Lichide, Eugenia Cioculescu și George Stefanovici erau epurați prin pensionare forțată²¹ sau chiar licențiați din posturi fără nicio indemnizație, ca Lulu Simionescu, artist la Opera Română din Sibiu²².

Edgar Elian²³ lauda școala rusă (Serghei Prokofiev, Dimitri Kabalevsky, Visarion Sebalin), cerând imitarea modelului: “Să alegem teme curente, tipuri și stări de lucruri curente pentru spectatorii care sunt în majoritate muncitori și doresc noi cunoștințe și experiențe psihologice”. Același critic muzical îi critica dur pe compozitorii români S. Drăgoi (“Năpasta”), T. Brediceanu (“Scara cea mare”, “Alexandru Lăpușeanu”) și chiar G. Enescu (“Oedip”, deși mărturisea că nu cunoaște complet opera), pentru că “nu reușesc să se adreseze unor cercuri largi de spectatori”. De fapt, foarte puțini proletari mergeau la spectacole de operă în mod voluntar, neputând înțelege și gusta cu adevărat din plăcerea oferită de muzica clasică din cauza nivelului redus de educație, în general, și de educație artistică, în special, în pofida încurajării echipelor de amatori de către autorități.

Filarmonicile²⁴ sufereau, material mai ales, deși orchestrele, dirijorii și publicul aveau pasiune și interes pentru muzica simfonică. Dirijorul Filarmonicii din Capitală, Theodor Rogalski, era foarte apreciat, deși concertele aveau loc la

¹⁹ Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique. De l'Empire russe à la Communauté des États indépendants. 1900-1991* (ediția a șasea actualizată), Paris, 2008, p. 382; C. Vasile, *Creația muzicală* cit., p. 285-286.

²⁰ Nicolae Moraru, *În prag de an nou*, “Flacăra”, 1948, 1.

²¹ C. Vasile, *op. cit.*, p. 274-275.

²² *Ibidem*, p. 263.

²³ Edgar Elian, *Evoluția muzicii moderne de operă*, “Flacăra”, 1948, 5, p. 4-5.

²⁴ N. Moraru, *op. cit.*

Ateneu, care fusese avariat în timpul războiului. Se înființaseră și noi filarmonici sindicale, noi orchestre, fanfare, ansambluri de amatori, aveau loc turnee și concursuri între acestea, prin urmare munca de popularizare muzicală era intensă, dar prea puțin eficientă.

Mult mai frecventata muzică ușoară s-a aflat și ea sub presiunea cenzurii ideologice, comisiile speciale înființate pe lângă Direcția Muzicii din ministerul de resort combătând constant tendințele “decadente” și stilul cosmopolit ale compozitorilor și textierilor, precum și devierile formaliste ale interpreților vocali și orchestrelor de estradă, ale căror linii melodice, instrumente, aranjamente și armonii moderniste inspirate din jazz sau influențate puternic de șlagărele și dansurile la modă în Occident (tango, vals-boston, swing, blues) erau considerate periculoase, banale, frivole și nesănătoase, niște tare mic-burgeze și rămășițe imperialiste care trebuie să fie nu doar criticate și marginalizate, ci și a căror promovare trebuie interzisă cu desăvârșire: la spectacole, în restaurante și baruri, la concerte de estradă ori la radio²⁵.

Activitatea corului și a orchestrei simfonice ale Radiodifuziunii Române era de prim plan, mai ales că președintele Radioului era și dirijor – Matei Socor (Ordinul Steaua RPR cl. a IV-a – 1948; Premiul de Stat – 1949 și 1951; Maestru Emerit al Artei – 1951; compozitorul “Înului de Stat al RPR” din 1948, intitulat “Zdrobite cătușe”, text de Aurel Leibovici – pseudonim Baranga, din 1949, intitulat “Din izbânzi în izbânzi”, versuri de A. Toma și din 1953, versuri de Dan Deșliu și Eugen Frunză)²⁶.

Alți compozitori, muzicologi și dirijori apreciați de comuniști în primii ani ai regimului erau: Hilda Jerea (Premiul II de compoziție “George Enescu” – 1946, Ordinul Muncii cl. III – 1949, Premiul de Stat cl. I – 1952; oratoriul “Sub soarele păcii” – 1951; muzică corală: “Cântec de întrecere”, versuri de Ion Boldici – 1946; “Cântec pentru «Scânteia»”, “Patria”, “Drapelul”, “Țara mea”, “Pe veci dezrobite” – 1955), Laurențiu Profeta (Conservatorul din București: 1945-1949; Premiul “George Enescu” pentru compoziție – 1946; Conservatorul “Ceaikovski” din Moscova: 1954-1956; director adjunct la Radiodifuziunea Română – 1948-1952; director al Direcției Muzicii în Ministerul Culturii – 1952-1960; Ordinul Muncii cl. III – 1953; muzică simfonică: “Poemul patriei” – 1952), Mihail Andricu (mai târziu stigmatizat²⁷, dirijor al Operei din București; Marele Premiu Național – 1947; Ordinul Muncii cl. II – 1948; Premiul de compoziție al Academiei RPR – 1949; Premiul de Stat – 1954; muzică

²⁵ C. Vasile, *Creația muzicală* cit., p. 277-279, 286; ANIC, fond CC al PCR. Secția Propagandă și Agitație, ds. 12/1952, f. 8-9.

²⁶ Viorel Cosma, *Muzicieni români. Compozitori și muzicologi. Lexicon*, București, 1970, p. 402-403; <http://cantece.citadepedia.ro/de.php?a=Matei+Socor>; <http://forum.chip.ro/archive/index.php/t-58343.html>; http://ro.wikipedia.org/wiki/Aurel_Baranga, accesate 18 aprilie 2009 și 15 noiembrie 2010; ANIC, fond CC al PCR. Secția Propagandă și Agitație, ds. 89/1949, f. 1-3; *Ibidem*, fond CC al PCR. Cancelarie, ds. 117/1952, f. 18-21.

²⁷ În urma unei “demascări” de tip stalinist din 1959, într-o ședință publică a breslei muzicale, compozitorul a suferit un atac cerebral, după ce ajunsese acasă – a se vedea Monica Lovinescu, *Unde scurte*, vol. IV: *Est-etice*, București, 1994, p. 248.

corală: “Cântec de recoltă”, op. 58, versuri de Mihu Dragomir – 1950; “Șase ani de când trecu”, versuri de Mihu Dragomir – 1950; “Cântec pentru Festivalul Tineretului”, op. 71, versuri de Maria Banuș – 1953), Constantin Bugeanu (Ordinul Muncii cl. III – 1948; dirijor și director al Operei din Cluj între 1948 și 1952, director al muzicii și consilier în Ministerul Culturii între 1955 și 1956, respectiv 1956-1957), Paul Constantinescu (un “veteran”, profesor la Conservatorul din București – 1941-1963; “Cântecul partizanilor păcii” – 1949; Premiul de Stat cl. II – 1952 și cl. I. – 1954; Maestru Emerit al Artei – 1955; Premiul “George Enescu” al Academiei RPR – 1956), Alfred Mendelsohn (dirijor la Opera din București – 1946-1954; secretar al Uniunii Compozitorilor – 1946-1949 și 1954-1963; Premiul “George Enescu” pentru compoziție: II – 1945 și I – 1946; Premiul Academiei RPR – 1949; Steaua RPR cl. a IV-a – 1949; Maestru Emerit al Artei – 1951; Premiul de Stat cl. III – 1952 și cl. I – 1954; “Simfonia a II-a, «Veritas», închinată aniversării revoluției din 1848” – 1947; cantata pentru cor și orchestră “1917”, versuri de Nina Cassian – 1948; “Simfonia a III-a, «Reconstrucția»” și poemul simfonic “Prăbușirea Doftanei” – 1949; “Simfonia a IV-a, «Apelul păcii»” – 1951; cantata pentru cor și orchestră “Poemul păcii”, versuri de Radu Boureanu – 1952), Anatol Vieru (Mențiunea II la Premiul de compoziție “George Enescu” – 1946; dirijor la Teatrul Național din București – 1947-1950; Premiul de Stat cl. I – 1949 pentru poemul-cantată pentru alto, cor mixt și orchestră, “Mierla lui Ilie Pintilie”, versuri de Veronica Porumbacu; redactor șef al revistei “Muzica” – 1950-1951), Diamandi Gheciu (secretar al Uniunii Compozitorilor – 1949-1952, președintele Fondului Muzical – 1956-1968; muzică corală: “Țară, draga mea”, versuri de Vl. Cavarnali – 1949; “1 Mai”, versuri de Ion Zăgan – 1950; “Zi de august”, versuri de Ștefan Tita – 1953), Hary Schwartzmann (dirijor la Teatrul Evreiesc de Stat din București – 1948-1968; Ordinul Muncii cl. III – 1954; Artist Emerit – 1956; muzică corală: “Cântec despre patria mea”, versuri de Al. Ion, “Cântec de 1 Mai”, versuri de Liviu Cernăianu, “Drag mi-i badea pe combină”, versuri de Mihail Cosma, “Imnul partizanilor păcii”, versuri de Eugen Frunză, “Construim, construim”, versuri de Liviu Cernăianu, “Calea cea adevărată”, versuri de M. Papaie; “Nălțăm furnaliștilor cântare”, versuri de Vasilescu-Liman – 1953-1954), Zeno Vancea (“Simfonieta” – 1948; directorul Conservatorului din Tg. Mureș, 1946-1948; director în Ministerul Artelor, 1948-1950; secretar al Uniunii Compozitorilor, 1949-1953 și redactor șef al revistei “Muzica”, 1953-1964; Ordinul Muncii cl. II – 1948; Premiul de Stat și titlul de Maestru Emerit al Artei – 1954), Stelian Dinu (Ordinul Muncii cl. III – 1949 și cl. II – 1952; Premiul de Stat cl. I și Ordinul Steaua RPR – 1952; Artist Emerit – 1954; corurile: “Înainte marș” – 1947; “Cantata armatei” – 1949; “1 Mai” – 1950; “Brav ca șoimii” – 1951; dirijor al Orchestrei simfonice a Armatei din București – 1946-1947; dirijor prim și director artistic al Ansamblului de cântece și dansuri populare al Armatei din 1947 până în 1960), Mauriciu Vescan (muzică corală: “Marșul României libere” – 1945, versuri de Miron Radu Paraschivescu, “Înfrățire” – 1946, versuri de Neculai Maftei și “Hei, rup” – 1948, versuri de Mauriciu Vescan; muzică ușoară: “În Bucureștiul iubit” – 1950, versuri de Nicolae Nasta, Ștefan Iureș și Ion Hobană; Ordinul Muncii cl. III – 1950; Premiul de Stat – 1952; directorul muzical

al Radiodifuziunii Române – 1949-1951; director adjunct al Operei din București – 1951-1955), Ion Vasilescu (dirijor la Teatrul Muzical de Estradă din București – 1948-1955; muzică ușoară: “La balul de sâmbătă seara”, versuri de Puiu Maximilian și Aurel Felea și “Drag îmi e bădița cu tractorul”, versuri de Genoveva Ionașcu, voce: Dorina Drăghici – 1952; Premiul de Stat – 1952 și 1954), Ion (Ivan) Hartulary-Darclée (muzică corală: “Marșul României libere” – 1945, cor mixt și pian, versuri de Horia Ștefănescu; “În lunca Siretului” – 1946, suită simfonică; “Imnul muncii” – 1948, cor mixt cu solo soprană și pian, versuri de Vlaicu Bârna; “Cântec de luptă pentru pace”, versuri de Ion Socol – 1955, cor mixt cu solo bariton; “Cântec pionieresc de excursie”, versuri Vlaicu Bârna – 1955, cor pentru voci egale; “Sportivii păcii”, versuri de Ana Blaga – 1956, cor mixt; Ordinul Muncii cl. III – 1954 și titlul de Artist Emerit – 1956), Vasile Popovici (Ordinul Muncii cl. III și Premiul de Stat cl. II – 1953; muzică corală: “Bădiță-al meu”, versuri de Victor Popa; “Cântecul plutașilor de pe Bistrița”, versuri de Dumitru Corbea și “Sirena lui Roaită”, versuri de Veronica Porumbacu și Dan Deșliu – 1948, cor mixt; “Cântec de înfrățire”, versuri de Vlaicu Bârna și “Cântecul păcii”, versuri de A. Toma – 1950; “Suită de cântece populare ostășești” – 1953; “Imnul minerilor” – 1954, versuri de Mihail Leonard; “Partidul” – 1955, versuri de Eugen Frunză), Ioan Chirescu (Maestru Emerit al Artei – 1954; Ordinul Muncii cl. I și Premiul de Stat cl. I – 1955; muzică corală: “Slăvim o viață nouă”, versuri de A. Pascali – 1947; “Cântecul partizanilor păcii”, versuri de Emil Gonciu – 1949; “Viteazul pandur”, versuri de Dumitru Corbea – 1951; “Măreț pământ al patriei iubite”, versuri de Eugen Frunză – 1952; “Sub al păcii stindard”, versuri de Maria Banuș – 1953; “Poemul libertății”, versuri de Demostene Botez – 1954; “Tu, drag partid muncitoresc”, versuri de A. Toma – 1955), Dumitru D. Botez (Artist Emerit – 1953; muzică corală: “Suntem cetățeni ai acestei Republici”, versuri de Nina Cassian – 1947), Alfred Alessandrescu (director muzical al Radiodifuziunii Române; Ordinul Muncii cl. II – 1953; Maestru Emerit al Artei – 1954), Tiberiu Brediceanu (Maestru Emerit al Artei – 1952; Ordinul Muncii cl. I – 1956; muzică vocală: “Miorița” – 1955), Kozma Géza (dirijor al Filarmonicii din Târgu Mureș – 1948-1954; muzică vocal-simfonică: “Cantata păcii”, versuri de Salamon Ernő și “Către libertate”, versuri de Petőfi Sándor – 1950), Constantin Marin (dirijor al corului Universității București – 1950-1953; dirijor al Ansamblului UTM din București – 1951-1963 și director al aceleiași instituții din 1953; Ordinul Muncii cl. II și Artist Emerit – 1956), Marțian Negrea (Premiul de Stat cl. II – 1952 și cl. I – 1954; Ordinul Muncii cl. II – 1954), Constantin C. Nottara (muzică simfonică: “Poemul păcii” – 1947; muzică corală: “Semănătorul”, versuri de Alexandru Vlahuță – 1948; “Sfântă muncă”, versuri de Alexandru Vlahuță – 1948; “Cantata pentru pace”, versuri de E. Cîmpeanu; muzică vocală: “Împărat și proletar”, versuri de Mihai Eminescu – 1950), Constantin Silvestri (director și dirijor al Filarmonicii din București – 1947-1953; director și prim-dirijor la Opera din București – 1955-1957; Maestru Emerit al Artei și Premiul de Stat cl. I – 1952; Artist al Poporului – 1956), Theodor Rogalski (prim-dirijor al Filarmonicii din București – 1950-1954; dirijor și director artistic al Ansamblului Folcloric “Perinița” din București – 1950-1952), Viorel Doboș (opereta “Cântecul munților” – 1949, libret

de Constantin Ghiban; muzică corală: “La noi în gospodărie”, versuri de Vlaicu Bârna; “Cântecul secerătoarei”, versuri de Radu Costăchescu și Vlaicu Bârna; dirijor la Teatrul Armatei din București – 1947-1949, fiind apoi numit dirijor și director al Ansamblului de cântece și dansuri al MAI “Ciocârlia” – 1949-1957; Premiul de Stat cl. III – 1954; Ordinul Muncii cl. III – 1954; Ordinul Steaua RPR cl. III – 1955), Aurel Giroveanu (pianist și dirijor de muzică ușoară în București – 1949-1954, redactor șef muzical la Radiodifuziunea Română în 1949-1950; muzică ușoară: “Țara mea” – 1949, versuri de Maria Banuș; muzică corală: “Mereu mai sus” – 1954, versuri de Mircea Radina), Constantin Palade (profesor la Conservatorul Muncitoresc din București – 1946-1948; responsabil artistic – 1947-1948, dirijor și director – 1949-1958 al Ansamblului Uniunii Generale a Sindicatelor din RPR; director al Filarmonicii din Craiova – 1948-1949; Premiul de Stat – 1951; Ordinul Muncii cl. II – 1953; muzică corală: “Cântec de muncă”, versuri de Nicolae Nasta, “Fierarul”, versuri de Nicolae Nasta și “Cântecul tractorului”, versuri de I. Munteanu – 1947; “Cântec pentru Horia”, versuri de Nicolae Nasta și “Strungarul”, versuri de Nicolae Nasta – 1948; “Hei, rup”, versuri de Gh. Ghețea, “Pomim să zidim”, versuri de Gh. Ghețea și “13 Decembrie”, versuri de Ion Serebreanu – 1949; muzică vocal-simfonică: “Balada despre Gheorghe Doja”, versuri de Nicolae Nasta – 1951; “Grivița luptătoare”, versuri de Nicolae Nasta – 1954), Elly Roman (dirijor la Teatrul “Savoy” din București – 1948-1949; director al Teatrului satiric muzical “Constantin Tănase” din București – 1949-1952; autorul marșului “Salut voios de pionier”, versuri de Aurel Felea și Elly Roman – 1950; Ordinul Muncii cl. II – 1956), Henry Mălineanu (director muzical – 1950-1955 și dirijor – 1950-1958 la Teatrul Muzical de Estradă din București; muzică corală: “Înflorește țara mea”, versuri de Jack Fulga – 1950; Premiul de Stat – 1953), Sigismund Toduță (opera “Meșterul Manole” – 1947; profesor la Conservatorul din Cluj din 1946; Ordinul Muncii cl. III – 1954; Premiul de Stat – 1954 și 1956), Gherase Dendrino (dirijor la Teatrul Muzical de Estradă din București – 1949-1950; prim-dirijor la Teatrul de Operetă din București din 1950; “Cale lungă, drum de fier”, versuri de Puiu Maximilian – 1948; Premiul de Stat și Ordinul Muncii cl. III – 1955), Achim Stoia (dirijor – 1948-1961 și director – 1950-1959 al Filarmonicii din Iași; președinte – 1949-1955 și secretar – 1955-1968 al Filialei Iași a Uniunii Compozitorilor; Premiul de Stat cl. III – 1952; Ordinul Muncii cl. III – 1954; Ordinul Steaua RPR cl. V – 1955), Radu Paladi (lector la IATC București – 1954-1963; Premiul I la Concursul internațional “Să cântăm pacea între popoare” – 1951 și Diploma de onoare la Concursul internațional al Festivalului Mondial al Tineretului de la București – 1953; muzică corală: “Cântecul prieteniei”, versuri de Ion Serebreanu – 1951; “Cântec pentru Republică”, versuri de A. E. Baconski – 1952; “Sub mândre flamuri tinerești”, versuri de Ștefan Iureș – 1953; “Ciocanul și suveica”, versuri de Nina Cassian – 1955), Adalbert Winkler (regizor muzical la Radioteleviziunea Română din 1954; muzică simfonică: “Uvertura 23 August” – 1953; muzică vocală: “Tudor Vladimirescu”, baladă, versuri populare – 1953; muzică corală: “Cântecul muncii”, versuri de E. Sziklai – 1956), Gheorghe Dumitrescu (Ansamblul Artistic al Armatei din București – 1947-1957; “Tudor Vladimirescu”, oratoriu pentru soliști, cor

mixt, cor bărbătesc și orchestră, versuri de Gh. Dumitrescu – 1950; Premiul I de compoziție “George Enescu” – 1946; Ordinul Muncii cl. II și Premiul de Stat – 1952; Premiul “Ciprian Porumbescu” al Academiei RPR – 1956), Norbert Petri (dirijor la Filarmonică din Brașov – 1945; profesor la Școala Populară de Artă din Brașov – 1950-1954; dirijor la Teatrul Muzical din Brașov din 1954; muzică vocal-simfonică: “Cântecul libertății”, op. 24, versuri de Ion Magnea – 1953), Filaret Barbu (consilier tehnic în Ministerul Artelor – 1947-1949; profesor la Liceul de Muzică Nr. 1 din București; Premiul de Stat – 1952; muzică vocal-simfonică: “Balada lui Bălcescu”, versuri de Traian Iancu – 1948; muzică corală: “Marșul tinerilor constructori”, versuri de Traian Iancu – 1953), Valentin Gheorghiu (solist concertist al Filarmonicii din București din 1950; Mențiunea I la Premiul de compoziție “George Enescu” – 1946; Premiul I la concursurile internaționale de la: Budapesta – 1949, Praga – 1950, București – 1953; Premiul de Stat cl. I – 1949), Virgil Gheorghiu (pianist în Orchestra Filarmonicii din București – 1948-1967; muzică de cameră: “Poeme de muncă și pace” – 1950; muzică vocal-simfonică: “Oratoriul Partidului” – 1956), Zaharia Popescu (director al Fondului Muzical al Uniunii Compozitorilor – 1949-1950; Mențiune la Concursul internațional al Festivalului Mondial al Tineretului de la Berlin – 1951), Vasile Timiș (dirijor de cor la Atelierele Grafice din București – 1945-1952; consilier muzical la Casa de discuri Electrecord din București – 1954-1957; Premiul III la Concursul internațional al Festivalului Mondial al Tineretului de la Moscova – 1955; muzică vocal-simfonică: “Horia”, versuri de Mălina Cajal – 1950; muzică corală: “Cântecul oțelărilor”, versuri de Gica Iuteș – 1950; “Slavă Partidului”, versuri de Păuna Răsvan – 1953), Octavian Lazăr Cosma (muzicolog; studiul “Date noi despre legăturile muzicale româno-ruse”, în “Studii muzicologice”, București, nr. 1/1956), Temistocle Popa (instrumentist în orchestra Teatrului Muzical de Estradă din București – 1949-1957; muzică ușoară: “Vânt din zare-albastră”, versuri de Eugen Mirea – 1954; “Nu-s stelele de vină”, versuri de Virgil Chiriac – 1955; “București, București”, versuri de Mircea Block – 1956), Vasile Dinicu (dirijor al Orchestrei de Estradă a Radioteleviziunii Române din 1951; Ordinul Muncii cl. III – 1956; muzică ușoară și pentru orchestră de estradă), Viorel Cosma (dirijor de cor și orchestră la diferite ansambluri artistice de amatori din București; șeful sectorului de muzică al Bibliotecii Academiei RPR – 1951-1952; asistent la catedra de istoria muzicii de la Conservatorul București – 1951-1952; profesor la Liceele de Muzică Nr. 1 și Nr. 2 din București – 1951-1963 și la Liceul Militar Muzical – 1954-1959; muzicolog; Ordinul Steaua RPR cl. V – 1955; monografia “Ciprian Porumbescu” – 1956)²⁸.

În muzica de teatru (inclusiv radiofonic) și film (inclusiv de televiziune și de animație) s-au remarcat: Gheorghe Dumitrescu (piesa “Ion Vodă cel Cumplit” – 1955, cu libret scris chiar de compozitor), Paul Urmuzescu (ilustrator și regizor muzical la Radiodifuziunea Română – 1947-1965; piesa lui Barbu Ștefănescu Delavrancea: “Apus de soare” – 1956; filmele: “Ilie în luna de miere” – 1950; “Ursulețul fricos” – 1954; “Năzdrăvanii” – 1956), Sabin Drăgoi (filmele “Mitrea Cocor” – 1952 și

²⁸ A se vedea *Compozitori și muzicologi români* cit.; V. Cosma, *Muzicieni români* cit.

“Ciocârlia” – 1954), Ion Dumitrescu (piesele: “Înșir-te mărgărite” și “Prometeu” de Victor Eftimiu – 1946; “Vinovați fără vină” de N. Ostrovski – 1947; filmele: “Pădurea îndrăgostiților” – 1947; “Pădurile din RPR” – 1949; “În sat la noi” – 1953; “Nepoții gornistului”, “Răsare soarele”, “Brigada lui Ionuț” și “Desfășurarea” – 1954; “Munții Retezat” – 1956), Theodor Rogalski (filmul “Viața învinge” – 1951), Filaret Barbu (operetele “Ana Lugojana” – 1950 și “Plutașul de pe Bistrița” – 1955), Pascal Bentoiu (piesa “Fântâna Blanduziei” de Vasile Alecsandri – 1955), Mihai Brediceanu (dirijor de orchestră – 1948-1959; Mențiunea II la Premiul de compoziție “George Enescu” – 1945; Ordinul Muncii cl. III – 1953; piesele: “Cetatea de foc” de Mihail Davidoglu – 1950; “Zori deasupra Moscovei” de Alexei Surov – 1952), Ion Vasilescu (piesa “Sânziana și Pepelea”, libret după Vasile Alecsandri – 1950; filmele: “Răsună valea” – 1949; “Domnul Mărăcine” – 1953; “Cu marinarii noștri” – 1954; “Nufărul roșu” – 1955; “Directorul nostru” – 1955), Paul Constantinescu (piesele: “O noapte furtunoasă” de Ion Luca Caragiale – 1950; “Matei Millo” de Mircea Ștefănescu – 1953; “Pană Lesnea Rusalim” de Victor Eftimiu – 1955; filmele: “Floarea reginei” – 1946; “România” – 1946; “Răsună valea” – 1949; “O scrisoare pierdută” – 1952; “Moara cu noroc” – 1956), Henry Mălineanu (piesele: “Gioconda la Savoy” – 1946; “Dragoste pe puncte” – 1947; “Doi băieți și două fete” – 1948, cu librete de Eugen Mirea și Nicușor Constantinescu, respectiv Eugen Mirea și Jack Fulga; filmele de animație “Marinică” și “Șurubul lui Marinică” – 1954), Alfred Mendelsohn (simfonia dramatică “Imnul iubirii”, după Ivan S. Turgheniev – 1948; baletul “Harap Alb”, după Ion Creangă, libret de Alexandru Jar – 1948; drama lirică “Meșterul Manole”, după legenda populară, libret de Alexandru Jar – 1949; piesa “Tânăra gardă”, de Aleksandr Fadeev – 1950), Mihail Andricu (baletul “Luceafărul”, libret de Alexandru Jar, după Mihai Eminescu – 1951), Marțian Negrea (filmele documentare “Prin Munții Apuseni”, op. 20 – 1952 și “Baia-Mare”, op. 22 – 1953), Radu Paladi (filmul “Fluierașul fermecat” – 1954), Constantin C. Nottara (baletul “Nuntă țărănească” – 1950, libret de același autor; opera “Ovidiu” – 1950, libret de Sigismund Zaleski, după Vasile Alecsandri), Elly Roman (operetele: “Barbara”, libret de Aurel Felea – 1946; “Rapsodia țiganilor”, legendă muzicală – 1948; “Prichindel și Mărunțica”, pentru copii – 1949; “Colomba” – 1956, cu libret de Mircea Ștefănescu), Laurențiu Profeta (baletul “Soția căpitanului”, libret de Oleg Danovski – 1946-1947), Hary Schwartzmann (piesa “Tevie Lăptarul”, după Șalom Alehem – 1950), Hilda Jerea (baletul “Haiducii”, libret de Gelu Matei și Hilda Jerea – 1956), Anatol Vieru (filmul “Gelozia, bat-o vina” – 1954), Aurel Giroveanu (feeria vocal-coregrafică “Carnaval la foc de tabără”, libret de Eugen Petrescu – 1952; opereta-basm “Găinușa de aur”, libret de Mioara Cremene și Mihai Stoian – 1952; revista “Un băiat iubește o fată”, de Nicuță Tănase, Silviu Georgescu, Mircea Pavelescu și Fred Firea – 1954; filmele: “București, oraș înflorit” – 1953; “Lacătul minune” – 1954; “Popescu 10 în control” – 1955), Gherase Dendrino (operetele “Lăsați-mă să cânt”, libret de Erastia Sever, Liliana Delescu și Viorel Cosma – 1953 și

“Poveste pe strune și pe clape”, libret de N. Stroe și Aurel Felea – 1955; filmele: “Afacerea Protar” – 1955 și “Pe răspunderea mea” – 1956)²⁹.

Simfoniile, operele, operetele, baletul, oratoriile, sonatinele, cvartetele, marșurile, corurile etc. abundă în teme sociale și socialiste. Noile creații “sunt luate în majoritate din viață, se referă la om, la lupta lui, la victorie”³⁰.

Era celebrată munca de reconstrucție, iar în cinstea aniversării centenarului revoluției pașoptiste avea loc organizarea unui concurs, pe lângă manifestările muzicale de uzanță.

În critica muzicală se fac observațiile următoare: că există o insuficientă adâncire a imperioaselor viziuni ideologice ale zilei și că realizarea artistică lasă de dorit.

În acest sens, în ce privește interpretarea artistică, D. Cuclin, M. Jora, D. Lipatti, Grigoraș Dinicu, chiar G. Enescu, sunt marginalizați și unii dintre ei chiar ostracizați pentru originalitate, geniu, profesionalism. Sunt preferați Egizio Massini, Constantin Silvestri, Alfred Alessandrescu, Theodor Rogalski, Iosif Conta, Ion Voicu.

Se ajunge la pretenția de a nu mai interpreta “fără realism”, de a nu-i mai “plasa fals în epoca lor” sau “sustrage vremurilor lor” pe marii compozitori și interpreți, de a renunța la tradiția stupidă de interpretare a preclasicilor Bach, Mozart, Chopin, Beethoven.

Anatol Vieru³¹ îi acuză pe muzicienii ce “se acordă la diapazonul burgheziei”, interpretând “cu o ușurință și o inconsistență detestabilă” pe marii compozitori amintiți, de bigotism, sterilitate, intelectualism, decadență, “denaturarea a tot ceea ce conțin progresist marii compozitori ai umanității”.

La “Flacăra”, de muzică se ocupau Alfred Mendelsohn, Harry Brauner și Edgar Elian.

Cel dintâi scria în ianuarie 1948 despre “cenaclul tinerilor” desfășurat la SCR, unde se dezbăteau toate compozițiile noi, că există două atitudini: una elitistă, aparținând unei “minorități prestigioase care vrea să așeze muzica pe un pedestal situat dincolo de orice realitate”, cealaltă realistă, susținând că muzica nu exprimă doar senzații, nu e doar “artă pură”, ci transmite idei și că interpretarea nu poate fi aleatorie în funcție de stările sufletești, ci ea reflectă și poziția muzicianului în fața problemelor vieții: acceptarea resemnată, evadarea din realitate, critică, oglindire obiectivă, întrezărirea unei soluții.

El susținea că este mult mai important conținutul decât forma, care ar fi, de fapt, “o încercare, mai mult sau mai puțin izbutită, de adaptare a conținutului la necesitățile tehnice”. În concluzie, tehnica, virtuozitatea sunt considerate de proletcultistul compozitor, dirijor și critic muzical doar mijloace, scopul real fiind exprimarea poziției ideologice, mărturisite sau nemărturisite prin conținut.

Avertizând că un creator aflat pe linia ideologică a partidului poate aluneca în “formalism gol”, iar un compozitor cu principii “retrograde” poate face

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ N. Moraru, *op. cit.*

³¹ Anatol Vieru, *Interpretarea, un element hotărâtor al creației muzicale*, “Flacăra”, 1948, 3, p. 10.

“artă valabilă”, A. Mendelsohn cerea clarificarea pozițiilor ideologice în materie de critică muzicală și – prin aceasta – eliminarea treptată din concepția creatorilor a acelor “rezerve mentale”, care “trag arta înapoi”. Metoda de gândire materialist-dialectică era prezentată ca soluție a compozitorilor aflați în confuzie ideologică datorită unei cunoașteri deseori falsificată a realității înconjurătoare, neacceptării acestor realități și; deseori, apartenenței la vechea clasă conducătoare³².

Prestigiul muzicii interpretative și de compoziție românești se menținea prin concertele și inițiativele profesionale din străinătate ale lui George Enescu (președintele SCR), Ionel Perlea³³, Dinu Lipatti³⁴, Sergiu Celibidache³⁵, Marcel Mihalovici³⁶, Stan Golestan³⁷, Constantin Brăiloiu³⁸, Dan Mizrahi³⁹ și Jean

³² Alfred Mendelsohn, *Cele două poziții ideologice în muzică. Cenaclul tinerilor la Societatea Compozitorilor Români*, “Flacăra”, 1948, 1, p. 7.

³³ Pe jumătate german și cumnat cu Mircea Eliade, reputatul dirijor și compozitor s-a văzut forțat să se exileze în 1945 și s-a aflat la pupitrul prestigioaselor Opera din Roma, Teatro alla Scala din Milano, Metropolitan Opera din New York, San Francisco Opera Company, NBC Symphony Orchestra, Connecticut Symphony Orchestra – unde a fost recomandat de celebrul Arturo Toscanini, care l-a considerat cel mai demn urmaș al său, dându-i propria baghetă – și altele, mai ales din SUA, unde a fost și profesor de artă dirijorală la Manhattan School of Music din New York între 1952 și 1959, respectiv din 1965 până la moartea sa în 1970. http://ro.wikipedia.org/wiki/Ionel_Perlea; <http://www.romanialibera.ro/cultura/aldine/ionel-perlea-dirijor-profesor-159477.html>; <http://www.soundfountain.org/rem/remperlea.html>; <http://ionelperlea.wordpress.com/>, accesate 15 noiembrie 2010; C. Ionițoiu, *op. cit.*, Vol. 8: *Dicționar P-Q*, (prefață de Alex Ștefănescu; lucrare revizuită de Filip Lucian Iorga), București, 2006, p. 173.

³⁴ În 1943 marele pianist, al cărui naș de botez era George Enescu, se stabilea la Geneva, împreună cu cea care îi va deveni soție, Madeleine Cantacuzino, iar la 2 decembrie 1950 va muri acolo. http://en.wikipedia.org/wiki/Dinu_Lipatti; http://ro.wikipedia.org/wiki/Dinu_Lipatti, accesate la 15 noiembrie 2010.

³⁵ Dirijor de clasă internațională, profesor de artă dirijorală și compozitor extrem de original, a condus Filarmonica din Berlin între 1945 și 1952 și Filarmonica din München din 1979 până la moartea sa în 1996, precum și alte renumite orchestre simfonice din Germania, Franța, Italia, Danemarca, Suedia, America de Sud și a predat la prestigioase academii de muzică din Italia, Franța, SUA și Germania. http://de.wikipedia.org/wiki/Sergiu_Celibidache; http://ro.wikipedia.org/wiki/Sergiu_Celibidache; http://en.wikipedia.org/wiki/Sergiu_Celibidache, accesate 15 noiembrie 2010.

³⁶ Rezident la Paris din perioada interbelică și considerat fondator al Școlii muzicale din Paris, a rămas acolo și a compus operă și balet, muzică vocal-simfonică, de cameră: cvartete de coarde, sonate pentru vioară și pian, miniaturi și sonate pentru diverse instrumente, corală, simfonică, vocală și de film, fiind foarte apreciat și premiat în străinătate. http://en.wikipedia.org/wiki/Marcel_Mihalovici; <http://dictionary.sensagent.com/marcel+mihalovici/fr-fr/>; <http://433.ro/marcel-mihalovici/>; <http://www.hrc.utexas.edu/exhibitions/web/beckett/circle/>, accesate 15 noiembrie 2010.

³⁷ Compozitor și critic muzical stabilit la Paris, care s-a inspirat din folclorul românesc. <http://www.evenimentul.ro/articol/muzicianul-stan-golestan.html>; http://ro.wikipedia.org/wiki/Stan_Golestan, accesate 15 noiembrie 2010.

³⁸ Academician și membru fondator al SCR, va înființa în 1944 o arhivă internațională de folclor sub egida Muzeului de Etnografie din Geneva, va conduce în spațiul francofon, până la moartea

Moscopol⁴⁰, cu toții stabiliți înainte sau după 1945 în Occident⁴¹, și prin câteva producții marginalizate ale lui M. Jora⁴², Tiberiu Brediceanu (muzică simfonică, de cameră și vocală inspirată din teme folclorice)⁴³, Dimitrie Cuclin⁴⁴, cei mai

sa din 1958, Arhiva Internațională de Muzică Populară și va iniția tot acolo, din 1951, Colecția universală de muzică populară înregistrată, cuprinzând 40 de discuri de vinil înregistrate la gramofon. http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Brăiloiu, accesat 15 noiembrie 2010.

³⁹ Arestat pentru activitate sionistă, după eliberarea din detenție i s-a permis să emigreze în Israel. C. Ionițoiu, *op. cit.*, Vol. 6: *Dicționar M* (lucrare revizuită de Mihaela Andreiovic), București, 2004, p. 325.

⁴⁰ Născut la Brăila, cu origini grecești, pe numele său real Ioan Moscu, a emigrat în 1947 în Grecia, apoi a trecut prin Germania și Franța și a ajuns în SUA, unde a și decedat în 1980, după ce s-a stabilit la New York, unde a fost cântăreț la biserica ortodoxă "Sf. Dumitru"; acest solist și textier, comparat cu francezul Maurice Chevalier și italianul Tino Rossi, a rămas celebru atât pentru romanele și tangourile sale cât și prin interpretările ironice, aluzive și sarcastice ale cântecelor sale originale cu mesaj extrem de critic la adresa nomenclaturii și colaboratorilor regimului comunist, printre care Petru Groza, Mihail Sadoveanu, "patriarhul roșu" Justinian Marina și mitropolitul ortodox al Moldovei, Sebastian Rusan, putând fi considerat un veritabil muzician anticomunist, poate chiar singurul. http://ro.wikipedia.org/wiki/Jean_Moscopol; <http://www.timpul.md/articol/personalitati-%28care-nu-trebuie%29-uitate-jean-moscopol-26125.html>; <http://discipulussimplex.wordpress.com/2009/06/11/jean-moscopol-si-patriarhul-roșu-contră-antifon-glasul-i/>; <http://moscopol.blogspot.com/>; <http://www.rezistenta.net/2009/03/jean-moscopol-cantaretul-disident.html>; http://www.miculparis.ro/orasul/personalitati/jean_moscopol_erou_de_film.html, accesate 15 noiembrie 2010; C. Vasile, *Creația muzicală cit.*, p. 277.

⁴¹ ANIC, fond Uniunea Compozitorilor, ds. 378, f. 5-13; ds. 434, f. 137-138, 151-155.

⁴² Schimbat la 1 februarie 1948 din funcția de rector al Academiei de Muzică/Conservatorului și apoi comprimat definitiv la 14 februarie 1948, după ce la 21 ianuarie 1948 fusese suspendat de la catedra sa de profesor la Conservatorul de Stat al RPR "pentru atitudine antidemocratică", în fapt doar un gest promonarhic. ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri. Serviciul Special de Informații, ds. 1/1947, f. 74. Conform unor mărturii din epocă, în seara zilei de 30 decembrie 1947, la Conservatorul din București, în loc să prezideze ședința publică dedicată proclamării RPR, a strigat doar "Trăiască Regele!" – a se vedea interviul nostru audio cu avocatul Constantin D. Vișinescu (pensionar) din 5 martie 2008, ce se poate consulta în Arhiva de Istorie Orală a Fundației Academia Civică din București; după alte informații, la ședință ar fi cerut un gest de mulțumire față de Rege, care patronase Conservatorul, sau să se păstreze un moment de reculegere în onoarea Majestății Sale, Jora însuși negând că ar fi refuzat depunerea jurământului față de RPR, a se vedea P. Țugui, *op. cit.*, p. 373-374, 378.

⁴³ http://ro.wikipedia.org/wiki/Tiberiu_Brediceanu; <http://www.filarmonicapitesti.ro/muzicieni07brediceanu.php>; http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Tiberiu_Brediceanu; <http://www.scribube.com/timp-liber/muzica/Tiberiu-Brediceanu101151161.php>; <http://www.bestmusic.ro/tiberiu-brediceanu/biografie-tiberiu-brediceanu/>, accesate 15 noiembrie 2010.

⁴⁴ Arestat în 1950 pentru că a dat curs, împreună cu alte 16 persoane, invitației Bibliotecii Engleze de a asculta la magnetofon "Liturgia catolică" de J. S. Bach, a fost trimis doi ani la Canal; după eliberarea din lagărul de muncă în 1952, s-a dedicat construcției unui sistem simfonic uriaș, compus din 20 de simfonii, dintre care unele foarte lungi, rescriindu-l de mai multe ori total sau parțial. C. Ionițoiu, *op. cit.*, Vol.2: *Dicționar C* (lucrare revizuită de Mihaela Andreiovic și Florin Ștefănescu), București, 2002, p. 278; http://en.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Cuclin; <http://>

mulți dintre ei fiind practic excluși temporar (pentru câțiva ani) din lista membrilor breslei muzicale din țară⁴⁵.

Aceleași două tendințe opuse sunt observate de Nina Cassian și în balet⁴⁶.

Una “conservatoristă”, dulceagă, pentru uzul saloanelor, cealaltă progresistă, cu tematică tehnică, sănătoasă. Și între dansatori se fac deosebiri. Astfel, Trixy Checais, deși a evoluat o bună vreme sub semnul “artei decadente”, a rămas “cel mai de seamă dansator român” pentru că a înțeles progresul reprezentat de curentul realist și a acceptat să danseze și să realizeze coregrafia baletului “Ritmuri de uzină”. Tot astfel, deoarece lucra la baletul “Harap Alb” (de Alfred Mendelsohn – muzica și Al. Har – versurile), maestrul de dans Oleg Danovski era foarte mult lăudat. Mai erau pozitiv amintiți și alți balerini: Vera Boca, Sonia Millian, Sanda Danovski, Violet Taylor, Anaïda Broșteanu, Stere Popescu, Judith Amar (dans clasic).

Singura balerină criticată dur era Floria Capsali deoarece “neglijază interpretarea”, afișând un “tragism impropriu, grotesc chiar”, la interpretarea unei muzici de Bach, de exemplu. Tratată ca un “mit”, dansatoarea este caracterizată ca fiind lipsită de stil, practicând melancolia, poezia, convenționalismul de salon. I se recunosc doar merite minore: calități de profesor și abilități în mărirea ansamblului. Dansul său, executat împreună cu Mitiță Dumitrescu, intitulat *Claire de Lune*, i se pare criticului Nina Cassian “un capriciu fantezist”. Atât Oleg Danovski cât și Floria Capsali, adaptându-se din punct de vedere ideologic, vor deveni, la fel ca Trixy Checais, preferații regimului comunist în balet.

În schimb, Mihail Jora, fostul vicepreședinte al SCR a fost dur criticat de N. Moraru pentru baletul *Curtea Veche* din 1948, pe care îl compusese fără să țină seama de criteriile ideologice ale realismului socialist, dar mai ales pentru că nu a corespuns pe deplin așteptărilor comuniștilor din cauza unor concepții și atitudini “învechite” sau evazive față de comanda politică (a evitat să prezideze ședințele organizației la care se anunțau evenimente sau acțiuni politizate total, de pildă cele legate de alegerile Comitetului SCR și cele de la USASZ – 25 septembrie 1947, organizarea și bilanțul Congresului al II-lea al USASZ – 19 octombrie și 13 decembrie 1947 sau să elogieze detronarea Regelui Mihai și proclamarea RPR – 3 ianuarie 1948)⁴⁷. Vicepreședintele SCR de dinainte de februarie 1949 era foarte dur criticat chiar la al II-lea Congres pe țară al USASZ din 18 octombrie 1947 de către N. Moraru care “sublinia că ultima lui compoziție reflectă «așa-zisa neputință a omului» și «este o mânășă aruncată luptei clasei muncitoare»”⁴⁸, precum și ulterior de Matei Socor, în cuvântarea acestuia cu

ro.wikipedia.org/wiki/Dimitrie_Cuclin;
dimitrie_cuclin.pdf, accesate 15 noiembrie 2010.

<http://www.bvau.ro/manifestari/2008/0205/>

⁴⁵ L. Manolache, *op. cit.*, p. 655.

⁴⁶ Maria Veniamin [pseudonimul inițial al Ninei Cassian, pe numele său real Rene Annie Ștefănescu], *Două tendințe în teatrul românesc*, “Flacăra”, 1948, 2, p. 10.

⁴⁷ ANIC, fond Uniunea Compozitorilor, ds. 337, f. 42v-43v, 49v-50v, 56v-57v, 59v-61r; V. Sandu-Dădîu et alii, *op. cit.*, p. 14-16; Octavian Lazăr Cosma, *Universul muzicii românești. Uniunea Compozitorilor și Muzicologilor din România (1920-1995)*, București, 1995, p. 149, 177.

⁴⁸ Ș. Rădulescu-Zoner et alii, *op. cit.*, p. 232.

ocazia înființării Uniunii Compozitorilor. Activistul-compozitor cita din articolul "Scânteii" din martie 1949, "Mai multă principialitate în problemele artei și literaturii": "Mihail Jora și alții au compus o muzică cu stafii în conace bo[i]jerești sau oratorii mistice", adăugând că "elemente deschis reacționare" s-au aflat la conducerea SCR multă vreme după 23 august 1944⁴⁹. Într-o fișă a SSI din 22 mai 1948, M. Jora era descris ca având "o atitudine vădit ostilă regimului, atitudine pe care o afirmă în toate ocaziile și la toate ședințele la care ia parte"; se menționa că însuși directorul Filarmonicii, Constantin Silvestri, l-a sfătuit să își retragă din programul Ateneului baletul "Cărtea Veche" – catalogat drept "o poveste cu stafii" – și se adăuga că de atunci "se observă însă că atât Silvestri cât și Paul Constantinescu au luat o atitudine de necolaborare cu regimul, deși iau parte la ședințele Uniunii [n. n., USASZ] și ale Societății Compozitorilor", concluzionându-se următoarele: "Jora a fost expropriat, are mare influență ascunsă asupra tuturor elevilor lui; și asupra cercurilor reacționare artistice"⁵⁰. Dintr-o scrisoare interceptată de serviciile secrete române, datată 9 decembrie 1947, expediată de M. Jora compozitorului M. Constantinescu – care intenționa să rămână definitiv la Paris unde ajunsese cu puțin timp înainte, reiese într-adevăr că liderul compozitorilor din țară era nemulțumit total de situația din țară și de cea de la SCR, unde încasările și subvențiile erau foarte mici, drepturile de autor în pragul de a fi lichidate, iar breasla controlată "după legile sindicatelor" reprezentate de Mendelsohn, fiind conștient că opoziția sa, deși "dărză", este "inutilă" și că riscă arestarea prin "ieșirile" sale⁵¹.

Singurul iertat de comuniști era G. Enescu, președintele SCR, plecat din țară de la finele anului 1946 și stabilit la Paris (de unde, pe motiv de boală, nu a mai revenit în țară), dar rămas formal în bune relații cu regimul, dovadă că și-a menținut funcțiile de conducere la ARLUS și la SCR, iar în data de 12 august 1948 a fost desemnat membru titular onorific al Academiei RPR (anterior fusese ales în Academia Română ca membru de onoare în 1916 și membru titular în 1932), fiind la începutul regimului "democrat-popular" unicul muzician (compozitor, dirijor, violonist, pianist și pedagog) român ales / rămas academician⁵². Cu toate acestea, întreaga sa corespondență (trimisă din Franța) cu alți muzicieni din țară, mai ales cu M. Andricu, M. Jora și Romeo Drăghici – fostul său secretar și procurator, era permanent supravegheată și cenzurată⁵³.

Dimpotrivă, alți academicieni de profil din perioada "burghezo-moșierească", anume compozitorul și folcloristul Tiberiu Brediceanu (membru corespondent din 26

⁴⁹ ANIC, fond Uniunea Compozitorilor, ds. 456, f. 14v (broșura *Raport general la Conferința pe țară a compozitorilor din RPR. 21-22 Octombrie 1949*, București, Uniunea Compozitorilor din RPR, 1950, p. 25-26).

⁵⁰ *Ibidem*, fond Președinția Consiliului de Miniștri. Serviciul Special de Informații, ds. 1/1947, f. 66.

⁵¹ *Ibidem*, f. 67-72.

⁵² Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române în date (1866-1996)*, [ediția a II-a], București, 1997, p. 185, 248, 324.

⁵³ ANIC, fond CC al PCR. Secția Propagandă și Agitație, ds. 33/1951, f. 1-36.

mai 1937) și etnomuzicologul și compozitorul Constantin Brăiloiu (membru corespondent din 30 mai 1946) au fost excluși din noua Academie “populară”⁵⁴.

Alături de “monstrul sacru” al genului, George Enescu, în recent înființata Academie a RPR au fost cooptați treptat și alți muzicieni: compozitorii Mihail Andricu (membru corespondent din 2 noiembrie 1948) și Matei Socor (membru corespondent din 23 martie 1952), compozitorul și folcloristul Sabin Drăgoi (membru corespondent din 2 iulie 1955), compozitorul și dirijorul Mihail Jora (membru titular din 2 iulie 1955, ales în locul lui George Enescu, care tocmai murise în acel an la Paris)⁵⁵.

În privința învățământului superior de specialitate, epurările au continuat, prin Decretul nr. 17 din 21 ianuarie 1949 fiind confirmați ca profesori ai Facultății de Muzică din cadrul Institutului de Artă, înființat în 1948, decanul Mihail Andricu și Alfred Mendelsohn (la Contrapunct), Paul Constantinescu și Marțian Negrea (la Armonie), George Breazu și Ioan Chirescu (la teorie și solfegiu)⁵⁶.

De campania comunistă de epurare și cenzură nu a scăpat nici muzica populară, numai în 1949 fiind interzise, “pentru că nu aveau un conținut ideologic adecvat”, nu mai puțin de 119 cântece a 28 de interpreți în total (Maria Tănase – 12 cântece, dintre care “Cine iubește și lasă”, “Când m-am dus la însurat”, “Se șterge mândra pe frunte”; Fănică Luca – 10; Maria Lătărețu – 5; Maria Zlătaru – 14; Ioana Radu – un cântec: “Am în vale patru boi”)⁵⁷. Chiar și sintagma “foaie verde” necesita din partea cerberilor ideologici comuniști o analiză specială din cauza unor presupuse conotații legionare⁵⁸.

Asociațiile folclorice existente dinainte de război au fost desființate și înlocuite cu diverse ansambluri muzicale populare controlate mult mai strict; doinele tradiționale au fost cenzurate încă din 1948, sub pretextul că incită la ură interetnică și au un conținut naționalist-șovin ori spiritual-creștin; horele au fost o vreme interzise în sate în acel an, în timp ce tarafurile lăutărești erau aduse în Capitală pentru alegerile deputaților Marii Adunări Naționale din 28 martie, iar Radioul difuza doar melodii populare ale căror versuri erau alterate de mesaje specifice luptei de clasă, ceea ce l-a determinat în 1951 pe însuși premierul Petru Groza să îi scrie lui Matei Socor (fără mare succes) pentru ca Radioul să renunțe la reticențe și să își revizuiască programele, difuzând muzică populară veritabilă, doine tradiționale, inclusiv operele marelui, dar marginalizatului folclorist Tiberiu Brediceanu – după modelul stației de radio Chișinău, și chiar muzică religioasă, înregistrări de la slujbe religioase cu coruri – după modelul radiourilor din Budapesta și Belgrad⁵⁹.

⁵⁴ D. N. Rusu, *op. cit.*, p. 478.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 322, 324, 328, 333, 341, 342.

⁵⁶ P. Țugu, *op. cit.*, p. 451.

⁵⁷ Ion I. Drăgoescu, 1949: *Cântecul popular sub cenzură*, “Adevărul literar și artistic”, VI, 372, 15 iunie 1997, p. 13 apud Marian Petcu, *Puterea și cultura. O istorie a cenzurii*, Iași, 1999, p. 169.

⁵⁸ *Raport final cit.*, p. 313.

⁵⁹ C. Vasile, *Creația muzicală cit.*, p. 264-268; Idem, *Petru Groza și degradarea folclorului românesc (1951)*, “Studii și materiale de istorie contemporană” 3 (2004), p. 195-202; ANIC, fond CC al PCR. Secția Propagandă și Agitație, ds. 3 (18)/1951, f. 1-6.

Autoritățile comuniste nu au interzis muzica religioasă, ci au îngrădit-o la mediul bisericesc, au cenzurat-o și au adaptat-o nevoilor lor propagandistice, inclusiv celor ateiste, eliminând, de pildă, aspectele mistice și teologice ale datinilor, chiar din cântecele de stea și din unele colinde și cântece tradiționale specifice marilor sărbători religioase, care au căpătat versiuni noi, realist-socialiste, cu variante de texte ce preaslăveau succesele regimului și idolii săi fondatori străini și/sau autohtoni⁶⁰.

Preocupările pentru studierea folclorului au fost, de asemenea, centralizate și controlate, Arhiva Fonogramică a Ministerului Instrucțiunii, Cultelor și Artelor înființată în 1927 sub coordonarea profesorului, muzicologului și criticului muzical George Breazul și Arhiva de Folklore a SCR întemeiată în 1928 sub conducerea etnomuzicologului și compozitorului Constantin Brăiloiu⁶¹ fiind reunite prin Decretul nr. 136 din 5/6 aprilie 1949 într-un unic Institut de Folclor aflat pentru scurt timp sub directoratul lui Harry Brauner, cel care deja în ianuarie 1950 va fi victima campaniei extinse de arestări legate de cazul prietenului său, Lucrețiu Pătrășcanu, fiind condamnat politic la 12 ani de muncă silnică și confiscarea averii în aprilie 1954⁶².

Totodată, la nivel guvernamental, cu aprobarea Biroului Politic al CC al PMR, s-a fondat în ianuarie 1953 Casa Centrală a Creației Populare, aflată în directa subordonare a Comitetului pentru Artă și bugetată din economiile ce urmau să se obțină prin reducerea cheltuielilor aparatului de stat, în scopurile orientării politice juste și strictei verificări a creației artistice populare, inclusiv sub latura ei muzicală⁶³.

La 21-22 octombrie 1949, regimul comunist reorganiza domeniul muzical prin Conferința pe țară a SCR, la finalul căreia lua ființă Uniunea Compozitorilor, Muzicologilor și Criticilor Muzicali din RPR, recunoscută curând după aceea prin decret ca persoană juridică de utilitate publică⁶⁴.

Președintele noului organism comunist din domeniul muzicii, M. Socor, combătea aproape concomitent orice abatere de la directivele PMR: "Pentru spiritul de partid în dezbaterile problemelor muzicii"⁶⁵. În acest demers era secondat de activiștii CC al PMR și de ziariști⁶⁶.

⁶⁰ Sabina Pauta Pieslak, *Lenin in Swaddling Clothes: A critique of the Ideological Conflict between Socialist State Policy and Christian Music in Cold War Romania*, "Current Musicology", 78 (Fall 2004), p. 7-30 apud C. Vasile, *Creația muzicală* cit., p. 268-270; ANIC, fond CC al PCR. Secția Propagandă și Agitație, ds. 30/1948, f. 3-4.

⁶¹ Refugiat în Occident în 1944, la Geneva (unde va și deceda în 1958), se afla din 1948 la Paris ca profesor invitat la CNRS.

⁶² http://www.acad.ro/ief/ief_ist.htm, accesat 15.11.2010; http://ro.wikipedia.org/wiki/George_Breazul, accesat 15.11.2010; http://ro.wikipedia.org/wiki/Constantin_Brailoiu, accesat 15 noiembrie 2010; C. Vasile, *Creația muzicală* cit., p. 270-271.

⁶³ C. Vasile, *Creația muzicală* cit., p. 270; ANIC, fond CC al PCR. Cancelarie, ds. 5/1953, f. 9 și 29.

⁶⁴ ANIC, fond Uniunea Compozitorilor, ds. 456, f. 19-21, 38-49, 152-161; ds. 442, f. 17 și 18; *Ibidem*, fond CC al PCR. Secția de Propagandă și Agitație, ds. 99/1949, f. 1.

⁶⁵ *Ibidem*, fond Uniunea Compozitorilor, ds. 456, f. 162-170.

⁶⁶ P. Țugui și V. Pop, *Pe marginea discuției asupra problemelor muzicii*, "Contemporanul", 221, 29 decembrie 1950 și 222, 5 ianuarie 1951.

De asemenea, în cadrul Uniunii erau formate patru comisii de triere sau birouri de creație (care vizau, separat, următoarele genuri de muzică: simfonică, corală, de cameră și ușoară), cu rolul de a îndruma, cenzura și controla ideologic și calitativ pe toți muzicienii, indiferent dacă erau sau nu membri ai Uniunii, inclusiv pe studenții breslei, și să avizeze orice nouă lucrare înainte de difuzarea ei sub orice formă; deseori, aceste comisii, deși nu aveau o componență foarte stabilă, cuprinzând inițial puțini membri de partid, respingeau relativ multe creații muzicale valoroase din teama de a nu fi apoi învinovățite de Secția de Propagandă și Agitație a Comitetului Central al PMR și de Direcția Muzicii din ministerul de profil că au încurajat formalismul și decadența, însă nu au scăpat de astfel de acuzații (formalism, obiectivism, confuzii, arbitrarie, lipsă de discernământ în analize și lipsă de sfaturi și ajutor pentru compozitori), fiind aspru criticate și reorganizate în 1952⁶⁷.

Rămăs la conducerea Uniunii Compozitorilor până în martie 1954, Matei Socor s-a dovedit un veritabil cerber ideologic, la fel ca și Hilda Jerea, mâna sa dreaptă, care ocupa funcția de secretar al Uniunii, dar și pe cea de președinte al Fondului Muzical, înființat cam în același timp cu scopul de a oferi stimulente și avantaje material-financiare tuturor membrilor breslei care dovedeau supunere față de regim. Cu ocazia Săptămânii Muzicii Românești din septembrie 1951, la care aveau loc din nou reprezentații ale creațiilor lui George Enescu, după ce respinsese propunerile de includere în program a operei “Priveliști moldovenești” și a șase lieduri, în raportul prezentat la deschiderea evenimentului artistic în Sala Ateneului (22 septembrie), în prezența oaspeților din străinătate și a publicului autohton, M. Socor l-a atacat dur pe M. Jora, acuzându-l vehement de “manifestări formaliste cu pronunțate elemente atonale” în compoziția “Burlescă pentru orchestră” și în lieduri, astfel că două dintre cele trei lieduri incluse în program (“Proză” și “Bucură-te floarea mărului”, pe versurile „decadente” ale lui George Bacovia, respectiv Lucian Blaga) nici nu au mai fost interpretate, provocând scandalizarea altor compozitori, nemulțumiți de metodele arbitrare ale conducerii Uniunii, care i-au solicitat lui Leonte Răutu o audiență urgentă pe acest subiect, rămasă fără efecte majore imediate⁶⁸.

Situația s-a repetat practic la ediția din 1952, când același M. Socor, fără să se consulte cu ceilalți membri ai Comitetului Uniunii Compozitorilor, a respins din nou “Priveliști moldovenești” a lui M. Jora, precum și lucrările lui Paul Constantinescu și Theodor Rogalski, “O noapte furtunoasă”, respectiv “Trei dansuri”, fără nicio audiență sau discuție, determinând creșterea nemulțumirilor grupului de compozitori contestatari ai liderului ultra-stalinist M. Socor, căruia i se reproșau și alte atitudini greșite și aprecieri arbitrare atât în activitățile legate de evaluarea și difuzarea creațiilor mai vechi sau mai noi, cât și în privința organizării, administrării și conducerii Uniunii Compozitorilor, Comitetului pentru Artă și

⁶⁷ C. Vasile, *Creația muzicală* cit., p. 281-283; O. L. Cosma, *op. cit.*, p. 192-201; V. Sandu-Dediu et alii, *op. cit.*, p. 17; ANIC, fond CC al PCR. Secția de Propagandă și Agitație, ds. 12/1952, f. 15.

⁶⁸ P. Tugui, *op. cit.*, p. 375-376.

Radioului, “metode de lucru prin care îndepărta de Uniune o seamă de compozitori valoroși”⁶⁹.

De altfel, după ce la finele anului 1951 reluase ideea elaborării unei rezoluții românești privind problemele muzicii, după modelul celei sovietice din februarie 1948, M. Socor reușise în februarie 1952 să își impună punctul de vedere radical prin adoptarea documentului partinic intitulat “Despre dezvoltarea muzicii în RPR”, în care erau dur criticați M. Jora și C. Silvestri, întâmpinând în comitetul de conducere al Uniunii doar mici și timide rezerve și observații critice din partea unor compozitori precum Ion Dumitrescu și Leon Klepper, care încercau să salveze măcar un dram în plus din tradiția autohtonă muzicală⁷⁰.

Ulterior, ca urmare a campaniei de “recuperare a moștenirii cultural-naționale pozitive”, propaganda PMR l-a ales ca model autohton al compozitorilor și muzicienilor din România pe clasicul Ciprian Porumbescu, căruia i s-a organizat cu mare fast sărbătorirea centenarului nașterii la 14 octombrie 1953. Din Comitetul Național Jubiliar făceau parte compozitorii Filaret Barbu, Constantin Bugeanu, Ioan Chirescu (director al Conservatorului de Muzică din București “Ciprian Porumbescu”), Paul Constantinescu, Sabin Drăgoi, Ion Dumitrescu, Alfred Mendelsohn, Marțian Negrea, Constantin Palade, Matei Socor (toți – laureați ai Premiului de Stat, iar unii: M. Socor, A. Mendelsohn și S. Drăgoi – maestri emeriți ai artei din RPR ori artiști emeriți ai RPR) și, în mod surprinzător, Mihail Jora. Se adăugau muzicologii George Breazu și Ion Vicoveanu, dirijorii Egizio Massini (prim-dirijor al Operei de Stat din București) și George Georgescu (maestru emerit al artei din RPR și laureat al Premiului de Stat în 1949, dirijor al Orchestrei Filarmonice din București din 1953), soliști ai Operelor de Stat din București și Cluj și Comitetului de Radio: Mircea Buciu, Petre Ștefănescu Goangă, Ioana Nicola, George Niculescu Basu, Ana Roja Vasiliu, Gaby Grubea (cu toții fiind artiști ai poporului sau artiști emeriți ai RPR), precum și alți intelectuali (profesori, artiști plastici, scriitori, actori, medici), printre care Ion Macovei, directorul Ansamblului de cântece din Suceava, denumit de atunci “Ciprian Porumbescu”, dar și, bineînțeles, activiști și nomenclaturiști de diferite ranguri⁷¹.

Pretinsele argumente ale acestei opțiuni cultural-ideologice le găsim chiar în frazele de început ale Hotărârii CC al PMR nr. 734/10 octombrie 1953: “În creațiile muzicale ale lui Ciprian Porumbescu se oglindește cu forță realitatea vieții sociale de la sfârșitul secolului al XIX-lea din țara noastră. Opera sa este pătrunsă de dragoste față de popor. Viața și activitatea sa creatoare este un protest puternic față de regimul de exploatare și silnicie al moșierimii și burgheziei din România.”⁷²

De asemenea, în același an, o atenție similară a fost acordată lui Gavriil Musicescu (pentru sovietici, care îl considerau ucrainean, era doar un pseudonim al lui Gavriil Vakulovich Muzychenko, născut la Ismail în 1847 și decedat la Iași în 1903), festivități similare organizându-se cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la

⁶⁹ ANIC, fond CC al PCR. Secția de Propagandă și Agitație, ds. 42/1953, f. 1-3.

⁷⁰ C. Vasile, *Creația muzicală* cit., p. 284; O. L. Cosma, *op. cit.*, p. 226.

⁷¹ *Ibidem*, ds. 78/1953, f. 3-7.

⁷² *Ibidem*, f. 3.

moartea lui, în comitetul național jubiliar de comemorare fiind cooptat și D. Cuclin, persecutat și marginalizat complet până atunci⁷³.

Regimul comunist se afla de puțină vreme într-o campanie de recuperare și atragere de partea sa a compozitorilor valoroși pe care inițial îi persecutasese, în favoarea unora dintre ei înregistrându-se intervenții din partea unor foști colegi (Mihail G. Andricu, Sabin Drăgoi, Hilda Jerea, Constantin Silvestri, Theodor Rogalski, Ion Dumitrescu, Paul Constantinescu, Leon Klepper, Ion Șerfezi ș. a.) și a câtorva activiști de rangul II la șefii secțiilor de profil (Literatură și Artă; Știință și Cultură; Propagandă și Agitație) ale CC al PMR și la ministrul Culturii, iar prin aceștia (Pavel Țugui, Leonte Răutu, Constanța Crăciun) chiar la Petru Groza și Gheorghe Gheorghiu-Dej⁷⁴.

Astfel, M. Jora fusese iertat și ajutat "să se reabiliteze" profesional prin: reintegrarea sa în Uniunea Compozitorilor – octombrie 1952; eliberarea din lagărul Ghencea la finele anului 1952, după aproape un an de la arestare, a soției sale, Elena, sora lui Grigore Gafencu, refugiat la Paris și considerat trădător de către regimul comunist; comenzi din partea Ansamblului de cântece și dansuri al Consiliului Central al Sindicatelor pentru compunerea unor partituri (suita de balet "Când strugurii se coc") – 1953; includerea în Comitetul Național Jubiliar de organizare a centenarului nașterii lui Ciprian Porumbescu – 1953; tipărirea lucrării "Privești moldovenești" – 1954 (1959 pentru publicarea știmelor); reintroducerea operelor sale în repertoriile filarmonicilor românești, inclusiv a unora criticate anterior vehement de pe poziții ideologice de către Matei Socor (care includea și el fragmente din suita de balet mai sus amintită în concertul său de la Ateneu din aprilie 1954), cum ar fi "Burlescă pentru orchestră" – 1954; acordarea Premiului de Stat cl. I (în valoare de 30.000 lei; neimpozabil) pe anul 1953 pentru muzica de balet "Când strugurii se coc" – 1954; reîncadrarea la Catedra de Teorie și Compoziție de la Conservatorul de Stat din București – 1954; alegerea ca membru titular al Academiei RPR – 1955; conferirea titlului de "Maestru Emerit al Artei" și înmânarea medaliei corespunzătoare – 1955; rezolvarea unor probleme locative în apartamentul personal de 4 camere – 1957; decorarea cu Steaua RPR cl. III – 1959; aprobarea pensiei de urmaș pentru soția supraviețuitoare – 1971⁷⁵.

În mod asemănător, însă la dimensiuni mai reduse, s-a procedat și cu Dimitrie Cuclin. Acestuia i s-au oferit, inițial, ajutoare financiare pentru medicamente și încălzirea locuinței în iarna anului 1953, a fost introdus în Comitetul Național Jubiliar care organiza festivitățile pentru comemorarea a 50 de ani de la moartea lui Gavriil Musicescu și a fost sprijinit să obțină o locuință mult mai bună în toamna aceluiași an, apoi i s-a cerut să propună lucrări pentru ca filarmonicile și Fondul Muzical să le achiziționeze, primind chiar comenzi în acest sens, inclusiv de la Secția Muzicală a Editurii de Stat pentru Literatură și Artă – 1954, a primit pensie de onoare, ca și

⁷³ P. Țugui, *op. cit.*, p. 429-430; <http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Musicescu%2c+Gavriil>, accesat 15 mai 2009.

⁷⁴ P. Țugui, *op. cit.*, p. 376, 417, 421, 443; ANIC, fond CC al PCR. Secția Propagandă și Agitație, ds. 42/1953, f. 3.

⁷⁵ P. Țugui, *op. cit.*, p. 376-387, 404-405, 409.

M. Jora (2.000 de lei) – 1954, lucrarea “Trio pentru pian, vioară și violoncel” i-a fost tipărită și difuzată în librării – 1955, a fost decorat cu Ordinul Muncii cl. I pentru merite deosebite în domeniul creației muzicale și sărbătorit la împlinirea vârstei de 70 de ani, fiind omagiat la Uniunea Compozitorilor – 1955 (la fel au fost sărbătoriți: George Enescu – înaintea lui și Mihail Jora, Tiberiu Brediceanu și Sabin Drăgoi – ulterior), i s-a acordat Premiul de Stat cl. I pe anul 1955 pentru compoziție (“Simfonia XIV”) – 1957, iar lucrările sale de sertar (12 simfonii compuse în perioada 1944-1954, 16 titluri de muzică vocală și peste 15 piese de muzică de cameră) au început să fie difuzate, fiind interpretate începând din 1957 de orchestrele filarmonicilor din Arad, Timișoara și București sau de cea a Radioteleviziunii, câteva fiind chiar tipărite (șase titluri de muzică instrumentală achiziționate de Uniunea Compozitorilor și de Radioteleviziune – 1955-1956, “Simfonia IX” – 1957 și “Simfonia XIV” – 1969) sau imprimate pe disc (“Simfonia XI” – 1958 și “Simfonia XVI” – 1963)⁷⁶.

Motivele pentru care M. Jora și D. Cuclin nu au rămas impasibili în fața avansurilor comuniștilor sunt transparente: situația lor materială, familială și profesională era dezastruoasă; în plus, ei nu fuseseră niciodată niște adversari cu adevărat determinați ai ideologiei comuniste (deși “muzicianul-filosof” D. Cuclin cochetase puțin cu extrema dreaptă legionară), ba chiar M. Jora era invalid din primul război mondial cu gradul de căpitan, prieten cu G. Enescu, care îl protejase și alături de care semnase în 1943, împreună cu Em. Ciomac, un memoriu către mareșalul Ion Antonescu pentru eliberarea din lagăr a comunistului Matei Socor, cel care îi va desființa operele câțiva ani mai târziu, autoritățile comuniste mizând (și) pe puterea sa de convingere și influența pe care o avea față de G. Enescu pentru a-l determina pe acesta din urmă să revină, măcar în vizită, în țară⁷⁷.

În același timp, din noiembrie 1953 până în martie 1954, I. Chișinevschi și L. Răutu, nemulțumiți de “totala dezorganizare” și deficiențele grave semnalate constant, mai ales de neregulile financiare constatate în gestiunea drepturilor de autor și în administrarea magazinului “Muzica” înființat în 1952, decideau câteva schimbări în conducerea Uniunii Compozitorilor. Matei Socor era înlocuit cu Ioan Chirescu în funcția de președinte, fostul secretar Constantin Bugeanu era trimis ca redactor șef al revistei “Muzica” (revistă ce reapărea din 1950), celălalt secretar, Constantin Palade, fiind menținut, dar, pe lângă el, fiind cooptați în aceeași funcție alți doi compozitori: Ion Dumitrescu și Alfred Mendelsohn (membru de partid), iar în locul “necorespunzătorilor” Emanoil Ionescu și Mihai Andreesi au fost aduși ca membri ai Comitetului Uniunii Paul Constantinescu și Gheorghe Dumitrescu; Sabin Drăgoi (membru de partid) și Mihail Andricu erau tot vicepreședinți, iar M. Socor (vechi membru de partid) și C. Bugeanu deveneau simpli membri ai Biroului Comitetului, alături de Marțian Negrea, Nicolae Buicliu, Filaret Barbu și Nicolae Chirculescu⁷⁸.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 427-441.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 377. 387-388.

⁷⁸ ANIC, fond CC al PCR. Secția Propagandă și Agitație, ds. 42/1953, f. 45-47; <http://www.ucmr.ro/>, accesat 16 aprilie 2009.

Dar, la Congresul Compozitorilor și Muzicologilor din RPR desfășurat între 31 mai și 2 iunie 1953, tot directivele ideologice rămăseseră predominante, fiind citate "documentele istorice ale Congresului al XIX-lea al PCUS" și tezele din raportul lui Malenkov cu privire la problemele artei și literaturii.

Totodată, pentru a-i atrage mai mult pe muzicieni, prin Ordinul ministrului Culturii nr. 10 din 9 ianuarie 1954, se înființa Consiliul Artistic al Muzicii, care urma să aprobe achiziționarea de către minister a lucrărilor muzicale, organizarea turneeelor în străinătate și a vizitelor delegațiilor de muzicieni străini în RPR, repertoriile tuturor formațiilor artistice muzicale, ajutoarele bănești oferite unor muzicieni de către minister, repartițiile trimestriale ale drepturilor de autor, cu alte cuvinte împărțea diverse favoruri și răsplăți artiștilor care manifestau fidelitate față de regim⁷⁹.

Tot în anul 1954, cu sprijinul unor înalți activiști din domeniul culturii, Cella Delavrancea era promovată din postul de profesoară la Liceul de Muzică Nr. 1 din București în cel de profesor de pian la Conservatorul bucureștean⁸⁰.

În locul unei legi a drepturilor de autor, în 1956 a fost emis Decretul nr. 321, prin care a fost stabilit cadrul general de funcționare a societăților de gestiune colectivă, în perioada comunistă administrarea drepturilor de folosință ale autorilor (și, parțial, colectarea lor) fiind realizată în mod autonom de către Uniunea Compozitorilor (și Muzicologilor)⁸¹.

Prin Legea învățământului de cultură generală din același an, muzica a fost introdusă ca materie de studiu la școala primară, gimanzii și liceu, în 1957 a fost înființată Editura Muzicală, anterior funcționând doar o secție muzicală în cadrul Editurii de Stat pentru Literatură și Artă, și s-a terminat consolidarea și renovarea Palatului Cantacuzino din Calea Victoriei nr. 141, donat de maestrul G. Enescu și de soția sa Ministerului Artelor în 1947, care devenise noul sediu al Uniunii Compozitorilor în 1955 (tot aici deschizându-se Muzeul "George Enescu"), după ce fusese din 1949 până atunci sediul Institutului de Studii Româno-Sovietice⁸².

Treptat, s-a redus gradul de intoleranță și proletcultism în rândul muzicologilor și compozitorilor mai mult sau mai puțin tineri (Andrei Tudor, O. Varga, George Breazu, Zeno Vancea – secretar al Comitetului Uniunii la mijlocul anilor '50, Tudor Ciortea, Vasile Tomescu, Viorel Cosma, George Bălan), care au început să afirme tot mai insistent importanța folclorului, a tradițiilor muzicale autohtone și a ideii naționale în muzică, fără să se abată însă de la linia diriguitoare a Partidului⁸³.

Desigur că autoritățile comuniste au folosit în propriul interes conflictele, invidiile, frustrările și orgoliile manifestate între artiști (o meteahnă tipică tuturor

⁷⁹ P. Țugui, *op. cit.*, p. 455-456.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 384-385.

⁸¹ <http://www.ucmr-ada.ro/despre.php?page=3>, accesat 16 aprilie 2009; <http://www.ucmr.org.ro/>, accesat 16 aprilie 2009.

⁸² P. Țugui, *op. cit.*, p. 395, 398-399; <http://www.ucmr.org.ro/>, accesat 16.04.2009.

⁸³ P. Țugui, *op. cit.*, p. 436.

categoriilor de intelectuali), controlându-i și manipulându-i mai facil pe toți după cum intenționau⁸⁴.

Relativa diminuare a presiunii ideologice și recuperarea unor compozitori marginalizați nu a însemnat, desigur, încetarea tuturor persecuțiilor, abandonarea supravegherii și a controlului domeniului de către regim și liberalizarea veritabilă a vieții muzicale românești. După revoluția maghiară din toamna anului 1956 s-a revenit în forță la metodele staliniste de represiune asupra intelectualilor, cazul Andricu fiind cel mai cunoscut din rândul muzicienilor.

Mihail G. Andricu, vicepreședinte al Uniunii Compozitorilor, a fost suspectat de trădare și spionaj în favoarea Vestului (a Franței, în special), fiind urmărit de Securitate între anii 1954 și 1963⁸⁵. El avusese o moșie în comuna Sărulești, jud. Ilfov (de la soție, care o trecuse pe numele lui), iar în urma intervențiilor lui Mihail Sadoveanu și Petru Groza i s-a permis și după reforma agrară din 1945, ba chiar și ulterior Decretului-Lege nr. 83 din 2 martie 1949 de confiscare a proprietăților moșierești, să posede în folosință, drept "Casă de Creație", un conac (cu acareturile adiacente) și o suprafață de teren (cu parc și lac)⁸⁶.

Nemulțumit de faptul că nu i s-a eliberat pașaportul și astfel nu a putut face parte din delegația muzicienilor din RPR care au vizitat Franța și Belgia în 1956, a început să se delimiteze ușor de regim. Ca urmare a exprimării unor critici la adresa calității muzicii ușoare sovietice și a influenței negative a URSS asupra nivelului de trai din RPR, a relațiilor sale cu mai mulți diplomați din statele capitaliste față de care a evitat să laude realizările socialiste din țară, dovedind "lipsă de patriotism", precum și pentru că a contestat competențele și calitățile unor membri din conducerea Uniunii Compozitorilor, imputându-i-se și o comportare imorală în familie (deși soția sa, Zoe Magdalena, sora lui Constantin Brăiloiu, murise la 3 iulie 1954 în urma unei boli incurabile), M. Andricu a fost suspendat temporar din Uniunea Compozitorilor și din Academie, i s-au retras titlurile, premiile și distincțiile, au început problemele financiare și locative (i s-a mărit subit chiria apartamentului și i s-a cerut plata retroactivă a unui impozit imens, de care anterior fusese scutit, pentru proprietatea de la Sărulești, zestre a soției, care urma să îi fie acum confiscată, dar pe care el dorea să o lase prin donație Uniunii Compozitorilor). El a fost demascat la 7 aprilie 1959 într-o ședință publică, desfășurată în sala Rapsodia a Consiliului Central al Sindicatelor de pe Strada Lipșcani nr. 53, în care au luat cuvântul spre a-l condamna: poetul Dumitru Corbea, regizorul Sică Alexandrescu, compozitorul Alfred Mendelsohn, artiștii Radu Beligan și Dimitrie Dinicu, muzicologul Viorel Cosma, artistul liric Ion Dacian și doi muncitori; ulterior, presa centrală a publicat articole în care compozitorul era înfierat: "O jalnică epavă a trecutului în judecata opiniei publice", în "Contemporanul" din 1 mai 1959 și "Demascarea unui odios calomniator", în "România liberă" din 6 mai 1959⁸⁷.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 440-441, 460-462.

⁸⁵ Stelian Tănase, *Demascări*, "Sfera politicii" 18 (iulie 2010), 7 (149), p. 86-88.

⁸⁶ P. Țugui, *op. cit.*, p. 452-454, 464.

⁸⁷ S. Tănase, *op. cit.*, p. 86-88; P. Țugui, *op. cit.*, p. 456-459, 469-478.

Tot atunci, Securitatea, condusă de gen.-lt. Gheorghe Pintilie, a propus chiar și arestarea lui M. Andricu și trimiterea în judecată, însă conducerea supremă a PMR nu a aprobat această măsură extremă față de un vechi “tovarăș de drum”; în septembrie 1961, compozitorul a fost din nou în pericol să fie reținut 48 de ore și anchetat pentru omisiunea denunțării trecerii frauduloase a frontierei în cazul Elenei Berindei, “fostă informatoare și concubina celui în cauză”, fiind salvat doar de circumstanțele desfășurării concomitente a Festivalului “George Enescu” la București⁸⁸.

Deși a îndeplinit imediat cerința lui Gh. Gheorghiu-Dej de a-și face exemplar autocritica (publicată abia după ce a fost rescrisă conform tuturor dorințelor cultmicilor zilei, în “Contemporanul” nr. 19 din 6 mai 1960) pentru a putea fi reabilitat, M. Andricu a fost umilit în continuare, sănătatea lui șubrezindu-se rapid. Speranțele sale de reintegrare în viața muzicală au fost doar în parte împlinite deoarece nu i s-a mai admis reincadrarea ca profesor la Conservator, ci a fost pensionat în 1961, lucrările sale revenind timid în repertoriile filarmonicilor în stagiunile consecutive aceluși an, iar comenzile fiind destul de rare și după aceea. Abia în 1969, când a fost decorat cu Ordinul Meritul Cultural cl. I, reabilitarea sa a fost completă⁸⁹.

Un alt caz, total diferit ca deznodământ, a fost cel al lui Constantin Silvestri, dirijor, compozitor și pianist, care fusese unul dintre privilegiatii regimului, ocupând poziții importante precum: dirijor principal al Orchestrei Filarmonice din București (1945-1953), fondator al Corului Filarmonicii (1950), profesor fondator al Departamentului Dirijare de la Conservatorul din București (1948-1958), director artistic al Operei din București (1953-1957), dirijor principal al Orchestrei Simfonice a Radiodifuziunii Române (1953-1958). Cu toate acestea, C. Silvestri nu a ezitat să emigreze în 1959 în Occident, rămânând peste hotare cu ocazia unui tumeu în străinătate și apoi afirmându-se profesional la Paris, Londra, Viena, în Australia și SUA (inclusiv prin înregistrări); desigur, după această cutezanță sfidătoare la adresa regimului comunist i s-au negat meritele și realizările, iar prin Decretul Consiliului de Stat nr. 131/1960 i s-au retras toate distincțiile, devenind *nomina odiosa* în România⁹⁰. Locul său de prim-dirijor al Orchestrei Simfonice Naționale Radio a fost luat de Iosif Conta.

O modalitate frecventă de răsplătire a intelectualilor fideli regimului comunist și, totodată, de prevenire a unor deraiări antipartinice ale lor, folosită cu succes și în cazul muzicienilor, era atribuirea unor premii, distincții, titluri care alimentau orgoliul artiștilor, dar îi și aserveau mai ușor față de imperativele ideologice. Mihail Andricu, de exemplu, a primit Premiul Național pentru Muzică – 1947, a fost decorat cu Ordinul Muncii cl. II – 1948, i s-a conferit Premiul de compoziție al Academiei RPR – 1949, a fost proclamat “Maestru Emerit al Artei” – 1951 (alături de Matei Socor, Constantin Silvestri și Alfred Mendelssohn. în vreme ce Sabin Drăgoi, Valentin Gheorghiu, Ion Voicu și Radu Aldulescu deveneau doar “artiști emeriti”), iar în 1956 a fost răsplătit cu Premiul de Stat cl. I pentru compoziție pe anul 1954⁹¹.

⁸⁸ S. Tănase, *op. cit.*, p. 88.

⁸⁹ P. Țugui, *op. cit.*, p. 479-486; V. Cosma, *Muzicieni români cit.*, p. 42.

⁹⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/Constantin_Silvestri, accesat 15 mai 2009.

⁹¹ P. Țugui, *op. cit.*, p. 454-455, 462.

Premiile de Stat pe anul 1955 au fost acordate în 1957 astfel: la compoziție, lui Dimitrie Cuclin – cl. I (pentru “Simfonia XIV”), respectiv lui Tudor Ciortea (“Cvartet de coarde nr. 2 în la major”), Sigismund Toduță (“Simfonia I-a”) și Max Eisikovitz (opera-basm în 3 acte “Povestea țapului”) – cl. a II-a; la muzicologie, profesorului George Breazu – cl. I (pentru lucrările publicate în 1955); la interpretare, lui George Georgescu (pentru prezentarea primei audiții a oratorului “Tudor Vladimirescu”) și Constantin Silvestri (pentru 9 prime audiții de muzică românească în 1955 și activitatea dirijorală de la Orchestra Radio-TV) – cl. I⁹².

În privința turneelor în străinătate, la început erau organizate doar în URSS (de pildă, compozitorul Sabin Drăgoi, artiștii lirici Zenaida Pally și Nicolae Herlea, formația de dansuri populare a UTM și Orchestra Populară “Barbu Lăutaru” în 1951) și în “țările de democrație populară”. Abia la finele deceniului șase au fost luate în considerare și destinațiile occidentale (primele au avut loc la Paris și Viena, în 1957 și 1958, unde frații Valentin și Ștefan Gheorghiu au susținut recitaluri și concerte camerale, apoi în 1958 în Anglia și Italia, tot atunci pianistul Măndru Katz fiind în turneu în Franța, Anglia și Islanda, iar violonistul și dirijorul Ion Voicu în Anglia) sau Iugoslavia (George Georgescu și Ion Voicu în 1957), deși mai mulți membri importanți ai breslei ceruseră cu mult timp înainte reluarea legăturilor muzicale cu Vestul (acad. M. Andricu, în fiecare an, comanda discuri și partituri din Franța și Italia, plătite în valută din bugetele Uniunii Compozitorilor, Academiei RPR sau Ministerului Culturii prin special înființata întreprindere “Cartimex”)⁹³.

Totodată, în septembrie 1958 viața muzicală din RPR se deschidea spre exterior grație participării unor valoroși muzicieni străini la prima ediție a Festivalului Internațional “George Enescu”, după ce în vara aceluiași an la Ateneul Român concertase Orchestra Filarmonicii din Philadelphia (SUA)⁹⁴.

Compozitorii mai tineri s-au făcut cunoscuți astfel în muzica internațională, printre cei mai apreciați numărându-se Bentoiu, Niculescu, Vieru, Stroe, Olah, Rațiu, Winkler, Istrate, Popovici, iar cei consacrați și liderii breslei, membrii Comitetului Uniunii (I. Dumitrescu, S. Drăgoi, M. Jora, M. Andricu etc.), invocă tot mai des existența unei “școli naționale (românești) de muzică”⁹⁵.

Dovezile de integrare și supunere ale muzicienilor din toate genurile și generațiile fața de sistemul totalitar se înmulțesc și se generalizează la finele deceniului 6, recompensele fiind pe măsura colaborării: Ioan Chirescu (Artist al Poporului, Diploma de onoare a Consiliului Mondial al Păcii și Ordinul Steaua RPR cl. IV – 1959; muzică corală: “Dobrogea de aur”, versuri de Radu Boureanu – 1958; “Republică, mărează vatră”, versuri de Eugen Jeheleanu – 1959; “Spre slava ta, partid biruitor”, versuri de Eugen Frunză – 1960), Matei Socor (Ordinul 23 August cl. III – 1959; muzică corală: “Să fii Partidului oștean”, versuri de Mihai Beniuc – 1958;

⁹² *Ibidem*, p. 438-439.

⁹³ *Ibidem*, p. 418, 441, 456-457, 469; http://en.wikipedia.org/wiki/George_Georgescu, accesat 15 mai 2009; http://en.wikipedia.org/wiki/Ion_Voicu, accesat 15 mai 2009.

⁹⁴ P. Țugui, *op. cit.*, p. 466-467.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 460, 461, 469.

“Îți mulțumim, Partid iubit”, versuri de Constantin Teodori – 1959), Ion Dumitrescu (muzică corală: “Cântec de excursie”, versuri de Teodor Bratu – 1958; Premiul “George Enescu” al Academiei RPR – 1957; Ordinul Steaua RPR cl. IV – 1959), Ion Vasilescu (Maestru Emerit al Artei – 1957; muzică de film: “Băieții noștri” – 1959), Dumitru D. Botez (Ordinul Muncii cl. II – 1957; muzică corală: “Odă eroilor muncii socialiste”, versuri de Maria Banuș – 1957), Hilda Jerea (Ordinul 23 August cl. V – 1959; muzică corală: “Țara holdelor bogate”, versuri de Cicerone Theodorescu – 1957; “Legământ de pace”, versuri de Cicerone Theodorescu – 1959; “Cântec vesel de brigadier”, versuri de Florența Albu – 1959), Alfred Mendelsohn (muzică vocal-simfonică: 1907, versuri de Tudor Arghezi – 1957; “Glasul lui Lenin”, versuri de Maria Banuș – 1957; “Pentru Marele Octombrie”, versuri de Vl. Maiakovski – 1960; muzică simfonică: “Va înflori acel Arminden.” – 1959; muzică corală: “Așa te știu, partidul meu”, versuri de Ion Socol – 1957; “Tineret, mândria țării”, versuri de Ion Brad – 1959; muzică de film: “Darclée” – 1960), Stelian Dinu (Ordinul Muncii cl. II – 1957; muzică corală: “Tinerețe” – 1957; “Patrie-Partid”, versuri de Vlaicu Bârna – 1959), Mihail Andricu (muzică vocal-simfonică: “Prind visurile aripi”, op. 86, versuri de Maria Banuș – 1959), Constantin Palade (dirijor de cor la Opera din București – 1958-1959; muzică vocal-simfonică: “Suită ostășească”, versuri de Nicolae Nasta – 1959; “Lupta dreaptă ne-a-nfrățit”, versuri de Nicolae Nasta – 1960; muzică corală: “Cântecul patriei mele”, versuri de Eugen Frunză – 1957; “Cântec pionieresc pentru excursii”, versuri de Florin Iordăchescu – 1959; “Mai bogat să creștem lanul”, versuri de Constantin Salcia – 1959; “Ostaș iubit al patriei mele”, versuri de Sorin Florescu – 1959; “Partidul e-n frunte tot mereu”, versuri de Constantin Salcia – 1960), Anatol Vieru (Ordinul Muncii cl. III – 1959; preparator la catedra de orchestrație de la Conservatorul București; muzică vocal-simfonică: “Miorița”, versuri populare – 1957; “Cantata anilor lumină”, versuri de Nina Cassian – 1960; muzică corală: “Țară scumpă, să trăiești”, versuri de Veronica Porumbacu – 1959; muzică de film: “Mingea” – 1958; “Pe drumurile României” – 1959; “Când primăvara e fierbinte” – 1960), Laurențiu Profeta (Ordinul Muncii cl. III – 1959; Mențione la Concursul internațional al Festivalului Mondial al Tineretului de la Viena – 1959; muzică vocal-simfonică: “Cântece de tabără”, versuri de Constantin Cîrjan, Ion Zăgan și Constantin Teodori – 1957; “Cantata patriei”, versuri de Eugen Frunză – 1959; muzică corală: “Pacea popoarelor”, “Pe ogorul înfrățit”, “Marea zi de August”, “Cântec despre patria iubită”, “Odă țării mele”, “Cântec pentru marea lege a patriei”, “Patriei libere” – 1959), Marțian Negrea (Maestru Emerit al Artei – 1958; muzică simfonică: “Sărbătoarea muncii”, op. 25 – 1958; muzică vocal-simfonică: “Oratoriul patriei” – 1959). Gheorghe Dumitrescu (Maestru Emerit al Artei – 1957; Ordinul Steaua RPR cl. IV – 1958; muzică de teatru: “Decebal” – 1957 și “Răscoala”, după Liviu Rebreanu – 1959, cu librete scrise chiar de compozitor; muzică de film: “Aproape de soare” – 1960), Mauriciu Vescan (directorul muzicii în Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă din București – 1959-1962; muzică simfonică: “Poem eroic” – 1959; muzică corală: “Lenin e cu noi”, versuri de Eugen Frunză – 1960; “Republică a primăverii”, versuri de Eugen Frunză – 1960), Ion (Ivan) Hartulary-Darclée (muzică vocal-

simfonică: “Odă patriei mele”, versuri de Vlaicu Bârna – 1958; muzică corală: “Cântec nou”, versuri de Valentin Strava – 1957), Achim Stoia (rector al Conservatorului din Iași din 1960; muzică vocal-simfonică: “Cantata Unirii” – 1958; muzică corală: “Cântecul tinereții”, versuri de Ion Brad – 1957; “Țării mele”, versuri de Victor Tulbure – 1959; “Patria mea”, versuri de Tiberiu Utan – 1959; “Cântec studentesc festiv”, versuri de Nicolae Tațomir – 1960), Filaret Barbu (Premiul III “Ion Vidu” – 1958; muzică corală: “Reșițana”, versuri de C. Miu-Lerca – 1957; “Minerii”, versuri de Traian Iancu – 1958; “Sună buciumul”, versuri de Mihai Drăgulănescu – 1958; “Poem eroic” – 1960; muzică de film: “O nuntă în Țara Oașului” – 1960), Diamandi Gheciu (Ordinul Muncii cl. III – 1959; muzică vocal-simfonică: “Lazăr de la Rusca”, versuri de Dan Deșliu – 1959; muzică de cameră: “Suflet de erou”, “1907”, “Viață nouă – Trei preludii pentru pian” – 1959), Ion Șerfezi (pedagog-teoretician; Ordinul Muncii cl. III – 1957), Paul Urmuzescu (muzică de teatru pentru piesa lui Barbu Ștefănescu Delavrancea: “Viforul” – 1957; muzică de film: “Ursul păcălit de vulpe” – 1957; “Bădăranii” – 1960), Vasile Timiș (muzică corală: “Muncitori-biruitori”, versuri de Rusalim Mureșan – 1958; “Colectiva-n sărbătoare”, versuri de S. Babacov – 1959; “Partid mărșă al clasei muncitoare”, versuri de Păuna Rasvan – 1960; “Cântecul mecanicului de locomotivă”, versuri de Ion Meîțoiu – 1960), Doru Popovici (muzică vocal-simfonică: “Patria mea”, versuri de Vladimir Colin – 1959; muzică corală: “August 23”, versuri populare – 1960; “Țara mea e țară dragă”, versuri populare – 1960; muzică vocală: “Patru cântece antirăzboinice”, op. 14, versuri de Nicolae Labiș – 1959; muzică de teatru: “Prometeu”, op. 13, operă, libret de Victor Eftimiu – 1958), Walter Mihai Klepper (secretar muzical al Orchestrei simfonice a Cinematografiei – 1958-1962; muzică vocal-simfonică: “Pace va fi”, op. 2, nr. 1, versuri de Klaus Kessler, traducere de Nina Cassian – 1959), Adalbert Winkler (muzică corală: “Cuvântul partidului”, versuri de E. Sziklai – 1957; “Steaua stelelor”, versuri de A. Jozsef, M. Beniuc, N. Hikmet, E. Ady – 1959; muzică vocală: “Tinerețe”, versuri de M. Beniuc – 1960), Adrian Rațiu (muzică vocal-simfonică: “Oda păcii”, versuri de I. C. Aslan – 1959), Norbert Petri (muzică vocal-simfonică: “Cantata eliberării”, op. 41, versuri de Lidia Magheru – 1959; muzică de teatru: “Ioncel-Tare”, op. 40, balet, libret de Adriana Dumitrescu și Lucia Pascal – 1959), Tiberiu Olah (lector la catedra de compoziție de la Conservatorul din București din 1958; muzică vocal-simfonică: “Prind visele aripi”, versuri de Maria Banuș – 1959; “Lumina lui Lenin”, versuri de Nina Cassian – 1959; “O stâncă se înalță”, versuri de Maria Banuș – 1959; “Constelația omului”, versuri de Vladimir Maiakovski, traducere de Cicerone Theodorescu – 1960; muzică de film: “Avalanșa” – 1959; muzică corală: “Sub steagul slăvit”, versuri de Nina Cassian – 1959), Kozma Géza (Ordinul Muncii cl. III – 1958), Radu Paladi (Premiul I la Concursul internațional al Festivalului Mondial al Tineretului de la Moscova – 1957; Ordinul Muncii cl. III – 1959; muzică corală: “Oastea păcii” – 1957; muzică de teatru: “Sălbăticii”, de Serghei Mihalkov – 1959; muzică de film: “Ciulinii Bărganului” – 1957), Viorel Doboș (dirijor și director al Teatrului Muzical din Galați – 1957-1959; muzică de teatru: “Păcală”, balet, libret de Stere Popescu – 1957), Octavian Lazăr Cosma (asistent la catedra

de istoria muzicii de la Conservatorul București – 1959-1963; articolul “Interpreți români în Rusia”, în “Probleme de muzică”, București, nr. 5/1957), Constantin Marin (secretar al Consiliului muzicii din Ministerul Culturii – 1960-1965; Premiul I la Concursurile internaționale ale Festivalului Mondial al Tineretului de la Moscova – 1957 și de la Viena – 1959; Premiul III “Ion Vidu” – 1958; muzică corală: “Patria mea”, versuri de Theodor Balș – 1958; “Cântec pionieresc”, versuri de Ion Brad – 1958; “Partid iubit”, versuri de Ion Brad – 1958; “Țară dragă”, versuri de Ion Brad – 1959; “Partidului slavă”, versuri de Tiberiu Utan – 1960), Aurel Giroveanu (muzică corală: “Cântecul libertății”, versuri de Eugen Frunză – 1958; “Eu țara-mi cânt”, versuri de Violeta Zamfirescu – 1958), Elly Roman (muzică ușoară: “Cântecul Deltei”, versuri de Șt. Tita – 1958; “Ada-Kaleh”, versuri de Șt. Tita – 1958; muzică corală: “Cântec pentru Republică”, versuri de Eugen Jebeleanu – 1959; “Mulțumim din inimă partidului”, versuri de Aurel Felea – 1960), Gherase Dendrino (muzică de teatru: comedia muzicală “De luni până luni” – 1958), Henry Mălineanu (muzică de teatru de estradă; muzică ușoară; muzică de film: “Portretul unui necunoscut” și “O zi pierdută” – 1960), Temistocle Popa (muzică de film: “Mic’ album muzical” – 1958; “Amintiri din București” – 1959; muzică ușoară), Mihai Brediceanu (prim-dirijor și director al Operei din București – 1959-1966), Sabin Drăgoi (muzică corală: “În zori” și “Laminoare”, versuri de Ion Brad – 1960), George Breazul (articolul “Unirea Țărilor Române și muzica”, în “Muzica”, București, nr. 2/1959), Sigismund Toduță (Maestru Emerit al Artei – 1957; muzică vocal-simfonică: “Miorița”, versuri populare – 1958), Constantin Silvestri (prim-dirijor și director artistic al Orchestrei Radiodifuziunii Române – 1958-1959), Tiberiu Brediceanu (Artist al Poporului – 1957), Mihail Jora (Ordinul Steaua RPR cl. III – 1959; muzică corală: “Mărire ție, patria mea”, versuri de Mariana Dumitrescu – 1959)⁹⁶.

Prin urmare, putem conchide că toate genurile muzicale, la fel ca și cele din teatru, erau chiar înainte de sfârșitul deceniului cinci al secolului al XX-lea pe deplin controlate și utilizate de regimul comunist pentru manipularea maselor și susținerea propagandistică a propriei ideologii, iar la mijlocul deceniului șase, cu excepția acelor care se refugiaseră în Occident, toți compozitorii, muzicologii și interpreții, în aceeași măsură ca și actorii, se conformaseră directivelor regimului totalitar, adaptându-se și integrându-se în noul sistem de valori, recompense și ierarhii artistice ale partidului-stat.

Theatre and Music of Romania in the First Years of Communism (II). The Music (1945-1960)

Abstract

The Stalinist transformation of the Romanian culture and society was the consequence of the military Russian occupation of the country and of the political actions of the new government led by Romanian Communist Party, who imposed the Soviet model by force, terror

⁹⁶ A se vedea V. Cosma, *Muzicieni români* cit.

and propaganda. The purges of the 1945-1948 and the role of the trade-unions are the best examples.

Since 1947/1948 the theatre and the music were under the control of the propaganda section of the Central Committee of the Romanian Communist Party. Also, since 1945 the communist government had a department of culture with directions for each of the two fields.

The socialist realism, the Soviet model, the musical art for the masses, the censorship, the anti-cosmopolite campaign, the hearing/audition committees and other constraints of the repertoires, the political selection and acquisition of the melodies (from symphonies, chamber music, opera and ballet to folk songs and hits), the composition at order of all kind of music, the long time cultural isolation towards the Western free world and the anti-capitalist system propaganda, all that are ideological achievements of the new communist era, according to the Soviet model.

Very few composers, interprets, musical critics and musicians were persecuted and suffered in the communist jails (George Cocea, Dimitrie Cuclin, Dan Mizrahi), some made beforehand the choice to go or to stay in the exile (George Enescu, Dinu Lipatti, Ionel Perlea, Sergiu Celibidache, Marcel Mihalovici, Stan Golestan, Constantin Brăiloiu, Dan Mizrahi, Jean Moscopol), but the greatest majority was represented by collaborators, Party activists and even members of the Nomenklatura, many of them well-known (Matei Socor, Ezio Massini, Alfred Alessandrescu, Hilda Jerea, Sabin Drăgoi, Ion Dumitrescu, Anatol Vieru, Savel Horceag, Laurențiu Profeta, Alfred Mendelsohn, Mauriciu Vescan, Elly Roman, Gherase Dendrino, Ion Vasilescu, Zeno Vancea, Aurel Giroveanu, Henry Mălineanu, Temistocle Popa, Hary Schwartzmann, Constantin Bugeanu, Diamandi Gheciu, Stelian Dinu, Constantin Palade, Vasile Popovici, Ioan Chirescu, Constantin C. Nottara, Ion (Ivan) Hartulary-Darclée, Kozma Géza, Constantin Marin, Viorel Doboș, Dumitru Botez, Radu Paladi, Achim Stoia, Adalbert Winkler, Norbert Petri, Vasile Timiș, Zaharia Popescu, Vasile Dinicu, Filaret Barbu, Tiberiu Brediceanu, Theodor Rogalski, Gheorghe Dumitrescu, Nicolae Buicliu, Ion Șerfezi, Leon Klepper, Emanoil Ionescu, Mihai Andreesi, Marțian Negrea, Nicolae Chirculescu, George Breazul, Sigismund Toduță, Paul Constantinescu, Paul Urmuzescu, Mihai Brediceanu, Octavian Lazăr Cosma, Viorel Cosma, Valentin Gheorghiu, Virgil Gheorghiu, Iosif Conta, Ion Voicu, Oleg Danovski, Floria Capsali, Trixy Checais, Pascal Bentoiu, Tudor Ciortea, Max Eisikovits, Tiberiu Olah, Adrian Rațiu, Doru Popovici, Andrei Tudor, George Bălan, Vasile Tomescu, Radu Aldulescu, George Georgescu, Constantin Silvestri, Mihail Andricu, Mihail Jora).

Nevertheless, some of them had had an irregular evolution: from the status of political prisoner or persecuted person to that of collaborator and protected intellectual (like Dimitrie Cuclin and Mihail Jora), from a Nazi partner to a Soviet fellow (the case of George Georgescu), or even from a favourite of the communist regime to an enemy and a victim of that system (the case of Mihail Andricu) or a refugee in the Western free world (like Constantin Silvestri).

Like all the arts, under communism, the music knew the same totalitarian practices and values that destroyed the open society, the free exchange of (cultural) ideas, the freedom of expression, included composing (writing) and playing, and lay the foundations for the birth of the "new man".

Formele de represiune ale rezistenței anticomuniste în memoria colectivă (II)*

Paula Ivan

Keywords: *communist Romania; repression; anti-communist resistance*

Execuțiile de partizani

Cea mai acută formă de represiune anticomunistă la nivelul memoriei colective a constituit-o execuțiile exemplare de partizani, care au terorizat la nivel psihic comunitățile sătești, implicate în activitatea grupurilor de rezistență. Cadavrele acestora erau expuse în locuri publice, iar familiile au fost împiedicate de autorități să le facă o înmormântare creștinească.

În cazul rezistenței armate anticomuniste din Munții Apuseni, un astfel de moment a fost execuția colectivă a patru dintre membrii grupului “Cruce și Spadă”, în localitatea Sâncrai, zona Huedin, în 1950.

Partizanii care au avut parte de o moarte violentă sunt mai viu întipăriți în memoria povestitorilor, care înclină să adauge relatării lor conotații suplimentare, eroizante. Execuția primește, în acest context, valențele celei mai brutale forme de represiune și marchează mutații profunde la nivelul mentalului colectiv. Violența extremă a urmărit menținerea fricii în stare difuză, paralizarea prin teroare a oricăror acțiuni de colaborare cu opoziții regimului și, nu în ultimul rând, intenția autorităților de a induce ideea inutilității și zădărnicii oricărei forme de rezistență.

Mărturiile privind activitatea și lichidarea grupului “Cruce și Spadă” acordă un spațiu important derulării episodului execuției. Membrii acestui grup: Gheorghe Gheorghiu, Aurel Potra, Nicolae Pițuru și Gavril Forțu au primit în 1950, în urma unui proces care a durat șase luni, 25 de ani de închisoare, însă fără să știe fuseseră condamnați la moarte. Ca răspuns la confruntările dure, directe dintre membrii grupului și forțele de ordine, la faptul că numărul susținătorilor lor în satele din zonă era foarte mare și exista riscul unei revolte generalizate, autoritățile le-au pregătit celor patru un sfârșit pe măsura pericolului pe care îl reprezentau: lichidarea fizică.

După proces, Gheorghiu, Potra, Pițuru și Forțu au fost ridicați din celulele Securității din Cluj și duși la depozitul de cereale de la Zam-Sâncrai pentru o reconstituire. Este evident că asasinatul a fost premeditat până în cele mai mici detalii pentru că “reconstituirea” nu mai putea fi folosită ca probă în instanță. Ioan Gordan din Bologa (Cluj), încarcerat și el în arestul Securității, povestește cu lux de amănunte acest episod. “No, și... o venit doi securiști [...] «Bă hai! Hai! Hai,

* A se vedea “Revista Arhivelor. Archives Review” 86 (2009), 1, p. 219-245.

ieși afară! [...] Bă, lasă-le dracului! Unde mergeți voi nu vă trebuie acte». Cu vorbele astea i-o scos din celulă. [...] Ce s-o întâmplat? I-o adus aici... cu jepeu' într-un fel de... reconstituire, aici la depozitu unde-o' dat ei foc la ovăzu' acela. [...] I-o scos din mașină [...] și i-o lăsat liberi. Dar securiștii erau acolo în tufiș, postați acolo, pregătiți, [...] o fost secerăți... și i-o împușcat. Și Gheorghiu, că era sprinten, o reușit să fugă nu știu câți metri. Cu greu l-o prins de l-o executat. I-o ținut două-trei zile acolo ne-ngropați"¹. În acest caz, martorul pigmentează povestirea cu amănunte imaginare pentru a-i spori dramatismul, mai ales atunci când se referă la Gheorghiu. Sub pretextul unei tentative de evadare, execuția a fost dusă la îndeplinire de șeful postului de Miliție din Zam, Vigoniuc, frații Ghiță din Huedin și locotenentul Chioreanu de la Securitatea din Cluj², cel mai probabil coordonatorul acțiunii. Cu aceeași grijă deosebită pentru fiecare detaliu, Mereu Dorian povestește episodul când a ajuns la locul execuției, multitudinea detaliilor despre contextul prezenței sale acolo și poziția celor împușcați demonstrând că amintirea acelor clipe i-a marcat puternic existența. "Pe marginea din acolo erau niște salcâmași tineri așa [...]. Atunci l-am văzut... că dincoace nu era plantat nimic... [...] și io am crezut că-i tata [...]. Și când l-am văzut din spate... cum era culcat Potra Aurel așa căzut pe o parte am zis că-i el. [...] Gheorghe Gheorghiu Mărășești era pe spate și dădea așa din picioare încă... știți? Încă nu era mort [...] Pițuru era pe panta din colo, agățat cu picioarele de un salcâm și așa și-i curgea sângele pe aicea... Iar Forțu era... peste un salcâm din acela s-o aplecat așa... [...] îl ținea salcâmu'... Știți? Și curgea și din el sânge..."³. Martorul își re trăiește, în cursul povestirii spaima legată de faptul că l-a confundat pe Potra Aurel cu tatăl său. "Paznicul striga: «Bă nu vă băgați [...] c-o zăs să fac uz de armă și să nu las pe nimeni». Io m-am băgat și l-am întors așa și, când l-am întors am văzut că-i unchiul Aurel, nu tata... Pă undeva am simțit o ușurare așa, ca un copil..."⁴.

Gheorghiu Mandel și Dorian Mereu au înștiințat satul despre cele întâmplate, iar după mai bine de 24 de ore i s-a permis tatălui lui Potra Aurel să sape o groapă comună și să înhumeze victimele. "Bătrânu' o stat până seara și cu paznicu' de la depozit o săpat o groapă... Ei n-o știut să aprecieze, și bătrânu slab... o săpat o groapă cam de... un metru-un metru douăzeci. Zice că i-o pus pe toți deasupra [...] O făcut numa' o movilă de pământ peste ei"⁵. Fie că au fost implicați direct, fie că au aflat despre tragicul episod din povestirile altora, toți cei intervievați în legătură cu grupul "Cruce și Spadă" povestesc despre execuția colectivă de la

¹ Institutul de Istorie Orală Cluj [în continuare, IIO], Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Ioan Gordan, Grupul "Cruce și Spadă", caseta 96 din 5 noiembrie 1997.

² Valentin Orga, *Organizația "Cruce și Spadă"*, în *Studii de Istorie Orală*, Cluj-Napoca, 2003, p. 114.

³ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Dorian Mereu, Grupul "Cruce și Spadă", caseta 761 din august 2004.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

Sâncrai, îmbogățind sau eliminând amănunte în funcție de gradul de participare la evenimente. “Sub pretextul reconstituirii au fost lăsați să plece, să urce, au coborât liniștiți și, la un moment dat au fost împușcați. Unchiu Aurel a murit imediat, cealaltă persoană a murit imediat iar Gheorghiu... Gheorghiu? [...]... s-o zbatut foarte, foarte tare și striga și profera amenințări”⁶. Moartea lui Gheorghe Gheorghiu, șeful organizației, capătă valențe eroice, și din acest punct de vedere ne trimite la percepția colectivă asupra sinuciderii lui Teodor Șușman senior.

Împușcarea celor patru membri ai grupului “Cruce și Spadă” poate fi catalogată ca asasinat politic, adăugând și această metodă la arsenalul represiv îndreptat de autoritățile comuniste împotriva “dușmanilor poporului”.

Detenția

Detenția este fixată la nivelul memoriei colective ca una dintre formele cele mai brutale ale represiunii anticomuniste. Cei închiși nu au avut speranța că vor mai ieși dintre zidurile închisorilor, iar la nivelul mărturiilor percepția colectivă este că încarcerarea era sinonimă cu moartea. Rememorarea perioadei de detenție ocupă un loc important în economia poveștii-mărturisire, dovedind impactul avut de această traumă în desfășurarea vieții martorilor. Chiar dacă este vorba despre detenția celor care povestesc (martori direcți) sau despre detenția membrilor de familie sau a apropiaților (martori indirecți), sentimentul de alienare și de rupere a unui firesc existențial se păstrează, în proporții diferite, asemănător⁷.

Dacă în cazul rememorării altor evenimente, discursul nu este atât de cursiv și abundă parantezele, anecdotele, revenirile, în cazul rememorării perioadei de detenție, amintirile se leagă coerent, abundă detaliile precise, inclusiv numărul celulelor din închisori, dovedind cât de acut a fost marcat mentalul individual și, în consecință, și cel colectiv al celor care au trăit experiența sistemului concentraționar: “La Gherla a fost cea mai grea perioadă pe care am avut-o io în închisoare... Vă închipuiți că eram la Gherla 10.000 de deținuți politici... și în camera unde eram io, camera 106 erau 100, într-o cameră de 6 pe 9 metri”⁸.

După proces au urmat trierile și trimiterea în penitenciare și colonii de muncă sau deportarea. Pentru mulți, acest traseu a însemnat însușirea unei noi geografii, a unei Românie paralele, în care Gherla, Aiud, Baia Sprie, Canalul Dunăre-Marea Neagră, Miercurea Ciuc etc., au încetat să mai fie simple localități, constituindu-se în repere ale Gulagului românesc. În acest spațiu, deținuții au fost

⁶ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Elvira Buș, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 843 din 8 septembrie 2005.

⁷ Almira Țentea, *Aspecte din viața cotidiană în grupurile de rezistență din zona Huedin (II)*, “Anuarul de Istorie Orală” 5 (2004), p. 194.

⁸ Intervi cu Vasile Moldovan, în *Grupul Teodor Șușman (1948-1958). Mărturii*, Cluj-Napoca, 2004. p. 128.

obligați să trăiască o experiență care nu avea la bază nimic din reperele și cutumele vieții anterioare.

Pentru că regimul comunist avea nevoie de o bază legală care să justifice juridic sistemul concentraționar din România, încă din 1948-1949 a fost creată legislația cu caracter represiv, iar după 1950 a fost completată în funcție de interesele de moment ale puterii.

Primele internări administrative au fost stabilite prin Decretul nr. 6 din 14 ianuarie 1950, când au fost create unitățile de muncă în scopul reeducării “elementelor dușmănoase RPR” și în vederea pregătirii și încadrării lor în viața socială, în condițiile “democrației populare și construirii socialismului”. Durata detenției, în aceste cazuri, a fost stabilită între șase luni și doi ani⁹.

Prin Decretul nr. 257/1952 au fost reînnoite dispozițiile decretului anterior și s-a emis HCM nr. 1554 din 22 august 1952, prin care unitățile de muncă au fost transferate în colonii de muncă¹⁰. Aici urmau să fie internate și categorii care fuseseră condamnate pentru infracțiuni împotriva Securității RPR, care la expirarea executării pedepsei nu prezentau încredere că ar fi folositori regimului. Această prevedere, formulată ambiguu a deschis calea unui șir întreg de abuzuri și vendete. Prin aceste colonii de muncă, se pare că au trecut în perioada 1950-1963 circa 26.000 de persoane¹¹, acuzate de activitate legionară, activitate în organizații subversive, crime de război, crime împotriva umanității, sabotaje, într-un cuvânt opozanți ai regimului.

Cel mai cunoscut șantier de muncă forțată a fost Canalul Dunăre-Marea Neagră, gândit de la bun început ca un șantier-lagăr de exterminare. Martorii supraviețuitori invocă condițiile de viață subumane, condițiile de muncă absolut rudimentare, în lipsa aproape totală a mijloacelor mecanizate, productivitatea extrem de scăzută și, nu în ultimul rând, inutilitatea economică a proiectului: “Și de acolo ne-o repartizat, că pe care eram mai tineri ne ducea la Canal... No, și de acolo am fost trimis la Canal la Poarta Albă și m-o băgat la lucru noaptea... Și se-ntâmpla că eram pe-ntinsul canalului la descărcat pământ din vagoane”¹². Curentul era asigurat de grupuri pe bază de cărbune care se defectau foarte des și trimiteau frontul de lucru în beznă. Ca urmare, “tătă noaptea stăteam pe cozile lopeților aliniați [...]... Și dacă nu s-aprindea toate luminile în noaptea aia... acolo stăteam pă cozi de lopeți și ne-ncordam ca butucii: unu-ncoace, unu-ncolo de frig, că crăpau scândurile pă vagoane de frig! Pă ăștea mai tineri, ne băga acolo să ne exterminate, să ne gate, ce mai”.

Situația în coloniile de muncă era în linii generale aceeași: productivitate scăzută și un tratament menit să ducă deținuții la limita suportabilității fizice și

⁹ Ioan Bălan, *Regimul concentraționar din România 1945-1964*, București, 2000, p. 79.

¹⁰ Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx*, București, 2005, p. 300.

¹¹ Cristian Troncotă, *Colonia de muncă*, “Arhivele Totalitarismului” 1 (1993), p. 169.

¹² Interviu cu Nicolae Giurgiu, în *Grupul Teodor Șușman* cit., p. 77.

psihice. Mecanismele represiunii au fost regimul de muncă extenuant, frigul, foamea, mizeria și boala. Cei intervievați nu stăruie asupra pedepselor fizice aplicate de gardieni, ci asupra condițiilor de viață inumane. “[...] când ne-o dus la colonia de muncă Galeș. Era o colonie nouă, fără apă, fără drumuri, fără nimică... În trei luni de zăle nu ne-am spălat cămășile. Le țâpam di pe noi și iar le luam tot așa negre. [...] Ș-aveam 59 de kile cu alea cu tătu... când meream la lucru nu gândeam niciodată că ajungem la punctu’ de lucru... nici când vineam ‘napoie nu gândeam că ajungem la colonie. [...] De bătut nu ne bâte”¹³.

Obsesia deținuților de la Baia Sprie era realizarea normei, mult exagerată în cazul unor oameni înfometați și bolnavi și a condițiilor de muncă primitive: “da în ultimu’ timp și acolo s-o purtat prost și cu mâncare... că dacă nu făceai norma... am ajuns că primeam și numa’ o sută de grame de pâine pâ zi... Și norma era destul de grea... Trăbuia să strângi bolovanii d-ăia cu minereu de plumb [...] Lucram în mină în jur de 10 ore... și-acolo numai dezbrăcat stăteai că era cald [...] Da’ nici în mină nu se purta rău acolo”¹⁴.

Dominația totală din coloniile de muncă a depins de sustragerea acestora din lumea reală, fiind organizate în zone relativ puțin populate, cu o climă și un habitat neprielnic locuirii: “Era frig și ploua... și noaptea era rece și îngheța hainele pâ noi”¹⁵.

Pentru că sistemul nu mai dădea rezultatele scontate – în condițiile în care devenise limpede că șantierul de la Canal era imposibil de terminat și fusese închis cu discreție prin HCM nr. 20404 din 17 iulie 1953 – și atrocitățile erau evidente, iar numărul deținuților decedați atât de mare, încât Procuratura generală s-a implicat în cercetarea abuzurilor, prin HCM nr. 337 din 11 martie 1954, se prevedea desființarea coloniilor de muncă și fixarea domiciliului obligatoriu pentru “elementele nere educate”, apoi prin Decretul nr. 89 din 17 februarie 1958 s-au înființat locurile de muncă obligatorii, în care puteau fi internate, ca o măsură administrativă, persoanele care prin faptele și manifestările lor primejduiau ordinea de stat¹⁶.

O altă măsură de represiune extremă a fost dislocarea și fixarea domiciliului obligatoriu aplicată discreționar din 1949, înainte de a avea o acoperire legală. Pentru ca această hotărâre să nu poată fi contestată de cei vizați, s-a emis HCM nr. 1154 din 26 octombrie 1950, modificată prin HCM nr. 344 din 15 martie 1951, care dădea dreptul MAI să dispună, pe cale de decizie, mutarea din localități a persoanelor, care prin atitudinea lor, dăunau construirii socialismului în Republica Populară Română¹⁷.

În cazul nostru măsura deportării a vizat familiile “fugarilor politici”; a membrilor grupurilor de rezistență, dar și a apropiaților și a posibilelor elemente

¹³ Interviu cu Nicolae Neag, în *ibidem*, p. 151.

¹⁴ Interviu cu Suciu Teodor, în *ibidem*, p. 199.

¹⁵ Interviu cu Traian Șuşman, în *ibidem*, p. 217.

¹⁶ I. Bălan, *op. cit.*, p. 86.

¹⁷ *Ibidem*, p. 84.

de sprijin și a fost aplicată masiv, în 1952, “de Rusalii”, în cazul grupurilor la care facem referire. Procedura era în general aceeași: Miliția și Securitatea descindeau la domiciliu, familia era anunțată să își ia lucrurile strict necesare unei călătorii, oamenii erau urcați în mașini, de multe ori doar cu ce aveau pe ei, și plecau spre o direcție necunoscută, lăsând în urmă gospodăria închegate, care ulterior vor fi confiscate sau devastate, pentru ca, la întoarcerea acasă, să constate că trebuia să ia totul de la zero¹⁸. În multe cazuri, cei dislocați erau nevinovați și nu au avut niciun fel de amestec în derularea evenimentelor, procedura implicând și copii.

Pentru cei implicați, părăsirea locurilor natale a fost percepută ca o răsturnare brutală a destinului, care i-a obligat să își reconsidere proiectele de viață și să se re poziționeze într-o societate ostilă, să își ascundă, după ridicarea restricțiilor, trecutul. Acești oameni își pierd în momentul dislocării cea mai mare parte a bunurilor, dar și reperele, cu consecințe importante asupra percepției identității personale și de grup¹⁹. În ultimă instanță, confiscarea bunurilor a coincis cu momentul confiscării memoriei.

Pentru lichidarea grupului Capotă-Dejeu, autoritățile au recurs, în 1952, la deportarea părinților lui Iosif Capotă, Gheorghe și Susana Capotă, ca măsură ultimă dintr-un șir nesfârșit de descinderi domiciliare și bătăi pentru a-i convinge să mărturisească unde se ascundea fiul lor. Alături de părinți, o experiență similară a traversat și soția lui Iosif Capotă, Elena Capotă, care, împreună cu cele două fete, a fost deportată în Bărăgan, iar gospodăria din Huedin a fost naționalizată²⁰.

Momentul deportării a rămas impregnat în memoria celor implicați direct, dar și la nivelul memoriei colective, a celor care au fost martori ai acestor evenimente. Mărturiile celor intervievați abundă cu detalii, iar trăirile și sentimentele din trecut, revin cu claritate în povestire: “O venit într-o sâmbătă noaptea, în ’52, era de Rusalii [...] și sâmbăta noaptea înainte de Rusalii o venit cu mașini, o bătut la ușă, o deschis ușa «Cum te cheamă?» I-o întrebat pe tata... «Capotă Gheorghe!» «Ești tata lui doctoru’ Capotă?» «Da, is tata.» Și dumneata?» Mama zăce: «Pă mine Capotă Susana.» «Dumneata ai știut?» Zăce: «Am știut. Am știut, c-o stat aici la mine mult.» «No, atunci luați-vă hainele ce aveți pe voi!» S-o îmbrăcat mama. O durea picioarele... de abia o mers până la biserică... că acolo era mașina cu care i-o dus... Și nu i-o lăsat să-și ducă nimic, le-o rămas tot acasă... tot-tot-tot”²¹. Cei doi

¹⁸ A se vedea interviurile cu Fenița Mihuț, Teodor Suci, Traian Șușman, în *Grupul Teodor Șușman* cit.: Teodor Morar, Susana Părtilă, în *Grupul Capotă-Dejeu (1947-1957). Mărturii*, Cluj-Napoca, 2006 și Elvira Buș, caseta 843 în Arhiva Institutului de Istorie Orală.

¹⁹ Smaranda Vultur, *Un trist bilanț: deportările din perioada stalinistă a comunismului românesc*, în *Comunism și represiune în România comunistă. Istoria tematică a unui fraticid național* (coord. Ruxandra Cesereanu), Iași, 2006, p. 149.

²⁰ Cornel Jurju, *Grupul “Capotă-Dejeu”*, în *Studii de Istorie Orală* cit., p. 79.

²¹ Interviu cu Susana Părtilă, în *Grupul Capotă-Dejeu* cit., p. 229.

rămân în Bărăgan, la Viziru până în 1956, iar la scurt timp după întoarcerea acasă se vor stinge.

Motivația deportării, la nivelul memoriei colective, este legată de intenția autorităților comuniste de a disloca vârfurile comunității, personalitățile care beneficiau de un capital de prestigiu și care, prin atitudinea lor ostilă regimului, erau un pericol de contaminare generală: “Și după scurt timp au început să-i pescuiască pă vârfurile din sat: foști primari, foști... oameni cu priză în masă, oameni mai în situație... În aceeași categorie s-o potrivit și tata lu’ Capotă, și cumnatu’ meu, Brad Petru, așa că i-o rădicat și pe ei... Și patru, cinci ani de zile au stat în Bărăgan... Și averea le-a fost luată și împărțită... ca hainele lu’ Cristos...”²².

Un deportat era un om căruia în momentul dislocării i se ridicau actele de identitate, fiind identificat doar cu statutul de dislocat, devenind un vinovat, un marginal, un “element dușmănos”, care trebuia izolat. Deportarea este considerată ca un act major de nedreptate, care a zdruncinat din temelii destinul individual, dar și colectiv, contribuind decisiv la reprimarea oricăror forme de rezistență anticomunistă.

Domiciliul obligatoriu aplicat celor închiși, dar “nereeducați”, nu era decât o prelungire a pedepsei, o măsură menită să inducă celor eliberați condiționat ideea că pot oricând să se întoarcă în sistemul concentraționar și, nu în ultimul rând, o continuare a “operei” de terorizare fizică și psihică și a celor condamnați, dar și a familiilor acestora. Elvira Buș povestește experiența domiciliului forțat, aplicat tatălui ei după eliberarea din penitenciar, ca despre o prelungire a dramei. Trimis în Bărăgan, la Răchitoasa, localitate izolată și greu accesibilă, preotul Ioan Mereu a fost obligat să supraviețuiască în condiții greu de imaginat. Condițiile precare de viață (“și-au făcut case acoperite cu stuf”), au fost dublate de clima neprielnică locuirii. Verile erau deosebit de calde, cu vânturi puternice, care stârneau adevărate furtuni de praf, iar iernile reci, cu zăpezi ce se ridicau până la acoperișuri²³. Termenii în care martora evocă anii petrecuți la Răchitoasa se pot sintetiza în sărăcie, foame și frig și ei sunt valabili pentru toate mărturiile pe această temă.

În alte cazuri, domiciliul obligatoriu a fost stabilit, după eliberarea din închisoare, în localitățile de origine până în 1989, transferându-se astfel atributele pușcării către un spațiu familial și ocrotitor și care, în aceste condiții, avea toate șansele să devină străin²⁴.

O altă formă de detenție au constituit-o penitenciarele, încarcerarea producând mutații profunde la nivelul mentalului colectiv. Baza legislativă a pedepselor cu închisoarea se înăsprește accentuat pe măsură ce noul regim se consolidează. Dacă articolul 184 din Codul Penal pedepsea, în 1948, “crima de

²² Interviu cu Teodor Morar, în *ibidem*, p. 221.

²³ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Elvira Buș, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 843 din 8 septembrie 2005.

²⁴ Interviu cu Teofil Crețu, în *Grupul Teodor Șuşman* cit., p. 115.

înaltă trădare” cu “muncă silnică pe viață”, Legea nr. 16/1949, sancționa “trădarea de patrie” cu moartea²⁵. Aceeași pedeapsă este prevăzută și pentru “actele de teroare săvârșite individual sau în grup” și “constituirea în bande în scop terorist sau de sabotaj”²⁶. Articolul 209, așa cum apare în 1948 în Codul Penal, sancționa delictul de uneltire contra ordinii sociale și prevedea, cu aplicare directă la grupurile de rezistență anticomunistă, pedepse cu muncă silnică de la 15 la 25 de ani pentru cei care inițiază, organizează sau participă la organizații de tip fascist, politice, militare sau paramilitare, și cu închisoare corecțională de la 3 la 10 ani și amenzi pentru cei care “fac propagandă sau întreprind acțiuni în favoarea acelor organizații, a membrilor lor sau a scopurilor urmărite de ele”²⁷. Folosit la începutul anilor '50 ca mijloc de intimidare a oricăror forme de rezistență anticomunistă, articolul 209 din Codul Penal, va fi revalorificat în 1957, aplicat membrilor grupurilor și în strategia colectivizării. În baza acestui articol, care a afectat profund și pe termen lung societatea românească, au fost condamnați la moarte sau la ani grei de pușcărie membrii și simpatizanții grupurilor de rezistență anticomunistă din zona Huedin, Cluj.

Regimul penitenciar își găsește o abordare multiplă în cadrul interviurilor cu martorii direcți sau indirecti: de la autocenzură, determinată de deceniile în care au păstrat sub tăcere acest episod, sau apărare în fața retrăirii unor amintiri dureroase, până la abundența informațiilor într-un demers eliberator. Indiferent de modul de abordare a detenției, trăsătura comună a discursului rememorativ este că aceasta a marcat pentru cei condamnați intrarea într-o lume nouă, care nu își mai găsește niciun corespondent în viața anterioară, într-o scară de valori tradiționale, într-un timp armonios.

Sistemul concentraționar edificat de regimurile totalitare slujea ca loc în care se verifica credința fundamentală a totalitarismului că totul este posibil, transformând închisoarea într-un laborator vast și sinistru unde se experimentau “fenomene” ale terorii²⁸.

În baza lozincii staliniste “câinilor o moarte de câine”, represiunea împotriva condamnaților politici va continua în închisori. Sub controlul direct și permanent al Securității, toate instituțiile implicate în angrenajul represiunii au concurat în a asigura funcția principală a sistemului și regimului penitenciar – distrugerea fizică și psihică a opozanților și timorarea celor rămași acasă.

Majoritatea mărturiilor reconstituie regimul de detenție și teroarea fizică și psihică în ansamblu, identic, fie că este vorba despre Gherla, Aiud, Miercurea Ciuc, Jilava etc.

²⁵ I. Bălan, *op. cit.*, p. 66.

²⁶ *Ibidem*, p. 67.

²⁷ *Ibidem*, p. 68.

²⁸ Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, București, 2006, p. 539.

Intrarea în spațiul de detenție a sporit sentimentul de înstrăinare datorită schimbării tipului de habitat, interiorului dezolant, al densității umane într-un spațiu restrâns, al lipsei condițiilor minime de intimitate și igienă. “La Gherla a fost cea mai grea perioadă pe care am avut-o în închisoare... Vă închipuiți că eram la Gherla 10.000 de deținuți politici... și în camera unde eram io, camera 106, eram 100... într-o cameră de 6 pe 9 metri. [...] În timpul verii stăteam în pieile goale, și ne urcam pâ paturi [...] ... și făceam aer cu pătura că transpiram acolo și ne sufocam”²⁹. Condițiilor inumane de locuire li s-a adăugat alimentația precară la limita subzistenței. “Și mâncarea era foarte slabă! Aveam 100 de grame de pâine pâ zi și turtoi de mălai”. Lipsa hainelor și frigul au contribuit din plin la îmbolnăvirea în masă și la decese. “Iarna n-aveam foc... și-apăi noi am făcut numa’ în izmene și în cămașă toată iarna... [...] Ne încălzeam picioarele, așa, cu mâna, că înghețam de frig... Și eram și fără mâncare și fără îmbrăcăminte...”³⁰, sau “Mâncare ne-o dat morcovi la oțet. [...] Așa cum i-o scos de la oțet, i-o pus în câzan și i-o fiert și cu apa aia, cu totul, ne turna așe... Zburai în pod, domnule, nu putei să mănânci!”³¹.

Majoritatea deținuților politici au fost scoși la muncă în fabrici în regim penitenciar. Activitatea depusă aici, normele supradimensionate, tehnologia rudimentară, au contribuit la epuizarea fizică³².

Pe fondul generalizării violenței în tratamentul aplicat deținuților, precum și ordonarea și executarea arbitrară a pedepselor penitenciare³³, mărturiile supraviețuitorilor creionează, în diferite ipostaze, fațetele torturii.

Tortura fizică își găsește o reprezentare explicită, bătăile și pedepsele corporale fiind o realitate cotidiană. “Era bătut, chinuit, schingiuit. [...] Adevăratele cercetări s-au făcut în închisoare. I-au tras unghia [...]. Atâta l-au bătut până când nu i-au lăsat decât un dinte în gură. Să declare și să spună pe cei care îi știe că mai sunt în munți [...] Culcat... nu culcat... atârnat cu capul în jos și bătut și... mă rog! [...] După doi ani l-au scos de la zarcă”³⁴, sau “Alții o murit și din băți... Că de ce eram amărâți ne mai dădea și ei...”³⁵

Pentru abateri disciplinare mai grave, care în multe cazuri erau invocate gratuit de gardieni, urma izolarea. Deținuții erau închiși în celule întunecoase, singuri, cu apă și hrană la limita supraviețuirii. “Și la o săptămână ne trezim că să

²⁹ Interviu cu Vasile Moldovan, în *Grupul Teodor Șuşman* cit., p. 128.

³⁰ Interviu cu Valer Fărcane, în *Grupul Capotă-Dejeu* cit., p. 166.

³¹ Interviu cu Constantin Puchiu, în *ibidem*, p. 238.

³² *Ibidem*.

³³ Ioan Ciupea & Stăncuța Todea, *Represiune, sistem și regim penitenciar în România 1945-1964*, în *Comunism și represiune în România* cit., p. 46.

³⁴ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Felicia Alciariu, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 883, nedatată.

³⁵ Interviu cu Valer Fărcane, în *Grupul Capotă-Dejeu* cit., p. 167.

ne facem bagaju' să ne ducă la izolare... deci din pușcărie în altă pușcărie. Acolo era o cameră cu patu' simplu, fără nimic pe el, numa' plasa de metal... Acolo am stat 6 zile... și primeam o cană de apă caldă cu sare și a doua zi ne da și-o bucat' de pâine... [...] Nici un motiv nu era, practic, serios... Așa era o dispoziție, să ne bage în spaimă, ca să fim mai cuminți, să stăm liniștiți”.

Tortura fizică a fost dublată de tortura psihică. În plan mental se schimbă raporturile cu existența însăși, cei închiși trezindu-se suspendați între viață și moarte; supraviețuirea devine derizorie, iar moartea se banalizează. Amintirea morții este transmisă, ca un fapt cotidian, cu o atitudine de detașare, semn al unor mutații psihologice ireversibile. “Și mureau de nu reușeau doi măgari să care la Poarta Neagră pă deținuți cum mureau... Unu' îl chema Iepure Nicolae, o murit lângă mine cu spume la gură...”³⁶. “Și din 500 ne-am întors 250 înapoie, că restu' o murit... Și erau nește bărci pă coverta bacului ș-acolo ținea morții, ș-apoi îi ducea noapte și-i îngropa, da unde, nu știu”³⁷.

Ca o tortură psihică capabilă să îngenuncheze spiritul uman a fost percepută și ritmicitatea mecanică a cotidianului între zidurile închisorii, care nu își găsește niciun corespondent în ciclicitatea îndeletnicirilor cotidiene a țăranului român: “Cinci ani de zăle am mers cu tineta la WC și am venit și am șters în cameră și am stat 17 ore în capătu' oaselor și 7 ore culcată. Atâta am făcut...”³⁸.

Adevărata oroare a pușcăriilor și celorlalte forme de detenție a constatat în faptul că cei încarcerați, chiar dacă reușeau să rămână în viață, erau izolați într-un mod mai eficient de lumea celor vii decât dacă ar fi murit, prin aceea că teroarea impunea uitarea³⁹. Deținuții politici erau ținuti departe de lumea exterioară, neavând dreptul la corespondență și la pachete de acasă, decât după ani întregi de detenție. Așa se explică faptul că, de multe ori, familiile nu au știut nici măcar locul exact unde aceștia erau închiși⁴⁰. În cazul unui asasinat clasic, asasinul lasă în urma sa un cadavru și nu poate pretinde că victima nu a existat, chiar dacă șterge urmele legate de propria sa identitate, nu poate șterge memoria și suferința persoanelor apropiate victimei, el elimină o viață, dar nu poate distruge faptul existenței înseși⁴¹. Sistemul concentraționar comunist a experimentat posibilitatea de a da permanență procesului morții și de a impune cu forța o stare în care viața și moartea sunt golite de conținut.

Un alt experiment al terorii, prezent în mărturiile celor intervievați este reeducarea, care atinge nivelul paroxistic în ceea ce este cunoscut în lucrările de specialitate ca “fenomenul Pitești”.

³⁶ Interviu cu Nicolae Giurgiu, în *Grupul Teodor Șuşman* cit., p. 77.

³⁷ Interviu cu George Pașcalău, în *ibidem*, p. 164.

³⁸ Interviu cu Leontina Moldovan, în *ibidem*, p. 116.

³⁹ H. Arendt, *op. cit.*, p. 546.

⁴⁰ Vezi interviurile cu Valer Bortig, Augustin Crețu, în *Grupul Capotă-Dejeu* cit. și interviurile cu Gheorghe Florea, George Pașcalău, în *Grupul Teodor Șuşman* cit.

⁴¹ H. Arendt, *op. cit.*, p. 545.

Reeducarea întreprinsă în închisorile de la Pitești, Aiud, Gherla, Canal etc. a fost un experiment identitar desfășurat cu scopul distrugerii identității etnice, religioase și morale la scară individuală sau de grup⁴². Reeducatorul din pușcăriile comuniste românești a inițiat acțiuni specifice de ștergere a tot ceea ce era imprimat de zestrea etno-religioasă a poporului român în conștiința deținutului. Se poate vorbi de o acțiune concertată de “spălare a creierului”, concretizată în patru etape: demascarea exterioară (care continua ancheta anterioară procesului, furnizând noi date Securității), demascarea interioară (tradusă prin distrugerea suportului moral intern și batjocorirea familiei, prietenilor, a amintirilor și sistemului propriu de valori), demascarea morală publică și conducerea reeducării unui alt deținut, de cele mai multe ori a unui prieten, devenind din victimă, călău⁴³. Unicitatea experimentului reeducării nu a constatat în folosirea unor torturi inimaginabile, ci în tortura continuă, administrată de către un coleg de celulă. Încercarea de a prelungi experimentul de la Pitești și în alte închisori eșuează, deși la Gherla au fost transferați însuși Turcanu și acoliții săi.

În cazul grupurilor pe care le analizăm, pentru că arestările s-au făcut, cronologic, în majoritate după 1951, nu deținem mărturii directe despre reeducare, acest subiect fiind atins tangențial în sensul că cei intervievați “au auzit despre asta” ca despre ceva înfricoșător de care, din fericire, au scăpat.

Încarcerării politici au fost trimiși în închisori și lagăre de muncă împreună cu criminali și infractori de drept comun, ceea ce a făcut ca aceștia să simtă că au fost aruncați la nivelul cel mai de jos al societății.

După “dușmanii poporului”, dovediți prin fapte concrete, a urmat un alt grup de deținuți, care vor constitui, în cele din urmă, majoritatea celor internați – oamenii care nu au făcut absolut nimic.

Existența sistemului concentrationar a cimentat poziția regimului totalitar comunist, pentru că acesta a generat spaima nedefinită, care a menținut un popor întreg în apatie totală și, nu în ultimul rând, a fost laboratorul în care s-au tratat mutații profunde și ireversibile în natura umană.

Represiunea împotriva familiilor

După condamnarea membrilor grupurilor de rezistență și a susținătorilor acestora, represiunea s-a îndreptat împotriva familiilor celor închiși sau uciși în confruntările directe cu Miliția și trupele de Securitate. Printre măsurile represive cu cel mai mare impact, așa cum sunt puse în evidență de mărturiile celor intervievați, au fost cele ce vizau destrucțurarea economică a gospodăriilor, materializată în rechiziții arbitrare și confiscarea averii (stipulată în sentințele de condamnare). În cazul familiei Șuşman din Răchițele, aceste măsuri au însoțit dispariția fizică a

⁴² I. Bălan, *op. cit.*, p. 214.

⁴³ Clara Mareș, *Fundamentele experimentului Pitești. Manualul comunist de instrucțiuni privind războiul psihopolitic*, în *Arhivele Securității*, II, București, 2006, p. 106.

membrilor ei: "Așa o fost... Apăi familia lui Șușman toată o dispărut de pe fața pământului [...] și o pus ei, comuniștii, stăpânire pe casa lor"⁴⁴. Asociată cu o anumită încărcătură simbolică, "Păi cine trecea pe acolo zicea: «Ăsta-i raiu' lui Șușman»"⁴⁵, gospodăria lui Șușman trebuia să dispară pentru a nu umbri la nivelul mentalului colectiv, "raiul comunist", impus prin forță. Un caz similar este și cel al familiei preotului greco-catolic Ioan Mereu din Săcuieu, implicat în activitatea grupului "Cruce și Spadă". Și această gospodărie a reprezentat un model și un reper pentru comunitate: "Stăteam în casa parohială, o casă foarte încăpătoare pentru noi, tata era foarte gospodar, aveam vite, aveam grajd, aveam servitori... avea o stupină imensă... [...] Foarte mult belșug!"⁴⁶, iar după arestarea capului familiei a fost devastată de Miliție și Securitate: "și-au luat din casă tot ce au putut căra... fotografii... aveam foarte multe cărți [...] și am fost somați să părăsim casa"⁴⁷.

De același tratament s-au "bucurat" și familiile deportate în Bărăgan, care în momentul întoarcerii acasă și-au găsit locuințele distruse: "Ce-o rămas acasă, Dumnezău ști ce-o făcut cu ele! Când am venit noi acasă n-am mai aflat dormeză, n-am mai aflat perini și nici WC-ul cel puțin, că și pe acela l-o dus... Nu mai zăc de haine, cărți, pahare sparte... patru păreți am găsât! Tăte o fost luate de n-am mai găsit nimic"⁴⁸.

Scenariul se repetă și în cazul grupului "Capotă-Dejeu", când arestările au fost urmate de rechiziții abuzive. Maria Bortig, povestind momentul ridicării părinților săi de către Securitate, insistă asupra urmărilor de acasă: "Când i-o dus pe ei o dus tăt-tăt-tăt. Ne-o dus vaci, porci, oi, ne-o luat pământu, ne-o luat hainele și le-o dus, tăt-tăt-tăt... Apoi ne-am descurcat ca vai de noi [...] Hainele lor le-o dus... Și cum era atunci casele vechi, cu farfurii, de-asta o dus, saci cu grâu..."⁴⁹. Martora re trăiește acel moment, iar dramatismul își face loc în povestire prin folosirea sintagmei "tot-tot-tot". Aceași sintagmă revine ca un leit motiv și în alte evocări sugerând șocul psihologic produs de confiscarea averii: "Și când am venit io nu știam ce mi-o luat d-acasă... că io am avut confiscarea totală a averii și tăt-tăt-tăt mi-o luat... vacă, boi, oi, porci... Tăt-tăt-tăt-tăt mi-o luat... Și pântru camera de dincolo nevastă-mea o plătit chirie"⁵⁰.

Prin practicile autorităților a fost pusă în pericol însăși existența fizică a acestor familii, care au înțeles că dreptul de proprietate devenise o amintire, iar dreptul la viață un "privilegiu" ce trebuia "meritat".

⁴⁴ Interviu cu Lucreția Jurj, în *Grupul Teodor Șușman* cit., p. 96.

⁴⁵ Interviu cu Traian Șușman, în *ibidem*, p. 207.

⁴⁶ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Elvira Buș, caseta 843 din 8 septembrie 2005.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Interviu cu Fenița Mihuț, în *Grupul Teodor Șușman* cit., p. 103.

⁴⁹ Interviu cu Marioara Bortig, în *Grupul Capotă-Dejeu* cit., p. 37.

⁵⁰ Interviu cu George Pașcalău, în *Grupul Teodor Șușman* cit., p. 167.

Persecuția s-a extins și la locul de muncă, majoritatea celor care aveau un deținut politic în familie fiind dați afară din serviciu: "Mama era învățătoare până în '49 când a dat-o afară din învățământ, atunci odată cu condamnarea lui taică-meu"⁵¹. Până și copiii au ajuns ținta stigmatizării sociale, fiind, la rândul lor, tratați cu ostilitate de cadrele didactice în școli sau exmatriculați.

Elvira Buș (fiica preotului Mereu) evocă un moment al copilăriei care a făcut-o să se simtă nedreptățită și marginalizată: la o serbare de sfârșit de an școlar, când datorită rezultatelor deosebite la învățătură urma să primească premiu o păpușă, aceasta i-a fost smulșă din mână și dată altui copil: "Nu i-o da ei pentru că tată-său e deținut, c-o făcut rău, face rău acestei țări, a luptat împotriva partidului"⁵². Neplăcerile vor continua și la Școala Normală din Cluj, unde a fost la un pas de a fi exmatriculată, iar după absolvire, deși în baza mediei finale, putea opta pentru un post de învățătoare în oraș, a fost descalificată și trimisă la Aghireș⁵³. Aceleași practici sunt invocate și de Mereu Dorian: "Pe mine m-o eliminat din toate școlile din țară... înainte de bacalaureat"⁵⁴.

Securitatea a ținut tot timpul sub supraveghere familiile deținuților politici, devenind o prezență cotidiană și sfidându-le intimitatea: "Tot timpul eram urmăriți de Securitate... Până în 1989 chiar, mai aveam interogatorii"⁵⁵.

Căsnițiile au devenit, în aceste cazuri, subiect de dezbateri moralizatoare în ședințele de partid și, nu de puține ori, soțiilor li s-a "sugerat" să divorțeze de soții lor închiși, pentru a putea supraviețui⁵⁶.

Periodic, la domiciliul celor urmăriți se organizau descinderi ale forțelor de ordine, justificate prin diferite pretexte (furt de lemne din pădure, sustragerea animalelor de la contractare, sustrageri de bunuri de la CAP etc.), dar care, în fapt, erau adevărate demonstrații de forță, menite să mențină teroarea.

În fața acestor metode represive, au fost dezvoltate și strategii de apărare, care au provocat, la rândul lor, suferință. Abuzurile și hărțuirea permanentă au generat o stare de spaimă acută, de frică generalizată și chiar de lașitate în fața autorității – tradusă ca o formă de autoapărare –, constrângerea de a te purta bine, de a fi pe linie și, totodată, o abilită retragere în cochilie, un amestec între supunere și a te preface mort⁵⁷.

⁵¹ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Dorian Mereu, Grupul "Cruce și Spadă", caseta 761 din august 2004.

⁵² *Ibidem*, interviu cu Elvira Buș, Grupul "Cruce și Spadă", caseta 843 din 8 septembrie 2005.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Dorian Mereu, Grupul "Cruce și Spadă", caseta 761 din august 2004.

⁵⁵ Intervi cu Ioan Mihui, în *Grupul Teodor Șușman* cit., p. 109.

⁵⁶ A se vedea interviul cu Elvira Buș, în Arhiva de Istorie Orală a IIO.

⁵⁷ Marius Oprea, *Securitatea și moștenirea sa*, în *Comunism și represiune în România* cit., p. 23-37 (29).

Victimele se izolează de familie (în unele cazuri) și din propria viață, preferând să își ascundă identitatea în spatele unor biografii oficiale prefabricate sau să se retragă cât mai mult din viața socială, pentru a nu mai atrage atenția autorităților. Felicia Alciariu (nepoata lui Potra) s-a stabilit în București și datorită “originii nesănătoase” și-a ascuns situația familială până în 1989: “că am trăit numai cu frica și cu... m-am ascuns tot timpul să nu se afle despre mine. Sânt singura dintre toți din familie care am scăpat”⁵⁸.

Acești oameni au fost urmăriți, în permanență, în evoluția lor, de un trecut periculos, iar încercarea de a-și croi o viață nouă a implicat implacabil trauma izolării și a absenței reperelor: “Eu trăiam foarte izolată, pentru că mă izola soțul meu, de frică să nu fie dat afară... între timp mama era vai de capul ei, dată afară, trăia numai ea știe cum...”⁵⁹

După eliberare

Părăsirea spațiului concentraționar marchează în mod normal întoarcerea deținuților spre libertate, însă în cele mai multe cazuri bucuria eliberării va fi estompată de conștientizarea părăsirii închisorii împrejmuită de ziduri masive și garduri de sârmă ghimpată, în favoarea unui spațiu de detenție extins, la scara întregii țări.

Ieșind pe porțile închisorii, foștii încarcerați din motive politice au purtat cu ei amintirea terorii și a suferinței, a încercărilor brutale de dezumanizare, dar și speranța reconstrucției alături de familie a unei vieți zguduite din temelii.

Evocarea momentului eliberării ocupă un loc aparte în geografia memoriei, explodând în povestire cu o încărcătură afectivă, pe care trecerea anilor nu a reușit să o șteargă: “«Dom’le, s-o dat un decret mare, publicat în ziare, publicat în Buletinul Oficial și dumneavoastră veți pleca acasă toți» [...] Atunci o fost chiot de urale și, mă rog, s-a bătut în palmi și s-a strigat «Uraa!» Și te-mbrățișai cu care erai mai aproape, cunoscut-necunoscut, te-mbrățișai...”⁶⁰. “În 17 iunie, o apărut decretul’ că toți deținuții se vor pune în libertate până în ziua de 23... Mă, nu-și poți închipui ce-o fost atunci [...] Acuma parcă-mi vine oarecum... Mă, alții se săruta, alții plânge’, alții da cu bonetele pe sus [...] că o fost un șoc mare ca să te puie în libertate... că noi n-o mai așteptam... Libertate?”⁶¹. Bucuria întoarcerii acasă a fost imensă, trăită până în ultima fibră cu senzații, emoții și așteptări neestompate de trecerea timpului. Libertatea era un deziderat la care încarcerații nu mai sperau, regimul de detenție reușind să anihileze speranța și năzuințele de normalitate. Vestea amnistiei a fost trăită ca un șoc pozitiv, însă

⁵⁸ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Felicia Alciariu, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 883, nedatată.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Interviul cu Teofil Crețu, în *Grupul Capotă-Dejeu* cit., p. 111.

⁶¹ Interviul cu Constantin Puchiu, în *ibidem*, p. 240.

euforia ieșirii din infern se va diminua treptat, pe măsura contactului cu realitatea din afara zidurilor închisorii.

Evenimentele legate de represiunea rezistenței, teroarea generalizată, spaima colectivă, teama de Securitate și atitudinea de victimizare au scindat comunitatea și au făcut ca o parte a acesteia să reacționeze rezervat și chiar ostil la întoarcerea în sat a celor închiși, considerați vinovați de cele întâmplate. La această atitudine, au contribuit masiv și autoritățile, care au dus o activitate susținută de discreditare a partizanilor și a colaboratorilor acestora: “Când am venit în sat... era-ntristată lumea că «cum ne dă drumul nouă» că era aicea în comună toți gată că nu ne mai întorcem [...] Și aicea, când am venit, toți s-o cam înfiorat [...] Și nu ne videa bine, că era’ toți comuniști aicea, tăți...”⁶². Anii petrecuți în închisori sau lagăre de muncă, în care au rupt comunicarea cu familia și comunitatea, au constituit un timp de puternice mutații ale lumii de afară, cărora acum trebuia să le facă față. Izolarea, uitarea și frica impuse de autorități au reușit să contribuie la transformarea tragediilor personale ale celor închiși într-un fapt divers. Represiunea impregnase cotidianul și nu mai ieșea în evidență, răul se banalizase, societatea nu era interesată de experiența universului concentraționar: “era un fapt divers, nimeni nu cerea explicații, precizări, nimeni nu dorea să știe mai mult”⁶³. Oprobiului și indiferenței unei părți a celor rămași acasă s-au adăugat conștientizarea directă a dramelor suferite de familie, a urmărilor pe care arestarea le-a avut asupra acestora. Drama individuală a detenției se multiplică cu drama colectivă a celor apropiați.

Sentimentele de vinovăție pentru suferința familiei au impus, în multe cazuri, bariere de comunicare, care nu au fost depășite niciodată. Fostul încarcerat, întors dintr-un spațiu inert, suspendat undeva între viață și moarte, nu reușea să depășească o anumită barieră..., “tata și-o păstrat puritatea dar a rămas cu sechele – nu-și cumpăra nimic, era nervos, iritat și evita contactul cu cei din jur”⁶⁴ și, de multe ori, evita să povestească calvarul detenției “nimic nu spunea, nimic”⁶⁵. Dificultăților legate de adaptarea la viața normală li s-au adăugat raporturile cu autoritățile. Reveniți acasă, asupra foștilor deținuți politici s-au exercitat presiuni pentru a colabora cu Securitatea, fiind în continuare supravegheați informativ. “Probleme cu Securitatea după eliberare n-am prea avut. O singură dată m-o căutat [...]. Mi-o zâs atunci să colaborez cu ei, că-mi dau locuință, îmi dau serviciu. Am

⁶² Interviu cu Augustin Puchiu, în *ibidem*, p. 96.

⁶³ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Elvira Buș, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 843 din 8 septembrie 2005.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Interviu cu Florica Moldovan, în *Grupul Capotă-Dejeu cit.*, p. 215.

zăs atunci: [...] «Lăsați-mă-n pace [...]». Și m-o lăsat”⁶⁶, “ne mai controla, că avea și pe-aicea informatori Securitatea”⁶⁷.

O problemă majoră a constituit-o găsirea unui loc de muncă. Stigmatizați în închisoare datorită statutului de “politici”, foștii deținuți vor fi stigmatizați și afară. Chiar dacă mărturiile nu oferă informații despre cauzele directe ale dificultăților la angajare, ele induc ideea unei implicări a organelor de partid și de stat: “Așa era’ treburile atunci... Am încercat să m-angajez într-altă meserie mai ușoară, că raportată la școala pe care o aveam făceam față și io la gestiune la ceva, da’ nu s-o putut...”⁶⁸. Alternativa la colaborarea cu Securitatea era munca subcalificată: “Mi-am depus cererea la «Brațele de muncă» și de acolo m-o repartizat șef de abator la Huedin. Da’ credeți că m-o lăsat Securitatea? Nu m-o lăsat. N-am putut intra nici într-un serviciu că ei o vrut să mă recruteze ca să lucrez cu ei [...]. Și-apoi mi-o propus să lucrez pentru ei, că-mi vor da un post bun, «altfel, zice, la lopată!». Așa o și fost, că nu m-o mai lăsat. [...] și am aici în cariera Morlaca [...] am lucrat ca ferar-betonist. [...] Odată am lucrat la contabilitate. [...] Am lucrat vreo opt luni de zile, da’ după aia m-o dat afară și de-acolo... și-au adus... no, membri de partid”⁶⁹. În situația în care înainte de arestare au avut un loc de muncă, după întoarcerea acasă toate intențiile de a reveni de unde pleaseră au fost tratate cu refuzuri: “Am încercat să-nod firu’, să m-angajez și io de unde am plecat, de unde-am fost arestat, la CFR. Mi s-o trimis hârtii că nu se poate, nu m-angajează. Am cerut să mă duc la CFR la munca de jos, la lopată, nu funcții tehnice cum am avut înainte [...] Nu. Am cerut să mă duc la carierele astea de piatră, care erau ale CFR-ului. Nicăieri nu se putea. Am încercat în multe locuri și nu s-a putut nicăieri”⁷⁰.

Marginalizarea socială și economică a fost dublată și de alți factori de alienare a victimelor represiunii comuniste – imposibilitatea eliberării, prin povestirea experienței detenției, de secretul terorii la care au fost supuși. Forțată să nu divulge suferințele prin care a trecut, victima devine părtașa torționarului în păstrarea secretului, care duce aproape implacabil la autoculpabilizare. Când este vorba despre represiune, învăluirea terorii în mister asigură secretizarea unor metode de conducere inacceptabile pentru o societate care avea pretenția de a fi democratică, dar și dominarea prin intimidare și autocenzură⁷¹.

⁶⁶ Cornel Jurju & Cosmin Budeancă, *Suferința nu se dă la frați... Mărturia Lucreției Jurj despre rezistența anticomunistă din Apuseni (1948-1958)*, Cluj-Napoca, 2002, p. 252.

⁶⁷ Interviu cu Augustin Crețu, în *Grupul Capotă-Dejeu* cit., p. 97.

⁶⁸ Interviu cu Gheorghe Florea, în *Grupul Teodor Șuşman* cit., p. 61.

⁶⁹ Interviu cu Valer Fărcane, în *ibidem*, p. 167-168.

⁷⁰ Interviu cu Teofil Crețu, în *ibidem*, p. 114.

⁷¹ Almira Țentea, *Discursul public al istoriei și sursele orale*, “Anuarul Institutului de Istorie Orală” 5 (2004), p. 60.

După revoluția din 1989

Drama personală a familiilor foștilor membri ai grupurilor de rezistență anticomunistă continuă și după Revoluția din decembrie 1989. În România, condamnarea comunismului nu a reprezentat o preocupare imediată și reală a clasei politice, iar declarațiile privind ororile regimului Dej și Ceaușescu, neînsoțite de decizii concrete de reabilitare juridică a victimelor, se opresc la un nivel formal. Supraviețuitorii sistemului concentraționar și urmașii acestora simt nevoia unor compensații, în primul rând morale. Mărturiile lor privind experiența dramei trăite în “raiul comunist” capătă și o valoare simbolică, de depoziție într-un proces imaginar cu foștii torționari și stâlpi docili ai puterii, având ca ultimă miză neuitarea: “Dorința mea după Revoluție o fost să fac cunoscut cine am fost noi, cei din grupul «Șuşman». N-am vrut să vorbesc atâta pentru mine, mai mult m-am simțit obligată să fac în așa fel încât să știe lumea de Șuşmani, de cei care o pierit. N-am vrut să rămână fără să știe cine o fost, de ce o fost fugiți și ce-o făcut. Pentru asta m-am zbatut, să-i scot și pe ei la lumină, să vorbească cineva și de ei. [...] Suntem datori să ne amintim de ei că, Doamne, mult o suferit”⁷².

Compensațiile bănești, obținute în cele mai multe cazuri după insistențe umilitoare, nu au șters urmele trecutului și nu au fost percepute ca o recunoaștere reală a meritelor în lupta anticomunistă: “Am pensie destul de bună, că am și de la foștii deținuți politici și... am fost și veteran de război... da’ degeaba, că sănătate nu mai este, liniște nu mai este. Asta-i situația”⁷³.

Lucreția Jurj povestește modul în care anii de pușcărie au fost transformați în ani de vechime în câmpul muncii, calculele autorităților făcute cu zgârcenie, discrepanța majoră între declarațiile publice și realitate: “Mi-o dat la fiecare an de închisoare 1,5 ani în câmpul muncii. În felul acesta mi-o crescut vechimea la 34 de ani și am beneficiat de recalcularea pensiei [...] Când o venit la putere ăștia ai noștri, țărâniștii, am crezut că o să ne ieie mai bine în considerare. N-o fost așa, că în ’97 cei 6 ani de vechime mi i-o retras”⁷⁴. Asociația Foștilor Deținuți Politici din România și avocații au fost nevoiți să lupte cu sistemul pentru acordarea compensațiilor legale: “Un coleg de la AFDPR, care o fost în situația mea, o dat în judecată statu’ român și o câștigat. Tăt el o vorbit pentru noi cu un avocat [...] să ne ajute să ne recâștigăm drepturile. Doară scrie în ziar că nu o avut dreptul să ne ieie respectivii ani de vechime. Sigur că io îs mulțumită de banii ăștia, că mă descurc, da’ față de cât am suferit și de cât cred că aş merita, nu sunt mulțumită”⁷⁵. Fiecare an de pușcărie a fost compensat cu 300.000 lei indemnizație în anul 2000.

⁷² C. Jurju & C. Budeancă, *op. cit.*, p. 262.

⁷³ Interviu cu Vasile Moldovan, în *Grupul Teodor Șuşman cit.*, p. 132.

⁷⁴ C. Jurju & C. Budeancă, *op. cit.*, p. 261.

⁷⁵ *Ibidem*.

Greutăților legate de obținerea drepturilor materiale ce li se cuveneau, pensii și indemnizații și retrocedarea proprietăților confiscate de comuniști, se adaugă și ignoranța semenilor: “Cu toate astea, deși nu m-am simțit disprețuită, s-o mai întâmplat să fiu ignorată”⁷⁶.

Majoritatea mărturiilor configurează referitor la realitatea post-decembristă românească, multiplicarea comunismului în diferite ipostaze. Într-un scenariu aproape sinistru, stâlpii regimului trecut au rămas în structurile puterii, sfidând prin acțiunile lor lupta și suferințele. Preluarea puterii după 22 decembrie 1989 de către comuniștii reciclați este considerată, la nivelul mentalului colectiv al participanților la mișcarea de rezistență, o nedreptate și o perpetuare a represiunii: “Io nu sunt mulțumit... adică de ce? Pentru faptu’ că e o nedreptate. Nu-s mulțumit că și acum sunt comuniști care mai îndeplinesc funcții pe care nu le merită. Și sunt alții care deja îs puși pă liber și ar trebui să fie în locul lor... da le-o plăti și lor Dumnezeu”⁷⁷ sau “Mi-o făcut la amenzi... Acum s-o mai liniștit, da’ nici acum... că zăce că dictatura s-o dus... Nu? Nici astăzi nu ne vād bine pă noi, pă ăștia... Nu ne vād. 75% tāt haine roșii au pă ei și astăzi... Cred că nici 40 de ani de-acu’ nainte n-o să dispară cei răi. Numai dacă or muri toată generația de la copil mic...”⁷⁸

După 1990, familiile celor uciși în evenimentul de la Zam-Sâncrai (în 1950) au făcut demersuri pentru a localiza groapa comună în care au fost aruncați și a-i înmormânta creștinește. Demersurile s-au soldat cu rezultate nesatisfăcătoare, dar a fost sfințită o cruce la locul execuției în amintirea celor patru eroi anticomuniști⁷⁹. “Că eu prin ’92 după revoluție, am angajat... și cu organizația foștilor deținuți politici din Cluj... or venit doi la mine și, în fine, m-or ajutat, mi-or dat ceva bani, am angajat un buldozer [...] și am săpat pe unde... Însă confuzie [...] N-am mai dat de ei... [...] Și de-atunci n-am mai încercat nimic, adică i-am făcut parastas. Am pus acolo o cruce...”⁸⁰. Nici în acest caz autoritățile oficiale nu s-au implicat să sprijine inițiativa lui Dorian Mereu de a marca grupului “Cruce și Spadă” un loc al memoriei, mai mult, i s-a atras atenția discret că nu e bine “să dezgroape morții”. “În ’93... după ce în ’92 am făcut săpăturile, m-am trezit într-o zi aici cu cinci polițiști [...] Și m-o întrebat ce știu despre organizația “Cruce și Spadă” [...] Eu cu sufletu’ deschis, zăc s-o schimbat regimul, chestii (râde). I-am spus tot ce știu. Și după asta... da, și-o mai notat el p-acolo niște chestii. Zăce «Domnule nu-i prea bine [...] știți acum încă lucrurile-s tulburi,

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Interviu cu Valer Fărcane, în *Grupul Capotă-Dejeu* cit., p. 160.

⁷⁸ Interviu cu Catrina Giurgiu, în *Grupul Teodor Șuşman* cit., p. 77.

⁷⁹ Valentin Orga, *op. cit.*, p. 117.

⁸⁰ IIO, Arhiva de Istorie Orală, interviu cu Mereu Dorian, Grupul “Cruce și Spadă”, caseta 761 din august 2004.

dezgropăm morții [...] facem agitație [...] Noi vrem să stabilizăm totuși sistemul”⁸¹.

Comunismul se hrănește nu cu istoria lui, ci cu sincope ale memoriei, ca urmare prelucrarea datelor tezaurizate în memorie și memorialistică suplinește “uitările”⁸². Prin mărturiile supraviețuitorilor, societatea românească contemporană a avut ocazia să recupereze o “istorie arestată”, prin apelul la memoria colectivă a rezistenței anticomuniste. Memoria devine un element cheie în cadrul unui destin, deopotrivă tragic și eroic, asumat. Victimele repurtează o victorie morală asupra călăilor, chiar dacă decizia finală, în absența unei instanțe pământești, este lăsată în seama judecății divine: “Io-s mulțumit că voi muri liniștit... că trebuia să acționez la două crime... Și așe io voi muri liniștit... Da’ cum v-am spus, n-am vrut să moară nime’ dă câtă mine... mai bine să mor io? Ș-am zâs: Mama mea n-o făcut ficiori criminali!”⁸³. “Să deie Dumnezeu să nu se uite... și dacă se uită, copiii care-or veni vreodată interesați așa cum ești dumneata... să facă ce-o ști să nu se mai repete. Îi așa de nedrept”⁸⁴.

Les formes de répression de la résistance armée anticomuniste dans la mémoire collective (II)

Résumé

L'article met en exergue les formes de répression de la résistance armée anticomuniste telles qu'elles ont été conservées dans la mémoire collective. On exemplifie par la situation des groupes de résistance de la région Huedin dans le département de Cluj: les groupes Teodor Șuşman, Capotă-Dejeu et “La croix et le sabre”. La base du matériel documentaire est représentée par les entretiens conservés dans les Archives de l'Institut d'Histoire Orale de l'Université Babeş-Bolyai à Cluj Napoca. Ces entretiens ont pour protagonistes des membres, des survivants, les familles des partisans, des témoins aux événements. Une prémisse de l'intensification de l'activité répressive l'a représentée la restructuration totale de l'appareil policier de l'Etat. La Sûreté, la Police Secrète, la Direction Générale de la Police, l'Inspectorat Général de la Gendarmerie et la Section d'Informations de l'Etat Majeur Général ont été remplacés par des structures reproduisant le modèle soviétique. Ces nouvelles institutions étaient contrôlées par le Parti Communiste Roumain. La perception de la répression communiste au niveau du mental collectif s'est surtout arrêtée à: le réseau informatif de la *Securitate*, les arrestations, l'enquête et les procès politiquement contrôlés. Les témoignages des participants directs aux événements indiquent, un demi-siècle plus tard, des traumas qui n'ont pas pu être surmontés après décembre 1989.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Doru Radosav, *Rezistența anticomunistă armată din România între istorie și memorie, în Comunism și represiune în România cit.*, p. 103.

⁸³ Interviu cu Florea T. Ioan, în *Grupul Capotă-Dejeu cit.*, p. 175.

⁸⁴ Interviu cu Cornel Igna, în *ibidem*, p. 194.

REVIEWS, BIBLIOGRAPHICAL NOTES

***Documente de arhivă privind robia ȝiganilor. Epoca dezrobirii* (culegere editată de Venera Achim și Raluca Tomi, cu colaborarea Florinei Manuela Constantin) București, Editura Academiei Române, 2010, 282 p.**

Istoria marginalilor devine un subiect tot mai prezent în preocupările mai recente ale istoricilor în curs de afirmare sau a celor mai experimentați. Faptul este sesizabil din tematica unor lucrări de doctorat, ca și din cea a unor lucrări editate publicate mai recent sub forma unor studii noi sau prin recuperarea și popularizarea unei literaturi de specialitate elaborată în perioada antebelică. Acest interes constituie un rezultat nu neapărat al căutării senzaționalului sau impactului de piață, ci al necesității înțelegerii funcționării proprii lumi normative care prin reglementarea anormalității a afirmat implicit limitele proprii proiecții în materie de viață culturală, politică, instituțională etc.

Istoria ȝiganilor este un aspect consistent al acestei preocupări din ce în ce mai susținute. Din păcate, pentru o bună perioadă (ne referim aici la anii '90), recuperarea subiectului în lucrări cu tentă etnografică și istorică a fost domeniul predilect al amatorilor. Asta până la apariția lucrării lui Viorel Achim din 1998¹. Sinteza sa a primit și o traducere în engleză (2004)², fapt ce certifică faptul că în materie de repere istorice fundamentale, cercetătorii apuseni aveau nevoie măcar de o lucrare serioasă din spațiul istoriografiei românești, altfel, toate aprecierile lor nedepășind o superficială abordare sau pur și simplu o reconstituire speculativă pe baza unor fărâme de informație rătăcite în materiale apusene, fie ele seriale sau sinteze dedicate istoriei sud-estului Europei sau a României (a se vedea cazul lui David M. Crowe³).

Și în sinteza pomenită a lui Viorel Achim perioada dezrobirii a beneficiat de o atenție semnificativă (p. 76-119). Cu toate acestea, era doar debutul cercetării acestor probleme. Cum certifică studii ulterioare ale Venerii Achim și ale Ralucai Tomi, subiectul poate fi exploatat în direcții variate, ultima dintre cercetătoare abordând cu succes și comparativ discursul cultural avansat în legătură cu fenomenul dezrobirii. Se poate spune că volumul de față este un appendice al acestor cercetări. Unul esențial totuși, prin aceea că pune la dispoziția celor interesați un material inedit care va putea fi exploatat și de alți cercetători în variate moduri, în studii de istorie socială, economică sau culturală.

Tehnic vorbind, la nivelul conținutului identificăm concentrarea asupra intervalului 1831-1859, fiind editate, cu minime intervenții, materiale produse de diverse instituții din Principatele Dunărene precum: Departamentul Trebilor din Lăuntru, Ministerul de interne, fondurile arhivelor mănăstirești, cele ale Obștescului Divan, Vornicia Temnițelor, Ministerul de Justiție, Nazăria ȝiganilor etc. și fonduri personale. Acestea se găsesc în arhive județene din București, Iași, Vâlcea, Argeș, Dolj, precum și în Biblioteca Academiei Române. Adunarea lor într-un volum salvează timp și invită totodată la abordări

¹ Viorel Achim, *ȝiganii în istoria României*, București, 1998.

² Idem, *The Roma in the Romanian History*, Budapest & New York, 2004.

³ David M. Crowe, *A History of the Gypsies of Eastern Europe and Russia*, New York, 1996.

comparative sau integrarea subiectului în agende de cercetare diverse, nu neapărat exclusiv rezervate istoriei țiganilor, ci analizei unor fenomene precum: funcționarea aparatului polițienesc, mobilitatea spațială, căsătoria, transmiterea și regimul de proprietate al bunurilor mobile etc.

La nivelul cel mai general al conținutului actelor emise de instituțiile deja pomenite, observăm că ele rețin date privitoare la: operațiunile de vânzare-cumpărare, probleme legate de impozitarea robilor, de evidența și controlul lor (desigur, tot în ideea unei eficiente exploatări a taxelor și serviciilor pretinse de la ei), la provocările legate de mobilitatea lor spațială de grup sau individuală, la mariajele contractate între indivizi ce aparțin de doi proprietari diferiți sau de condiție juridică diferită, la despăgubirea proprietarilor de robi fie ei instituții, fie individuali. În mod particular, unele documente merită atenție specială deoarece lămuresc că dincolo de un statut juridic general derivat din condiția de rob, specializarea unor grupuri în sectoare de nișă genera un tratament special la nivelul praxisului cotidian. Interesant este modul de a aborda, formula și ancheta variantele de mobilitate spațială, dar și de a lămuri cauzele ce le puteau determina (fie abuzuri, fie crime ori alte circumstanțe ca momente limită cauzate de războaie sau dezastre naturale sau biologice). Unele documente sunt valoroase pentru că precizează registrul ocupațiilor secundare și rău famate, relația dintre îndatoririle domestice și cele comunitare în folosul statului. Alte prezintă interes deoarece pot pune în discuție flexibilitatea în registrul ocupațional, adesea atribuit țăganilor generici de literatura antropologică apuseană. Desigur, unele materiale pot reține atenția pentru că relevă situații în care succesiunea sau eliberarea decurge sub alte auspicii decât cele reglementate de un cadru legal general. Cele mai numeroase însă permit elaborarea unor studii privind eficiența și rigoarea aparatului birocratic. Prea puține dintre ele indică direcția urmată de cei eliberați, pentru a putea urmări dacă centrele urbane se puteau constitui într-un pol de atracție sau dacă migrația către apus, în contextul emancipării, a fost un fenomen de masă, după cum s-a speculat în scrieri istorice anterioare.

Acest volum confirmă faptul că Institutul "Nicolae Iorga" rămâne unicul care în mod instituționalizat și-a propus să formeze și să dirijeze o linie de cercetare veritabilă a acestei probleme de istorie socială și culturală și că, cu unele excepții rătăcite în țară și apusul Europei și chiar pe alte continente, producția de material istoriografic specific subiectului rămâne terenul pasionalilor amatori sau agenților aflați în slujba unor proiecte politice. Desigur, scrisul istoriografic depinde de modul de "citire", condiționat de un "antrenament" și de un *background* cultural tot mai complex, din care lecturile din domenii variate ale științelor sociale nu trebuie să lipsească. Ne așteptăm ca volumul de față să confere consistență și argumentului antropologilor sau celui al sociologilor care au avansat diverse judecăți înainte de a parcurge materialul arhivistic ori studii consistente realizate pe baza acestuia. Deloc blamabili, prin eforturile lor, în mod cert, ei au încercat să depășească un deficit din istoriografie. Volume ca acesta, coroborate cu rezultatele obținute de științele sociale vor încuraja cu siguranță pe promotorii antropologiei istorice să facă sinteza între cele două câmpuri de analiză. Neîndoielnic, prin acest volum, ca și prin alte consecvente preocupări ale colectivului de la București, devine posibil ca o controversată secțiune din istoria țăganilor și a României să poată fi rescrisă pe baze mai solide.

Marian Zăloagă

Simion Retegan, *Parohii, biserici și preoți greco-catolici din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1849-1875). Mărturii documentare*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, 484 p.

Lucrarea de față este o ediție de documente ce oglindește viața oamenilor satelor la mijlocul secolului al XIX-lea, oferind cercetătorilor informații inedite cu privire la istoria rurală transilvăneană, istoria mentalităților specifice lumii satelor, istoria Bisericii Greco-Catolice, precum și aspecte legate de sociologie, psihologie, demografie. Acest volum poate fi înscris într-o amplă serie de restituiri, dat fiind că vine să completeze lucrări mai vechi ale autorului⁴.

Simion Retegan, în calitate de cercetător științific în cadrul Institutului de Istorie "George Barițiu" din Cluj-Napoca, a manifestat un real interes pentru istoria Bisericii Greco-Catolice din Transilvania, publicând lucrări de referință ce reflectă viața și activitatea preoților uniți din mediul rural.

De altfel, în capitolul introductiv al lucrării de față autorul afirmă că, dată fiind preponderența agrară a societății ardelenice (93,5% din totalul populației locuia în 1850 la sat), toate instituțiile Transilvaniei emit documente care, direct sau indirect, se referă la viața satului. Prin selecția de documente operată, intenția sa este aceea de a pune în lumină satul ca organism social și, în acest sens, documentele bisericești au meritul de a oglindi cel mai fidel omul ca individ, capacitatea sa de a relaționa și de a se implica în proiectele comunitare locale (ridicarea unei biserici/școli și dotarea materială a acesteia, stabilirea salariului pentru învățător etc), viața familială a sătenilor cu toate dramele pe care le implică, prejudecățile, modul lor de a gândi și acționa, situația lor financiară.

Obiectivul pe care autorul și-l propune este acela de a evidenția actele cu caracter comunitar cu un grad cert de repetabilitate care pot fi considerate semnificative pentru anumite aspecte tipice realităților rurale transilvănene din perioada 1850-1875. Cele 420 de documente ale ediției de față provin din parohii greco-catolice din diecezele Blaj, Gherla și, parțial, Lugoj (Vicariatul Hațeg). Ele sunt scrise de colectivitățile sătenești, întărite cu sigiliile acestora și ale preoților sau de reprezentanți ai Bisericii Unite (preoți, protopopi etc.).

Documentele selectate de autor sunt acte de donație, individuale sau colective hărăzite bisericii locale, preotului-paroh sau școlii confesionale, contracte de împrumut, contracte încheiate între comunitatea satească și preot/învățător prin care se stabilesc obligațiile și drepturile fiecăreia dintre cele două părți, acorduri, proteste, adevăriri parohiale, plângeri parohiale și petiții. Cele mai numeroase documente și cele mai consistente din punct de vedere informațional sunt plângerile parohiale și petițiile, ambele având un pronunțat caracter revendicativ, cu o expunere amplă a motivelor și fără a respecta într-un total un formular diplomatic prestabilit. Plângerile parohiale se referă la preoți și ceilalți slujbași ai bisericii, la așezământul ecleziastic și înzestrarea sa materială, la casele parohiale, pământurile și sursele de venituri bisericești, la întreținerea școlii și a învățătorului și la unele chestiuni de ordin spiritual. În ceea ce privește petițiile adresate de săteni forurilor ecleziastice, acestea oglindesc cel mai fidel mentalul colectiv, prin nevoile invocate de săteni și prin solicitările pe care le fac pentru depășirea acestor lipsuri.

⁴ *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școală (1850-1867)*, Cluj-Napoca, 1994 și *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1867-1875)*, Cluj-Napoca, 1994.

Documentele reflectă, direct sau indirect, modul în care marile evenimente istorice ce marchează a doua jumătate a secolului al XIX-lea produc efecte asupra lumii satului; este vorba despre desființarea iobăgiei, măsură ce determină o profundă transformare a comunităților rurale. Un alt moment de răspântie îl constituie semnarea Pactului Dualist (1867), cu toate consecințele politice și sociale pe care le implică.

Volumul de față oferă, așadar, cititorului posibilitatea de a urmări derularea unor procese istorice de anvergură prin prisma efectelor pe care le produc, în timp, asupra locuitorilor satelor românești transilvănene, determinând transformări profunde asupra mentalului colectiv rural. Pe de altă parte, documentele reflectă felul în care evoluează Biserica Greco-Catolică din punct de vedere instituțional, raporturile ierarhice existente în cadrul acestei instituții, locul pe care parohia îl ocupă în sistem, modul de organizare a acestei unități ecleziastice-nucleu și felul în care “mica biserică” influențează “marea Biserică”. Un alt aspect demn de analizat pe marginea documentelor este felul în care se modifică statutul preotului-paroh într-o perioadă caracterizată prin imixtiunea tot mai puternică a Statului în chestiuni de ordin bisericesc.

Lucrarea este riguros elaborată, respectând metodologia științifică de redactare a unei ediții de documente. Volumul cuprinde o amplă introducere ce prezintă în mod argumentat scopul lucrării, urmând rezumatele documentelor, lista abrevierilor care apar în documente și lista abrevierilor care apar în note, documentele în sine, o anexă și indicii de loc. Este de remarcat faptul că autorul redă în mod fidel textul documentelor prezentate, fără trunchieri sau adăugiri, iar notele explicative ce le însoțesc completează în mod fericit conținutul acestora, clarificând anumite aspecte, cum ar fi localizarea așezărilor rurale, prezentarea unor informații complementare celor din text etc.

Inițiativa autorului de a pune în circuitul științific un valoros volum informațional este meritorie. Totodată, în întocmirea ediției de documente prezentate, autorul dă dovadă de profesionalism, vaste cunoștințe de ordin istoric-social și multă dăruire.

Elena Mușat

Mirela Andrei-Popa, Aurelia Mariana Dan, Școală și Biserică. Circularele școlare din vicariatul Rodnei (1850-1918), vol. I, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2008, 282 p.

Lucrarea, datorată cercetătoarelor Mirela Andrei-Popa (cercetător doctor la Institutul de Istorie “George Barițiu” din Cluj-Napoca) și Aurelia Mariana Dan (doctorand la Universitatea “Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie), se înscrie pe linia deschisă după 1989, aceea de a se edita corpusuri de documente despre trecutul graniței născădune.

Este cu atât mai meritoriu acest fapt cu cât abordarea fenomenelor din trecut a fost și încă mai este tributară în zonă și în preocupările celor care se apleacă spre studiarea trecutului ei, tradiției deschise și impuse, cu o remarcabilă putere de influență până în zilele noastre, de realizatorii publicației interbelice “Arhiva Someșană”. Despre caracterul științific al acestei publicații nu trebuie să mai amintim, definindu-se prin cuvintele unuia dintre colaboratori, Anton Coșbuc, care arăta în 1953 că “sunt atâtea goluri de umplut, lipsuri de înlăturat, încât te cuprinde disperarea. Modul neștiințific de a trata problemele îl

vădește în Arhiva Someșană lipsa aproape totală a subsolului – bibliografia și notele explicative.”

În direcția umplerii acestui gol, trebuie înțeles și analizat efortul celor două autoare. Lucrarea reprezintă, după propria lor mărturisire, “primul dintre cele două volume de documente”, cuprinzând circularile școlare emise de către episcopatele greco-catolice din Blaj și, apoi, din Gherla, pentru perioada cuprinsă între 1850 și 1890.

Autoarele grupează documentele publicate pe 5 mari teme: a. Premise normative-legislative în organizarea vieții școlare; b. Importanța educației și instrucției – conținutul practic al învățării; c. Preparandia confesională; d. Învățătorii; e. Circulația cărții.

Documentele provin în mare parte din fondul Vicariatul Rodnei; în mai mică măsură, au fost utilizate și documente din fondul Protopopiatul greco-catolic al Bistriței. Ambele fonduri documentare sunt aflate în păstrare la Direcția județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale.

Detaliile tehnice sunt prezentate într-o notă asupra ediției, în care autoarele arată că au inclus un număr de 298 de documente, ordonate cronologic (între anii 1850 și 1890), iar fiecare document (circulară) are un număr de ordine crescător. Circularile au un caracter general, adresat tuturor vicarilor și protopopilor din diecesă, dar sunt publicate și unele circulare vicariale nășăudene privind probleme de natură școlară locală, care, de regulă, întăreau “poruncile” episcopale și dădeau soluții de aplicare a acestora în parohiile vicariatului.

Transcrierea documentelor s-a făcut în ortografia actuală, cu păstrarea formelor și coloritului limbajului epocii. Lista registrelor – rezumatul documentelor – permite accesibilitatea rapidă la conținutul acestora, ușurând astfel urmărirea tematicii vizate de către cititor.

Cât privește rolul și rostul acestei lucrări, opinăm că este printre puținele care respectă și promovează caracterul științific în cercetarea trecutului de aici, încercând, alături de efortul altor pasionați de trecutul ei, să ofere *altceva*, un model riguros științific, rod al unui impresionant travaliu de documentare – cu toate avatarurile știute numai de cei care le parcurs – legate de acesta.

De aceea, exprimăm prețuirea noastră pentru această nouă apariție, iar celor două autoare le dorim cât mai multe asemenea realizări care să aducă un aport de substanță la redescoperirea și validarea trăsăturii definitorii a graniței nășăudene, aceea de perenitate a unei *mentalități*.

Ca și concluzie, celor care sunt interesați și aplecați spre studierea trecutului zonei le sugerăm un efort mai mare de a “afla” și “utiliza” în acest scop, calea reală, concretizată foarte pregnant în compilații modeste din “clasicii nășăudeni” – principalii redactori și colaboratori al “Arhivei Someșene” interbelice – și operele lor⁵.

Adrian Onofreiu

⁵ Publicată și în “Studii și cercetări etnoculturale”, Editor Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița, 14 (2009), p. 399-400.

Lucian Boia, *“Germanofilia”. Elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, București, Editura Humanitas, 2010, 375 p.

Exemplul regelui Ferdinand al României, prinț german care a acceptat ca armata pe care o conducea să lupte împotriva țării sale în primul război mondial, a făcut ca problema opțiunilor germanofile din societatea românească exprimate în perioada neutralității să fie considerată, în discursul istoric, drept una marginală. O țară întreagă, posteritatea reținând în mod exemplar acest amănunt, a fost emoționată în fața exemplului de datorie împlinită pe care regele l-a oferit contemporanilor. Finalul războiului și șansa avută de România, care și-a recuperat teritoriile, au conferit acestuia aura de erou, iar opțiunilor antantiste le-au asigurat un destin profetic. Istoriografia românească a perpetuat decenii la rândul acest mit al sacrificiului regal. Semnificată în mod ideologic, “dezertarea” lui Ferdinand a constituit alibiul perfect pentru a considera că în România, în anii neutralității, unitatea în jurul “idealului național” a reprezentat cheia de boltă în jurul făuririi României Mari.

Cartea lui Lucian Boia își propune să ofere o alternativă asupra perspectivei naționale de reconstituire a efortului românesc din anii primului război mondial. Unitatea de păreri a politicienilor și mai ales cea a elitei culturale în jurul “idealului național”, care între anii 1914 și 1916 a privilegiat perspectiva antantistă, este pusă serios la îndoială de către profesorul Lucian Boia. Fragmentar și doar pentru o parte a politicienilor sau a elitei culturale (Carp, Maiorescu, Slavici, Arghezi), familiaritatea cu opțiunea germanofilă era cunoscută, deși nu era integrată în cadrul unui discurs coerent. Meritul principal al cărții de față este acela că adună laolaltă opiniile elitei culturale opuse politicii oficiale și le tratează în contextul participării României la război. Astfel, o istorie a României în primul război mondial nu mai este posibilă fără o analiză diacronică a “trădărilor” germanofililor.

Avem de a face cu o carte în sensul celor cu care autorul a obișnuit publicul românesc amator de istorie și cu o investigație care și-a propus să lămurească unul dintre miturile istoriografiei românești din perioada național comunistă. În opinia istoricului, opțiunea care privilegia România alături de Puterile Centrale nu trebuie considerată o perspectivă falimentară. Între anii 1914 și 1917, era dificil de emis preziceri asupra finalului războiului, cu atât mai mult asupra învingătorilor. În scrisul istoric este contraproductiv să te raportezi la evenimente știind cum s-au finalizat acestea. Miza cărții lui Lucian Boia este aceea de a demonstra lipsa de legitimitate a celor care au stabilit o culpă morală asupra oamenilor politici sau asupra elitelor culturale ce au susținut o altă opțiune a participării României la Marele Război. România Mare nu s-a creat doar ca urmare a înfrângerii Germaniei, ci și ca urmare a capitulării Rusiei în fața acesteia, așadar un “dublu deznodământ, perfect contradictoriu”, conform autorului (p. 64). Încadrarea juridică a “trădării” sau “defecțiunii” germanofililor a fost o întreprindere a celor din epocă și nu ar mai trebui să stea la baza discursului istoric.

Cartea este concepută în două părți, prima parte, “Românii și războiul”, probabil prefigurează un proiect mai amplu de cercetare. Sunt investigate orientările și tipologiile din rândul partidelor politice, din rândul opiniei publice, al presei, din mediul intelectualilor, apoi din cel academic. Astfel, sunt repertoriaste opinii și scenarii din spații diferite tocmai pentru a acoperi perspectiva policromă a modului în care era imaginată participarea României în război. Evident, o atenție aparte este acordată nuanțelor care au

făcut ca discursul despre efortul de război să circumscrie opinii despre dinastie, despre diferența calitativă a provinciilor românești sau modul cum trebuie purtată politica externă.

Demersul profesorului Boia oferă și un inventar exhaustiv al actorilor, peste 60 de studii de caz asupra personalităților culturale ale epocii, o parte a acestora și importanți oameni politici, care în perioada neutralității au creditat alianța cu Puterile Centrale. Documentele de arhivă, discursurile din presa epocii, unele inedite, introduse de autor în circuitul științific, arhivele personale au constituit sursele care au stat la baza investigației de față. Pe lângă atmosfera epocii, una în care a fi antantist sau germanofil păreau a fi singurele soluții posibile, cartea propune și eșantioane din imaginarul referitor la dinastia regală, dar și la cea "brătienistă". Nu doar Ardealul sau Basarabia au fost în centrul argumentelor pentru participarea la război. Conflictul odată pornit, din rândul unor germanofili, cei din jurul lui P. Carp mai ales, s-au vehiculat soluții pentru viitorul României fără dinastia regală, înțelegând prin aceasta și dezicerea de Ionel Brătianu. În acest context, cartea lămurește și răceala cu care guvernul Marghiloman a fost întâmpinat în rândul germanofililor, care vedeau astfel perpetuarea dinastiei și revenirea lui Brătianu. Profesorul Boia oferă argumente care demonstrează diferențele de nuanță existente în partida germanofilă, spre deosebire de unitatea prezentă în rândul antantiștilor, pentru care obținerea Transilvaniei și filonul latin care ne unea cu Franța erau determinante. Unii s-au prezentat mai degrabă rusofobi decât germanofili (Constantin Stere, Traian Bratu, Octav Botez), alții își imaginau destinul României în cadrul federației visată de monarhul austro-ungar, în timp ce o parte a acestora, formați în mediul german, au preferat să își asume în continuare fidelitatea față de rigoarea germană. O paletă întreagă de opțiuni, atent analizată de autor și pusă în pagină alături de discursurile actorilor principali. Probabil, un volum de documente care să strângă laolaltă toate discursurile intelectualilor epocii care vehiculau opțiunea germanofilă ar consolida tema abordată de autor în istoriografia română.

Soluția alături de Germania nu a fost confiscată de către intelectualii unui singur partid, alianța cu Puterile Centrale fiind creditată de către conservatori, precum junimiștii Carp și Maiorescu, de către liberalii de stânga (C. Stere), de către socialiști și de unele minorități. De cealaltă parte a Carpaților, unii intelectualii ardeleni (Slavici, T. Bratu, I. Bianu) s-au alăturat efortului legitimator al curentului favorabil Puterilor Centrale. Interesante sunt comparațiile pe care autorul le oferă, pentru aceștia din urmă, cu intelectualii ardeleni care au mers pe linia oficială a guvernului. Sunt astfel prezentate rumorile unei întregi generații de intelectuali ardeleni care au vibrat diferit la chemarea României.

Prin subiectul tratat, "Germanofili", alături de alte producții devenite clasice ale profesorului Lucian Boia, va constitui o carte reper în peisajul istoriografic românesc. O carte care va consemna primul efort sistematic de a investiga participarea României la Marele Război din unghiul celor care nu au creditat linia oficială. Sărbătorirea/comemorarea viitorul centenar al Marelui Război va trebui să țină cont de perspectiva deschisă de această lucrare. O istorie a războiului fără "Germanofili" ar fi în mod sigur una incompletă și, mai ales, una nedreaptă.

Cătălin Botoșineanu

Ion Crînguș, Ion Giurcă, *Cedarea și evacuarea Cadrilaterului în anul 1940*, Rm. Vâlcea, Editura Conphis, 2010, 410 p.

Apărută la Editura Conphis la 70 de ani de la sfârșitul României Mari, cartea “Cedarea și evacuarea Cadrilaterului în anul 1940”, semnată de Ion Crînguș și Ion Giurcă⁶, este o lucrare de istorie militară, care prezintă mecanismele ce au determinat pierderea acestui teritoriu românesc și operațiunile efective de părăsire a zonei de către populația română și de către autorități, după semnarea Tratatului de la Craiova din 7 septembrie 1940. Autorii explică alegerea temei arătând că despre acest spațiu geografic s-au scris numeroase studii în perioada interbelică, în schimb, cedarea și evacuarea efectivă a Cadrilaterului nu au făcut obiectul unei analize de amploare. Intenția exprimată în capitolul introductiv (p. 9-18) este aceea de a înfățișa pregătirea și aplicarea planurilor de evacuare a Cadrilaterului, cu toate dificultățile întâmpinate de forțele participante la această operațiune de anvergură, desfășurată într-un context istoric incert pentru România.

Cartea este structurată pe trei capitole: “Diferendul bulgaro-român în privința Cadrilaterului” (p. 19-77), “Evacuarea populației, autorităților și armatei române din Cadrilater în anul 1940” (p. 78-185), și “Structurile jandarmeriei pe timpul pregătirii și desfășurării acțiunilor de evacuare a Cadrilaterului” (p. 186-255).

În primul capitol sunt prezentate **etapele disputei bulgaro-române pentru Cadrilater**. Acest teritoriu ar fi trebuit să intre în componența României încă din 1878, ca parte integrantă a Dobrogei, dar, în final, prevederile Tratatului de la Berlin din 1/13 iulie 1878 au stabilit apartenența sa la Bulgaria. Ulterior, tendințele revizioniste manifestate de statul bulgar au generat cele două războaie balcanice, în urma cărora, prin Tratatul de pace de la București din 1913, Cadrilaterul este alipit României. În perioada interbelică relațiile dintre cele două state s-au deteriorat constant și, în contextul evenimentelor internaționale determinate de cel de-al doilea Război Mondial, în anul 1940 tratativele româno-bulgare de la Craiova au statuat tranșarea vechiului diferend teritorial, România fiind nevoită să renunțe la sudul Dobrogei în favoarea Bulgariei. Prevederile Tratatului stabileau un schimb obligatoriu de populație între cele două țări astfel: românii stabiliți în județele Durostor și Caliacra urmau să fie mutați în sate din Dobrogea de Nord și din județul Ialomița, iar bulgarii din județele Tulcea și Constanța se înapoiau în țara lor de origine.

Concluzionând cele prezentate, autorii apreciază la sfârșitul acestui capitol (p. 74) că “începutul și sfârșitul dezmembrării României se găsește, totuși în acceptarea ultimatului sovietic din iunie 1940 și în cedarea fără luptă a Basarabiei și nordului Bucovinei”.

Capitolul următor relatează **pregătirea și executarea operațiunilor de evacuare a Cadrilaterului** de către populație și autoritățile militare și civile în perioada august-septembrie 1940. Operațiunile se desfășoară în două etape: prima constă în transferul la nordul frontierei româno-bulgare a populației române și a bunurilor materiale aparținând Statului, persoanelor fizice și juridice, iar cea de-a doua presupune evacuarea autorităților și structurilor militare românești din județele Caliacra și Durostor. În acest context este evidențiată activitatea Rezidenței Regale Ținutul “Marea” în conducerea activităților de evacuare, “în strânsă colaborare și cooperare cu Marele Stat Major și comandamentul Corpului 2 armată” (p. 92). Sunt expuse amănunțit măsurile de pregătire a evacuării inițiate

⁶ De același autor: *Anul 1940. Drama României Mari*, București, 2000.

de autorități și de armata română încă din august 1940 și punerea lor în aplicare, disfuncționalitățile survenite în timpul operațiunilor, determinate de factori de ordin organizatoric. Autorii apreciază că operațiunile desfășurate în județul Caliacra au fost mult mai simplu de planificat și de executat decât cele din Durostor, fapt datorat mai ales distanțelor mai mici dintre locul de plecare și cel de destinație al persoanelor evacuate: românii din Caliacra au fost mutați în județul Constanța, iar cei din Durostor în județul Ialomița, având de străbătut distanțe mai mari și de traversat Dunărea pentru a ajunge la destinație (p. 107). Un loc aparte în economia lucrării îl ocupă prezentarea operațiunilor de evacuare a Cadrilatelului de către unitățile armatei (p. 127-185), desfășurate în două etape: 1) 12 august-18 septembrie 1940 – prin participare la acțiuni de transport de materiale și structuri neoperative în afara Cadrilaterului și 2) 20-30 septembrie 1940 – evacuarea efectivă a unităților militare cantonate în Dobrogea de Sud.

În cel de-al treilea capitol al lucrării (p. 186-255), autorii analizează **rolul jucat de structurile Jandarmeriei pe durata acțiunilor de evacuare a Cadrilaterului**. Subordonate atât autorităților locale cât și celor militare, acestea au fost implicate în cel mai înalt grad în evenimentele, activitățile, acțiunile și operațiunile desfășurate aici în lunile august-septembrie 1940. Sunt prezentate atribuțiile generale îndeplinite de Jandarmerie, dar și cele specifice, determinate de acțiunile ostile ale bandelor de comitații (p. 196). Ineficiența măsurilor de stopare a acestor atacuri asupra satelor din Cadrilater în vara anului 1940 relevă “nivelul necorespunzător de pregătire în rândul jandarmilor activi și de rezervă, în condițiile în care nu exista timpul pentru pregătirea de specialitate și a acțiunilor” (p. 212).

În “Încheiere” (p. 256-269), autorii apreciază că anul 1940, prin cedările teritoriale pe care le-a implicat (Basarabia, nordul Bucovinei, nord-vestul Transilvaniei și Cadrilaterul), a dovedit că variantele de evacuare elaborate de specialiștii militari români în perioada interbelică erau neviabile, imposibil de aplicat din cauza factorilor specifici ce au influențat în mod determinant derularea acestor acțiuni (p. 259). În acest sens, sunt prezentate neajunsurile constatate pe durata evacuării românilor din Cadrilater și se propun soluții utile pentru eventuale situații nedorite (inundații, alunecări și surpări de teren, cutremure sau alte calamități) care ar putea determina în prezent mutări de populație (p. 266). Autorii apreciază că modul în care au decurs operațiunile de evacuare de populație, determinate de cedările teritoriale din anul 1940, cu referire la situația din Cadrilater, poate constitui un exemplu de rezolvare a unor situații, în niciun caz un model (p. 269).

Capitolul “Anexe” (p. 277-373) reunește documente și hărți cu un conținut divers, privind operațiunile de evacuare și plasare a populației și armatei române stabilite în Dobrogea de Sud, dintre care menționăm: tratatele care au reglementat statutul Cadrilaterului în anul 1913 (Anexele nr. 1-2, p. 277-281) și în anul 1940 (Anexele nr. 5-13, p. 283-308), atacurile desfășurate de bandele de comitații în perioada aprilie 1939-august 1940 (Anexa nr. 48, p. 359-361), structura organizațiilor iredentiste și de propagandă din Bulgaria în anul 1940 (Anexa nr. 4, p. 282), planificarea evacuării efectivelor de jandarmi Durostor (Anexa nr. 58, p. 373).

Ar fi fost binevenită o abordare a situației persoanelor evacuate, vizând starea lor de spirit, percepția la nivel uman a procesului de mutare, însă intenția autorilor, de a prezenta în detaliu un moment din istoria României, insuficient tratat în istoriografia noastră, este salutară, mai ales că analizarea aspectelor ce țin de evacuarea Cadrilaterului de către populație, autorități și armata română în august-septembrie 1940 se face prin

raportarea strictă la documente⁷. Bibliografia este cuprinzătoare, probând un solid proces de documentare⁸.

Prin evenimentele pe care le prezintă, cartea semnată de Ion Crînguș și Ion Giurcă îndeamnă la reflecție, de aceea ne exprimăm speranța că demersul lor va stimula aprofundarea cercetărilor istorice referitoare la pierderile teritoriale din anul 1940.

Elena Mușat

Simon Geissbühler, *Spuren, die Vergehen. Auf der Suche nach dem Jüdischen Sathmar/Satu Mare*, Berlin, Hentrich & Hentrich Verlag, 2010, 103 pp.

Această carte este atât un album fotografic, de artă și arheologie iudaică recentă, cât și un studiu-ghid asupra istoriei și culturii evreiești din România, îndeosebi din extremitatea sa nord-vestică, așa cum se reflectă acestea în numeroasele cimitire și sinagogi existente în zona respectivă.

Demersul autorului este novator pentru țara noastră, dar se înscrie, totodată, în continuarea lucrării sale similare, "Cimitire evreiești din Bucovina", publicată în România, la Editura Noi Media Print, cu un an înainte, despre cimitirele evreiești din Bucovina.

Simon Geissbühler combină în acest volum informații, opinii și analize științifice (istorice, economice, sociologice, politologice) cu prezentarea, plină de talent literar și fotografic, a periplitului său prin satele și orașele din regiunea Sătmăruului (și chiar prin unele din zonele învecinate, aflate pe traseele străbătute spre destinație: Bihor, Sălaj, Maramureș, Cluj, Bucovina) în care au locuit și, uneori, încă mai trăiesc evrei.

Sunt trecute în revistă, prin imagini și texte semnificative, sinagogi și cimitire din localități precum Carei, Satu Mare, Agriș, Micula, Bercu, Atea, Lazuri, Turț, Sighet, Călinești-Oaș, Negrești-Oaș, Seini, Pomi, Baia Mare, Lipău, Valea Vinului, Sârbi, Breb, Vetiş, Colțirea, Colțău, Cărlibaba, Șomcuța Mare, Tășnad, Viișoara, Dej, Turda, Arbore și, desigur, București. Totodată, sunt reproduse o hartă a regiunii Sătmăr sau mai bine zis o schiță a itinerariului străbătut de autor pentru documentarea necesară scrierii cărții în 2008-2009 și un plan al zonei centrale a Bucureștiului (Piața Victoriei) din 1938.

Din narațiune și fotografii se poate afla, cu ușurință, o serie de importante date generale, dar și câteva informații utile specifice fiecărei localități, despre istoria comunității iudaice, inclusiv despre unele personalități de seamă, despre bogăția vieții tradiționale a evreilor așchenazi, frumusețea aspectelor religioase și culturale, dar și despre importanta contribuție social-economică a respectivelor colectivități la dezvoltarea societății. Unele date sunt chiar inedite cu totul, câteva dintre aceste cimitire evreiești, ca cel din satul Colțirea, părând să fie total necunoscute chiar și pentru Federația Comunităților Evreiești din România (FCER), în a cărei listă de necropole din 2007 (reprodusă de autor în anexa de

⁷ Este vorba de fonduri de documente păstrate la Arhivele Naționale ale României, Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Arhivele Militare Române și Arhivele S.R.I.

⁸ Cu toate acestea, am dori să adăugăm două lucrări ce oferă informații cu privire la administrația românească în Cadrilater și cedarea acestui teritoriu: Adrian Rădulescu, Ion Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanța, 1998 și Constantin Tudor, *Administrația Românească în Cadrilater (1913-1940)*, Călărași, 2005.

la finalul volumului) nu apare nicio mențiune despre cimitirul respectiv, după cum nici pe web-site-ul "Lo-Tishkach" și nici în "Proiectul Internațional al Cimitirelor Evreiești" nu există nici măcar o informație despre acea necropolă.

Se poate observa că majoritatea necropolelor mozaice prezentate sunt neglijate, chiar în ruină, această stare deplorabilă în care se găsesc cele mai multe dintre cele peste 800 de cimitire evreiești din România fiind cauzată de reducerea drastică a numărului de evrei locuitori în acele sate și orașe, iar deseori chiar de dispariția practică a comunităților iudaice din acele localități. De altfel, FCER, cu toate eforturile întreprinse, nu are resursele umane și materiale necesare pentru administrarea respectivelor sinagogi și cimitire, astfel încât este nevoită să apeleze la căutarea unor soluții în cooperare cu autoritățile publice locale și organizații neguvernamentale dispuse să se dedice acestor probleme legate mai mult de patrimoniul cultural național.

Se insistă asupra inscripțiilor și motivelor de pe pietrele funerare și fațadele sinagogilor, a căror frumusețe, bogăție și semnificație religioasă și artistică sunt, pe drept cuvânt, considerate de autor rarissime și extrem de utile marketingului pentru promovarea și dezvoltarea patrimoniului și turismului cultural.

Alături de informațiile despre istoria comunităților locale evreiești, autorul tratează în ansamblu și chestiunea Holocaustului în România și Ungaria (în Ardeal), oferind un tablou sintetic asupra evoluției situației minorității evreiești în secolul al XX-lea, mai ales a persecuțiilor din perioada interbelică și din timpul celui de-al doilea război mondial, în care evocă cu precădere legislația antisemită și acțiunile extremiste, pogromurile, ghetourile, deportările și crimele aplicate evreilor înainte și după momentul luării deciziei "lichidării" lor (cu accent asupra rebeliunii din București din ianuarie 1941, a pogromului de la Iași din vara aceluiași an, a masacrului evreilor imediat după cucerirea Odesei, a distrugerii cimitirului de pe strada Sevastopol din ordinul lui Ion Antonescu, a genocidului practicat de autoritățile civile și militare române în Bucovina, Basarabia și Transnistria în anii 1941-1944, precum și a crimelor împotriva umanității comise de autoritățile statului maghiar în Nordul Ardealului în 1944).

Conducătorii comunității evreiești din acea eră de persecuții extreme: Wilhelm Filderman, președintele Uniunii Federațiilor Comunităților Evreiești din România, și șef rabinul Alexandru Șafran sunt prezentați pozitiv, subliniindu-se eforturile lor deosebite pentru apărarea și salvarea coreligionarilor lor.

Sunt adăugate câteva informații și despre situația evreilor din București și din țară, în general, în timpul comunismului, mai ales în perioada finală a epocii Ceaușescu, amintindu-se despre demolările de sinagogi iudaice (sunt date ca exemple Templul Mare Spaniol/Sefard, sinagogile Malbim, Zissu, Baron de Hirsch, Fraterna și Gaster) din cadrul planului megalomanic al dictatorului comunist de sistematizare a Capitalei, prin care "Parisul Estului" s-a transformat în "Phenianul (Pyongyangul) Vestului".

Sunt menționate lucrări propagandistice (Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, 1940; Ștefan Manciualea, *La frontière Ouest de la Roumanie*, 1940; Cornelia Bodea și Virgil Căndea, *Transylvania in the History of the Romanians*), momente și incidente antisemite din vremea celui de-al doilea război mondial și din perioada comunistă, dar și evenimente de acest gen din timpurile mai recente, fiind evocată publicarea "Raportului Comisiei Wiessel" din 2004, precum și inaugurarea Monumentului Holocaustului din București în octombrie 2009.

În mod îndreptățit, cu ocazia lansării volumului, autorul afirma că dezbaterea contemporană asupra problematicei Shoah-ului în România este mult mai puțin intensă ca cea din Ungaria și Polonia, chiar și în raport cu cea din Ucraina, dar mai avansată decât în Republica Moldova unde practic nu există niciun interes sesizabil pentru “problema evreiască” (nici politic, nici cultural, nici turistic, lipsind publicațiile, documentele oficiale, înregistrările și chiar minimele informații despre temă).

În pofida dimensiunilor reduse și a limbajului accesibil, de popularizare, volumul etalează o înaltă ținută științifică, bazându-se pe o bibliografie solidă, diversă și actualizată, din care sunt destul de des invocate/citate atât lucrările “clasice” ale celor mai renumiți specialiști în domeniu străini și români, cât și textele unor istorici mai tineri și/sau mai puțin cunoscuți, precum și opiniile unor scriitori ori jurnaliști contemporani renumiți (Mihail Sebastian, Norman Manea, Edgar Hilsenrath, Imre Kertész, Ruth Ellen Gruber, William Totok, Mircea Cărtărescu, Cristian Tudor Popescu).

Calitatea hârtiei, a copertei legate, a tiparului și a reproducerilor fotografice este ireproșabilă, volumul fiind publicat sub egida Institutului Cultural Român – detaliu important având în vedere atât subiectul cărții, cât și pregătirea profesională a autorului, un tânăr diplomat elvețian, licențiat în istorie și doctor în politologie, care între anii 2007 și 2010 a lucrat la Ambasada Elveției din București.

În concluzie, lucrarea reușește să își atingă scopurile principale: de stavilă în calea uitării lecțiilor istoriei, de stopare a neglijării prețiosului patrimoniu cultural-artistic iudaic (din zona de nord-vest a României, în special) și de sprijinire a conservării memoriei culturale și istorice a unei minorități etnice și religioase aflată în pragul dispariției în țara noastră (mai puțin de 10.000 de cetățeni).

Gabriel Catalan

Corneliu Crăciun, *Etnicii germani în România anilor 1944-1947*, Oradea, Editura Primus, 2010, 340 pp.

Lucrarea constituie un volum de 345 de documente care provin exclusiv din fonduri administrate de SJAN Bihor, mai precis: Legiunea de Jandarmi Bihor, Inspectoratul de Jandarmi Oradea, Prefectura Județului Bihor, Chestura Poliției Oradea.

Deși autorul (conf. univ. dr. la Universitatea “Partium” din Oradea) susține în prefață că “cele 340 [sic!] de documente – publicate în Anexe – pot fi grupate în două categorii”, problemele generale privind minoritatea germană din România anilor 1944-1947 sunt reflectate doar în câteva documente emise de autoritățile centrale din București (ordine circulare, de obicei), majoritatea fiind, totuși, texte referitoare la evenimente și persoane locale sau regionale (Crișana și județele învecinate), care au, desigur, legătură cu contextul social-politic și economic general, dar care nu reprezintă documente de primă importanță pentru studierea chestiunii. În același timp, după cum singur afirmă autorul, lucrarea “nu este o carte documentară de istorie a etnicilor germani dintr-o zonă geografică determinată” (p. 54).

Încercând să dea cărții sale o anumită consistență și mai multă logică, în condițiile în care documentele nu au fost grupate tematic, în funcție de conținutul lor, ci strict cronologic, deși varietatea și calitatea lor ar fi impus, autorul se străduiește la începutul cărții (primele aproximativ 50 de pagini) să realizeze scurte prezentări ale principalelor

probleme și/sau momente care au marcat destinul etnicilor germani din România acelor ani, evenimente și aspecte care sunt mai mult sau mai puțin reflectate în documentele publicate, însă în orice caz destul de greu de identificat în lunga listă a documentelor.

Sunt trecute în revistă următoarele probleme: situația populației germane în zilele imediat următoare puciului anti-antonescian (24-31 august 1944), schimbările petrecute la conducerea comunității germane din România, lichidarea Grupului Etnic German și sfârșitul tragic al unor lideri (Hans Otto Roth, Rudolf Brandsch), deteriorarea stării de spirit a membrilor acestei minorități și tentativele disperate de a scăpa de represaliile comuniștilor, persecuțiile, intimidările, abuzurile, confiscările de proprietăți (prin jafuri sau prin reforma agrară din martie 1945), internările, detașamentele de muncă forțată, deportările în URSS și revenirea supraviețuitorilor în România (treptat, între 1945 și 1949).

Documentele sunt de diferite genuri: ordine, circulare, dispoziții, adrese, precizări, cereri, note, instrucțiuni, rapoarte, decizii, memorii, informații din ziare, liste și tabele nominale, situații numerice/statistice, denunțuri, constatări, comunicate, procese verbale, referate, informări, răspunsuri, declarații, fișe personale ale unor internați etc.

Sunt expuse aspecte privind discriminarea cetățenilor români etnici germani mai ales prin legislația privind exproprierile (tratamentul diferit aplicat absenteiștilor germani față de cei maghiari), restricțiile de circulație (din nou, cele două minorități principale din România aveau statut diferențiat, tot în defavoarea germanilor), condamnarea așa-zisilor criminali de război, abuzurile unor reprezentanți ai autorităților locale puși pe căpătuială pe spinarea germanilor, "mobilizarea pentru muncă în Uniunea Sovietică" în ianuarie 1945 a tuturor bărbaților între 17 și 45 de ani și a femeilor între 18 și 30 de ani care nu alăptau (totuși, au fost multe cazuri de femei însărcinate deportate) de origine germană⁹, pregătirea acestor deportări de amploare (decembrie 1944), revenirea din URSS în localitățile românești anterioare unde domiciliau (cu descrierea unor situații limită, din punct de vedere uman, medical și moral, la care erau supuși oameni care cu greu scăpaseră din ghearele morții în pribegia sovietică, iar acum erau supuși la noi suferințe), calvarul din lagărele de internare și triere (cel din Oradea a funcționat ca punct de tranzit spre cele din Timișoara și Târgu-Jiu) și cel similar din detașamentele de muncă forțată (dintre cele 11 preconizate a se înființa pe lângă inspectoratele regionale de poliție și Prefectura Poliției Capitalei până la 1 august 1945, sunt menționate cele de la Roșiori de Vede-Teleorman, Drăgănești-Olt, Stana-Cluj, Timișoara, Anina-Caraș, Petroșani, Târgoviște și două la Hunedoara).

O necesară observație critică se referă la tonul antimaghiar folosit insistent de autor, care în opinia noastră exagerează prin afirmații și sugestii vecine cu șovinismul și naționalismul, transformându-i pe cei de etnie maghiară, în locul românilor neaoși, în principalii vinovați de instaurarea comunismului și profitorii ai regimului respectiv, ba chiar responsabili și profitorii ai persecuțiilor suferite de germani: în localitatea Palota (Bihor), cu populație majoritar germană, șvabii au fost marginalizați și izgoniți din proprietățile lor "ca

⁹ Cifrele totale variază între 69.000 de germani, cifră estimată de viceamiralul sovietic Bogdenko, citată de Dinu C. Giurescu în lucrarea sa, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, și preluată de la acest istoric de către autor, dar fără suficiente argumente și garanții privind exactitatea, și 72.000 de persoane, cifră avansată de Grigore Gafencu într-unul din memoriile sale redactate din partea exilaților români către Conferința de Pace de la Paris din 1946, însă cifra prevăzută inițial de sovietici era de cca. 80.000 de germani, diferența constituind-o excepțiile admise de Stalin, chipurile, la cererea guvernului Petru Groza.

urmărire a necesității de rezolvare a problemei coloniștilor maghiari, stabiliți în acea așezare în urma Dictatului de la Viena” (p. 6), “măsurile de internare a supușilor germani și maghiari – îndată după 23 August 1944 – au intrat în logica războiului” (p. 9), “Un prim interes alarmant față de etnicii maghiari din România, în condițiile în care Ungaria rămăsese aliatul Germaniei și desfășura lupte, pe teritoriul țării noastre, împotriva trupelor sovietice și române, s-a convertit în forme diferite de colaborare cu aceștia, în măsura – reală – în care au fost înțeleși, acceptați și incitați în instituirea unui alt regim politic în România; colaborarea cu etnicii maghiari a fost cu atât mai funcțională, cu cât parte însemnată din structurile de conducere și din organizațiile Partidului Comunist din România era formată din elemente maghiare și maghiarizate.” (p. 9), “În a doua jumătate a anului 1945, organizațiile maghiare au oferit șanse de salvare în schimbul renunțării la naționalitatea germană și asumarea naționalității maghiare” (p. 24), “Pentru germani, declararea apartenenței la naționalitatea maghiară reprezenta o șansă de a nu mai fi expuși sau condamnați; pentru maghiari însemna creșterea numerică a ponderii lor în Transilvania, ceea ce ar fi avut ca rezultat reconsiderarea acțiunii de împărțire a acesteia la Conferința de Pace de la Paris.” (p. 24-25); “Concomitent cu ceea ce începuseră locuitorii germani să resimtă din partea autorităților de ocupație sovietică și administrative românești, în asociere cu alternativa oferită de maghiari, au avut loc și insistențe, presiuni și șantaje asupra acestora, pentru a se declara maghiari. Fenomenul de maghiarizare a germanilor a fost înregistrat în multe documente ale timpului, pentru a putea fi negat sau ignorat. Toate acestea erau făcute din convingerea că mărirea numărului de etnici maghiari – inclusiv prin încorporarea etnicilor germani – ar fi produs o altă trasare a granițelor româno-maghiare, decât cea așteptată, de data aceasta în favoarea Ungariei.” (p. 25).

Autorul nu folosește același ton acuzator atunci când amintește de cazurile (atestare documentar și ele) de românizare a numelor, de trecere la ortodoxie și de căsătorie cu etnici români, respectivele situații fiind prezentate doar ca simple forme de salvare a unor etnici germani de sub efectele politicii represive a statului român (a se vedea p. 26).

O altă critică este aceea că autorul citează doar o singură dată o altă lucrare a sa¹⁰, pe motiv că modul și criteriile de ridicare și internare a supușilor germani și epopeea lor dramatică la sfârșitul conflagrației în Europa ar reprezenta “un alt obiect al cercetării istoriografice, decât cel fixat de cartea de față” (p. 9), cu toate că este evident faptul că este vorba practic despre același subiect și chiar despre abordări similare.

Un mare neajuns al volumului este evidenta absență a corecturii, textele introductive fiind pline de greșeli de grafie, redactorul de carte (dacă a existat, cu adevărat, unul) neîndeplinindu-și menirea în mod profesionist. În schimb, calitatea hârtiei tipografice și cea a legării prin broșare sunt bune.

Textele introductive au la finalul fiecăruia dintre ele câteva referințe, care se pot corela cu titlurile din bibliografia relativ redusă de la p. 51-53, unde lucrările sunt grupate, în ordinea cronologică a publicării lor, pe următoarele categorii: sinteze, documente, mărturii, jurnale, convorbiri, studii și articole.

Înaintea anexelor, adică a documentelor, a fost introdusă o utilă notă asupra ediției (p. 54-55), care detaliază principiile și metodele folosite la publicarea documentelor (forma documentelor: cele mai multe sunt dactilografiate, unele tipărite și doar câteva

¹⁰ *Supușii germani în România anilor 1944-1947*, Oradea, 2008.

scrise de mână, fapt care a fost semnalat de autor prin utilizarea caracterelor italice, ordonarea strict cronologică a documentelor, modalitatea de indicare a datei și localității de proveniență, păstrarea grafiei originale, intervențiile minimale în text, respectarea chiar și a dispunerii secvențelor grafice în pagină, a distanțelor dintre rânduri).

De asemenea, lucrarea beneficiază și de o prefață în limba germană (p. 56-60), care corespunde doar parțial cu preambulul în limba română (p. 5-10) și care poate constitui un punct de plecare în informarea cercetătorilor străini, îndeosebi germani, asupra subiectului, în general, și a cărții, în special.

În concluzie, acest volum de documente ilustrează, în pofida multiplelor lipsuri și erori pe care le-am semnalat mai înainte, modul în care a funcționat germanofobia ca politică a statului român, teroarea la care a fost supusă minoritatea germană în România de către trupele sovietice și autoritățile civile și militare românești în acei ani, tragedia colectivă a minorității germane (care a culminat cu internarea multor zeci de mii de etnici germani în detașamente și lagăre de muncă forțată și/sau deportarea lor în URSS), membrii acesteia fiind primele victime ale regimului comunist din România, cărora, în numele urii și al răzbunării criminale staliniste, le-au fost încălcate cele mai elementare drepturi și libertăți fundamentale.

Gabriel Catalan

Liliana Corobca, *Epurarea cărților în România (1944-1964) Documente*, București, Editura Tritonic, 2010, 380 p.

Cartea Liliane Corobca este, în primul rând, o ediție de documente din fondurile Arhivelor Naționale Istorice Centrale. Este vorba de o ediție al cărei merit principal constă în sistematizarea și în restituirea de o manieră științific semnificantă a unei părți mai puțin cunoscute din istoria comunismului românesc. Dacă despre crearea Fondului Special de carte, respectiv despre listele cărților interzise cele mai importante informații se cunosc deja, grație contribuției unor istorici precum Doru Radosav, István Kiraly, Ionuț Costea, Paul Caravia, dacă despre aspecte punctuale ale funcționării cenzurii comuniste au mai scris Răduț Bâlbăie, Marian Petcu, Bogdan Ficeac, evoluția istorică a instituțiilor cenzurii în România sovietizată nu a făcut, până în prezent, obiectul unui studiu sistematic. Liliana Corobca realizează acum un astfel de studiu, atât direct, în introducerea volumului său de documente, cât și indirect, prin modul de selecție și de organizare a documentelor reproduse în carte. Astfel, istoria unei instituții precum Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor apare, la capătul lecturii Liliane Corobca, incomparabil mai inteligibilă decât au reușit să o facă autori precum Marin Radu Mocanu, al cărui pionierat este grefat semnificativ de stilul prolix și de lipsa de sistem în alegerea surselor documentare.

“Epurarea cărților în România (1944-1964). Documente” este împărțită de editoare în trei mari capitole tematic-cronologice: I. Primele măsuri privind “defascizarea”. Rolul Comisiei Aliate de Control și al cenzorilor sovietici; II. Panorama epurărilor din anii 1948-1951; III. Evoluția procesului de “purificare” a publicațiilor. Controlul Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor.

În studiul introductiv, autoarea face o interesantă și utilă paralelă între instituirea și evoluția organizatorică a instituțiilor cenzurii în URSS și impunerea modelului analog în

România satelitizată. Această punere în perspectivă permite urmărirea etapelor de trecere de la epurarea publicațiilor pe criterii "ideologice", de neconformitate cu viziunea bolșevică asupra organizării statului și a societății, la epurarea pe criterii politice, ținând de ajustările raporturilor de forțe în interiorul PCUS și de necesitatea eliminării lucrărilor foștilor lideri ai partidului, căzuți în dizgrație, pentru a prezerva aparența de soliditate funcțională a sistemului sovietic.

Acest model se aplică, cu unele diferențe minimale ce țin de context, și în cazul României, începând cu luna noiembrie 1944. Primul cuvânt de ordine al epurării publicațiilor este "defascizarea". Sub sigla Comisiei Aliate de Control, primele instrucțiuni legate de cenzurarea unor periodice sunt elaborate, de fapt, de către reprezentanți ai URSS recuperați ulterior ca și consilieri pentru implementarea instituțiilor cenzurii comuniste în România. Următoarea etapă din istoria epurării cărților în România este aceea a "eliminării rămășițelor culturii burgheze". În această etapă, instituțiile cenzurii sunt deja funcționale și beneficiază de aportul unor funcționari autohtoni, comuniști sau vremelnici recuperați dintre cenzorii vechiului regim. Cea de-a treia etapă începe după moartea lui Stalin și are ca obiectiv principal eliminarea din biblioteci, librării și anticariate a cărților devenite neconvenabile ideologic, a autorilor căzuți în dizgrație, a numelor unor foști lideri PMR deveniți opozanți ai lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Despre cea de-a patra etapă, care se prefigurează de pe la începutul anilor '60 și care va dura, cu mici ajustări de strategie, până la sfârșitul regimului comunist în România, Liliana Corobca nu amintește decât în treacăt, dat fiind că aceasta nu intră decât foarte puțin în decupajul cronologic al volumului său de documente. Observațiile pe care le face referitor la această a patra perioadă aruncă însă o lumină importantă asupra funcționării mecanismului cenzurii în anii '60-'80. Se precizează, astfel, că această perioadă este caracterizată prin dispariția din documentele oficiale a "etaloanelor" cât de cât precise referitoare la condițiile în care o publicație trebuia înlăturată din accesul public, ceea ce permite instituirea arbitrariului instituțiilor de cenzură. La rândul său, organizarea instituțională a cenzurii este bulversată odată cu dispariția oficială a Direcției Generale a Presei și Tipăriturilor (transformată, în 1975, în Comitet pentru Presă și Tipărituri, desființat și el în 1977). Acest moment nu coincide însă cu slăbirea cenzurii asupra publicațiilor, ci doar cu trecerea de la cenzură la "autocenzură" care reprezintă acum o sarcină a editurilor, supervizată de Consiliul Culturii și Educației Socialiste. Așa cum observase la începutul lucrării sale referindu-se la cenzura din URSS, autoarea surprinde și în cazul românesc trecerea treptată de la controlul oficial recunoscut și reglementat asupra libertății cuvântului la generalizarea ipocriziei în sistemul cenzurii, respectiv practicarea unei cenzuri cu atât mai stricte, cu cât nu mai este oficial recunoscută de regimul politic comunist. Aceeași autoare identifică în studiul său introductiv (p. 49) o evoluție cronologică în trei timpi a logicilor de funcționare a cenzurii: control-"supracontrol"-autocontrol.

În ceea ce privește conținutul noțiunii însăși de "epurare" a cărților, fără a încerca o periodizare la fel de riguroasă, Liliana Corobca surprinde alternanța momentelor când "epurarea" a coincis cu distrugerea fizică a publicațiilor indezirabile (arderea efectivă a unor publicații, uneori în cantități mari; cf. p. 41) cu momentele când acestea – mai ales atunci când era vorba de manuscrise valoroase – sunt ascunse de ochii cititorului, dar nu și distruse fizic. Așa cum remarcă autoarea, apariția Fondului Special de carte este o realitate târzie, care intervine în cea de-a doua fază a "epurării" publicațiilor și care are în ansamblu

– chiar dacă această constatare poate părea un paradox – un rol benefic, împiedicând distrugerea fizică a cărților vizate de cenzură. Între politica de ardere a cărților și aceea de eliminare a lor din rafturile aflate la dispoziția publicului a existat și o strategie intermediară, la fel de nocivă: mutilarea publicațiilor, inclusiv a unor manuscrise rare, prin decuparea ilustrațiilor, respectiv a unor nume și fraze considerate neconvenabile politic.

Documentele prezentate de Liliana Corobca surprind adeseori reacțiile individuale ale actorilor implicați în vastul proces de epurare a cărților, de la excesul de zel al unor cenzori pe cât de ignoranți, pe atât de vigilenți la rezistența, deschisă ori doar pasivă, a unor bibliotecari pasionați de profesia lor.

“Cărțile îmbătrânesc repede”, scria într-un raport din 1929 Nadejda Krupskaja pentru a justifica necesitatea unor noi instrucțiuni de epurare a publicațiilor. Una dintre primele victime ale acestor noi instrucțiuni era Troțki însuși, fondatorul *Glavlit*-ului, ale cărui opere trebuiau eliminate din biblioteci odată cu amintirea prezenței sale în istoria statului sovietic. În România, lucrurile s-au petrecut de o manieră similară cu scrierile Anei Pauker, ale lui Lucrețiu Pătrășcanu, ale lui Miron Constantinescu. La fiecare nouă turnură a liniei oficiale a Partidului, cei care nu mai corespundeau noilor exigențe ideologice erau astfel șterși din amintirea publică. Fiecare scriitor autoexilat în afara României comuniste devenea în interior o non-existență, iar cărțile sale trebuiau eliminate din biblioteci. Concluzia care se impune la sfârșitul lecturii volumului Liliane Corobca este aceea că epurarea cărților în perioada comunistă a fost, în fond, o altă manifestare a vastei utopii de control asupra minților pe care regimurile comuniste, începând cu cel sovietic, au crezut-o până la sfârșitul existenței lor realizabilă.

Alina Pavelescu

Elite comuniste înainte și după 1989, Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România, vol. II, Iași, Polirom, 2007, 302 p.

Volumul constituie o culegere de studii remarcabilă prin documentare, structurare și mai ales prin tematică, în contextul în care analiza (identificarea, descrierea, compararea) elitelor comuniste și postcomuniste reprezintă un subiect important și nou pentru România. În Europa Centrală aceasta era o temă privilegiată, în timp ce în România ea nu a fost abordată nici înainte de 1989, nici după, deoarece evoluția științelor politice era blocată, accesul la arhivele PCR limitat, iar cazul românesc se dovedea a fi aparte, dificil de studiat.

Așa cum precizează clar titlul, lucrarea integrează studii privind evoluția elitelor în epoca regimului comunist și în perioada postcomunistă, iar articolele ample, organizate metodic și demonstrativ transmit numeroase informații din arhive, din surse foarte diverse.

Lucrarea începe cu un studiu comparative datorat lui Laurențiu Ștefan, vizând recrutarea elitelor în perioada guvernelor dejiste și ceașiste, în special în anii '60, considerați o “paranteză liberală” între cele două conduceri autocratice: Gheorghe Gheorghiu-Dej în anii '50 și Nicolae Ceaușescu în anii '70 și '80. Studiul este clar, detaliat, integrând și numeroase tabele demonstrative. Obiectivul este evidențierea **legitimității în sistemul comunist**, a rolului tehnocraților în cadrul elitelor politice comuniste din România anilor '60, în esență autorul dorind să demonstreze că **deteriorarea** elitelor politice

constituie o cauză a crizei economice și politice. Ca urmare, sunt analizate perioadele 1952-1965 și 1965-1974, în elita guvernamentală fiind integrați cei care au fost membri ai guvernului mai mult de patru ani. Activități esențiale au fost: identificarea tehnocraților (intelectualii, unii erau la conducerea ministerelor economice) prin verificarea trecutului academic, delimitarea pozițiilor politice de cele nepolitice, stabilirea politicienilor-tehnocrați (persoane cu responsabilități politice în guvern și cu rol economic), a tehnocraților "schimbători" (categorie provizorie), analizarea carierei de partid a elitei guvernamentale. În sistemul comunist, elitele politice provin din **partid** și **guvern**, cercetarea orientându-se mai ales asupra elitei guvernamentale. În vremea lui Dej, de exemplu, sunt identificate 17 persoane cu duble responsabilități, în partid și în guvern, dar cei mai mulți aveau putere doar în partid sau guvern.

În anii '50, Gheorghiu-Dej a încurajat rolul politic al muncitorilor, iar în anii '60, a promovat intelectualii, tehnocrații. Gheorghe Gheorghiu-Dej și prim-ministrul său, Ion Gheorghe Maurer, au deschis treptat instituțiile centrale intelectualilor și tehnocraților. Dej a susținut la început o elită guvernamentală dominată de politicieni, crescând treptat rolul tehnocraților: $8/25 = 32\%$, în timp ce la Ceaușescu numărul lor a scăzut la 26% ($5/25$). După moartea lui Dej, elita sa guvernamentală a fost decimată, Ceaușescu, de teama concurenței, constituind o nouă elită, mult mai politizată, care s-a suprapus într-o măsură mai mare cu elita de partid. În concluzie, modelele de recrutare au fost diferite, dar au avut și asemănări, astfel la început s-a mers pe aducerea în funcțiile politice a unor oameni de încredere. Gheorghiu-Dej a favorizat stabilitatea și durabilitatea guvernamentală, în timp ce Ceaușescu a promovat instabilitatea, politizarea guvernului, scăderea proporției și rolului tehnocraților, dese schimbări de guvern (rotația cadrelor).

Un alt studiu, semnat de Ruxandra Ivan, își propune descoperirea unor răspunsuri la probleme precum: relaționarea dintre aparatul de partid și de stat, mijloacele prin care partidul a controlat statul, poziția nomenclurii – liant între aparatul de stat și cel de partid. S-a cercetat situația elitelor Ministerului de Externe, pe baza documentelor descoperite la ANIC, cele de la Arhiva Ministerului de Externe nefiind accesibile. Comuniștii au epurat personalul din Ministerul de Externe, au eliminat diplomații de profesie. Astfel, necesarul de cadre era foarte mare: din 349 posturi în străinătate erau ocupate doar 155, angajările, atât în posturi diplomatice, cât și în cele administrative, fiind însă hotărâte de către partid. În acest domeniu, din 1950 un rol important l-au avut Secția Cadrelor de Partid din Exterior [SCPE] și Secția de Relații Externe a CC al PCR. Un diplomat, dar și un angajat obișnuit al ministerului, trebuia să îndeplinească următoarele criterii: să provină dintr-un mediu social agreeat de partid (întreprinderile mari, organizațiile de mase, cadrele de partid), să fie descoperit și selecționat de SCPE, să fie verificat de aceasta și să urmeze un curs timp de o lună la minister. Apoi urma să fie propus la o funcție și aprobat sau nu de către Secretariatul CC al PCR. Astfel a fost deprofesionalizat acest minister, iar unele din atribuții sale au fost preluate de Secția de Relații Externe a CC al PMR. Aceasta avea inițial doar rolul colaborării cu partidele frățesti și propaganda în străinătate, apoi și "pregătirea cadrelor pentru munca în străinătate", verificarea convențiilor culturale internaționale, identificarea direcțiilor de politică externă. Marile decizii, numirile în posturi, erau luate desigur de către Biroul Politic al CC. Așadar, ministerul nu putea decide asupra personalului său diplomatic, nici asupra politicii sale. De reținut că nu se poate vorbi de concurență sau colaborare între instituțiile statului și organele de partid, mai sigur fiind

vorba de o suprapunere sau parazitare a statului de către partid sau chiar o înlocuire.

Lucrarea prezintă și o analiză temeinică privind recrutarea cadrelor superioare de penitenciar comuniste, care trebuia să provină din medii sociale specifice, cu o pregătire școlară slabă și să se perfecționeze la locul de muncă. Aceste informații sunt probate de arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor, prin dosare profesionale și alte documente din sistemul penitenciar.

Aflăm astfel care sunt documentele ce compun un “dosar profesional”: fișa personală, foaia de serviciu, jurământul militar, angajamentele, foaia de notare, caracterizările de serviciu, nota-raport, referatul de cadre, nota de relații, referințele, autobiografia, fișa de înlocuitor, fișa de evidență și alte numeroase documente (fotografii, carnet de muncă, caziere, tabele cu toate rudele ofițerului ș. a.), așadar un impresionant edificiu descriptiv. Evident, erau stabilite și atribuțiile comandanților și locțiitorilor de penitenciar, ele fiind delimitate pe grade, adică pentru comandant/director, locțiitor pentru pază și regim, locțiitor pentru servicii, locțiitorul politic, primul gardian. Recrutarea cadrelor superioare de penitenciar evidențiază că mediul de proveniență majoritar (75%) era cel rural, cei mai mulți erau muncitori și țărani, majoritatea (91%) erau membrii PMR/PCR și UTM/UTC, studiile civile erau inferioare (40% nu absolviseră mai mult de șapte clase primare), în timp ce studiile militare erau obligatorii pentru cei care intrau în Ministerul de Interne (aproape jumătate dintre cei 100 de ofițeri analizați ajungând la gradul de colonel), precum și cele de reciclare. În final, autorii (Marius Stan, Mihai Burcea și Mihail Bumbes) exemplifică prin două fișe-tip de dosare profesionale ca studii de caz, care oferă o imagine detaliată a variabilelor sistemului penitenciar comunist extreme de represiv din România.

Cristina Roman prezintă o imagine a istoriei facțiunilor din interiorul elitei PCR între 1944 și 1952. Începe cu descrierea perioadei 1921-1944 din istoria Partidului Comunist din România, creație artificială, o secție națională a Cominternului. În timpul celui de-al doilea război mondial, se delimitează trei facțiuni: Comitetul Central, în ilegalitate, condus de Ștefan Foriș; “Centrul din închisori” condus de Gheorghe Gheorghiu-Dej; Biroul pentru emigranții români de la Moscova, coordonat de Ana Pauker. După anul 1944, se detașează și alte personalități dintre comuniști, precum Vasile Luca (activist sindical, de origine maghiară), Dumitru Coliu (șef al Comisiei Controlului de Partid al PMR, bulgar de origine), Leonte Răutu (basarabean, ideolog, preferat al Anei Pauker). Ultimele două facțiuni s-au unit după 23 august 1944, iar Ștefan Foriș a fost ucis. În 1944-1945 strategiile partidelor comuniste din Europa Centrală și de Est erau coordonate și impuse de Moscova, astfel Andrei Vișinski, prim comisar adjunct pentru afaceri externe al URSS, l-a determinat pe regele Mihai să accepte un guvern dominat de comuniști. La 16 octombrie 1945 a avut loc prima conferință națională a PCdR, unde s-a adoptat un nou statut, partidul schimbându-și numele și devenind PCR, iar în 1947 comuniștii forțând scindarea PSD din România care s-a unit astfel cu PCR. În anii 1944-1945 erau lideri comuniști mai puternici ca Dej, precum Emil Bodnăraș, Vasile Luca, dar în ianuarie 1945 Stalin l-a desemnat secretar general al PCR pe Gh. Gheorghiu-Dej. Acesta a promovat o politică de epurare a PCR, susținută de Stalin, și și-a eliminat treptat toți rivalii: “gruparea deviaționistă Pauker-Luca-Georgescu” (considerați vinovați de eșecurile politicii economice, au fost anihilați în 1952), Lucrețiu Pătrășcanu (arestat în 1948 și executat în 1954).

Trecerea către perioada postcomunistă se face cu George Mink și Jean-Charles Szurek care prezintă o **anchetă colectivă** bazată pe interviurile unor foști nomenclaturiști din Europa de Est, mai precis din Polonia, Ungaria, Rusia și Republica Cehă. Tendințele manifestate în aceste țări au fost: stoparea ascensiunii unei părți importante a fostei elite (aproape 20% în Polonia și Ungaria și 9,4% în Rusia din nomenclatură a ieșit la pensie) și afluxul nomenclaturii spre constituirea de întreprinderi private. Ei definesc nomenclatura ca “lista nominală și confidențială a posturilor de încadrare, de sus în jos, a vieții sociale și politice, așa cum le stabilise partidul”. Procesul de conversie a nomenclaturii este descris integrând un **centru al sistemului** (se evidențiază o creștere a importanței criteriului de competență pentru posturile conducătoare și o acceptare a economiei de piață), “o nomenclatură «inițiată» în cadrul legislativ al «autoaproprierii»” (în 1988 și 1989 în Ungaria și Polonia au fost votate legi care permiteau nomenclaturii economice să intre în posesia activelor întreprinderilor) și **masa nomenclaturii** (directorii în comunism, antreprenorii în capitalism). Studiul descrie diversitatea traiectoriilor și a motivațiilor fostei nomenclaturi: antreprenoriatul voluntar, de nevoie, cazul SRI-urilor, strategii simple și complexe, crearea unor noi identități: social-liberali (Polonia), social-democrați (Ungaria).

Aceeași tematică – situația politică a fostei elite comuniste în perioada postcomunistă –, bazată pe foarte multe izvoare contemporane (declarații, proclamații, programe, doctrine, rapoarte, interviuri, lucrări memorialistice ș. a.), dar în alt spațiu – România – adoptă Raluca Grosescu. Astfel, sunt analizate fostele elite, care se regăsesc la conducerea noilor partide, dar nu în majoritate. Astfel, fosta nomenclatură comunistă apare integrată în noile organizații politice: Frontul Salvării Naționale (continuat de Partidul Democrat și Partidul Social Democrat), Partidul România Mare, Partidul Socialist al Muncii, Partidul Unității Naționale din România, Partidul Democrat Agrar din România și Uniunea Democrată a Maghiarilor din România, în vreme ce Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc au evitat fosta nomenclatură până în 2000. Autoarea realizează un tablou al evoluției acestor partide, marcând la fiecare traseu conversiei: PSD (principala moștenitoare a FSN, istoria unei convingeri progresive către social-democrație, uitarea trecutului, etatism economic și reticentă față de economia de piață), PD (aripa Petre Roman din FSN, valorizarea imediată a social-democrației, pentru o economie de piață, o politică a duplicității în raport cu trecutul), PDAR (promovare a ideii că dezvoltarea agriculturii este principala formă de progres a economiei române), PSM (un exemplu al eșecului stângii radicale din România, în condițiile absenței grupării reformiste, înghițit de PSD), PRM (naționalism extrem și democatofobie, denunțare a comunismului exogen și susținere a comunismului național, pronunțare pentru un capitalism popular, etatism și naționalism economic, antioccidentalism), PUNR (naționalism și capital minimal), UDMR (apărarea drepturilor etnice, anticomunism).

În concluzie, autoarea remarcă diversitatea traiectoriilor de conversie politică a fostei nomenclaturi din România și delimitează o taxonomie a partidelor acesteia: **antireformiști nostalgici** (PRM, PSM și PUNR), **reformiști minimaliști** (FSN/PDSR, PDAR) și **reformiști maximaliști** (UDMR).

Lucrarea cuprinde și un studio aparținând Alexandrei Ionașcu, dedicat analizei elitelor guvernamentale, mai precis a elitei executive postcomuniste, plecând de la o realitate: în România după 1989 nu a existat nicio elită revoluționară, radicală, orientată spre reforme, așa că tot vechea clasă dominantă a negociat schimbarea de regim. În cazul

României nu se poate vorbi de o reînnoire a elitei, ci o reconfigurare a nivelului instituțional – cam precară într-o democrație funcțională. Comunismul românesc este clasificat ca o formă de comunism patrimonial, de tip sultanist, cu relații clienteliste. Se produce instabilitate guvernamentală și a personalului guvernamental (cu cât cabinetele sunt mai de durată cu atât crește proporția remanierii personalului). Lucrarea analizează fenomenul stabilizării elitelor, prin rotația cadrelor, atât în executivul românesc comunist cât și în cele postcomuniste. Deși se păstrează unele mecanisme comuniste, acestea se atenuează, iar membrii elitei se schimbă treptat. Așadar trecutul istoric comunist apare ca un element încorporat în noua putere democratică postcomunistă.

Funcționarea Academiei “Ștefan Gheorghiu” a reprezentat un subiect prin care se reconstituie imaginea corectă a mobilității elitelor actuale din România și a resurselor importante ale acestui proces. Este vorba de o imagine de ansamblu a mobilității elitelor înainte și după 1989. Sunt analizate funcțiile Academiei “Ștefan Gheorghiu” ca loc obligatoriu pentru formarea de lideri și ca școală de elită. După un scurt istoric al Academiei “Ștefan Gheorghiu” (creată în martie 1945 odată cu instalarea regimului comunist în România, desființată prin hotărâre guvernamentală în ianuarie 1990, după ce, din 1977, deținea monopolul în trei domenii: sociologie, comerț exterior și jurnalism), sunt comentate funcțiile, rolurile acesteia, precum acțiunea de a instrui și a produce elite, în sensul de cadre de implementare a politicii partidului, de a realiza legătura dintre producție și educație, de a informa prin biblioteci, laboratoare, centre. Mihăiță Lupu realizează și o analiză SWOT evidențiindu-se punctele tari, punctele slabe, oportunitățile, temerile momentului 1990 când Academia a fost închisă. Patrimoniul Academiei “Ștefan Gheorghiu”, bibliotecile au fost preluate de noile facultăți de sociologie-psihologie și de jurnalism. Până în anul 2007 nu se realizase încă o recuperare a istoriei Academiei “Ștefan Gheorghiu”, ea nefiind nici discreditată oficial, nici reabilitată prin asumarea minusurilor și plusurilor funcționării ei.

Păstrând tematica, lucrarea se încheie prin recenzarea unor articole recente despre istoria elitelor din România.

Bibliografia – decurgând din notele de subsol – este reprezentativă, bogată în documente din Arhivele Naționale Istorice Centrale (fondul CC al PCR, secțiile Căminare, Relații Externe, Cadre), din Administrația Națională a Penitenciarelor (fond Secretariat, Serviciul Cadre și Învățământ) unele redată integral în anexele studiilor. Sunt utilizate și ziare – “Monitorul Oficial”, “Scântea”, “Dimineața”, “Socialistul”, “Jurnalul Național”, surse online, interviuri, lucrări memorialiste, fragmente din legi, proclamații, statute, rapoarte, declarații, comunicate, hotărâri, discursuri, programe, regulamente, numeroase lucrări istorice autohtone și străine recent publicate.

În concluzie, lucrarea “Elite comuniste înainte și după 1989” oferă numeroase informații, analize, ipoteze, opinii, statistici, prin care rămâne un punct de reper valoros în istoriografia românească privind elitele.

Monica Negru

ADDENDA ET CORRIGENDA

Dragă Arcadic... Un răspuns la un răspuns

În articolul “Colecția de stare civilă – între realizări și deziderate. Actele comunale de stare civilă de la D.J.A.N. Iași”¹, colegul nostru de la DJAN Iași, Arcadie Bodale, își respectă promisiunea făcută nouă în urmă cu câțiva ani și își expune punctul de vedere asupra modului de prelucrare a colecțiilor de stare civilă existente în depozitele Arhivelor Naționale, în contrapartidă la punctul nostru de vedere, pe același subiect, din 2005². Mulțumim în primul rând pentru faptul că cineva a citit modesta noastră contribuție pe această temă; nu bucurăm apoi că am întâlnit un om de onoare, care își respectă promisiunile, lucru mai rar în zilele noastre; regretăm însă, în final, că nu am reușit să fim suficient de clari în materialul nostru din 2005, astfel încât colegul Bodale să nu mai fi depus un efort în a ne demonta niște afirmații, vizibil înțelese în altă cheie decât cea în care am avut intenția să scriem.

Tocmai din acest ultim motiv, nu am avut inițial intenția de a răspunde criticilor Domniei sale. Cunoșteam, desigur, clasică dilemă interculturală: românul spune: “dacă nu ești vinovat, nu ai de ce să răspunzi”; neamțul spune: “dacă taci, înseamnă că ești de acord”. Însă am constatat, datorită vizibilității mult mai mari a “Revistei Arhivelor” față de “Buletinul de documentare arhivistică” din 2005, că mai mulți colegi m-au citit din partea “recenzivă” a articolului colegului Bodale; or, după cum se știe, o citare în recenzie nu poate fi decât fatalmente omisivă. Iată de ce am ajuns să consider că, din respect pentru profesie și de dragul dezbaterii intelectuale, s-ar cuveni să îmi rafinez discursul din 2005, pentru a clarifica ce am intenționat să spun atunci.

Să începem cu niște definiții:

Conform “Normelor tehnice”, un fond arhivistic este “totalitatea documentelor create în decursul activității unei instituții, asociații [...], independente din punct de vedere organizatoric, și operativ [...], precum și de către o familie sau o persoană fizică.”

Conform ISAD(G), un fond arhivistic reprezintă “totalitatea documentelor (recorduri), indiferent de gen sau suport, create de o manieră organizată și/sau acumulate și folosite de o persoană fizică, familie sau persoană juridică în cursul desfășurării activității și funcțiilor respectivului creator.”

După “Glosarul” lui Pearce-Moses, un fond este “*the entire body of records of an organization, family, or individual that have been created and accumulated as the result of an organic process reflecting the functions of the creator.*”

Așadar, conform acestor lucrări, un fond arhivistic presupune **totalitatea documentelor**, presupune un **creator de fond** (cu un anumit grad de independență), care

¹ Arcadie M. Bodale, *Colecția de stare civilă – între realizări și deziderate. Actele comunale de stare civilă de la D.J.A.N. Iași*, “Revista Arhivelor. Archives Review” 85 (2008), 1, p. 51-79 (în special 57-64).

² Bogdan-Florin Popovici, *Considerații pe marginea prelucrării colecției de registre de stare civilă*. BIDA. 2005, p. 64-72.

desfășoară o **activitate proprie**, în urma căreia **primește, emite sau acumulează documente**.

Câteva comentarii. Este evident că niciun fond arhivistic din depozitele unei instituții de Arhivă istorică nu cuprinde “totalitatea” documentelor; presupunând că există disciplina cea mai riguroasă în crearea și păstrarea documentelor, tot se vor face selecționări. Așadar, “fondurile” de arhivă istorică sunt de fapt “fragmente de fond” care, la limita ultimă, pot fi alcătuite dintr-o singură unitate. Aceste cazuri extreme au fost discutate, sub influența arhiviștilor polonezi, de către M. D. Ciucă³ și, după cunoștința noastră, problema nu a mai fost reluată. Nu ne propunem să oferim o soluție acum, dar facem această mențiune deoarece cazul a fost invocat de colegul Bodale.

Referitor la creatorul de fond, acesta este practic cheia de boltă a fondului arhivistic. Adesea el este confundat cu creatorul documentelor (“autorul”, în logica ISAD(G)), ceea ce este evident eronat. Creatorul de fond este cel care dă numele fondului, și care dictează (sau ar trebui să dicteze...) logica organizării documentelor. Această “dictatură” s-a exprimat în principiul respectului față de creatorul de fond sau, în varianta sa extinsă, în principiul provenienței. Aceste principii, cu corolarul “sacralitatea ordinii inițiale” – “*The Sanctity Of Original Order*”, susțin că: 1. Documentele dintr-un fond nu trebuie amestecate cu cele aparținând altui fond; 2. Unui fond arhivistic trebuie să i se păstreze integritatea, adică nu trebuie să fie extrase documente dintr-un fond pentru a îmbogăți alt fond sau a crea colecții⁴; 3. Ordinea interioară a fondului trebuie să fie cea rezultată din activitatea creatorului și doar în cazuri excepționale, când această ordine nu mai poate fi sub nicio formă reconstituită, se va adopta o alta, cât mai aproape de logica inițială a creării/acumulării documentelor. Așadar, ordinea documentelor într-un fond arhivistic trebuie să respecte voința creatorului; adică un fond arhivistic nu trebuie să prezinte utilizatorului “ordinea arhivistului”, ci modul organic (adică rezultat direct din procesele de activitate) de producere/acumulare a documentelor de către creatorul de fond. Pentru a ilustra, să luăm cazurile bisericilor Curtea de Argeș sau Trei Ierarhi, față de care Lecomte du Nouy și-a exprimat opinia că ele nu sunt construite așa cum cereau preceptele stilurilor arhitectonice și atunci le-a reconstruit el, așa cum **trebuiau** să fie... Respectarea principiului provenienței este una din axele fundamentale ale profesiei, fiind de altfel menționată ca atare în “Codul deontologic” al profesiei de arhivist, adoptat de CIA. Desigur, se poate pune problema existenței unor modificări succesive în structura fondului; adică, pentru a lua tot exemplele de mai sus, ce putem face: acceptăm bisericile așa cum sunt acum sau încercăm să le refacem în forma inițială? După opinia noastră, răspunsul ține de aceeași logică a respectului față de creator: dacă voința creatorului sau a celui care a administrat în timp fondul, cu drepturi depline, a fost să organizeze documentele într-un anumit fel, organizarea fondului trebuie conservată, pentru că reflectă istoricul fondului de arhivă. Dacă arhivistul consideră că organizarea fondului nu este potrivită pentru cercetare, el are dreptul de a interveni asupra **creației sale**, adică asupra instrumentelor de informare științifică redactate de el, nu asupra structurii fondului. Poate realiza noi instrumente de evidență și informare, poate restructura informațiile în cataloage și descrieri de fond, dar nu

³ M. D. Ciucă. *Ordonarea și inventarierea documentelor aflate în depozitele Arhivelor Statului*. “Revista Arhivelor”. 1979. 3, p. 288.

⁴ *Les archives privées*. Paris, 2008, p. 126. O încercare de sinteză a principiilor arhivistice la <http://www.bogdanpopovici.go.ro/anul%20istorice/20%20principii%20arhivistice.pdf>.

să intervină asupra structurii fondului. Desigur, suntem conștienți de faptul că aceste lucruri sunt, într-o năucitoare proporție, contrare metodologiei și practicii arhivistului român, însă aspectele, așa cum sunt prezentate aici, pot fi regăsite ca atare în orice manual sau tratat de arhivistică, universal recunoscute.

Referitor la fluxurile de acumulare a documentelor într-un fond, reamintim principiile expuse cu claritate de M. D. Ciucă:

- a. actele intrate aparțin instituției care le-a primit;
- b. copiile actelor emise (ieșite) aparțin fondului instituției care le-a emis;
- c. rapoartele, situațiile, studiile, ordinele sau alte acte se repartizează fondului instituției care le-a creat.

În fine, o explicație filologică. Conform DEX 98, “civil” are următoarele sensuri:

CIVIL, -Ă, civili, -e, adj. Care privește pe cetățenii unui stat (cu excepția militarilor și a reprezentanților bisericii) sau care aparține, este specific acestor cetățeni; care se referă la raporturile juridice ale cetățenilor între ei (cu excepția militarilor și a reprezentanților bisericii), precum și la raporturile economice ale acestora cu organele și organizațiile statului... ♦ *Drepturi civile* = drepturi de care se bucură o persoană (fizică sau juridică), reglementate și recunoscute ca atare. *Drept civil* = ramură a dreptului care studiază și reglementează relațiile sociale (convenite în raporturi juridice) existente între persoanele fizice sau juridice dintr-un stat. [...] *Stare civilă* = situația unei persoane așa cum rezultă din actele sale privitoare la naștere, căsătorie, deces. *Ofițer al stării civile* = salariat al unei primării însărcinat cu încheierea actelor de stare civilă. *Căsătorie civilă* = căsătorie oficiată de ofițerul stării civile în conformitate cu prevederile legale. [...] ♦ (Substantivat) Persoană îmbrăcată în haine obișnuite (și nu în haine militare sau preoțești); cetățean al unui stat, cu excepția militarilor și a preoților.

Aceste instrumente noționale fiind exprimate, vom încerca în continuare să “il convingem de netemeinicia ipotezei emise invocând câteva argumente care ni s-au părut a fi suficiente la acea vreme” (citat din articolul domnului Bodale referitor la subsemnatul). Vom adopta “metoda cronologică”, încercând să răspundem punctual afirmațiilor colegului Bodale, negrupând pe teme și probleme aspectele invocate. Desigur, din dorința de a respecta logica creatorului articolului...

“...întrebarea retorică «ce facem cu registrele parohiale de stare civilă, la care primărie le integrăm, dat fiind faptul că o parohie putea cuprinde mai multe localități?»”

Într-adevăr, întrebarea colegului Bodale este retorică: există și alte instituții (poșta, judecătoria, CFR) a căror structură organizatorică teritorială nu coincide cu împărțirea administrativ-teritorială a Statului. Răspunsul este evident: registrele respective se grupează la fondul creatorului sau al destinatarului, în cazul în care legislația contemporană nu prevedea păstrarea lor la creatorul efectiv al documentului.

“Astfel, mai întâi, distinsul coleg de la Brașov face o delimitare între actele întocmite de biserică pentru botezați, cununați și morți și între actele autorităților laice pentru născuți, căsătoriți și morți, pretinzând că cele din prima categorie nu ar putea fi considerate drept acte de stare civilă”.

Motivul pentru care susțin afirmația este unul cât se poate de banal: “bisericesc” se opune lui “laic” sau “civil”, după cum reiese de altfel și din definiția de mai sus. În definitiv, apariția statului modern se reflectă, la noi și încă în vreo alte câteva state, în practici administrative laice. Din acest punct de vedere, a grupa laolaltă matricolele și registrele de stare civilă implică nu doar ruperea fondurilor, ci și amestecul funcțiilor sociale.

“Domnia sa își susține ipoteza invocând faptul că, potrivit Lexiconului juridic maghiar, în limba maghiară «állami anyakönyvek» [sic!] se traduce prin «registre/matricole de stat», iar «felekezeti anyakönyvek» [sic!] desemnează «registre/matricole confesionale», iar «continuitatea» în denumire [n. n. a termenului de «stare civilă»] se datorează formei materialelor (de registru/matricolă) și nu valorii de conținut”.

Din păcate, exprimarea mea din articolul din 2005 pare să fi fost într-adevăr defectuoasă și, ca urmare, nu m-am făcut înțeles: continuitatea în denumire nu se referă la “stare civilă” (cum întregeste eronat colegul Bodale), ci la *anyakönyv*. Indiferent dacă au fost redactate de stat sau de biserică, registrele erau definite ca *anyakönyv* – “cartea-mamă”, registru, matricolă. Diferența era dată de *felekezeti* – confesional, respectiv *állami* – de stat. Iată citatul original: “Registrele pe care le-am parcurs, precum și bibliografia indică folosirea termenului de *anyakönyv* (matricolă, registru) atât pentru documentele confesionale («registru/matricolă pentru născuți a parohiei...»), cât și pentru cele de stare civilă («registru/matricolă pentru născuți a cercului...»). Deși aceasta ar putea pleda pentru ideea folosirii termenului “stare civilă” și pentru registrele confesionale, opinăm că această “continuitate” în denumire se datorează formei materialelor (de registru/matricolă) și nu valorii de conținut. În acest sens pledează desemnarea cu nume distincte în *Lexiconul juridic maghiar*: *állami anyakönyvek* (= registre/matricole de stat), respectiv *felekezeti anyakönyvek* (= registre/matricole confesionale)”.

“[...] domnul Popovici aplică retroactiv o ipotetică interpretare a Lexiconului juridic maghiar din 1900, respectiv pentru perioada care l-a precedat, dat fiind că tot domnia sa recunoaște că pe teritoriul Ungariei (așadar, și al Transilvaniei) întocmirea actelor de stare civilă de către funcționarii statului a fost introdusă prin articolul de lege XXXIII din 18 decembrie 1894, cu aplicare din 1 octombrie 1995 [sic!]”.

Sunt de acord cu distinsul coleg de la Iași, că aplicarea retroactivă a unor principii nu este profesională; consider totuși că în interval de 5 ani (1895-1900) legislația și practica juridică a statului maghiar nu s-a modificat într-atât încât să nu mai fie valabile interpretările Lexiconului. În al doilea rând, așa cum arătam în altă parte a articolului din 2005 (p. 67), aceeași traducere a fost folosită atât de Dicționarul enciclopedic al ASTREI, cât și în tălmăcirea românească din 1921 a legislației maghiare de la 1895. Scuzată fie-mi părerea preconcepută, dar am constatat că intelectualii români, locuind în Ardeal în perioada dualistă, chiar știau despre ce este vorba în legislația statului în care trăiau, și cunoșteau și transpunerea în limba lor maternă a termenilor oficiali. Care nu s-au schimbat în stilul în care statul român schimbă astăzi legislația.

“Apoi, niciunul dintre termenii maghiari folosiți și nici Lexiconul invocat nu cuprind și cuvintele pentru echivalentul românesc de “stare civilă”, așa încât se naște

întrebarea dacă stimatul nostru coleg a omis niște detalii sau a forțat interpretarea pentru a ajunge la o soluție convenabilă?”

Răspunsul ni se pare și aici evident, dacă vom încerca să punem problema în context. Articolul nostru nu a vizat Adevărul, ci prezentarea unei situații aplicabile strict la spațiul ardelean, aflat sub autoritatea juridică și administrativă a Ungariei, la 1895. Pentru demersul nostru nu conta identificarea termenilor de dragul traducerii/ retroversiei, ci înțelegerea conceptului în mediul său legislativ-lingvistic original. Or, documentele care au făcut obiectul articolului nostru erau create de o administrație maghiară, care le apela cu o anumită expresie; ne-a interesat care era sensul și semnificația expresiei. Dar, de dragul discuției, iată traducerea “stării civile” din limba română în maghiară: stare civilă = *személy állapot* (cu referire la familie sau cetățenie); registru de stare civilă = *anyakönyv*⁵. Deci, suspiciunea colegului nu se întemeiază pe o realitate, termenul cu care se denumesc actele fiind cel utilizat de noi.

“Dacă, într-adevăr, a fost o scăpare a unui “mic” detaliu lingvistic din partea autorului, ne întrebăm de ce s-a oprit la limba maghiară și nu la alt idiom, căci sunt destule pe Terra?”

Întâmplător, limba oficială a instituțiilor care au produs documentele în discuție este limba maghiară.

“Totodată, pot fi de înțeles persoanele cu un profund sentiment religios care invocă numai cărțile sfinte ale religiei lor ca singure depozitare ale adevărului și binelui, dar educația mea nu îmi permite să extind această comprehensiune și asupra unor produse ale inteligenței umane. I-aș fi îndatorat amicului meu dacă mă ajută să-mi depășesc această limită.”

Mărturisesc că sunt plăcut impresionat de părerea colegului nostru, asupra profunzimii ideilor și bigotismului nostru cultural; acestea sunt totuși caracteristicile oamenilor cu aspirație spre Absolut, căutători permanenți ai Adevărului. Personal, m-aș caracteriza ca fiind mult mai profan, iar în cazul de față lucrurile sunt de-a dreptul prozaice: avem de-a face cu niște documente produse într-un anumit mediu legislativ, este normal să luăm ca referință lucrările respectivului mediu juridic. Un dicționar american referitor la această problemă era de o utilitate limitată: este vorba de o administrație maghiară, de un spațiu juridic maghiar, așadar, nu mi se pare a fi o dovadă de mare inteligență sau subtilitate să utilizez lucrări de referință maghiare.

“De asemenea, țin să reamintesc colegului că registrele întocmite de către autorități au succedat întotdeauna registrele parohiale, iar continuitatea lor se referă nu numai la forma materialelor, dar și la conținut, cel puțin măcar în ceea ce privește înregistrarea căsătoriilor și morților.”

Suntem parțial de acord cu colegul Bodale: anumite registre confesionale au fost urmate de registrele civile. Nu avem, ca registru de stare civilă, matricole de învoi, de logodnă, nu avem însemnări și alte mărturii subiective. Registrele laice s-au întocmit cu rigoare pozitivistă, de o administrație dorită obiectivă, în care funcționarul era sau trebuia să fie agent imparțial al Statului în constatarea anumitor fapte și doar a acelor.

⁵ *Dicționar român-maghiar*. București, 1957, stare, sub voce.

“Continuitatea” de conținut de care se pomenește era însă inevitabilă: numele persoanei, numele părinților, datele de naștere erau elemente-reper, care nu puteau lipsi din nicio evidență a respectivelor evenimente.

“Apoi, în Finlanda (à propos, tot o țară ugro-finică) începutului de secol al XXI-lea, actele referitoare la naștere și botez, căsătorie și moarte continuă să fie întocmite de către parohii, deși pentru desemnarea lor este folosit doar termenul de stare civilă.”

Este de remarcat nuanța istorică subtilă a colegului ieșean legată de originea comună a maghiarilor și finlandezilor, însă în context ar fi fost de precizat faptul că această origine nu are nimic de-a face cu legislația și administrația maghiară modernă, la fel cum prezența pe teritoriul Transilvaniei a dacilor și romanilor nu ar trebui să fie argumentul de bază în justificarea apartenenței actuale a acestui teritoriu la România... În acest sens, îi oferim însă colegului Bodale un citat, care îi întărește argumentarea despre rolul bisericii în viața socială contemporană, indicându-i însă tocmai diferențele de tradiții și jurisdicție la care **nu s-a referit**, vorbind despre administrația maghiară modernă:

“In many jurisdictions, a civil marriage may take place as part of the religious marriage ceremony, although they are theoretically distinct. In most American states, a wedding may be officiated by a priest, minister, rabbi or other religious authority, and in such a case the religious authority also acts as an agent of the state. In some countries, such as France, Spain, Germany, Turkey, Argentina, Japan and Russia, it is necessary to be married by government authority separately from any religious ceremony, with the state ceremony being the legally binding one. In those cases, the marriage is usually legalized before the ceremony. Some jurisdictions allow civil marriages in circumstances which are notably not allowed by particular religions, such as same-sex marriages or civil unions.”⁶

“În același timp, nici afirmația că registrele parohiale au fost constituite în principal pentru a servi drept “instrumente confesionale” nu poate fi probată, cu atât mai mult cu cât rușii s-au străduit să impună preoților din Moldova și Țara Românească redactarea lor încă din 1791. Dacă clerul ortodox din cele două Principate ar fi resimțit aceste documente drept instrumente confesionale, nu trebuia rugat insistent de către autoritățile țariste în 1828 pentru a întocmi asemenea documente, rugămintea neîndeplinită, așa încât s-a transformat în obligație odată cu adoptarea Regulamentelor Organice. De fapt, importanța acestor documente a fost semnalată mai sus.”

Considerăm că dl. Bodale a consultat un exemplar al *Buletinului*... din 2005 care prezenta o serie de omisiuni. Iată una din omisiuni, care se opune întrucâtva cuvintelor Domniei sale:

“Până în secolul al XVIII-lea, doar biserica avea interese în întocmirea acestor documente, ele fiind independente de activitatea autorităților laice. Din acest secol al XVIII-lea însă, statul impune reguli privind registrele parohiale, iar documentele capătă nu doar o importanță religioasă, ci și din punctul de vedere al dreptului civil. În acest sens, se cunosc decretele aulice din 2 martie 1790 sau 10 mai 1774, prin care preoții erau obligați să pună la adăpost de foc, furt și distrugeri aceste

⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Marriage_law.

matricole. În biserica ortodoxă, s-a susținut că «la 20 februarie 1784, împăratul Austriei Iosif al II-lea emite patenta prin care hotărăște introducerea registrelor de stare civilă (sic!) tip la românii din Transilvania, arătând amănunțit ce trebuie să cuprindă acele registre...». De asemenea, există și alte mărturii despre responsabilitatea clerului în acest sens, de pildă ordonanța Guvernului Transilvaniei nr. 2896/1787, prin care preoții sunt obligați să țină la zi protocolul botezaților, sau obiectivele vizitației canonice a episcopului Ghedeon Nichitici (1787), care a verificat și modul de completare a registrelor. «Datele matriculare înregistrate în Ungaria până la 30 septembrie 1895, după legile țării formează documente publice»”.

“În sfârșit, se naște întrebarea de ce autorul este de acord cu Aurelian Sacerdoțeanu atunci când acesta afirmă că registrele confesionale (parohiale) au jucat rolul de evidență de stare civilă și cu Alfred Perrenoud, care, în *Dictionnaire historique de la Suisse*, include registrele parohiale în categoria actelor de stare civilă, dar critică o pretinsă folosire eronată a formulei “registre confesionale de stare civilă” de către Liviu Moldovan?”

Răspunsul la întrebare cred că este evident. “Au avut rolul...” nu înseamnă că sunt identice, la fel cum conscripțiile medievale și moderne **au avut rolul** de recensăminte ale locuitorilor, fără fi recensăminte propriu-zise. Cât despre expresia lui L. Moldovan, facem din nou trimitere la definiția de mai sus, a termenului “civil” în limba română.

“Prin urmare, cea mai adecvată denumire a acestui corpus este cea de Colecție de stare civilă, aspect dovedit de rolul registrelor, indiferent dacă acestea au fost întocmite de preoți sau de funcționarii statului.”

După toată această argumentație, colegul Arcadie Bodale tot nu a reușit să ne convingă de faptul că un document bisericesc este un document laic, iar titlul de “stare civilă” (cetățenească) acoperă și aspectele confesionale. Ca urmare, susținem în continuare că o denumire corectă ar fi: “colecția de registre confesionale și de stare civilă”.

“Apoi, această denumire este consacrată de o îndelungată tradiție arhivistică internă, dar și străină.”

Putem cita zeci de alte tradiții arhivistice interne cel puțin dubioase... Cât despre practica străină, așteptăm niște referințe.

“De fapt, în continuare, distinsul nostru coleg ridică tocmai problema lipsei de legitimitate a acestei colecții din punct de vedere arhivistic. În argumentație, se sprijină mai întâi tocmai pe ideea că registrele confesionale ar fi documente de factură religioasă [sic!], iar cele comunale ar fi de natură administrativ laică. Am dovedit mai sus că toate registrele în discuție, indiferent dacă sunt parohiale sau comunale, sunt de stare civilă și au o funcție administrativ-laică.

Citind acest paragraf al colegului Bodale ne indignăm și noi de grozăvenia afirmației noastre din 2005, cum că registrele confesionale ar fi documente de factură religioasă și nu de natură administrativ-laică; ar fi trebuit precizat desigur, că cele confesionale nu au, de asemenea, nici funcție militară ... Cât despre demonstrația funcției laice a registrelor parohiale, așteptăm noi argumente din partea colegului Bodale.

“Apoi, se invocă principiul respectului creatorului de fond, devenit după 1841 principiu fundamental al arhivisticii. În consecință, se susține că pentru arhive ar fi specific fondul, «prin «istoria» pe care documentele o pot spune doar pe baza legăturii lor interne, organizatorice», iar pentru biblioteci colecția, dată fiind caracteristica acesteia din urmă de acumulare continuă. Fără să negăm importanța acestor principii, ele nu sunt axiome. În toate științele există excepții de la regulă, mai ales în cele umaniste.”

Desigur, negarea acestui principiu (care se produce prin însăși “Norma tehnică...”) și de către colegul nostru nu ar schimba mare lucru. Știm cu toții cât contează principiile în România. Ca opinie contrară, ar fi de citat doar manualul francez de arhivistică, care sugerează, cu o mare timiditate, că în anumite cazuri unii arhiviști preferă să încalce acest principiu, admitând totuși supremația zdrobitoare a principiului provenienței⁷. Din păcate pentru cultura profesională a colegului Bodale, trebuie spus însă că **acest principiu este axiomă** pentru comunitatea profesională internațională, altfel nu s-ar vorbi despre “sacralitatea ordinii inițiale”. Iar dezbaterile noastre prezente despre a fi sau nu axiomatice au fost obiect de discuție în alte spații geografice cu zeci de ani în urmă⁸.

“Aceste excepții nu ocolesc nici arhivistica sau biblioteconomia, deoarece și arhivele au colecții, care se îmbogățesc permanent prin acumulări succesive, dintre care amintim colecțiile de documente medievale, de manuscrise, de sigilii, de foi volante și afișe, de stampe și fotografii etc.”

Nimeni nu a negat acest fapt. Dar în egală măsură nu se poate nega existența unei specificități de metodă, care impune ca atunci când ai o colecție în arhive, nu trebuie să o tratezi cu mijloacele pe care le folosești la un fond și invers⁹.

“Apoi, este arhicunoscut faptul că legătura organică a documentelor medievale nu este dată de locul de păstrare (arhivă, bibliotecă sau muzeu) sau de ansamblul în care au fost grupate (pachet, manuscris, condică, perilipsis, dosar de litigiu etc.), ci de către istoricul care le cercetează cu acribie.”

Din păcate, această frază este probabil cea mai vulnerabilă la critică din tot materialul colegului Bodale. Facem trimitere așadar la considerațiile inițiale, subliniind încă o dată faptul că “organic” (cu referire la crearea fondului) presupune generarea documentelor în urma activității efective a creatorului fondului. Din acest motiv, exceptând situații fericite, nu se prea poate vorbi despre “organicitate” în cazul documentelor medievale, fapt pentru care ele și sunt grupate în colecții! Iar istoricul nu poate crea

⁷ *Abregé d'archivistique*, Paris, 2007, p. 114-115.

⁸ T. R. Schellenberg, *Modern Archives*, Chicago, 1954, p. 22: “Archivists cannot arrange their materials according to predetermined schemes of subject classification. In Europe one scheme after another was tried, and none of them worked. All had disastrous results in that, by removing items from their context, they destroyed much of their evidential value...”.

⁹ Câteva considerații în acest sens la B. F. Popovici, *Arhivele și bibliotecile: surori sau cumnate?*, în *Biblio Brașov 2007. Conferința internațională de biblioteconomie și știința informării*, Brașov, 2007, p. 323-326. Textul și la <http://bogdanpopovici2008.files.wordpress.com/2008/10/arhiva-biblioteci.pdf>.

organicitatea fondului, deoarece el nu creează/prelucrează un fond, ci utilizează informațiile.

“În plus, și bibliotecile pot avea atât colecții (de documente, manuscrise, carte rară etc.), cât și fond de carte.”

Desigur, dl. Bodale are perfectă dreptate. Dar să comparăm ce se întâmplă dacă, în procesul prelucrării, un document nu este pus la locul care i s-ar cuveni în structura unui fond, cu semnificația plasării greșite a unei cărți la alt format: în cel de-al doilea caz, informația (adică lucrarea) poate fi oricum regăsită după cotă (chiar dacă greșită ca ordonare), iar interpretarea informației este independentă de alte cărți. În primul caz însă, documentul este scos din contextul său, iar mărturia transmisă poate fi afectată prin izolarea documentului de structura organică a fondului. În cazul în care nu există structură organică nu există fond și avem de-a face cu niște colecții, iar efectele sunt minime, la fel ca în cazul bibliotecilor.

“Apoi, sunt o serie de documente care nici nu pot fi păstrate în cadrul fondului, deși ar fi ideală respectarea principiului respectului creatorului de fond. Amintim aici documentele medievale, sigiliile sau actele de stare civilă... În ceea ce privește sigiliile, cum am putea păstra în condiții optime documente pe suport diferit: hârtie, metal, lemn etc.?”

Colegul Bodale ignoră aici faptul că, în articolul nostru din 2005, noi acceptăm faptul că documentele pot exista fizic în mai multe locuri, dar considerăm esențială refacerea ordinii normale a documentelor prin intermediul instrumentelor de informare. Nu putem însă să fim de acord cu enumerarea colegului Bodale, deoarece păstrarea separată se justifică, în mod normal, prin formatele atipice ale documentelor. Așa că enumerarea ar putea fi: sigilii, documente rulate, hărți de mari dimensiuni.

“Potrivit principiului respectului creatorului de fond, un document poate aparține celui care l-a creat, celui care l-a folosit sau celui căruia îi era destinat.”

Facem trimitere la definițiile de bază de la începutul acestui articol, pentru definiția corectă a principiului.

“Prin urmare, pentru documentele medievale nu putem constitui fonduri pentru fiecare domn sau boier care a emis măcar un astfel de act și nici pentru fiecare boier care a dobândit asemenea documente. Dacă am respecta acest principiu, am avea un număr extrem de mare de fonduri, adesea fiecare fond conținând doar câte un singur act.”

Facem și aici trimitere la definițiile de la început, referitoare la modul în care se acumulează documentele unui fond arhivistic. Reținem însă – ca temă viitoare de dezbatere – sugestia colegului Bodale după care cantitatea de documente existente ar trebui inclusă în definiția fondului arhivistic.

“Apoi, în ce fond am putea încadra un sigiliu sătesc: în cel al gravurii?, în cel al vornicului (care păstra și folosea jumătate din matricea sigilară)?, în cel al preotului sau al parohiei ori în cel al paznicului satului (fiecare dintre ei păstrând și folosind cealaltă jumătate din matrice și, respectiv, suportul de prindere-mănerul)? Apoi,

există sigilii pentru instituții de la care nu ni s-au păstrat documente, creăm un fond pentru astfel de sigilii doar de dragul respectării acestui principiu?”

În ciuda exagerărilor evidente și a întrebărilor retorice și pretins complicate, cazurile prezentate, cu referire la cantitatea extrem de mică păstrată, ni se par interesante, pentru discuții viitoare. Cantitățile mici pot genera colecții, după opinia noastră, însă cazurile sigiliilor sunt aparte, deoarece au caracteristici muzeale. Dar chiar acceptând că ar face parte din fonduri arhivistice, problema fragmentelor este una nefinalizată, cum arătam mai sus.

“O situație similară este și pentru registrele de stare civilă. Registrele parohiale (sau pe cele comunale) le integram la parohia/primăria care a creat cele două registre și unde se păstra unul dintre exemplare?, la isprăvnicia/tribunalul care le-a verificat și le-a poseduit¹⁰, oprind spre păstrare cel de-al doilea exemplar?, la primăriile sau la tribunalele județene unde au ajuns după desființarea isprăvnicilor ori la consiliile județene care le-au preluat după 1950?”

Analogia cazurilor nu mai este, în opinia noastră, pertinentă. La exemplele de mai sus, lucrurile par a fi extrem de limpezi: în mod normal, registrele se păstrează în fondul creatorului; exemplarul 2 la instituția colectoare; iar, la rigoare, pentru cele luate de Sfaturile populare după 1950, este o variantă să fie păstrate în fondul Sfaturilor/Primăriilor, deoarece aceasta este ultima structură a creatorului de fond.

“Cum identificăm registrele păstrate de isprăvnicii de cele lăsate în păstrarea parohilor sau registrele de la tribunalele/consiliile locale de cele ale primăriilor?”

Prin includerea lor la fondurile corespunzătoare.

“Unde încadrăm registrele comunale de stare civilă care au fost preluate de secretarii primăriilor de la consiliul județean, le-au opisat și inventariat și, mai apoi, le-au adus spre păstrare la D.J.A.N. Iasi în urma adresei circulare a Arhivelor Naționale ca toate primăriile să-și predea registrele de stare civilă?”

Se poate analiza de la caz la caz. De pildă, întreprinderile de armament au în fondurile proprii documentații primite cu titlu de împrumut de la beneficiari pentru producerea de utilaje speciale. Este evident că este o documentație ce nu aparține fondului întreprinderilor respective, ci beneficiarilor. La fel și în cazul prezentat mai sus: dacă primăriile nu aveau decât drept de folosință asupra respectivelor registre, ele aparținând Consiliilor județene, atunci mă întreb care a fost baza legală prin care au transferat la Arhive respectivele documente, care nu le aparțineau de drept. Dar presupunând că primăriile nu au încălcat legile, atunci registrele le aparțineau, deci fac parte din fondurile lor arhivistice...

“Vom crea câte un fond pentru fiecare parohie/primărie, de la care nu s-au păstrat alte genuri de documente și pentru care există, uneori, doar un singur registru de

¹⁰ Adică a înscris pe fiecare pagină câte o silabă dintr-o formulă sau dintr-un cuvânt, operațiune menită de a preîntâmpina ruperile de file și de a demonstra dacă un registru are erori de paginare.

stare civilă? Cui aparțin registrele create în România între 1864 și 1865: parohiilor care le întocmeau sau primăriilor care le verificau, certificau și le păstrau?”

Am discutat mai sus problema fragmentelor de fonduri. Răspunsul la exemplul dat de colegul Bodale nu poate veni decât după analizarea legislației specifice perioadei: dacă registrele își încetau viața activă (completarea) la primărie, locul în care documentul își încetează circuitul administrativ este, în mod normal, locul de arhivare.

“În continuare, domnul Popovici susține că, în bibliografia de specialitate consultată, registrele parohiale sunt considerate ca aparținând fondurilor bisericii amintite, «iar după anul 1866 (sic!), când a apărut legea stării civile (în Principate) [...], starea civilă face parte din fondul comunei respective.»”¹¹

Nota dlui Bodale la acest paragraf ne întărește convingerea că articolul nostru i-a parvenit fragmentar. Bibliografia folosită nu se rezumă la “Buletinul informativ”, ci urmează referințe la Sacerdoțeanu și Ciucă. Dar chiar și fără acești doi autori, citarea din “Buletinul de informare” este ilustrativă pentru valoarea contextului în redarea informației. Una este să citești afirmația dlui Bodale, așa cum a fost, cu ironie, scrisă, și alta este să cunoști faptul că pasajul din “Buletinul de documentare” reda de fapt în stenogramă discuțiile pe marginea întocmirii metodologiilor de lucru în Arhivele Statului. Ceea ce “susține domnul Popovici” au susținut de fapt arhiviștii care au fundamentat metodologia după care ne ghidăm și astăzi. Ar fi fost o onoare să am un asemenea rol în ghidarea arhivisticii românești, dar nu este cazul.

“Din păcate, sunt nevoit să constat că autorul articolului amintit nu cunoaște faptul că registrele comunale de stare civilă au fost întocmite începând de la 1 decembrie 1865 și că, după adoptarea Codului Civil (1864), a existat o dualitate în redactarea acestor acte: erau întocmite de preoți, dar verificate, certificate și păstrate de către primarii localităților.”

Din păcate pentru domnul Bodale, și eu sunt nevoit să constat că nu a citit cu atenție fragmentele care i-au parvenit din articolul meu. Referirea anterioară la teritoriul Vechiului Regat este citată după un arhivist și are rolul de a prezenta cronologic modul în care s-a ajuns de la considerarea registrelor de stare civilă ca parte a fondurilor primăriilor la formarea colecției de stare civilă. Așadar, nuanțele de care pomenește erau nerelevante în context; putea pertracta cu autorul cuvintelor, nu cu noi. În același sens, nu am spus nicăieri în articol că m-aș pricepe la istoria administrativă a Vechiului Regat, așa cum domnul Bodale a încercat să se priceapă fără să priceapă la administrația maghiară din Transilvania; dimpotrivă, așa cum am scris de la bun început, este un material adresat situației din Ardeal. Cât despre dilemele de fondare prezentate de distinsul coleg, ele nu ni se pare a avea nimic dilematic: dacă o raportare de activitate este trimisă spre verificare, certificare și păstrare la Centru, ea face parte din arhiva Centrului...

“Apoi se face referire că “Aurelian Sacerdoțeanu afirma despre registrele de stare civilă că «aceste arhive formează serii deosebite, atât la comune, unde fac parte din fondul primăriei, cât și la tribunale. Atâta vreme cât starea civilă nu a avut un caracter independent, nu poate constitui un fond separat, ci o serie în cadrul fondului

¹¹ Bibliografie care se rezumă la “Buletinul Informativ” al D.G.A.S., nr. 8/1957 [notă A.B.].

corespunzător», idee preluată mai apoi de către Marcel-Dumitru Ciucă, care susține că “registrele de stare civilă și mitricile, deși ar trebui să constituie serii ale fondurilor instituțiilor care le-au întocmit, respectiv bisericile și apoi primăriile comunale”, dar preciza, în continuare că aceste documente “se constituie în colecții la fiecare filială, ordonate alfabetic, pe localități și în cadrul acestora pe genuri (născuți, căsătoriți, decedați)”. Așadar, se observă că cei doi iluștri arhiviști ar fi fost gata să sacrifice unitatea unei colecții doar pentru a urma principiul respectării creatorului de fond, considerat adevăr suprem în arhivistică. Această opinie pare întemeiată, dar în realitate ea trădează faptul că domniile lor nu erau foarte familiarizate cu modul de întocmire și de păstrare al acestui tip de documente.”

Fragmentul extins pe care l-am citat arată determinarea colegului Bodale de a impune noi reguli în arhivistică. Se pare că oricine are altă părere nu se pricepe, ceea ce ar putea fi plauzibil. Este însă în egală măsură ironic să vorbești despre “unitatea” unei colecții pe care tu, ca arhivist, tocmai o formezi, prin “jumulirea” fondurilor arhivistice. Remarcăm doar că bietul Michel Duchein, credea că “acest principiu [al provenienței] este acum universal acceptat și e probabil ca niciodată să nu mai fie repus în discuție în mod fundamental”. Ei bine, iată că și marii autori greșesc! Nu mă îndoiesc deloc că întreaga lume arhivistică ar trebui să asculte cu mai multă atenție argumentele colegului Bodale, fapt pentru care îl încurajăm în demersul său, de popularizare internațională a ideii spargerii principiilor arhivistice.

“Astfel, mai întâi ne întrebăm de ce cei doi eminenți profesori n-au susținut că aceste documente formează serii deosebite pentru toate instituțiile care au răspuns de-a lungul vremii de redactarea și păstrarea lor (parohii, isprăvnicii, primării, tribunale sau consilii județene)? Apoi, nu înțelegem de ce se refuză faptul că aceste acte (de proveniență multiplă, dar identice ca formă, conținut și scop) pot constitui o colecție, așa cum este în realitate, deoarece întotdeauna ele au avut un caracter independent, iar întocmirea lor nu reflectă decât într-o mică măsură activitatea instituțiilor care le-au creat și păstrat?”

Mirarea colegului Bodale pare sinceră. Sigur, primul răspuns pe care l-am da ar fi că cei doi eminenți profesori știu că știința sau disciplina (nu discutăm aici) arhivistică are niște reguli. Detaliind, am spune că seriile sunt părți organice ale unui fond (fond > subfond > serie > dosar > document); ele nu pot fi “independente”. Cât despre reflectarea activității instituțiilor, colegul Bodale face o confuzie între activitatea unui birou/oficiu și a instituției întregi: este absolut firesc ca o serie să reflecte doar activitatea unui oficiu; fondul, ca sumă de serii și subfonduri, reflectă în ansamblul său activitatea integrală a unui creator... Cât despre “independența” oficiului de stare civilă, să spunem doar că atât timp cât el reflectă o funcție a creatorului de fond, documentele produse de el fac parte organic din fondul respectivului creator. La rigoare, această relativă independență poate justifica o ridicare la nivel de fond a documentelor produse de oficiul de stare civilă, însă sub nicio formă nu poate fi considerată profesională abordarea după care putem comasa într-o colecție aceste serii.

“Astfel, referitor la legătura organică instituțională pe care aceste documente o au cu creatorul lor, menționăm că ea se limitează doar la semnătura preotului/ofițerului de stare civilă care le-a întocmit (semnătură care era însoțită uneori de

sigiliul instituției emitente: parohie/primărie), și la semnătura (adeseori indescifrabilă) a reprezentantului isprăvniceii/tribunalului care a verificat și certificat validitatea acestui document cu sigiliile în tuș (pe prima filă) și ceară (de pe verso-ul ultimei file), la care se mai adaugă poseduirea registrului de către funcționarul primăriei.”

Legătura organică, repetăm, rezultă din producerea documentului în cursul activității. O decizie a unui director de angajare a unui salariat are tot o semnătură și o ștampilă, și asta nu duce la o colecție de documente. În plus, așa cum colegul Bodale știe prea bine, adeseori în registre se regăsesc documente care nu trebuiau să fie acolo și aparțin primăriilor/parohiilor respective; de asemenea, în matricolele bisericești există adesea însemnări care au legătură – organică – cu restul documentelor din fond.

“De remarcat este faptul că afirmația domnului Ciucă îl face pe domnul Popovici să considere că în anii '70 ai secolului trecut arhivistii «au considerat mai potrivită ruperea fondurilor și alcătuirea colecției de stare civilă, având în vedere rațiuni de utilizare»¹. În realitate, în majoritatea filialelor Arhivelor Naționale, actele de stare civilă s-au constituit dintru început ca și colecții arhivistice, cu mult înainte de anii '70 la care se face referire, fapt ilustrat și de prima depunere a unor astfel de acte la Arhivele Statului în anul 1926, amintită deja de noi mai sus.”

Nu știm care este situația altor filiale; domnul Bodale a citat situația de la Iași, care poate a avut (sau nu) o justificare metodologică. La Brașov, de pildă, registrele de stare civilă din fondul Primăria Brașov au rămas la locul lor, la fond. Ceea ce am spus noi însă este faptul că normele arhivistice de lucru din 1965² nu pomenesc despre prelucrarea registrelor confesionale/stare civilă; acest lucru se întâmplă în cele din 1976. Așadar, ni se pare întemeiată presupunerea că decizia de a “colecta” registrele s-a impus ca regulă în anii '70. Dar, repetăm, tradiția nu este neapărat un argument pentru validitatea unei soluții.

“Trecând peste faptul că în arhivistică nu este indicat să recotezi documentele dintr-un fond dat în cercetare decât cel mult o singură dată, toate aceste pericole reale credem că pot fi înlăturate prin însușirea de către colegii interesați a modelului nostru de prelucrare arhivistică a acestei colecții, care poate fi adaptat și pentru registrele parohiale (mitricile) de stare civilă.”

La nivel de principii de lucru, ideal este să nu recotezi, desigur... Limitarea la o singură recotare este la fel de validă ca și “principiul” din propoziția noastră anterioară. Însă este de remarcat tactica excepțională, tipică agenților de vânzări cu tehnică rafinată, cu care domnul Bodale ne invită să îi adoptăm soluția, astfel încât să scăpăm de problema recotării... La rândul nostru, și noi încă mai credem că și modelul nostru poate înlătura problema recotării...

“În ceea ce privește soluțiile propuse, mai întâi opinăm că «desființarea colecției și integrarea la fonduri a documentelor, cu marcarea noilor cote în vechiul inventar al colecției de stare civilă» este absurdă și ar arunca arhivistica românească la nivelul

¹ B.-F. Popovici, *Considerații cit.*, p. 70.

² *Instrucțiuni pentru ordonarea, inventarierea și expertiza materialelor documentare din depozitele Arhivelor Statului*, București, 1965.

Evului Mediu, căci pentru rezolvarea unei simple cereri de copie de act de naștere ar trebui să se cerceteze în patru sau cinci fonduri, unde ar fi distribuite actele de stare civilă ale unei singure localități.”

Am fi de acord cu domnul Bodale în măsura în care groaza coborârii în Evul Mediu (de ce nu și în Antichitate??!!) ar putea fi înlăturată de munca în zece fonduri pentru identificarea unei exproprieri, a unui refugiu sau alte situații similare... Fraza de mai sus nu este altceva decât o justificare a principiului utilizatorului/pertinenței, care nu poate fi acceptată ca un principiu științific. Nu putem organiza fondurile după starea de lene sau de dinamism a fiecărui arhivist. Tindem, măcar, spre obiectivarea criteriilor de ordonare.

“[...] pentru a facilita utilizarea documentelor «ar trebui realizate și alte colecții conjuncturale (state de plată, dosare de refugiați, dosare de proprietate etc.)», îi amintim că există o puternică legătură organică între documentele pe care le invocă și creatorul lor, legătură inexistentă în cazul documentelor de stare civilă. Astfel, statele de plată, dosarele de refugiați, dosarele de proprietate etc. sunt definitorii pentru instituțiile care le-au produs și pe baza lor se pot reconstitui aspecte fundamentale din activitatea acestora.

Trebuie să îi reamintim colegului Bodale că statele de plată, de pildă, sunt generate de o funcție-suport a oricărei organizații și că nu este specifică doar unui anumit creator. Refugiații au fost obiectul unui birou de refugiați, “inventat” temporar pe perioada războiului, deci ar putea fi considerat la rândul său ca având legături reduse cu restul serviciilor prefecturale. Dosarele de expropriere au fost la fel, conjuncturale, create pe o perioadă limitată, și pot forma serii la fel de “independente” în cadrul Primăriilor sau Camerelor agricole...

“În schimb, dacă în viitor s-ar da o lege prin care întocmirea actelor de stare civilă ar trece asupra notarilor, judecătorilor, școlilor, spitalelor, posturilor de poliție, comandamentelor militare sau a oricărei alte instituții, această legătură rămâne la fel de inesizabilă ca și în cazul registrelor parohiale sau comunale de stare civilă. Aceste acte pun în centrul lor persoanele înregistrate și nu instituția care le-a creat.”

Presupunând că printr-un act juridic filiala unei bănci devine bancă propriu-zisă, desprinderea s-ar face la fel de ușor. Este vorba de independența structurii care creează documente și, după cum am spus, se poate accepta ridicarea la nivel de fond; dar nu se poate accepta comasarea subfondului acestei structuri cu al alteia similare.

“Nici cea de-a treia variantă propusă de autor nu este acceptabilă, deoarece, chiar dacă se admite păstrarea colecției de stare civilă, se renunță în schimb «la aspirația de a grupa fizic registrele la depozit pe anumite grupe prestabilite» în cadrul colecției, lucru care este rezolvat prin maniera de inventariere propusă mai jos. Mai mult, această variantă ar presupune că integritatea fondului ar fi asigurată nu prin așezarea materialelor unui fond în același loc, ci «prin denumirea comună a fondurilor data tuturor părților din fond, numărul comun dat fondului, cuprinderea într-un inventar comun, unde să se indice locul de păstrare al părților respectivului fond». Deși, la o primă vedere, această doleanță pare una rezonabilă, ea păcătuiește prin volumul inutil de muncă pe care îl presupune doar de dragul de a arăta că principiul respectului față de creatorul de fond este axiomă. Mă întreb dacă toate

celelalte probleme legate de evidență și prelucrare a fondurilor de la filialele Arhivelor Naționale sau cele legate de activitatea de îndrumare și control au dispărut, așa încât se impune să se dea o nouă sarcină arhiviștilor pentru a-i scuti de șomaj?”

Din punctul nostru de vedere, dacă volumul de muncă ar fi elementul de bază al prelucrării fondurilor, ar fi trebuit să renunțăm de zeci de ani la inventarierea la nivel de u. a. În opinia noastră, o reîntregire virtuală a fondurilor nu face altceva decât să ofere utilizatorului (mai ales celui non-academic) o viziune integrată și integratoare a materialelor arhivistice produse de un anumit creator. În articolul nostru din 2005 era vorba de un studiu de caz, despre o analiză a modului în care ar trebui procedat în continuare, căci practici deficitare continuă să existe și să se prolifereze, tocmai prin slaba pregătire teoretică a unor arhiviști decidenți, care fac experiențe cu materialele arhivistice. Logica: “mai avem destule de făcut” ar justifica poate să ne vedem cu toții de rezolvarea cererilor sau de inventarierea statelor de plată, căci de hârtiile vechi nu mai are nimeni nevoie acum...

“În plus, îl asigur pe stimatul nostru coleg că nu este nevoie de un asemenea efort pentru ca cercetătorii să conștientizeze că actele de stare civilă pe care le studiază au fost create de cutare sau cutare parohie/primărie, deoarece ei sunt familiarizați cu acest aspect încă din momentul parcurgerii inventarelor Colecției de stare civilă.”

Și eu îl asigur pe colegul Bodale că nivelul de cunoștințe al utilizatorilor este în scădere continuă; și că, dacă ne-am baza pe știința cercetătorilor, nici nu ar mai fi nevoie să facem rezumate la documentele medievale, pentru că vin ei și le studiază... Regula accesibilizării arhivelor este ca instrumentele de informare să fie cât mai explicite, pentru a asigura un acces democratic la informațiile din arhive, necondiționate de o pregătire înaltă a unui utilizator. După mine, arhivistul trebuie să fie mediatorul între complexitatea materialului documentar și utilizator, să îi facă acestuia din urmă, prin instrumentele de informare redactate, o imagine cât mai clară și drumul cât mai ușor spre identificarea informațiilor dorite.

“Totodată, menționăm că regretatul Gh. Ungureanu a propus integrarea registrelor mitricale în fondurile parohiale, urmând ca registrele comunale să alcătuiască singure Colecția de stare civilă. Și această opinie o considerăm eronată.”

Deja este evident că toată lumea este în eroare...

“Astfel, documente de același gen ar urma să fie integrate în fonduri diferite (parohii, pe de o parte, și Colecția de stare civilă, pe de altă parte).”

Din păcate pentru argumentația colegului Bodale, fondurile nu se formează pe baza genurilor documentare. Dar nu ar trebui să fie o piedică în a susține această nouă inovație profesională. În același sens, remarcăm invocarea “principiului continuității în arhivistică”, despre care am dori niște informații suplimentare, deoarece este prima ocurență pentru noi.

“În sfârșit, dar nu este cel din urmă motiv, de-a lungul întregii lor existențe, registrele de stare civilă întocmite în Principate și apoi în România, indiferent dacă au fost create la parohii sau la primării, s-au aflat sub patronajul Ministerului de Interne.”

Finit coronat opus! Desigur, un mic neajuns ar fi că prefecturile au aparținut dintotdeauna de Ministerul de Interne, dar acest fapt nu a condus la formarea unei colecții prefecturale...

“Totuși, considerăm că din această colecție păstrată la D.J.A.N. Iași este necesară scoaterea peciurilor. Aceste acte sunt, de fapt, niște adevărinite date de preoți viitorilor miri, în care se regăsesc date relative la starea lor civilă, în vederea încheierii unei căsătorii. Fiind făcute sub patronajul Mitropoliei Moldovei, peciurile trebuie reintegrate în cadrul acestui fond, de unde au fost scoase doar pentru a spori vârsta colecției de stare civilă de la filiala din Iași a Arhivelor Statului. De remarcat este faptul că instrumentele de evidență ale acestor peciuri transferate la Colecția de stare civilă au rămas în cadrul fondului Mitropolia Moldovei. Având însă în vedere cantitatea și conținutul documentelor din fondul Mitropolia Moldovei, credem că cea mai bună soluție din punct de vedere arhivistic ar fi crearea unei structuri în cadrul fondului ecleziastic amintit mai sus, denumit «Peciuri». În cadrul acestei noi structuri, toate documentele în discuție ar trebui ordonate și inventariate alfabetic (pe ținuturi și localități), avându-se în vedere criteriul cronologic.”

Remarcăm, în finalul materialului, faptul că domnul Bodale constată existența unor documente care demonstrează o legătură organică între registrele parohiale, peciuri și restul documentelor de la Mitropolia Moldovei. Așadar, întreaga argumentație de până acum a fost dedicată persuadării onoratului cititor despre inexistența unei legături care de fapt există, în măsura în care știi să ascuți documentele...

“Totodată, trebuie să remarcăm că avem obligația profesională de a îndrepta toate erorile de ordonare ale acestor documente, erori care au fost cauzate de spiritul de economie al unor primari; de ignoranța sau neglijența primarului, a secretarului sau a legătorului acestor acte; de grafia dificilă a unor registre; de existența unor acte incomplete (fragmentare); de evoluția sinuoasă a unităților administrativ-teritoriale din România și de presiunea temporală sub care aceste acte s-au ordonat, legat, inventariat și preluat de către instituțiile deținătoare.”

Din acest paragraf remarcăm egoismul colegului Bodale, trăsătură pe care nu i-o bănuiam! Să înțelegem, așadar, că doar domnia sa, ca arhivist ajuns primul la documente, are dreptul de a ști că a existat un spirit de economie, că primarii au fost neglijenți sau ignoranți etc.; deoarece, dacă arhivistul Bodale va îndrepta aceste erori, și va face fondul să arate așa cum trebuie să arate (vezi, la început, paralela cu Lecomte de Nouy), alți cercetători ulteriori vor vedea o arhivă perfectă și își vor face impresii greșite despre funcționarea administrației din perioada respectivă. Și astfel, arhivistul a manipulat istoria...

Ne oprim aici cu răspunsul nostru la analiza critică efectuată de colegul Arcadie Bodale. Așa cum se poate constata, nu facem considerații asupra metodei propuse de Domnia sa. Considerăm că arhivistul are obligația și responsabilitatea să găndească soluții în funcție de contextul creării materialului documentar, în funcție de specificitățile acestuia, iar situația de la Iași noi nu o cunoaștem. Credem însă cu tărie că trebuie să respectăm principiile de baza ale profesiei noastre, astfel încât utilizatorul, indiferent cât de dotat intelectual ar fi, să poată discuta direct cu documentul istoric, în contextul creării lui, și nu cu *opera magna* a vreunui arhivist, care va reorganiza creația strămoșilor după

mintea și logica sa proprie. Arhivistul trebuie să tindă spre obiectivare în acțiunile sale, să meargă pe vârfuri în templul Trecutului, pentru că el trebuie să fie păstrătorul imparțial și nu Demiurgul făuritor de istorie și istorii.

Bogdan-Florin Popovici

Expoziție de “carte străină” veche la Arhivele Naționale

Poate că se impune să recunoaștem din capul locului: ceea ce înseamnă biblioteca unei Arhive este neplăcut de similar cu ceea ce semnifică arhiva unei biblioteci. În ambele cazuri, avem de a face cu un soi de rude sărace, mai degrabă tolerate decât promovate. Neconstituind obiectul principal de activitate, biblioteca unei Arhive devine automat un element marginal.

Încercând să depășească acest adevăr supărător, Arhivele Naționale au căutat, în toamna anului 2008, să pună în evidență ceea ce au considerat a fi mai semnificativ din cadrul fondului de carte.

S-a optat pentru expunerea de “cărți străine”. Însă, în acest moment al discuției, se impune o paranteză, pornind de la întrebarea “Ce înseamnă carte străină?” Mai precis, care este punctul care delimitează cartea românească de cea străină? Se impune precizat că separația (pe care ne permitem să o suspectăm și de unele accese vag xenofobe) există, chiar este scoasă în evidență în diversele metodologii sau regulamente. Firește, delimitarea se poate opera având drept criteriu limba în care a fost scrisă/redactată o carte sau alta. Problema intervine atunci când avem parte de un fel de “expansionism” românesc¹, în virtutea căruia orice carte editată pe teritoriul actual al statului român (chiar și în perioade în care acesta era restrâns între limitele altor hotare) devine în mod forțat carte românească! În plus, un real pericol – izvorât tot dinspre abordări naționaliste nocive – îl constituie tendința de a stabili caracterul unei cărți în funcție de locul apariției: lăsând la o parte atribuirea unui ridicol caracter românesc totalmente inadecvat unei cărți editate, spre exemplu, la Sibiu sau la Brașov pe simplul considerent că în momentul de față această regiune este parte componentă a României, acest principiu dăunător ar conduce la golirea de înțeles a sintagmei de “carte latină”!

De asemenea, nu există o reglementare care să stabilească în mod precis ce semnificație are sintagma de “carte veche”. Oricum, ar fi și complicat să se acorde un “verdict” infailibil în acest sens, în condițiile în care timpul face ca idea de vechime să se extindă odată cu trecerea anilor. Aducem însă în discuție acest aspect pentru simplul motiv că, fie și atunci când se pune problema perioadei acoperite de termenul “veche”, tendința separării inexplicabile dintre cartea românească și cea străină intervine din nou. Spre exemplu, datele solicitate anual bibliotecilor de către Institutul Național de Statistică comit această separație forțată, considerând anul 1830 drept bornă cu caracter definitiv pentru consacrarea vechimii unei cărți românești, respectiv 1700 pentru indefinibilele “cărți străine”². Practic, această veritabilă discriminare are darul otrăvit de a sublinia încă o dată poziția de înapoiere a culturii și civilizației românești față de restul lumii (dacă mai era nevoie!).

¹ Mitul unui popor român veșnic defensiv, aflat la limita marilor imperii etc. este – iată! – serios pus sub semnul îndoielii de această veritabilă expansiune românească pe plan biblioteconomic!

² Situația este reluată și în privința periodicelor: 1918 pentru cartea românească, respectiv 1870 pentru cea “străină”.

Depășind (sau încercând să depășească) aceste dileme, organizatorii expoziției s-au concentrat pe depistarea de “cărți străine” vechi (în sensul elaborării acestora în alte limbi decât cea română și editării lor în primele secole de existență a tiparului) depozitate în sediul central al Arhivelor Naționale. Rezultatul l-a constituit expunerea a 66 de incunabule, redactate în majoritate în latină (34), dar și în germană (15), franceză (9), italiană (4), greacă (2), spaniolă (1), engleză (1). Dintre acestea, incunabule *stricto sensu* (ediții ante-1500) sunt în număr de patru. Dacă anterior se considera că lucrarea cea mai veche din depozitul central de carte al Arhivelor Naționale o constituie un exemplar din *Liber chronicarum* a lui Hartmann Schedel (tipărită la Augsburg în 1497), pregătirea expoziției a reprezentat și un prilej de a descoperi două incunabule de dată și mai veche, anume cronica lui Eusebiu de Cesarea în ediția venețiană de la 1483 și scrierea lui Gerard van Vliederhoven apărută la Köln în 1492.

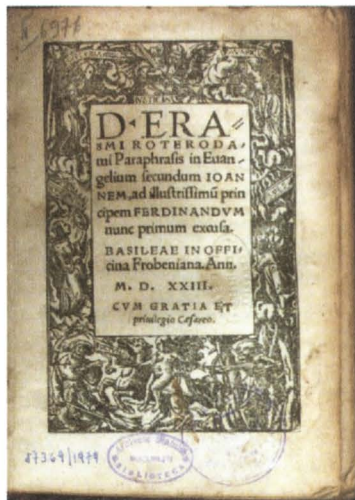
Fragment din *Eusebii Caesariensis Chronicon*, ediția Ratdolt, Veneția, 1483

Fragment din [Hartmann Schedel], [*Liber chronicarum* ...], [Augsburg], [Johann Schönsperger], [1497] (datele bibliografice sunt reconstituite ulterior, pagina de titlu fiind absentă)

Pagina de titlu a ediției Sancta Colonia [= Köln], Henricus Quentell, 1492 din *Quattuor nouissima cum multis exemplis pulcherrimis* ..., aparținând lui Gerardus din Vliedervoort

Pagina de titlu a ediției Basel, Officina Frobeniana, 1523 din *Erasmi Roterodami Paraphrasis in Evangelium secundum Iohannem*

Vernisajul expoziției în cauză a avut loc în data de 31 octombrie 2008 și s-a bucurat de luările de cuvânt ale lui Lukács Antal (Facultatea de Istorie, Universitatea București) și Ovidiu Cristea (Institutul de Istorie "Nicolae Iorga", București).

După închiderea expoziției (28 noiembrie), cărțile au revenit cuminiți în depozitul de unde pleaseră. Începea un nou drum lung și obositor către uitare...

Șerban V. Marin

1939. Zile de pace, zile de război

Expoziția dedicată anului 1939, organizată de către Arhivele Naționale în aprilie 2009, și-a propus familiarizarea cu istoria a publicului larg într-un mod mai neconvențional. Astfel, fără a pune accent pe evenimente politice, ea a încercat să reconstituie aspecte ale societății românești interbelice ca atare. Anul 1939 a constituit momentul unei rupturi fundamentale: pe un ritm normal de viață, pe un trend de progres evident în toate domeniile, decizii politice greșite fac din anul 1939 ultimul an de normalitate, de așezare a României pe făgașul pe care evoluase în perioada interbelică. Cu riscul de a părea apologetici, am conturat profilul unei societăți românești aflată în rândul statelor civilizate ale Europei în plan social, cultural și economic, în care românii cunosc deja beneficiile modernizării, cel puțin la nivel urban.

Am încercat să scoatem la lumină documente care să reflecte realitățile sociale ale epocii, nivelul de instruire a muncitorilor, evoluția conștiinței lor civice, organizarea

în sindicate, inițiative de construire a unor cartiere muncitorești, protecția socială a văduvelor și orfanilor, cantine școlare și multe altele. Viața urbană este și ea într-o continuă evoluție, arhitecți renumiți construiesc clădiri publice nu numai în București, dar și în provincie, se edifică parcuri, se face simțită dorința de coerență arhitectonică și se înființează instituții de cultură precum muzee, pinacotecă în spații oferite de administrația locală (de exemplu, Brăila), se reglementează circulația rutieră, se fac inventare ale serviciilor de salubritate publică (Bârlad), patronii sunt obligați să își trimită săptămânal angajații la baia publică și să păstreze curățenia pe trotuare în dreptul locuințelor lor private (Râmnicu Sărat), se întreprind campanii de prevenire a epidemiilor, se dotează spitale, au loc activități ale centrelor de ocrotire a copiilor (Iași) și azilurilor de bătrâni. Timpul liber, sporturile, festivalurile și concursurile (aflate adesea sub semnul propagandei partidului regal, dar și serbări tradiționale organizate de comunitățile locale) sunt redată pe crâmpie de documente administrative, cărora am încercat să le redăm pentru public suflul original.

Producția industrială românească beneficiază de produse de excepție (locomotive Malaxa, avioane IAR), de reclame, de publicații economice de calitate ("Argus"), iar industria petrolieră este bine reprezentată în structura economiei românești. Redevențe, impozite, consilii de administrație, adunări generale ale acționarilor pot suna foarte banal tinerilor vizitatori născuți în capitalism, dar noțiunile acestea au lipsit din peisajul public peste o jumătate de veac.

Expoziția universală de la New York, al cărei comisar general a fost din partea română Dimitrie Gusti, a adus faimă și recunoaștere artei și culturii românești: Maria Tănase, Grigoraș Dinicu, alți artiști populari recrutați de Constantin Brăiloiu, sculptorii Milița Petrașcu, Corneliu Medrea, Lena Constante, Oscar Han, I. Jalea, arhitecții O. Doicescu, Gh. Cantacuzino, August Schmiedigen ș. a.

Bucureștiul epocii este o capitală europeană în permanentă schimbare, cu viața universitară de o efervescență pasionantă, în care pe lângă cercetare și studiu autentic își fac loc și dezbaterile de idei în care se aprind pasiuni politice încurajate de profesori celebri înregimentați în slujba unor ideologii la modă.

Profesorii români sunt invitați și participă la congrese și conferințe internaționale (C. Daicoviciu, Francisc Rainer, Gh. Brătianu, G. Oprescu, N. Bănescu, Al. Rosetti ș. a.), dar și la aniversarea zilei de naștere a cancelarului Adolf Hitler (din nou, Gheorghe Brătianu). Regăsim în corpul profesoral pe tinerii Grigore Moisil, Radu Vulpe, dar și reprezentanții altei generații, pe Grigore Pișculescu (Gala Galaction), Nicolae Drăganu (decedat în 1939), pe Constantin Moisil, care se pensionează de la conducerea Arhivelor Statului, omagiat printr-o mare petrecere la restaurantul "Capșa". Universitatea populară este și ea prezentă în peisaj: la "Dalles", la Vălenii de Munte. Revistele caută subvenții oferind în schimb numere speciale dedicate sponsorilor, difuzorii de presă aduc publicații străine din întreaga Europă (din Franța până la Urali).

În învățământul mediu, faptul divers semnalează: ființează comisii de cercetare a manualelor, unele școli încearcă să se autofinanteze prin vânzarea de steme ale țării realizate de către elevi (școala primară a copiilor săraci din Arad), se propun bugete de școli, programe școlare, la Gimnaziul industrial de la Săpoca, Bacău se anunță înscrieri, ba chiar se confirmă și inutilitatea liceelor de băieți și fete de la Corabia, prin rezoluția "rămân desființate". Și candidatul Mihai de Hohenzollern-Sigmaringen susține cu succes bacalaureatul.

Pe scene și în turnee naționale promovează teatrul Ion Finteșteanu, Sică Alexandrescu, Marietta Sadova, Marioara Voiculescu.

Radioul public organizează concerte, difuzează teatru radiofonic, dar și știri și anunțuri care ne desprind de viața culturală și ne readuc mai aproape de locul în care s-a produs ruptura de atmosfera acestei *belle époque*: sfera politică.

Anul 1939 consemnează moartea a doi prim-miniștri în timpul exercitării mandatului, patriarhul Miron Cristea și Armand Călinescu, și o viață politică extrem de tensionată, cu primele alegeri parlamentare organizate după Constituția carlistă din 1938. Partidul Regal domină spațiul public cu propaganda sa, după modelul autoritarist, iar activitatea fostelor partide politice face obiectul informărilor rapoartelor poliției și jandarmeriei. Din acestea aflăm despre întâlnirea lui Maniu cu legionarii, combaterea propagandei comuniste, întâlnirile ilegale ale grupurilor de legionari, oferirea unei recompense de 150.000 de lei pentru prinderea legionarilor Horia Sima și Ilie Smultea, retragerea cetățeniei române pentru un activist comunist care s-a înscris în Brigăzile internaționale.

O altă realitate o constituie prăbușirea sistemului alianțelor regionale și încercările diplomației române de a obține garanția respectării tratatelor care, în urma înțelegerii germano-sovietice, devin inefective.

“Ultimul vals” al diplomației românești interbelice, o ultimă reuniune a Consiliului de Conducere a Înțelegerii Balcanice (februarie 1939), nu reușește să ofere promisiuni ferme de intervenție a aliaților în caz de atacare a unui stat membru. Este discutată cu ambasadorul Franței, Adrien Thierry, o revigorare a sistemului de alianțe printr-un bloc balcanic al neutrilor. Întâlnirile româno-polone, româno-iugoslave nu se pot finaliza, dincolo de vorbele frumoase din toasturi, materializându-se doar în încercarea de revitalizare măcar a relațiilor economice care ar face din statele zonei o piață mai activă.

Grigore Gafencu, ministrul Afacerilor Externe, întreprinde un turneu european incluzând Marea Britanie (diplomatul V. V. Tilea dezvăluise părții engleze presiuni economice ale Germaniei), dar și Germania, Italia, Vaticanul. La nivelul Ministerului Afacerilor Externe se urmărește cu atenție revista presei internaționale: “*Le Figaro*”, “*Le Temps*”, “*L'Information*”, “*Le Moment*”, “*Financial Times*”, dar și ziarele și revistele românești, ca “*Universul*”, “*Seara*”, “*Argus*”, “*Timpul*”.

Izbucnirea războiului mondial pune România în fața iminenței revendicărilor teritoriale, iar statul român se pregătește de război: se fac concentrări ale contingentelor de rezerviști, instructaje de protecție civilă, rechiziții. Ocuparea Poloniei de către Germania și URSS a confirmat caducitatea alianțelor regionale: singurul ajutor pe care România l-a putut oferi aliatului său atacat de cei doi coloși a fost de a primi în refugiu pe președintele polonez Ignacy Moscicki, miniștri, ofițeri și familiile acestora. Cuvântul “refugiat” începea o lungă carieră în realitatea europeană.

Expoziția încearcă să compenseze forma anostă a documentelor administrative și să reconstituie evenimentele și imagini ale societății românești și prin fotografii, afișe, publicații, reviste, hărți, caricaturi, broșuri, materiale electorale, film, timbre, monede și bancnote, obiecte care au aparținut unor personalități precum Armand Călinescu, Nicolae Iorga, D. I. Suchianu, Colette Lahovary, Victor Iamandi ș. a.

Au contribuit la realizarea expoziției Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe, Arhiva Națională de Filme, Muzeul Național de Istorie a României, Societatea Română de Radiodifuziune, Muzeul Băncii Naționale a României, Poșta

Română (prin Muzeul Filatelic), ea desfășurându-se sub patronajul instituției prezidențiale a României și fiind deschisă în intervalul 30 aprilie-29 mai 2009.

Cu această expoziție, Arhivele Naționale au marcat o premieră, realizarea unei expoziții virtuale pe DVD și care este încă disponibilă online pe site-ul partenerului nostru, Infoideea, la adresa <http://anr.infoideea.ro/expozitia1939/>.

O altă premieră o constituie includerea unei expoziții organizate de Arhivele Naționale în "Noaptea Muzeelor" (mai 2009), ea bucurându-se de vizionare din partea publicului (preponderant de vârstă tânără) "devorator" de muzee.

Laura Dumitru

Trecutul care nu trece

Arhivele Naționale ale României au fost în data de 15 mai 2009 gazda workshop-ului “Trecutul care nu trece”, cu referire la istoria contemporană, memorie, educație și justiție în România și Germania după 1989 și având printre invitați reprezentanți ai următoarelor instituții: Arhivele Naționale ale României [ANR], Consiliul Național pentru Studiarea Arhivelor Securității [CNSAS], Institutul pentru Investigarea Crimelor Comunismului în România [IICCR], Facultatea de Științe Politice a Universității București, Ministerul Educației și Cercetării, Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc [INMER], Radio România, Comunitatea “Honterus” din Brașov, Allgemeine Deutsche Zeitung, Bundesstiftung Aufarbeitung – BStU (echivalentul CNSAS în Germania), Bürgercomitee Leipzig, Inforadio/rbb, Centrul de Cercetare a Istoriei Contemporane din Potsdam. Delegația germană, participantă la o călătorie de studiu din care acest workshop a făcut parte, a inclus și alți reprezentanți ai unor instituții cointerestate în tematica dezbătută: asociații non-guvernamentale, ca Societatea “Robert-Havemann”, Centrul “Martin Luther King” pentru libertatea puterii și curaj civil etc.

Prima parte a workshopului s-a derulat sub genericul “Aspecte ale istoriei comuniste în România”, printre care: rezistența anticomunistă, opoziție și represiune, rolul clericilor și jurnaliștilor, fenomenul concentraționar, represiunea minorităților germane.

Întâlnirea a debutat cu o expunere succintă a lui Dorin Dobrințu, referitoare la instaurarea regimului comunist în România, rezistența anticomunistă, modalitățile și instituțiile de represiune, categoriile vizate de instituțiile represive, între care și minoritatea germană, precum și periodizarea regimului.

Stelîu Lambru, jurnalist la Radio România, interesat de cariera conceptului de națiune în comunism și adept al unei “teorii a centrului”, a considerat că între evoluțiile la nivel intelectual ale conceptului de națiune, în România și RDG, există o serie de similitudini de origine sovietică. Aspectele legislative ale represiunii sunt punctate de către Andrei Muraru (IICCR), ele debutând cu modificările aduse sistemului legislativ în perioada 1945-1948 și mai ales Codului penal în 1948. Pentru o primă fază a perioadei comuniste, domnia sa delimitează trei etape: 1948-1953, 1958-1960 și, în fine 1960-1964, când sunt emise mai multe decrete de eliberare a deținuților politici. Sistemul românesc de detenție și reeducare ce a vizat opoziții regimului a cuprins trei categorii distincte de oameni, destinați fie exterminării, fie muncii forțate sau reeducării, după cum afirmă Mircea Stănescu (ANR). O etapizare a evoluției sistemului de detenție cuprinde, după o perioadă inițială, 1945-1948, construirea reală a acestuia între 1948 și 1955, o nouă evoluție între 1956 și 1964, cu caracter profilactic, ca urmare a evenimentelor din Ungaria, și o perioadă de declin treptat între 1964 și 1989. O precizare importantă făcută de vorbitor este aceea că, pentru un regim comunist, existența unui sistem concentraționar este o necesitate constantă pe întreaga durată a existenței sale.

Particularitatea sensului comunist al termenului de reeducare a constatat, după părerea lui Alin Mureșan (IICCR), în aceea că regimul miza pe compromiterea și neutralizarea indivizilor vizați și nicidecum pe recuperarea lor ideologică; regimul nu a crezut cu adevărat într-o reinserție socială a acestor oameni, fapt dovedit de evoluția post-carcerală a acestora când, chiar în cazul celor care acceptau compromisul cu regimul comunist, nu erau utilizați de către acesta. Originea **reeducării** este o formă non-violentă

(lectura de cărți propagandistice etc.), izvorâtă din sânul deținuților de la penitenciarul din Suceava, pervertită de către Securitate, care prelucrează modelul, dându-i o coloratură violentă și exportându-l în alte centre carcerale. Ea cuprindea două faze: tortura și transformarea în torționari.

Rezistența anticomunistă a fost, în opinia lui Liviu Pleșa (CNSAS), de două tipuri: armată și intelectuală, reconstituirea istoriografică a celei dintâi fiind deficitară, în opinia domniei sale. Rezistența armată a fost de mică amploare, mai ales în zonele montane, ea intensificându-se după înțepirea măsurilor represive ale proaspăt instauratului regim comunist în direcția partidelor politice sau cultelor religioase. Astfel, cei care au aderat la astfel de mișcări au fost opozanți ai regimului amenințați cu detenția, membri ai unor partide politice, dar și oameni simpli. Inițial, aderenții erau însuflețiți de ideea unui sabotaj, a unei acțiuni de gherilă până în momentul unei intervenții străine majore. Grupurile cuprindeau trei-șase persoane aflate într-o mișcare continuă, creșterea numărului membrilor înlesnind deconspirarea acestora. Evenimentele din anul 1956 determină o înțepire a demersurilor regimului de a captura aceste grupuri, astfel încât la începutul anilor '60 ele aproape dispar.

Subliniind necesitatea memoriei, Florin Țurcanu (Facultatea de Științe Politice a Universității București) a pus accent pe studierea **continuităților** dintre perioada interbelică și cea comunistă, dar mai ales pe acelea dintre perioada comunistă și cea postcomunistă, incluzând aici o istorie intelectuală, biografia și prosopografia.

Despre destinul minorității germane, Hannelore Baier (jurnalist ADZ), a subliniat următoarele aspecte: pe baza apartenenței la minoritatea germană s-au făcut exproprieri în martie 1945, precum și deportări în URSS în luna ianuarie a aceluiași an, ca urmare a unei măsuri sovietice implementată de către autoritățile române. Pe parcursul dictaturii comuniste, minoritatea germană s-a bucurat de unele drepturi culturale, școli și publicații în limba germană. După ce în 1948 a avut loc o serie de anchete, din anul 1950 pot fi surprinse încercări de emigrare pe baza argumentului reunificării familiei. Se emite o lege care permite reîntoarcerea din Germania în România, după care în schimbul emigrării se percepe o taxă. Politica oscilantă a regimului comunist față de germani ia sfârșit după 1989, când foarte mulți dintre aceștia au părăsit România. Despre soarta Bisericii comunității germane din România, Thomas Sindilariu a evidențiat prin date statistice scăderea dramatică a numărului de credincioși sași (evangelici de confesiune Augsburg) de la 250.000 la 36.000 (1930 față de 1992). Considerând reactivitatea generalizată a unui sistem totalitar la orientarea religioasă, domnia sa este de părere că și sustragerea activităților sociale ale bisericii de către regim a contribuit la eșecul acesteia.

Dinspre partea germană, interogațiile din sală s-au referit, printre altele, la măsura în care în școlile minoritare germane din România comunistă se făcea o prezentare de tip maniheist a RDG/RFG (ea existând) și la cazurile de emigrare din România în RFG (ele fiind cu totul ocazionale). Schimbarea atitudinii față de minoritatea germană și stoparea emigrării s-a făcut și din considerente economice, dat fiind aportul semnificativ al acesteia la economia Transilvaniei.

Tot în cadrul discuțiilor deschise s-a dezbătut problema atitudinii și acțiunilor puterii politice de astăzi față de opozanții și victimele regimului comunist. La nivel general, a afirmat Dorin Dobrințu, măsurile legislative nu sunt comparabile cu cele luate în Germania, deschiderea arhivelor s-a făcut târziu și abia în ultimii zece ani s-a purtat o dezbatere mai intensă pe marginea acestui subiect. Punctual, în acest sens, societatea civilă și asociațiile foștilor deținuți politici au reușit obținerea unor palide compensații

materiale: dacă drepturile asupra terenurilor au fost restabilite imediat după 1989, retrocedările de imobile au avut loc cu o dificultate mult mai mare. În același timp, după cum a subliniat Andrei Muraru, există o lege care acordă drepturi bănești celor închiși pe baza unei hotărâri judecătorești, cu precizarea foarte importantă că acești oameni nu au o vechime în muncă deosebită, evident, nu au avut un serviciu plătit în tot acest timp. De o importanță asemănătoare este o altă lege, deocamdată în fază de proiect, care să șteargă aceste condamnări din cazierul judiciar al persoanelor condamnate. Concomitent, există o “lege a recunoștinței”, destinată revoluționarilor din decembrie 1989 și supraviețuitorilor revoltei de la Brașov din anul 1987.

Vizavi de soarta diferitelor Biserici în perioada comunistă, Thomas Sindilariu a opinat că existența Departamentului pentru Culte a dus la o atitudine unitară a regimului față de acestea, asemănările dintre diferitele Biserici existând și la nivelul unei singure platforme ecumenice în lupta pentru pace. Cât despre rolul lor în desfășurarea evenimentelor din 1989, este binecunoscut cazul Tökés; dacă la Sibiu, spre exemplu, supravegherea organelor represive era atât de atentă încât nu a permis nicio imixtiune, la Brașov merită menționat episodul tragerii clopotelor Bisericii Negre sub pretextul ofierii slujbei. O discuție colaterală purtată între Thomas Sindilariu și Hannelore Baier a concluzionat că religiozitatea crescută de după război manifestată prin prezența la slujbele religioase a fost determinată de natura regimului proaspăt instaurat și de faptul că Biserica era unul dintre puținele locuri unde oamenii se puteau întâlni și relaționa public. Se poate observa, de asemenea, în această perioadă o reorientare a unora dintre credincioși către cultele neoprotestante, antipodul bisericilor compromise, intrate în contact cu regimul.

S-a ocupat cineva de o perioadă în care represiunea nu era o parte semnificativă a realității? Răspunsul lui Dorin Dobrinu și Steliu Lambru a sintetizat faptul că după perioada Dej nu mai avem de a face cu o teroare de masă (tribunale militare, închisori, execuții) pentru că societatea era deja controlată, trecuse deja printr-o perioadă traumatizantă care pregătise terenul pentru percepția prin analogie a unui Ceaușescu mai uman, anilor '80 li se dă aspectul unui “comunism de război” – însă represiunea devine de un alt tip: ți se amenință locul de muncă, locuința.

Partea a doua a workshop-ului s-a intitulat “Instituții de cercetare a trecutului recent, rolul lor în prelucrarea acestuia în România și Germania” (inclusiv problematica juridică), fiind moderată de către Hans Altendorf, delegat federal pentru studierea Arhivelor Securității din fosta RDG (BStU). Caracterul workshop-ului a fost, spre deosebire de cel anterior, predominant expozitiv, aproape integral unul interactiv. El a debutat cu expunerea de către Dinu Zamfirescu a INMER și de către Tobias Hollizer a Comitetului cetățenesc din Leipzig. Acest din urmă organism al societății civile s-a constituit în timpul revoluției pașnice de la Leipzig din 1989, cu ocazia ocupației sediului STASI, devenit astăzi muzeu.

Întrebarea unuia dintre participanții germani la discuții s-a referit la relația dintre instituțiile care se ocupă de prelucrarea trecutului comunist. Răspunsul lui Gabriel Catalan (ANR) a cuprins expunerea succintă a rolului universităților și Academiei Române, dar mai ales al IICCR, Comisiei Prezidențiale, ultimele două influențate de schimbările politice periodice, ANR, precum și a eșecului datorat resurselor financiare al IRIR, sau al servilismului politic al INST. Ca răspuns la interpretarea lui Gabriel Catalan, Dorin Dobrinu, membru al Comisiei Consultative ce a succedat Comisia Prezidențială, a

subliniat că aceasta nu este o instituție, nu are un buget propriu și că principalele sale realizări au fost deschiderea arhivelor, înființarea unor centre de cercetare și predarea în școală a istoriei comunismului.

O scurtă expunere a lui Hans Altendorf vorbește despre instituția numită BStU și despre faptul că în ultimii cinci ani s-au stabilit contacte solide cu CNSAS, dar că, spre deosebire de CNSAS și de majoritatea instituțiilor de acest tip din Europa Central-Estică, dependente de majoritatea parlamentară, BStU nu a fost influențat politic niciodată. Bineînțeles, au existat dezbateri despre rolul instituției și în Germania, însă accesul la dosare a rămas garantat. Referitor la documentele prezente în depozitele de arhivă, partea română deplânge nepredarea în zilele noastre a unora dintre acestea, sustragerea altora la începutul anilor '90 și predarea unor documente irelevante, situație întâlnită și în Germania, însă doar la nivelul anului 1990, când peste 16.000 de saci de arhivă, conținând 90% din documentele Serviciului Externe au fost distruși de către STASI. A se remarca lipsa continuității unor asemenea practici în Germania, spre deosebire de România.

Valerian Stan, jurist, s-a referit în intervenția sa la aspectele juridice ale "despăgubirii victimelor și pedepsirii făptașilor" actelor de represiune comunistă, referindu-se la un caz exponențial al unui opozant deschis, Vasile Paraschiv, victima unor vicii de procedură judecătorească și neaplicare nemotivată a unei convenții ONU, amănunt ce a stârnit uimire în rândurile participanților germani la discuție.

Opinia lui Bogdan Murgescu (Facultatea de Istorie, Universitatea din București), referitoare la multitudinea instituțiilor din sfera studierii trecutului comunist al României, este că dincolo de dispersia resurselor invocată de către unii, acest preț este justificat de protejarea pluralismului de opinii. Cât despre aspectele specifice cercetării se remarcă interesul major pentru anii '50, represiune, sau colaboraționismul specific anilor '60 și dezinteresul pentru anii '80. La nivel public, se reclamă echilibrul între responsabilitatea socială și efortul evitării imixtiunii politicului. Și în Germania, aflăm din relatarea lui Tobias Hollizer, problematica este delicată, unele hotărâri judecătorești împiedicând cercetarea, motivându-se prin regimul datelor cu caracter personal, însă atitudinea activă a societății civile a descurajat asemenea procedee.

S-a dialogat în continuare despre posibilitatea existenței unei legislații unice europene în acest domeniu, în condițiile în care Parlamentul european a afirmat că "crimele comunismului sunt parte a trecutului european" (asumare sau resemnare?). De asemenea, interlocutorii germani au remarcat deosebiri flagrante între organismele românești de urmărire penală, modul lor de operare, și cele cu adevărat democratice. Întrebat asupra rolului și atitudinii Comisiei Consultative, Dorin Dobrinu a subliniat că rolul său nu coincide cu cel al unei instanțe judiciare, ea emițând cel mult recomandări, nicidecum sentințe. Considerând că o lege a lustrației este oarecum tardivă, Gabriel Catalan și-a exprimat îndoiala că cei care au tergiversat-o până acum o vor lăsa să se nască, Parlamentul țării și justiția fiind infestate de foste elemente comuniste; de asemenea, adevărul despre revoluția română din decembrie 1989 este condiționat de trecerea în neființă a unuia dintre principalii săi actori, Ion Iliescu, dar și de o schimbare de gardă în rândul istoricilor, majoritatea lor fiind foști propagandiști. Referitor la același subiect, Bogdan Murgescu consideră că la Institutul Revoluției Române, înființat de către Ion Iliescu, au fost aduși o serie de oameni incompetenți, aceasta fiind și o instituție cu un management deficitar.

Partea a treia, "Prezentarea trecutului comunist în domeniul educației școlare și extrașcolare în România și Germania" i-a avut ca participanți, printre alții, pe Rainer Eppelmann (Fundatia federală pentru studierea dictaturii Partidului Socialist Unit), Martin Sabrow (Centrul de Cercetare a Istoriei Contemporane din Potsdam), Andrei Muraru și Raluca Groseșcu (autori ai manualului de Istoria comunismului) și Doru Dumitrescu (inspector general pentru disciplina Istorie în cadrul Ministerului Învățământului).

Discuția a continuat-o pe cea anterioară, referindu-se și la dimensiunile sale didactice. Rainer Eppelmann, opozant al regimului comunist, ministru în guverne post-89 și președinte al unor comisii de anchetă asupra trecutului comunist, a lansat o interogație de ordin general, și anume aceea a scării de valori după care judecăm trecutul, subliniind că nu există un standard în acest sens, el nefiind așadar nici german. În același registru, domnia sa a reliefat diferența dintre cultura memoriei în cele două societăți, română și germană. Dezbaterea în ceea ce privește interpretarea istorică a evenimentelor joacă un rol mult mai mare în Germania, iar la nivel educațional nu există o unitate. În România, în schimb, am aflat de la Doru Dumitrescu, generalități despre comunism sunt predate în clasele a șaptea și a zecea, iar cazul particular românesc este studiat în clasele a opta și a XII-a.

Andrei Muraru, unul dintre autorii manualului de istoria comunismului, a remarcat ignoranța adolescenților și dezinteresul lor pentru mecanismele comuniste, pentru trecut în general, considerându-l irelevant pentru un om care are în față posibilitățile unei Europe democratice. Totuși, Martin Sabrow a salutat inițiativa unui astfel de manual, care în Germania nu există încă.

Intenția unei reconcilieri sociale a venit din inevitabilitatea unei vieți alături de foștii activiști, ea aparținând revoluționarilor și apoi Parlamentului German. Două condiții s-au impus cu necesitate în acest demers: relevarea adevărului și dorința de reconciliere. Cu acest scop, studiul perioadei istorice comuniste sub auspiciile Parlamentului, s-a sintetizat în publicarea a peste 32 de volume, nu cu intenția de a învinui individual, ci de a cunoaște mecanismele politice ale vremii. O viziune "împăciunitoristă", după care nu acțiunile noastre, ci doar timpul va vindeca aceste răni, cum s-a întâmplat și după național-socialism în Germania, așa cum Rainer Eppelmann a expus-o, poate implica pericolul alternativei uitare/necesitatea memoriei sau, în termeni mai poetici, interogația: să ne amintim sau să lăsăm sufletele să se vindece? Mai mult, ne putem întreba: Nu este tocmai timpul care a trecut vinovat de inexistența unui Nürnberg pentru criminele staliniste, de exemplu?

Rainer Eppelmann și-a exprimat convingerea că este preferabil ca actorii revoluției române să rămână în viață pentru a putea povesti și lămuri acele evenimente tulburi încă, arătându-ne cum corectitudinea și onestitatea morală germană aplicată cazului românesc se pot transforma în naivitate. "Nu, domnule Eppelmann, Ion Iliescu probabil că nu va vorbi, iar comunismul mascat, rafinamentul foștilor activiști în actuala Germanie este într-adevăr absent în România zilelor noastre, așa cum ne-ați mărturisit. Nu facem execuții publice, dar ne permitem judecăți morale", a afirmat Steliu Lambru în final. Aceasta într-o Românie în care, după cum au remarcat Rainer Eppelmann și Martin Sabrow, nu există o hegemonie a valorilor democratice, ale căror competențe se dezvoltă foarte greu.

Radu Stancu

Târgul internațional de carte “Gaudeamus”

Instituția Arhivelor Naționale ale României a fost prezentă la ediția a XVI-a a Târgului internațional de carte “Gaudeamus” (25-29 noiembrie 2009). Prezența nu constituie o noutate absolută, în decursul ultimilor ani ANR participând la ceea ce putem considera drept cel mai titrat târg de carte din România. Noutatea din anul 2009 rezidă însă într-un alt aspect: dacă în trecut publicații ale ANR erau expuse exclusiv sub “umbrela” Ministerului Administrației și Internelor, în anul 2009 instituția a beneficiat de un stand propriu, fiind implicit mai vizibilă și mai atractivă față de cei interesați. Experimentul nu trebuie privit neapărat ca o manifestare de respingere față de ministerul tutelar, ci mai degrabă ca o autonomizare a ANR în sensul bun, apreciată ca atare și de către public. Practic, impactul ANR ca instituție de sine stătătoare constituie un element benefic în cadrul strategiei de PR instituțional, cel puțin în domeniile care țin de utilizarea științifică a documentului de arhivă.

Cu ocazia târgului “Gaudeamus” din 2009, au fost expuse publicații (mai vechi sau mai noi) ale ANR³, principala atracție constituind-o însă expunerea peliculei unui film al cărui montaj a fost realizat cu ocazia expoziției 1939. *Zile de pace, zile de război* și care se bazează pe material pus la dispoziție cu generozitate de către Arhiva Națională de Filme, în calitate de instituție co-organizatoare. Este vorba de o direcție care se cere a fi continuată, elementele de animație dovedindu-se mai potrivite în a asigura un impact vizual mai puternic. Prin această modalitate, ANR poate dovedi că se adresează nu numai unui grup exclusivist interesat de aspectul științific, publicul-țintă devenind mult mai larg și mai diversificat.

Ca un fapt divers, participarea ANR la cel mai important târg de carte din România s-a datorat contribuției financiare integrale a subsemnatului. Nu este vorba de un element de auto-adulație, dat fiind că gestul a constituit exclusiv dorința de a asigura prezența instituției la un eveniment de asemenea amploare, dorință dublată de intenția de a dovedi că suma respectivă poate fi la îndemâna oricărui (cu atât mai mult a unei instituții), ea permițând participarea la acțiuni de anvergură. Tot ceea ce ar mai fi necesar pentru aceasta ar fi simpla bunăvoință instituțională...

Șerban V. Marin

³ Din păcate, cu încărcătura de cinism aferentă, considerăm că sintagma “publicații noi” riscă să devină un nonsens, în condițiile în care situația financiară din ce în ce mai precară se transformă în principalul obstacol în calea ducerii la bun sfârșit a editării de publicații ale ANR.

Conferința internațională *Identitate și multiculturalitate în Bucovina istorică. Convergențe culturale*

În perioada 1-3 octombrie 2009 s-a desfășurat, sub egida Academiei Române. Institutul "Bucovina", conferința științifică internațională cu tema "Identitate și multiculturalitate în Bucovina istorică. Convergențe culturale", la care au participat cercetători, istorici și arhiviști din România, Germania, Republica Moldova și Ucraina.

Lucrările conferinței au fost deschise de către directorul Institutului "Bucovina" din Rădăuți, Marian Olaru, care și-a exprimat bucuria pentru interesul participanților față de cercetarea istoriei provinciei Bucovina. Conferința s-a desfășurat pe parcursul a două zile cuprinzând sesiunea de comunicări științifice, vernisajul expoziției "Documente austriece în arhivele românești", expunerea în format Power Point a proiectului "Fotografia ca document istoric. Bucovina în imagini" și a unor publicații.

Sesiunea de comunicări științifice, moderată de către Dimitrie Vatamaniuc, Marian Olaru (directorul Institutului "Bucovina" din Rădăuți) și Simona Palagheanu (director al Direcției Județene Suceava a Arhivelor Naționale), a cuprins cinci secțiuni, în cadrul cărora au fost prezentate câte patru sau cinci comunicări, fiind rezervat timp pentru dezbateri, care s-au dovedit interesante și fructuoase.

În prima secțiune au fost prezentate comunicări științifice referitoare la tendințele actuale în scrierea istoriei Bucovinei, recunoașterea identității germanilor bucovineni din Republica Federală Germania și activitatea politică a fraților Eudoxiu și Alexandru Hurmuzaki.

A doua secțiune a avut ca teme de discuție activitatea clerului și rolul învățământului multinațional din Bucovina pentru dezvoltarea culturală și socială a ducatului. În cadrul acestei secțiuni au fost prezentate publicațiile din perioada stăpânirii austriece în Bucovina existente în biblioteca documentară a DJAN Suceava.

A treia secțiune a fost rezervată prezentării contribuției lui Eudoxiu Hurmuzaki pentru susținerea românilor și celei a mitropolitului Visarion Puiu pentru acordarea, în septembrie 1939, a asistenței de ajutorare a refugiaților polonezi. Au fost analizate activitatea partidelor politice ale minorităților etnice, credințele și practicile rituale ale

populației din Bucovina, fiind evidențiată activitatea poetului ucrainean de etnie română, Mircea Lutic.

În secțiunea a patra au fost prezentate documente inedite despre anexarea Bucovinei de către Imperiul Habsburgic, toponimia Bucovinei după Cadastrul austriac întocmit la mijlocul secolului al XIX-lea și activitatea Regionalei "Bucovina" a Fundațiilor Culturale Regale (1938-1944).

Ultima secțiune a avut ca teme de discuție folosirea limbii române în Ucraina, evoluția provinciei Bucovina în perioada 1944-1947, etimologia patronimului Eminovici și a fost evidențiată activitatea eroului aviator, bucovineanul Vasile Niculescu.

O activitate importantă a conferinței a constat în vernisarea expoziției cu tema "Documente austriece în arhivele românești", care a fost organizată în luna aprilie a anului 2006 la Arhiva de Stat a Austriei din Viena, ca urmare a colaborării dintre Arhivele Naționale ale României, Ministerul Afacerilor Externe al României, Institutul de Istorie "A. D. Xenopol", Institutul Cultural Român din Viena, Arhiva de Stat a Austriei și Institutul Europei de Est și Sud-Est din Viena.

Cu această ocazie au fost expuse sub formă de copii documente din fondurile Consiliul Aulic de Război; Guvernământul Bucovinei. Ministerul de Interne; Guvernământul Bucovinei. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii; colecția Peciți, existente la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale și din fondurile Mitropolia Bucovinei; Primăria orașului Suceava; Prefectura județului Câmpulung; Prefectura județului Rădăuți; Inspectoratul Cadastral Bucovina; Colecția Documente și colecția Fotografii, păstrate la DJAN Suceava.

Documentele expuse au oferit o imagine de ansamblu a evoluției economice, politice și culturale a provinciei Bucovina din momentul anexării la Imperiul Habsburgic până la izbucnirea Primului Război Mondial (1775-1914). Totodată, în cadrul expoziției au fost expuse copii ale fotografiilor realizate în anul 1857 de către Franz X. Knapp, în care sunt ilustrate peisaje și aspecte de viață cotidiană din Bucovina.

La pregătirea și organizarea expoziției au contribuit arhiviștii Simona Palagheanu, Simina Stan și Claudiu Maxim din cadrul DJAN Suceava și Ligia-Maria Fodor din cadrul DANIC.

Proiectul "Fotografia ca document istoric. Bucovina în imagini", realizat și prezentat de către cercetătorii Institutului "Bucovina" din Rădăuți a constat în prezentarea în format Power Point a unor imagini fotografice care reflectă aspecte ale vieții culturale, politice și sociale din Bucovina istorică.

La încheierea conferinței au fost prezentate și oferite participanților ultimul număr al revistei "Analele Bucovinei", XV, 2 (31), apărute la Editura Academiei Române în 2008 și lucrarea lui Teodor Bălan, "Lupta pentru Tricolor. Un capitol din istoria politică a Bucovinei, 1898-1904" (ediție îngrijită, comentarii, cronologie și indice de nume de Marian Olaru, prefată de Pavel Țugui, traducerea textelor din limba germană de Mihaela-Stefănița Ungureanu), publicată la aceeași editură, în cadrul colecției "Enciclopedia Bucovinei în studii și monografii" (23), 2008.

Informații referitoare la conferință au fost publicate în mass-media locală și în cotidianul german "*Der Südostdeutsche*". Această conferință s-a dovedit a fi un real succes prin reunirea unor participanți din țară și străinătate în scopul promovării modelului de colaborare interetnică din Bucovina istorică.

Ligia-Maria Fodor

Simpozionul *Banatul trecut, istoric, cultural* la a XIV-a ediție

În 20-21 noiembrie 2009, în județul Caraș-Severin, la Reșița s-a desfășurat simpozionul “Banatul trecut, istoric, cultural”, ajuns la a XIV-a ediție. Manifestarea a adus laolaltă cercetători din Germania, Serbia, România, Croația, Muntenegru și Macedonia interesați de trecutul Banatului.

Simpozionul a avut loc sub patronajul Consiliului Județean Caraș-Severin, al Consiliului Executiv al P. A. Voivodina și al Consiliului Național al Minorității Naționale Române din Serbia, fiind organizat de Societatea Română de Etnografie și Folclor din Voivodina și de Universitatea “Eftimie Murgu” din Reșița, în colaborare cu Universitatea “Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca și cu Institutul de Cultură al Românilor din Voivodina-Zrenjanin.

O caracteristică a manifestării este faptul că, încă de la început, ea a avut loc alternativ, un an în România și unul în Serbia⁴.

Debutul a avut loc în data de 20 noiembrie la ora 16, în sala de ședințe a Consiliului Județean Caraș-Severin. În deschidere au vorbit președintele Consiliului Județean Caraș-Severin, Sorin Frunzăverde și vicepreședintele Consiliului Executiv al P. A. Voivodina, Dušan Jakovliev. Importanța evenimentului a fost subliniată și de Costa Roșu, care afirma că “această ediție este o cotitură în istoria simpozionului pentru că reunește oameni din atâtea țări, pentru că la această ediție se va vorbi de istoromâni, aromâni și vlahi”⁵.

Un moment de aducere aminte a fost dedicat inițiatorului simpozionului, cercetătorul Valeriu Leu, de la Muzeul Banatului Montan Reșița, trecut în veșnicie în luna august 2009. Despre personalitatea și realizările remarcabile ale acestuia în plan științific au rostit alocuțiuni Nicolae Bocșan (Universitatea “Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca), Carmen Albert (Universitatea “Eftimie Murgu” din Reșița), Costa Roșu (Serbia) și Luminița Wallner Bărbulescu (Lugoj).

“A făcut parte din galeria marilor specialiști ai istoriei, a luminat instituțiile oficiale ale satului: biserica și școala; prin opera sa a luminat tranziția de la oralitate la cultura scrisă; a fost robul lecturii; a fost istoricul întregului Banat, meru vorbea despre cât de puțin este cercetată istoria Banatului. Ne revine datoria să-i ducem moștenirea științifică, pentru că a fost o pagină luminoasă a istorie bănățene”, afirma Nicolae Bocșan, cu acest prilej⁶.

Au fost lansate lucrările: *Cronici bisericești. Manuscrise din Banat, secolele XIX-XX*, de Valeriu Leu și Costa Roșu, prezentată de către Nicolae Bocșan și “Anuarul Institutului de Cultură al Românilor din Serbia”, prezentat de către Nicu Ciobanu (Novi Sad). Comunicările în plen au fost susținute de către Josef Wolf de la Institutul Șvabilor Dunăreni din Tübingen (“Solidarități de grup în procesul de colonizare germană. Cu privire la comportamentul migrațional și comunicațional al coloniștilor”) și Ranko

⁴ Costin Feneșan, *Symposium über Geschichte und Kultur des Banats*, “Revista Arhivelor”, 85 (2008), 2, p. 350-352.

⁵ Nina Curița, *În Banatul lui Valeriu Leu*, “Jurnal de Caraș Severin”, 19 (2009), 270 (21 noiembrie), p. 1.

⁶ *Ibidem*, pag. 3

Končar (Novi Sad) ("Majoritatea română în politica națională a Voivodinei în anii 50 ai secolului XX").

Sâmbătă, 21 noiembrie lucrările s-au desfășurat în cadrul a 4 secțiuni:

La secțiunea I-**Istorie**, moderată de către Nicolae Bocșan, Rudolf Graf, Mircea Măran și Drago Njegovan au fost prezentate 12 lucrări: Adrian Magina (Reșița) ("Episcopia Ortodoxă a Lipovei în secolele XVI-XVII"), Lucian Țigău (București), ("Noi informații despre prezența bănățenilor la Universitatea din Viena (secolele XIV-XIV)"), Mihaela Bedecean (Cluj-Napoca), ("Profilul moral al clerului bănățean în imaginea presei românești (1865-1873)"), Nicolae Bocșan (Cluj-Napoca) ("Andrei Șaguna și Episcopia Caransebeșului"), Alina Covaci-Făget ("Organizarea instituțională a Bisericii Ortodoxe Române din Comitatul Timiș (1866-1918)"), Diana Covaci (Cluj-Napoca) ("Între politica de stat și politica ecleziastică: numirea episcopului greco-catolic de Lugoj Demetriu Radu (1895-1897)"), Marius Eppel, Gabriel Gărdan (Cluj-Napoca) ("Evoluții instituționale în Biserica Ortodoxă Română din Transilvania (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)"), Rudolf Graf (Cluj-Napoca), ("Între politică și istorie, Fritz Valijavec, un istoric al Europei de sud est"), Mircea Măran-Vârșet ("Andrei Vasici, primul monograf al Vârșetului"), Drago Njegovan (Novi Sad) ("Visarion Sarai (1714-1755)-1757, monah sârb din Kraina Bosniacă-misionar român"), Alin Scridon (Timișoara) ("Structuri confesionale în municipiul Timișoara între anii 1867-1918") și Attila Varga (Cluj-Napoca) ("Biserica Greco-Catolică din Banat și Scaunul Primațial de Esztergom în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Corespondență inedită").

În secțiunea a II-a, **Istorie-relații**, moderată de către Božidar Šekularac, Carmen Albert, Rodica Almăjan și Bože Mimica au fost susținute următoarele comunicări: Božidar Šekularac (Podgorica) ("Valahii din litoralul muntenegrean"), Carmen Albert (Reșița) ("Personalități din Banatul sârbesc în corespondența Institutului Social Banat Crișana"), Rodica Almăjan-Alibunar (Serbia) ("Învățământul românesc din Banatul Sârbesc"), Ioan Cârjă (Cluj-Napoca) ("Banatul și Transilvania în relatările de călătorie ale mareșalului Marmont"), Miodrag Ciurușchin (Timișoara) ("Proiecte pentru împărțirea Banatului 1914-1915"), Ela Cosma (Cluj-Napoca) ("Consulul austriac de la Belgrad, Ferdinand Mayhofer von Grünbühl și revoluția pașoptistă din Voivodina"), Eugen Criste (Arad) ("Membrii ai Narodna Odbrana și alți patrioți sârbi înțemnițați în cetatea Aradului în anii Primului Război Mondial"), Vanghel Dunovski (Struga, Macedonia) ("Istoria localităților de aromâni din apropierea orașului Struga"), Ervin Dubrović (Rijeka) ("Contacte comerciale dintre Litoral și Banat în secolele XVIII și XIX"), Bože Mimica (Rijeka) ("Fenomenul limbii române în Istria"), Cvetko Pavlović (Bar, Muntenegru) ("Regatul Muntenegru și Regatul Român despre Tratatul de Pace de la București din 10 august 1913") și Vasile Râmneanțu (Timișoara) ("Relații diplomatice româno-iugoslave în perioada 1938-1939").

Secțiunea a III-a, **Banatul-cultură și interferență**, moderată de Rodica Ursulescu-Miličić, Ioan Munteanu, Ovidiu Roșu și Dragoliub Živcović, a reunit lucrările prezentate de: Marin Balogh (Cluj-Napoca) ("Crisa economică din 1873 și impactul său în Transilvania și Banat"), Nicu Ciobanu (Novi Sad) ("Multiculturalitatea Voivodineană-o valoroasă moștenire europeană"), Milan Cvetanović (Novi Sad), Saša Kicošev (Novi Sad) ("Căsniciile românilor din Banat în anul 2002"), Saša Kicošev (Novi Sad), Milan Cvetanović (Novi Sad) ("Obiceiurile românilor din Banat ca potențial pentru dezvoltarea comunității locale și turismului"), Lorand Madly (Cluj-Napoca) ("Opoziția politică în cadrul cercului literar Holnap de la Oradea și relațiile mișcării naționale românești cu

mediile literare”), Stelian Mândruț (Cluj-Napoca) (“Anuarul Institutului de Istorie din Cluj 1921-2006. Studiu de caz: note bibliografice și recenzii despre Banat”), Ioan Munteanu (Timișoara) (“Componente ale modernizării în viața rurală din comitatul Caraș Severin între anii 1867-1918”), Svetlana Nikolin (Pancevo) (“Aromânii din Banatul de Sud”), Ovidiu Roșu (Caransebeș) (“Fondul familial Sever Boșcaiu Oțelu Roșu. Structură și valoare documentară”), Rodica Ursulescu Miličić (Novi Sad) (“Cărți românești la bibliotecile din Novi Sad”), Dragoliub Živcović (Pancevo) (“Banatul locul de interferență al culturilor”) și Marionela Wolf (Tübingen) (“Tranzacții de moștenire și relații familiale la distanță. Coloniști din Würtenberg în Banat”).

Ultima secțiune, **Cultură, literatură** moderată de Marina Puia Bădescu, Mirjana Ćorković, Robert Nagy și Mircea Taban a reunit lucrările prezentate de: Daniela Barbu (Vârșeț) (“Școala din Gudurica și Marcovăț”), Marina Puia Bădescu (Novi Sad) (“Limba în romanul «Cumpăna fântânii». Observații generale”), Mirjana Ćorković (Belgrad) (“Funcția estetică în stereotipurile etnice în literatura românilor din Voivodina”), Alina Iorga (Zrenjanin) (“Românii din Bačka”), Robert Nagy (Cluj-Napoca) (“Muncitori și meșteșugari bănățeni la Cluj în perioada 1896-1934”), Laura Spăriosu (Novi Sad) (“Despre etimologia toponimului Uzdin”), Mircea Taban (Reșița) (“Omul simbol-simbolul om. Încercare de hermenautică simbolică (portul popular)”) și Igor Ungur (Zrenjanin) (“Rolul manifestărilor culturale în menținerea identității naționale”).

Din titlurile prezentate se poate desprinde diversitatea problemelor abordate, acestea având în centru istoria, cultura, spiritualitatea, școala, economia, ocupațiile, societatea, literatura, etnografia, mișcările populației, minoritățile, demografia, arhivele sau bibliotecile Banatului.

Caracterizată de către profesorul Nicolae Bocșan drept cea mai reușită ediție dintre cele 14, manifestarea, de înaltă ținută științifică a contribuit la transformarea Reșiței, timp de două zile, într-un veritabil centru al cercetării științifice.

Laurențiu Ovidiu Roșu

Expoziția Sporturile de iarnă în timbre și imagini

Organizată de către Muzeul Național Filatelic în colaborare cu Muzeul Sporturilor, Expoziția "Sporturile de iarnă în timbre și imagini" a fost vernisată în data de 10 februarie 2010, spre delectarea deopotrivă a două categorii de pasionați, filателиști și sportivi. Totodată, s-a dorit a fi și un prilej de a marca bucuria inaugurării unei noi ediții a Jocurilor Olimpice de Iarnă de la Vancouver și un semnal de încurajare adresat sportivilor români participanți la acest eveniment. Drept urmare, printre personalitățile prezente la vernisaj s-au numărat Daniel Petru Funeriu, Ministru al Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului și numeroși sportivi: Ivan Patzaichin, Iolanda Balaș Soter, Doina Melinte sau Laura Badea.

O scurtă prezentare a istoricului sporturilor de iarnă în România, enunțată de către Nicolae Petrescu, director al Muzeului Sporturilor, a subliniat importanța bobului printre acestea, precum și rolul Peleşului, în jurul căruia s-a dezvoltat acest sport. Un alt admirator al sporturilor de iarnă a fost Nicolae Titulescu, patronul "Titulescu Challenge Cup" la schi slalom, organizată la St. Moritz, locul de naștere a sporturilor de iarnă. Începând cu un loc 2 la Campionatele Mondiale Studențești, perioada interbelică a culminat prin câștigarea titlului de campioni mondiali de către A. Frim și V. Dumitrescu, la Engelberg, în 1934 la proba de bob. Cupa câștigată de acești sportivi face parte dintre exponate, ca și Diploma prin care li s-a conferit "Premiul Național pentru Sport".

Numeroase imagini ilustrează, de la situația grea a *bobber*-ilor români care, aviatori pasionați, își închiriau la fața locului echipamentul ce le lipsea cu desăvârșire, la bucuria celor doi câștigători ai singurei medalii olimpice la jocurile de iarnă, la Grenoble-1968, Ion Panțuru și Nicolae Neagoe, la bob. Imagini cu membrii Casei Regale practicând schiul, loturile de sportivi la competiții, schiuri din lemn ori un simulator folosit de *bobber*-ii români în anii '80 vin să întregescă acest tablou alături de insigne de la Campionatul Mondial de Bob din 1933, Olimpiada din 1936, ori afișul 3rd *Olimpic Winter Games, Lake Placid, USA, 4-13 february 1932*.

Pentru filателиști, atracția principală a expoziției o constituie desigur seria de machete ale timbrelor emise cu ocazia Jocurilor Olimpice de Iarnă, edițiile: Innsbruck (1964), Grenoble (1968), Sapporo (1972), Innsbruck (1976), Lake Placid (1980), Sarajevo (1984) și Calgary (1988).

Expoziția a fost deschisă în intervalul 11-28 februarie 2010.

Radu Stancu

Expoziția Istoria... la feminin

Expoziția *Istoria... la feminin* se remarcă în primul rând prin tema propusă: imaginea și istoria femeii pe teritoriul țării noastre reflectată prin vestigii arheologice, obiecte din gospodărie, veșminte, arme, podoabe, documente.

Astfel, în preistorie femeia este sugerată prin statuete, vase, diferite obiecte de cult, sanctuare, în timp ce din epoca bronzului avem frumoase obiecte de podoabă: brățări, inele, ace, colane sau pandantive. Sunt prezentate apoi imagini sugestive ale femeii în orașele-state de la Pontul Euxin și femeia din lumea romană. Femeia din epoca

dacică apare figurată pe câteva scene de pe Columna lui Traian și de pe monumentul triumfal de la Adamclisi (destul de puțin evidențiate de creatorii expoziției).

Pentru Evul Mediu, remarcăm obiecte de îmbrăcăminte, arme și podoabe care reconstituie dinamica relației femeie-bărbat; astfel, indiferent de statutul social, odată cu căsătoria, femeia prelua toate îndatoririle casei, tot ceea ce era de împlinit în interiorul și în jurul acesteia, iar bărbatul tot ceea ce era legat de lumea din afara casei.

De menționat este aspectul modern al expoziției, poate cam exagerat sau nepotrivit pentru istoria veche și medie, dualitatea vitrine-postere din această expoziție.

În epoca modernă femeile sunt remarcate în saloanelor mondene, iar în efervescentului secol XIX s-au implicat activ în viața politică prin manifestări proprii. Evident, importante vitrine (cu fotografii, scrisori, diverse documente, obiecte personale ș. a.) sunt închinat familiei regale.

În epoca contemporană expoziția redă femeia regimului comunist din România. Astfel, marcarea mișcării de rezistență din Munții Făgăraș, printre membrii căreia s-au numărat și femei. Regimul comunist a impus în mod brutal femeia ca “muncitor socialist egal” cu bărbatul. Acest model al femeii muncitor se împletea cu imaginea femeii-mamă a națiunii socialiste, soție și fidelă apărătoare a păcii.

Vernisajul expoziției a început cu cuvântul lui Crișan Mușțeanu, director general al Muzeului Național de Istorie a României. Domnia sa a menționat faptul că este vorba de o expoziție cu un subiect mereu actual. A mulțumit deopotrivă colectivului din cadrul instituției organizatoare, cât și muzeografilor și cercetătorilor din instituțiile partenere.

Ilinca Tomoroveanu, implicată din partea Teatrului Național în realizarea acestei expoziții, a mulțumit pentru oportunitatea oferită instituției sale de a participa la acest proiect și și-a exprimat speranța continuării colaborării și pe viitor între instituțiile implicate în acest proiect.

Alexandru Vulpe, directorul Institutului de Arheologie “Vasile Pârvan” din cadrul Academiei Române, a subliniat faptul că o parte însemnată a exponatelor, datând din neolitic până în epoca romană, provin din colecțiile Institutului de Arheologie și a mulțumit organizatorilor pentru invitarea participării la acest proiect.

În finalul vernisajului a vorbit Vasile Timiș, Secretar de Stat în cadrul Ministerului Culturii, Cultelor și Patrimoniului Național. Acesta a felicitat Muzeul Național de Istorie a României și celelalte instituții implicate în această expoziție.

Expoziția a fost deschisă în perioada 18 martie-3 mai 2010, în holul MNIR. La realizarea ei au colaborat: Ministerul Culturii și Patrimoniului, Institutul de Arheologie “Vasile Pârvan”, Teatrul Național București, Muzeul Național Filatelice și Societatea Română de Radio, parteneri fiind Revista “Istorie și Civilizație”, Radio România Cultural, onlinegallery.ro.

Monica Negru

Expoziția *De la sublim la ridicol. 70 de ani de reclamă în România*

Deschisă la Institutul Cultural Român, 29 aprilie-20 mai 2010, expoziția intitulată “De la sublim la ridicol. 70 de ani de reclamă în România” prezintă o imagine vie a două societăți românești: cea interbelică și cea comunistă, o reflecție prin

intermediul reclamelor a șapte decenii de istorie economico-socială. Mentalități și moduri de viață diferite, două tipologii artistice și ideologice, practic două lumi, ne sunt sugerate simbolic și interesant prin unele reclame, selectate de doi profesori de la Universitatea “Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Ancuța Lăcrimioara Chiș și Ucu Bodiceanu.

Reclamele sunt redată prin reproducere de machete și afișe publicitare românești, precizându-se și originea lor: diferite ziare, reviste de epocă.

Astfel, este reflectat luxul interbelic prin bijuterii, îmbrăcăminte și încălțăminte – șoșoni de damă cu patent “Macintosh”, parfumuri “d’Orsay”, “Coty”, șampoane și loțiuni de înfrumusețare, medicamente de slăbit “Jodillon-Secretul Francezelor”, sau pentru înlăturarea sbârciturilor, mașinile – Casa “C[h]rysler”, alimente (cafea, bere “Ursus”, cacao “Knorr”) ș. a., precum: reclame luminoase “Helios”, aparate radio, de fotografiat. Utilitarismul comunist este imaginat prin reclame cu primul autobuz românesc, cu noua mașină “Volga”, un nou tip de tractor, asigurări de viață “ADAS”, reclame de medicamente (“Algocalmin”), ochelari, uzine, dar și restaurante (reclame mai mici), lumea a avansat prin aragaze, aparate radio, televizoare, ceasuri, cartea prin poștă – adică telegrama, veselă autohtonă, frigider, chiar geamuri Termopan, avem și îmbrăcăminte (uniforme școlare), băutură și reclame pentru CEC, TAROM.

Unele sloganuri sunt pline de umor, atractive, chiar induc dorința de posesie a obiectului respectiv, de exemplu: “O minunată descoperire: apa de obraz «Laura»”, sau pentru “albeața dinților de fildeș” soluția este: “«Bucol», cu apă de gură, praf de dinți, pastă de dinți” (în imagine un elefant), “Doamnă elegantă dansează pretutindeni în ciorapi «Adesgo»”, reclamă la depozitele fabricilor “Mociornița” pentru poșete, serviete de piele, truse de voiaj. Umorul trăiește și în comunism: de exemplu reclama “Peco”: “Poate oare un «Trabant» remorca un elefant? E neverosimil? Cu benzina «Peco» totul e posibil.”

În concluzie, cei interesați pot viziona în această expoziție, fragmente din viața și activitatea românilor din perioada interbelică și din cea comunistă, care redau cu umor, cu imaginație, cu puțină nostalgie, diverse aspecte ale societății românești.

Monica Negru

Expoziția 1989-2009 – 20 de ani după dărâmarea Zidului Berlinului⁷

Expoziția cu acest titlu, imagine a experienței comuniste a Europei Central-Estice, realizată de Andrea Varga și găzduită de Reprezentanța Uniunii Europene la București, a fost vernisată joi, 29 octombrie 2009⁸.

După cum se știe, până în urmă cu 20 de ani, puterea din țările socialiste făcea tot posibilul ca cetățenii săi să nu intre contact cu “Occidentul”. La fel proceda și cu contactele fiecăruia dintre aceste popoare în acest sens: un român nu trebuia să afle despre ce s-a întâmplat în Ungaria în 1956; pe de altă parte, un polonez probabil știa totuși că așa cum el visează la libertate la fel trebuie să o facă și vecinul ceh. Însă dacă atunci doar puterea imaginației oferea o asemenea perspectivă, astăzi, prin această expoziție, putem avea o imagine de ansamblu a fenomenului “setei de libertate” din

⁷ http://horvathemo.hu/index.php?option=com_portfolio&id=30&view=item&Itemid=59&lang=hu

⁸ http://horvathemo.hu/index.php?option=com_portfolio&id=29&view=item&Itemid=59&lang=hu

lagărul socialist. "Libertate" și "solidaritate" ar fi cele două cuvinte care pot caracteriza cel mai bine acest demers.

Se propune o viziune simplificată, dar purificată de rigorile și totodată controversate pe care le pot aduce dezbaterile academice sau documentul de arhivă. Tot ceea ce și-a propus să transmită speră să o facă prin imagini. Acesta este motivul pentru care se constituie într-o cronologie de imagini a drumului parcurs de țările membre ale fostului lagăr socialist între 1945 și 1989. Nu neapărat drumul politicului sau al economicului, ci mai degrabă al impactului acestora asupra oamenilor, a modului în care ei se mișcă în spațiu, vorbesc, mănâncă, speră, iubesc etc.

Imaginile, expuse mai ales în alb-negru (culorile, acolo unde sunt redată, subliniază anumite aspecte considerate semnificative), fac parte dintr-un labirint de panouri sprijinite într-un postament verde, din iarbă crudă. Criteriul cronologic primează asupra celui național; imagini din URSS-ul anului 1953 stau alături de cele din Polonia.

Selectând câteva dintre acestea, regăsim: celebra imagine a soldaților⁹ sovietici arborând steagul roșu pe clădirea Reichstag-ului din Berlin; prima revoltă anticomunistă din iunie 1953 (Germania de Est); moartea lui Stalin din același an; greva din Poznań – 1956; evenimentele din Ungaria din 1956; construirea graduală a Zidului Berlinului alături de tentativele de a-l trece, dintre care cea mai celebră a fost cea a lui Peter Fechter din 17 august 1962, prins și lăsat să agonizeze până la moarte în fața celor prezenți; "Primăvara de la Praga" din 1968 și cazul lui Jan Palach, tânărul care s-a autoincendiat în semn de protest față de intervenția trupelor Tratatului de la Varșovia; constituirea Sindicatului Solidaritatea în Polonia – 1980.

În echilibrul expoziției un loc aparte îl ocupă anul 1989 ca eveniment final și triumf al libertății asupra comunismului: februarie – negocierile Partidului cu Solidaritatea în Polonia; "*The singing revolution*" – statele baltice; 9 noiembrie – căderea Zidului Berlinului; Cehoslovacia – "Revoluția de catifea"; luptele sângeroase din decembrie 1989 – România; destrămarea URSS – 1990.

Documentele de arhivă și cupurile din presă nu sunt totuși excluse, ele fac obiectul unui imens panou de perete. Prezentarea lor este însă una aleatorie, fără explicații suplimentare, imaginile se suprapun, vizitatorul fiind nevoit a selecta dintre diferitele realități pe care ele le pot reflecta, așa cum în realitate suntem obligați a alege dintre lucrurile pe care le putem face sau afla.

Numeroase grupe de elevi au vizitat expoziția și au luat parte la discuții, au fost introduși în cotidianul vieții din perioada comunistă, au fost familiarizați cu principalele evenimente reflectate pe panourile expoziției. Se speră și în realizarea unui "ziar" cuprinzând scrisori, imagini, relatări, memorii, documente, care, asemenea expoziției, să reflecte și alte aspecte ale dorinței intrinseci de libertate a oamenilor și încercarea unui sistem de a o suprima.

Expoziția se adresează oricui: celor care vor să își amintească și celor care vor să afle, deopotrivă; specialiștilor și oamenilor obișnuiți în același timp. Am putea spune că, mai degrabă decât un bagaj informațional, expoziția oferă izul unei epoci la nivelul intim al aspirației spre libertate, fie ea individuală sau colectivă.

Radu Stancu

⁹ În februarie 2010 a decedat Abdulhakim Ismailov, unul dintre acești soldați, originar din Daghestan, ceilalți doi fiind ucraineanul Alexei Kovalev și belarusul Leonid Goricev.

Contributors

Cristian ANIȚA, National Archives of Romania, Bucharest; **research field**: archival studies, appraisal theories; **recent publications**:

- *Situația Moldovei după cel de al Doilea Război Mondial reflectată în documentele din fondul "Oficiul de reconstrucție a Moldovei"*, "Archiva Moldaviae" 2 (2010) [forthcoming]

- *Biblioteca "I.G. Bibicescu"*, in *Teodor Costescu și apostolii săi*, 2004, Craiova, p. 164-181

- *Universitatea Liberă (Populară) Turnu Severin*, in *Teodor Costescu și apostolii săi*, 2004, Craiova, p. 192-197

Rita Magdolna BERNÁD, Roman-Catholic Archbishopric of Alba Iulia, Archive of the Archdiocese; **research field**: archives studies, ecclesiastic archives, history of Roman-Catholic archives, ecclesiastic sigillography, ecclesiastic heraldry, ecclesiastic archontology and genealogy; **recent publications**:

- (with Kovács Bálint) *A Szamosújvári Örmény Katolikus Gyűjtőlevéltár. Repertórium. Arhiva de Colecție Armeano-Catolică din Gherla. Repertoriu. The Armenian Catholic Collective Archive in Armenopolis. Repertory*, Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 4. Budapest-Gyulafehérvár-Leipzig, 2011, 320 p.

- (ed. of) *Egyházi gyűjtemények szolgálatában. În slujba colecțiilor ecleziastice*, Kolozsvár, 2010, 320 p.

- *Plébániai levéltárak I. A Gyulafehérvári-, a Sepsiszentgyörgyi-, a Szamosújvári- és a Gyergyószentmiklósi Gyűjtőlevéltárak repertórium*, Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 3, Gyulafehérvár-Budapest, 2009, 384 p.

- *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára II. Oklevél és irattjegyzék. Canonica visitatiók mutatója*, Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 2, Gyulafehérvár-Budapest, 2006, 282 p.

Ramona CAMELEA, National University of Arts Bucharest; **research field**: history of education in 19th and 20th centuries (buildings architecture, social history of education, teaching methods, school curriculum – stereotypes and myths, political messages in textbooks); **recent publications**:

- *Gender Studies in Girls Education at the End of the 19th Century. Curricula and Educational Intentions*, in *Modern Approches to Gender Studies Equality through assumed Differences* (ed. by Sebastian Chirimbu and Maria Alexe), Utah, 2012, p. 189-206

- *Clădirea Azilului "Elena Doamna": de la generozitatea privată la inițiativa statului*, "Monumentul" 13 (2012), p. 199-223

- *Pregătirea profesională – instrument de afirmare a profesorilor secundari în România (1864-1916)*, "Annales Universitatis Apulensis Serie Historica" 15 (2011), 1, p. 239-251

- *Celebrând școala: punerea pietrei fundamentale și inaugurarea localului școlii*, "Revista de Istorie Socială" 13-15 (2008-2010), p. 355-370

- *Igienă Corporală și Practici Educaționale. Baia în școlile românești din mediul urban în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, "Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane" 13 (2010), p. 60-76

Gabriel CATALAN, National Archives of Romania, Bucharest; **research field**: Romanian recent history and politics; Romanian ecclesiastic history; the history and historiography of the Communism; international affairs, cultural history; **recent publications**:

- *Ștampila și sutana. O scurtă analiză a implicării cultelor în politica și alegerile din România (2008-2011)*, "Vatra", nos 495-496, 6-7 (June-July)/2012, p. 169-177
- *Reflectarea evenimentelor din decembrie 1989 din România în manualele școlare de istorie*, in *Sfârșitul regimurilor comuniste. Cauze, desfășurare și consecințe* (ed. by Cosmin Budeancă and Florentin Olteanu), Cluj-Napoca, 2011, p. 334-348
- *Despre sovietizarea arhitecturii românești (1947-1955)*, "Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»" 47 (2010), p. 107-118
- *Organizarea, funcționarea și reformarea Consiliului de Securitate al Organizației Națiunilor Unite*, "Sfera Politicii", no 152 [no 10 (October)], 2010, p. 57-69
- *Istoriografia română sub impactul modelului sovietic (1947-1955)*, in *Intellectualii și regimul comunist: istoriile unei relații*, "Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului în România" 4 (2009), p. 19-38
- *Preludii la procesul Noica. Antecedentele politice (legionare) ale unui filosof naționalist*, "Revista Arhivelor. Archives Review" 85 (2008), 1, p. 363-384

Simion CĂLȚIA, Faculty of History, Bucharest University; **research field**: urban history (19th-20th centuries); history of orders and medals; **recent publications**:

- *Așezări urbane sau rurale? Orașele din Țările Române de la sfârșitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea*, [Bucharest], 2011
- *Mahalaua, indicator al urbanității*, "Revista istorică" 21 (2010), 1-2, p. 111-122
- *Les villes de Valachie et de Moldavie parmi les villes européennes: la dimension démographique*, "Analele Universității București. Istorie" 44 (2005), p. 61-100

Octavian DASCĂL, National Archives of Romania, Bucharest; **research field**: recent history of Romania; history of Bessarabia in the 19th and 20th centuries; Russian-Romanian and Soviet-Romanian relationship in the 19th and 20th centuries; modern and recent history of Russia and USSR; historical sociology; political sciences; international relations; **recent publications**:

- *Începuturile arhivisticii în teritoriul dintre Prut și Nistru: Comisia Gubernială Științifică a Arhivelor Basarabiei. 1898-1923* in *Arhive, Istorie și Politică în România secolelor XIX-XX*, [Bucharest], 2013 [forthcoming]
- *Demersurile Arhivelor Naționale ale României pentru cercetarea și recuperarea unor fonduri de documente românești din arhivele Federației Ruse (1992-2004)*, "Revista Arhivelor. Archives Review" 86 (2009), 1, p. 28-52
- *Rolul Sfatului Țării în înfăptuirea Unirii Basarabiei cu România*, "Revista Arhivelor" 82 (2005), 1-2, p. 157-165

- *Nobilimea basarabească în Rusia țaristă: considerații istorice, demografice și social-politice*, "Revista Arhivelor" 80 (2003), 1-2, p. 193-201

Alina DOROJAN, Roma Tre University, Scuola Dottorale in Scienze Politiche; **research field**: world modern history – 19th century; Italian immigration; **recent publications**:

- *L'importanza dell'immigrazione italiana nel processo della modernizzazione della Romania (1859-1918)*, in *Unità nazionale e modernità nel Risorgimento italiano e romeno*. Atti del convegno internazionale in occasione dei 150 anni dell'Unità d'Italia, (Bistrița, 10-12 dicembre 2010) (ed. by Ion Cârja), [Cluj], 2011, p. 81-96
- *L'evoluzione dell'emigrazione italiana nelle provincie storiche romene nell'epoca tra le due guerre mondiali*, "Ephemeris daco-romana" 13 (2010), p. 205-242
- *Însemnări privind asistența spirituală a catolicilor italieni din România în perioada interbelică*, "Pro Memoria" 9 (2010), p. 111-154
- *Il contributo dell'emigrazione italiana alla modernizzazione della Romania (1850-1881)*, "Annuario dell'Istituto di Studi Italo-Romeno", 6 (2009), p. 143-153
- *Prezențe și contribuții ale lucrătorilor italieni în epoca modernizării României (1850-1918)*, in *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat* 5 (2008), p. 215-230

Paula IVAN, National Archives of Romania, Cluj County Branch; **research field**: the anti-Communist resistance movement; the recent history of Romania; **recent publications**:

- *Mituri și simboluri ale rezistenței armate anticomuniste din Munții Apuseni în memoria colectivă*, "Anuarul Institutului de Istorie Orală" 10 (2008), p. 119-155
- *Etre archiviste dans la Roumanie des années 1951-1989. Etude de cas: Les archives départementales de Cluj*, "Revista Arhivelor. Archives Review" 84 (2007), 3-4, p. 53-70
- *Istorici și juriști români privind minoritățile "de rasă, limbă și religie" din România în perioada dintre cele două războaie mondiale*, in *Biserică, societate, identitate. În onoare Nicolae Bocușan*, Cluj-Napoca 2007, p. 343-348
- *Mișcarea de rezistență anticomunistă din Munții Apuseni în sursele arhivistice și cele de istorie orală – comparații*, "Anuarul Arhivelor Mureșene" 2 (2003), p. 294-304
- *Probleme privind evidența fondurilor create de P.C.R.*, "Anuarul Arhivelor Mureșene" 2 (2003), p. 67-72

Peter MOLDOVAN, National Archives of Romania, Mureș County Branch; **research field**: history of the institutions; archives studies; the revolution of 1848/1849 in Transylvania; **recent publications**:

- *Recrutarea militară prin tragere la sorți din Transilvania. cu referire la scaunul secuiesc Mureș și comitatul Târnava*, in *A történetíró elhivatottsága. Vocația istoricului. Emlékkönyv Szabó Miklós születésének 80. évfordulójára*, Târgu Mureș, 2012, p. 144-164
- *Akten und Urkunden zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen im Kreisstaatsarchiv von Neumarkt am Mieresch*, in *Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen in östlichen Europa*, Band 18/2010, Munich, 2011, p. 167-175

- *Date privind reglementarea regimului proprietății populației germane din România în anii 1944-1948*, in *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX* (coord. by Vasile Ciobanu, Flavius Solomon, Sorin Radu), 6, Cluj, 2011, p. 53-64
- *Die Stadtarchive Hermannstadt (Sibiu), Bistritz (Bistrița) und Kronstadt (Brașov) in Siebenbürger – ein historischer Rückblick*, "Archivalische Zeitschrift" 91 (2009), p. 311-332
- *Privire retrospectivă asupra Arhivelor orașenești Sibiu, Bistrița și Brașov*, "Revista Arhivelor. Archives Review" 86 (2009), 1, p. 86-99
- *Pace și Război. 1848/49 în Transilvania centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil*, Cluj-Napoca, 2008, 446 p.
- "*Bundesarchiv*" – instituție modernă și eficientă prin strategii și soluții inteligente, "Revista Arhivelor. Archives Review" 85 (2008), 1, p. 427-433 and 86 (2009), 1, p. 335-347

Alexandru SIMON, Romanian Academy, Center for Transylvanian Studies, Cluj-Napoca; **research field**: late medieval crusading, medieval and modern geopolitics; **recent publications**:

- (co-editor of) *The Italian Peninsula and Europe's Eastern Borders. 1204-1669* [= Eastern and Central European Studies, I], New York, Oxford, Basel, Frankfurt-am-Main, Vienna, 2012, 358 p.
- (co-editor of) *Matthias Corvinus und seine Zeit: Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel* [= Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, CDX], Vienna, 2011, 262 p.
- (co-editor of) *Sigismund of Luxemburg and the Orthodox World* [= Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, CDIX], Vienna, 2010, 162 p.
- *Truces and Negotiations between Bayezid II and Matthias Corvinus in the Context of the Hunyadi-Habsburg Conflict (1482-1484)*, "Revista Arhivelor. Archives Review" 86 (2009), 2, p. 107-114

Atila István SZEKERES, Szekler National Museum, Sf. Gheorghe; **research field**: Transilvanian heraldry; **recent publications**:

- *Háromszék címere*, Sf. Gheorghe, 2011, 22 p.
- *A székely címer*, in *Jelképek a Székelyföldön – Címerek, pecsétek, zászlók* (ed. by Mihály János), Miercurea Ciuc, 2011, p. 15-28, il. p. 221-227
- *A székelydályai református templom címerei*, in *Jelképek a Székelyföldön – Címerek, pecsétek, zászlók* (ed. by Mihály János), Miercurea Ciuc, 2011, p. 29-39, il. p. 228-233
- *Semele din bisericile fortificate din județul Covasna*, "Monumentul" 12 (2011), 2, p. 65-88
- *Semele de pe mormintele criptei bisericii reformate din Idrifaia*, "Monumentul" 11 (2010), 1, p. 87-98

Wolfram G. THEILEMANN, chief archivist City of Nordhausen/Germany; head of Cultural and Community Centre of the Evangelical Church A.C. in Romania, Central archive, Sibiu; **research field**: archival studies; conservation & restoration; history of German migrants in the Romanian Kingdom, environmental history; **recent publications**:

- (with Christa Stache, ed. of), *Evangelisch in Altrumänien. Quellen und Forschungen zu den deutschsprachigen evangelischen Kirchengemeinden im rumänischen Regat*, Sibiu-Hermannstadt, Bonn, 2012

- *Das Bildarchiv des evangelischen Zentralarchivs in Sibiu/Hermannstadt, Rumänien. Entstehung – Erschließungsstand – Recherchemöglichkeiten*, “Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde” 52 (2011), p. 73-102

- *Friedrich Hötsch (1804-1880) – Unternehmer und Mäzen in Bukarest*, “Deutsches Jahrbuch für Rumänien”, 2010, p. 141-148

- (with Liliana Popa, ed. of) *Grăunicioare de aur. Carte de citire istorică din arhivele parohiilor evangh. C.A. din România* [= *Miscellanea ecclesiastica*, VII], Sibiu, 2009

- *Conservarea preventivă în depozitul Arhivei centrale a Bisericii Evanghelice C.A. din România*, “Revista română de conservare și restaurare a cărții”, 1 (2008), 1, p. 20-35

- *Comunitățile bisericesti și cultura evanghelică de limbă germană în nucleele urbane de migrație și modernizare din vechiul regat al României, între cca. 1840-1944*, in *Confluente culturale româno-germane* (ed. by R. Miclea, S. Galter, D. Sava), Sibiu, 2007, p.125-147

- (with Liliana Popa, ed. of) *Lăsăm registrele bisericesti să vorbească... Rânduiala vieții eclesiastice în Weidenbach/Ghimbav* [= *Miscellanea ecclesiastica*, II], Bucharest, 2006

Revista Arhivelor. Archives Review contains the following headings:

- “Archive Studies” (archival theory and practice)
- “Studies of History” (including paleography, diplomacy, museography, sigillography, heraldry, numismatics, miniature, and other special sciences related to history; the history studies focus on the records/documents use)
- “*Restitutio*” (the editing of unpublished documents)
- “Reviews, Bibliographical Notes”
- “*Addenda et corrigenda*” (comprising scientific debates on articles and works in the field of history and archives)
- “Archival Studies in the World” (including presentations of various conferences, meetings, seminars, manifestations, symposia, and so on)

Revista Arhivelor. Archives Review has two issues a year. The first issue includes materials mostly in Romanian (with a summary in an international language), whereas the second issue is completely edited in international languages (preferably English, French, German).

The editorial conditions for publishing in the *Revista Arhivelor. Archives Review* are as follows:

a) Similar conditions for articles and reviews:

- the main text must be written in Word format;
- the texts must enclose footnotes, not endnotes.

b) Specific conditions for articles and studies and for “*Restitutio*” heading:

- potential complementary materials (photos) in JPG format;
- the article should not exceed 7,000 words, if possible, i.e. 40,000 signs (without spaces) [= 20 pages in A4 format]
- the letter size: 11 for main text, 9 for footnotes

c) Specific conditions for reviews, *Addenda et Corrigenda* and “Archival Studies in the World” headings:

- the texts should not exceed 2,000 words, i.e. 11,000 signs (without spaces) [= 6 pages in A4 format]
- the letter size: 10 for main text, 9 for footnotes

Also, we kindly ask the authors to send a short presentation containing:

- full name;
- affiliation;
- research scope;
- at most 5 books and/or articles recently published.

The responsibility over the content of the materials is exclusively reserved to the authors.

**The Editorial Staff of the
*Revista Arhivelor. Archives Review***

ISSN 1453 - 1755

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>